

અલેક્ઝાન્ડર ડુમા દ્વારા

શ્રી મસ્કેટિયર્સ

યાને પ્રેમ-પંક

સંપાદક

ગોપાલદાસ પટેલ

પરિવાર પ્રકાશન સહકારી મંદિર લિ. અમદાવાદ ૧૩.

આ પુસ્તક વિષે

વિખ્યાત ક્રેન્ય નવલકથાકાર અલેક્ઝાન્ડર ડુમાકૃત “શ્રી મસ્કેટિયર્સ” શ્રેણીની સત્તરમી સદીના ક્રેન્ય રાજદરબારના અરકંદાનેની પ્રેમ-શૌર્ય ભરી ગાથાને સાકાર કરતી પાંચ નવલકથાઓમાંથી ‘પ્રેમશૌર્યને રાહો!’ ‘વીસ વરસ બાદ’ તથા ‘કામિની અને કાંચન!’ એ ત્રણ નવલકથાઓ એક પછી એક બહાર પડી ચૂક્યા પછી આ ચોથી નવલકથા બહાર પડે છે.

આ નવલકથાનાં પાત્રો મુખ્યત્વે ફ્રાન્સના રાજદરબારના ઉમરાવ ખાનદાનનાં અર્થાત્ ક્ષત્રિય વર્ગનાં છે. ખીન્ન રાજદરબારોની જેમ એ પાત્રો હજી વિદ્યાસવૈભવમાં સડીને ગંધાર્ષિ બિઠ્યાં નથી. હજી પ્રેમના અને શૌર્યના ખેલ સાથે જ ખેલી શકે તેવાં તેજસ્વી છે.

આ વાર્તાના ચાર ભાગ પૂરા કરીને બહાર નીકળીએ છીએ, ત્યારે જાણે છેવટના પાંચમા ભાગમાં જે નતીને નીકળવાનો છે, તેના ઓળા સામેથી ઘેરાતા નજરે પડે છે. પાંચમા ભાગમાં નવલકથાનું કાર્ય તેની ચરમ કોટીએ પહોંચે છે; સાથે સાથે નવલકથાકારનો કસબ પણ !

‘દગા કિસીકા સગા નહિ’ એ નામે પાંચમા ભાગ પણ આ ચોથા ભાગની સાથે જ બહાર પડવાનો હોઈ, ભારતીય ભાષાઓમાં કદાચ પહેલી વાર આટલા વિસ્તારથી બિતરેલી આ પાંચ બૃહત્ નવલકથાઓ પ્રકાશિત કરવાનું પ્રકાશન સંસ્થાનું એક ગૌરવવંતું કાર્ય પૂરું થાય છે.

પ્રેમ-પંક

[“શ્રી મરકેટિયર્સ-૪”]

[અલેકઝાન્ડર ફ્રમા કૃત વિખ્યાત નવલકથા “લુઈઝા દ લા વાલિયેર”]

સંપાદક

ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ

પરિવાર પ્રકાશન સહકારી મંદિર લિં.
અમદાવાદ-૬

પ્રકાશક
પુ૦ છો૦ પટેલ
વ્યવસ્થાપક, પરિવાર પ્રકાશન સહકારી મં૦ લિ૦ અમદાવાદ-૬

મુદ્રક
શાંતિલાલ હરજીવન શાહ
જીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ-૧૪

© પરિવાર પ્રકાશન સ૦ મં૦ લિ૦

પહેલી આવૃત્તિ : પ્રત ૧૦૦૦

કિં ૧૫ રૂપિયા

ઓગસ્ટ, ૧૯૭૫

પ્રકાશકનું નિવેદન

પ્રેમ-શૌર્યના રાહે માથાં હથેળીમાં લઈને ધૂમનાર ફ્રાંસના શૂરવીર બરકંદાજીની જ્ઞા-ગાથા તે ‘શ્રી મસ્કેટિયર્સ.’ આ જાણીતી નવલકથા મૂળ પાંચ સ્વતંત્ર પુસ્તકો રૂપે બહાર પેડી છે. પરિવાર સંસ્થાએ એ પુસ્તકોને “શ્રી મસ્કેટિયર્સ” નવલકથાના પાંચ ભાગ રૂપે પ્રસિદ્ધ કરવાનું નક્કી કર્યું હોઈ, પ્રથમ ત્રણ ભાગ (‘પ્રેમશૌર્યના રાહે!’, ‘વીસ વરસ બાદ!’, ‘કામિની અને કાંચન!’) વિસ્તૃત સંક્ષેપ રૂપે એક પછી એક પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા. બાકીના બે ભાગ હવે પાંચ-છ વર્ષ પછી બહાર પડે છે. અલબત્ત, સંપાદકશ્રીએ તે પાંચે ભાગ પ્રેસ માટે આઠ વર્ષ પહેલાં તૈયાર કરી આપ્યા હતા; પરંતુ ન ધારીએ ત્યાંથી આસમાની-સુલતાની આવીને ઊભી રહે છે, અને માનવીનું ધાર્યું પાર પડતું નથી.

એ આસમાની-સુલતાનીની વિગતોમાં વાચકોને ઉતારવાના ન હોય. ઉત્સાહી વાચકો જે બે બાકી ભાગો માટે આગ્રહભરી ઉઘરાણી કર્યા કરતા હતા, તે હવે વાચકના હાથમાં મૂકી થકીએ છીએ, એ બદલ સૌના ભાગ્યવિધાતાનો આભાર માનવો રહ્યો.

અમારાં ટાંચાં સાધનો માટે ‘ભગીરથ’ કહી શકાય એવા આ કાર્યમાં સતત પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપવાનું કામ તે અમારાં પુસ્તકોના વાચકોએ જ કરેલું છે. તેમને અહીં યાદ કરવા ઘટે.

ગુજરાતી વાચકના હાથમાં આ નવલકથાઓ પહોંચાડવાની મૂળ પ્રેરણા આપનાર સ્વ૦ મગનભાઈ દેસાઈને, તથા તે કામમાં ચાલુ ઉત્સાહ પૂરનાર સ્વ૦ મણિભાઈ વાઘજીભાઈ પટેલ, તથા સ્વ૦ ઠાકોરભાઈ દેસાઈને અને અંતે તેના વિદ્વાન સંપાદક શ્રી. ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલને મારી શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરું છું.

તા. ૧૫-૮-૭૫

પુ. છો. પટેલ

પ્રાસ્તાવિક જે ઘ્યાલ

૧

‘શ્રી મસ્કેટિયર્સ’ નવલકથાના આ ચોથા ભાગનું નામ ‘પ્રેમ-પાંક’ રાખેલું છે. સહેજે પ્રશ્ન થાય કે, એક રીતે માનવીની ઉત્તમ કહી શકાય તેવી લાગણી કે વૃત્તિને ‘કાદવ’ શબ્દ સાથે શું કામ સાંકળવી જાઈએ?

પરંતુ માનવીએ જ એ બાબતમાં પૂરતો અનુભવ કરી, એ સમાસ નથી યોજ્યો? અલબત્ત, વસ્તુતાએ સાહિત્ય કે કાવ્યમાત્ર, પ્રેમની સરાહના-સ્તુતિ અર્થે જ હોય છે. પરંતુ માનવનું ઉત્તમમાં ઉત્તમ મનાતું કે ગણાતું સાહિત્ય કે કાવ્ય પણ પ્રેમના પરિણામે અચૂક પ્રાપ્ત થતાં શોક-ઉદ્વેગના નિરૂપણરૂપે હોય છે, એ વાત પણ સ્વીકારવી રહી!

તો માનવજીવનમાં રંગ પૂરનારી - અરે તેની પ્રવૃત્તિના મૂળ સ્રોત રૂપ આ લાગણી કેમ એકીસાથે આકર્ષક તેમ જ આઘાતક છે? બીજી રીતે આ પ્રશ્ન પૂછીએ, તો જે સ્ત્રી માતૃરૂપે - ભગિનીરૂપે - પુત્રીરૂપે આત્મબલિદાન અને સેવાનો મંગળ પ્રવાહ વહાવી પુરુષને ધન્ય કરી મૂકે છે, તે જ સ્ત્રી મોહિની-કામિની-રમણીરૂપે કેમ આટલો ઉત્પાત કે અધઃપાત સરજવે છે? સ્ત્રીનું મંગળા રૂપ સાચું છે કે, મોહિની રૂપ?

પણ એ સવાલ ખોટી રીતે ઉપાડ્યો ન કહેવાય? જગતની પ્રબળમાં પ્રબળ વિદ્યુત્-શક્તિ ધન અને ઋણ એ બે છેડાઓ વચ્ચે ખેંચાણ ઊભું કરીને જ કારગત બને છે. એ શક્તિ જ્યાં એવું ‘ટેન્શન’ કે આકર્ષણ નથી ઊભું કરી શકતી, ત્યાં એ ક્રિયાશીલ કે અસરકારક પણ નથી બનતી. એટલે સ્ત્રી પણ જગતમાં મંગળા શક્તિરૂપે કામ કરવાની હોય તો પણ તે આ રીતે આકર્ષણ-ખેંચાણ અર્થાત્ ‘ટેન્શન’ ઊભું કરીને જ કરી શકે.

અને દરેક મંથન-ક્રિયામાંથી છેવટે હળાહળ ઝેર પણ ઉત્પન્ન થાય કે પછી જીવનદાયી અમૃત! તેમજ સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેના આ ‘ટેન્શન’માંથી

૪

પણ કાદવ ઊભો થાય કે કમળ! પણ દરેક જણ માટે એ વસ્તુ ઘટ સાથે જડેલી છે, એ નક્કી! પ્રેમ કરો અને પસ્તાઓ, કે તરી જાઓ!

૨

આપણી આ નવલકથાનાં પાત્રો મુખ્યત્વે ફ્રાંસના રાજદરબારનાં ઉમરાવ ખાનદાનનાં અર્થાત્ ક્ષત્રિયવર્ગનાં છે. બીજા રાજદરબારોની જેમ એ પાત્રો હજુ વિલાસ-વૈભવમાં સડીને ગંધાઈ ઊઠ્યાં નથી. હજુ પ્રેમના અને શૌર્યના ખેલ સાથે જ ખેલી શકે તેવાં તેજસ્વી છે. પ્રેમની સાથેનો શૂરાતનનો અંશ તેમના પ્રેમને ગંધાઈ ઊઠતો બચાવી લે છે. બાકી ‘મોડમ’ અને દ ગીશના ગેરકાયદે પ્રેમમાં શું વખાણવા લાયક તત્ત્વ છે? પરંતુ પુરુષ દ ગીશ છે, અને પ્રેમ-પાત્ર સ્ત્રી ‘મોડમ’ છે, તેથી જ એ કાદવમાંથી પણ અમુક જાતની ઉદાત્તાત્વપૂર્ણ કમળ ઊભું થાય છે. અલબત્ત, એમાંથી બંને સુખી થાય છે કે યશસ્વી નીવડે છે, એવું કાંઈ નથી, — બંને જણ મૃત્યુને આરે જ ઊભેલાં રહે છે. પરંતુ એ બેના પ્રેમની અલ્પ-અતિઅલ્પ-તુચ્છ કથા પણ કળાકારે આલેખવા જેવી અવશ્ય બની રહે છે.

બીજા કાળો કાદવ છે યુવાન રાજા લૂઈ-૧૪ અને લુઈઝા વરચેના પ્રેમનો. આ નવલકથામાં તેનો શરૂઆતનો આકર્ષક ભાગ જ આવે છે; પણ ઈતિહાસ ઉપરથી જાણી શકીએ છીએ તેમ, આ જ લુઈઝા રાજા લૂઈ-૧૪નાં સંતાનોની માતા બન્યા પછી પાછી અવગણાય છે અને તેને-શારીત — મોડમ મોંતરુપા રાજાની નવી પ્રેમપાત્ર બને છે. પરંતુ તેથી કરીને જે પ્રેમપ્રસંગ વાર્તામાં વાર્તાકારે સંઘરવા લાયક ગણ્યો છે, તે ફેંકી દેવા જેવો નથી! એમ તો સમગ્રની દૃષ્ટિએ જોતાં સરવાળે કયું જીવન ફેંકી દેવા જેવું નથી હોતું? છતાં એવા જીવનમાં પણ કયાંક ને કયાંક અમુક તણખાઓ એવા પ્રગટવા હોય છે, જે કાવ્ય અને સાહિત્યનું વસ્તુ બનવા યોગ્ય હોય છે અને બને છે.

૩

જેમણે ‘શ્રી મસ્કેટિયર્સ’ વાર્તાના પ્રથમ ત્રણ ભાગ વાંચ્યા છે, તે આ ચોથા ભાગનો વિશેષ આસ્વાદ લઈ શકશે. પરંતુ આ પાંચે

૫

ભાગો મૂળ સ્વતંત્ર નવલકથાઓ જ છે; માત્ર વસ્તુના ક્રમની રીતે અમુક ક્રમમાં વાંચવી જોઈએ એટલું જ. ગુજરાતીમાં એ પાંચે સ્વતંત્ર નવલકથાઓને ‘શ્રી મસ્કેટિયર્સ’ એ નામની નવલકથાના પાંચ ભાગ રૂપે દર્શાવી છે; પણ તેથી તે દરેક સ્વતંત્ર નવલકથા મટી જતી નથી. દરેક નવલકથાની શરૂઆતમાં ‘મંડાણ’ નામથી પાત્રોની કે વસ્તુની ઓળખ-રૂપે એક ઉપોદ્ઘાત તૈયાર કરીને મૂકેલો છે. તે તેમ જ પાત્રસૂચિ, એ બેની મદદથી એ પાંચેમાંથી કોઈ પણ એક નવલકથા સ્વતંત્રપણે વાંચી શકાય એમ છે – મૂળે એમ જ વાંચાતી આવી છે.

આ વાર્તાના ચાર ભાગ પૂરા કરીને બહાર નીકળીએ છીએ, ત્યારે જાણે છેવટના ભાગમાં જે નતીજો નીકળવાનો છે, તેના ઓળા સામેથી ઘેરાતા નજરે પડે છે. સાચા વાર્તાકારે બધી બાબતોનો અનુરૂપ ફેજ દર્શાવવો જ રહ્યો; અને આપણને લાગ્યા વિના રહેતું નથી કે, આપણો આ વાર્તાકાર આપણને એ સાચા ફેજ તરફ જ લઈ જવાની દૃષ્ટિ, હિંમત તથા કસબવાળો છે. કારણકે, માનવમાં રહેલી અનંતની – ભૂમાની – પૂર્ણની તમન્ના ભલે મર્યાદિત ક્ષેત્રમાં ગમે તેટલો રંગ દેખાડે, પરંતુ છેવટે પૂર્ણતાનો પોકાર જ તે બધામાં તેને ગોઠવાવા દેતો નથી; – જગતની રચના જ માનવને પૂર્ણતા તરફ લઈ જવા માટે હોઈ, અલ્પમાં રાચવા જતાં તેને ઠોક જ પડ્યા કરે છે. સાચા લેખકોએ પોતાનાં પાત્રોને અચૂક પડતા એ ઠોક બતાવવા જ જોઈએ; તે જ તેમની વાર્તા વાસ્તવિક બને.

અંતે, નવજીવન ટ્રસ્ટના જે કાર્યકરો, તથા ટેકનિશિયનો તેમજ ચિત્રકાર શ્રી. રજની વ્યાસે આગળના ત્રણ ભાગોની જેમ આ ભાગને ચિત્રો અને સુંદર કલેવર પૂરું પાડવામાં ઉત્સાહથી મદદ કરી છે, તેમને સૌને સહર્ષ યાદ કરીને વિરમું છું.

તા. ૧-૮-૭૫

ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ

અનુક્રમણિકા

પ્રકાશકનું નિવેદન	૩
પ્રાસ્તાવિક બે બાલ	૪
પાત્રસૂચિ	૯
૧. હુઈઝા રાઓલને યોગ્ય નથી !	૫
૨. દાર્તેનોં દ વાર્દનો હિસાબ લે છે	૧૧
૩. બારિતલનો ગવર્નર	૧૪
૪. રાન્નજી પતાંની બાજી રમે છે	૩૦
૫. બેઈઝમોના હિસાબો	૩૬
૬. બરતોદિયેર નં. ૨	૪૪
૭. બે સખીઓ	૫૩
૮. દાયબો	૬૧
૯. રેતીના ટાપુઓ ઉપર શું બન્યું	૬૭
૧૦. મોંઠમ મળ કરે છે	૭૧
૧૧. લોરેઈનની અદેખાઈ	૭૩
૧૨. મધ્યસ્થી !	૮૫
૧૩. સલાહકારો	૯૨
૧૪. ફેંતેબ્લો	૯૯
૧૫. ઋતુમહોત્સવ	૧૦૬
૧૬. 'રોયલ ઓક' નીચે	૧૧૪
૧૭. રાન્નજીની મૂંઝવણ	૧૨૧
૧૮. રાન્નજીનું રહસ્ય	૧૨૬
૧૯. મધ્યરાત્રીનું પરિભ્રમણ	૧૩૪
૨૦. હુપાઈને સાંભળનાર સાંભળી શકે	૧૪૦
૨૧. એરેમીસનો પત્રવ્યવહાર	૧૪૭
૨૨. હિસાબી કારકુન	૧૫૪
૨૩. રાતના બે વાગ્યે	૧૬૦

૨૪. બાપાઓં હોટેલમાંથી નકારો	૧૬૭
૨૫. ખરેખર બાપાઓં હોટેલમાં શું અન્યું હતું	૧૭૨
૨૬. અગિયાર વર્ષથી દીક્ષિત	૧૭૭
૨૭. ખાસ કામ	૧૮૮
૨૮. ખુશખુશાલ	૧૯૦
૨૯. વનદેવતા અને જળપરી	૨૦૧
૩૦. રાજવી માનસ	૨૧૧
૩૧. વનદેવતા કે જળદેવીએ ન ધારેલું તેવું	૨૧૫
૩૨. નવા જનરલ	૨૨૨
૩૩. આંધી	૨૨૯
૩૪. લોટરી	૨૩૯
૩૫. ત્રણ કોકડાં	૨૪૫
૩૬. પૌરોહિતનું બળ ઓછું થયું નથી !	૨૫૨
૩૭. પ્લાંશેતનું બીજું ઘર	૨૬૧
૩૮. રાજજની મુલાકાત	૨૬૭
૩૯. દ ગીશ	૨૭૯
૪૦. જસૂસોના કોલકરા	૨૮૫
૪૧. દ વાદ	૨૮૯
૪૨. દેવયુદ્ધ	૨૯૬
૪૩. દાર્તોનોની કામગીરી	૩૦૧
૪૪. મુકાબલો	૩૦૬
૪૫. ધનુષ્યને બે પાલુ રાખવાના કાયદો	૩૧૩
૪૬. બે મુલાકાતી બાનુઓ	૩૧૮
૪૭. કોલ અને કરાર	૩૨૦
૪૮. સ્ત્રીઓની દાઝ	૩૨૫
૪૯. નકારો !	૩૩૧
૫૦. છુટકારો !	૩૩૯
૫૧. મેડમ	૩૪૮
૫૨. સંલોગ-વિલોગ	૩૫૪
૫૩. પ્રેમ-પંક	૩૫૮
૫૪. કારમી ચીસ	૩૭૦

પાત્રસૂચિ

એથોસ : કાઉંટ દ લા ફેર. પોર્થોસ-એરેમીસ-દાર્તેનોનો પ્રસિદ્ધ અરકંદાજ મિત્ર. રાઓલનો પિતા.

એન, રાણી : રાજ લૂઈ-૧૩ની પત્ની. રાજ લૂઈ-૧૪ની મા. ઇંગ્લેન્ડના મરહૂમ ડચ્ક ઓફ બર્કિંગહામની પ્રેમિકા. વિધવા થયા બાદ પોતાના મહા-અમાત્ય માઝારેની રખાત બની રહી, અને પોતાના પુત્ર લૂઈ-૧૪ને સંભાળીને ઉછેરવા લાગી. કાર્ડિનલ રિશલ્યૂ તેના પ્રેમનો ઈર્ષાણુ ઉમેદવાર હતો.

એરેમીસ : ચાર અરકંદાજ મિત્રોમાંનો એક. આબ દપ્લે. નેસ્ચુ-ઈટાના પંથનો એક-સત્તાધીશ બન્યો હોય છે. ક્રાંસના નાણાંપ્રધાન કુકેનો મળતિયો. કુકે તેને પોતાની જગીર વૉનનો બિરાપ બનાવે છે. તેને કાર્ડિનલ બનવું હોય છે. ભલા પોર્થોસને તે પોતાની યોજનાઓમાં ભેળવે છે - તેના ઉપયોગ કરી લેવા પૂરતો.

ઓલિવે : રાઓલનો વિશ્વાસુ નોકર.

કોલબેર : માઝારેનો વિશ્વાસુ મુનીમ; પછી લૂઈ-૧૪ના વખતમાં કુકેની જગાએ નાણાંમંત્રી બને છે.

કોંદ, પ્રિન્સ : ક્રાંસનો રાજવંશી; બહાદુર સેનાપતિ; રોકોય, લે વગેરે યુદ્ધોનો વિજેતા. પહેલાં રાઓલ તેની નોકરીમાં હોય છે.

ગાર્સતોં ડચ્ક દ ઓરલેઆં : રાજ લૂઈ-૧૩નો નાનો ભાઈ. ખુબવા મુકામે રહે છે. એથોસ તેના પડોશમાં જ રહેતો હોય છે.

ગેશર, મેંડમ : જીઓ તુશન.

ગ્રાફ્ટન, મેરી : ઇંગ્લેન્ડના દરબારની યુવાન ઉમરાવબાનુ. રાજ ચાલર્સ-૨, ડચ્ક ઓફ બર્કિંગહામ વગેરેના પ્રેમનો અસ્વીકાર કરી છેવટે રાઓલ (આજલોન) ઉપર નિષ્ક્રમ પ્રેમ ઠોળે છે. મેંડમ બેલિયેરની નાની બહેન.

ગ્રિઝાત° : એક નેસ્ચુઈટ વૈદ્ય.

ગ્રિમોદ : એથોસનો વફાદાર, ઓછાબોલો હનૂરિયો.

ચાલ્સર્સ-૨ : જોનો શિરચ્છેદ ક્રોમવેલે કરાવ્યો હતો તે રાજા ચાલ્સર્સ-૧ નો પુત્ર. હવે તે ઈંગ્લેન્ડનો રાજા બન્યો હોય છે. એથોસ વગેરે બરકંદાજ મિત્રોએ એની પુત્ર: રાજ્યપ્રાપ્તિમાં સારો હિંમતભર્યો ભાગ ભજવ્યો હોય છે.

તેની બહેન હેન્રિયેટાનું લગ્ન રાજા લૂઈ-૧૪ ના નાના ભાઈ ફિલિપ - “મોંશ્યોર” - ડચ્ક દાંત્ સાથે થયું હોય છે. ફ્રાંસના રાજદરબારમાં તે ‘મેડમ’ નામે ઝાળખાય છે અને બહુ ધમાલિયો ભાગ ભજવે છે.

ડચ્ક દ ઓરલેઆં : ફ્રાંસના રાજાના નાના ભાઈનો ઇલકાબ. રાજા લૂઈ-૧૪ ના વખતમાં તેનો નાનો ભાઈ ફિલિપ (“મોંશ્યોર”) એ ઇલકાબ ધરાવતો હોય છે.

તોને-શારેંત, માદમુ૦ દ : રાજકુમારી હેન્રિયેટાની રાજ-સખી તરીકે નિભાયેલી એક રૂપવતી બાલુ. પછી મોં૦ દ મોંતરપા સાથે પરણે છે.

ત્રાંબલે : બાસ્તિલનું ગવર્નર-પદ વેચી નાખનાર માજી ગવર્નર.

ત્રુશન : પ્લાંશેતની રખાત.

દ ગીશ, કાઉંટ : માર્શલ ગ્રામોનો પુત્ર. ફિલિપનો તથા રઓલનો મિત્ર. ‘મેડમ’નો પ્રેમી.

દબ્લે, મોં૦ : જુઓ એરેમીસ.

દાર્તેનોં : રાજા લૂઈ-૧૩ તથા લૂઈ-૧૪ ના વખતમાં કામગીરી બજાવનાર મુખ્ય બરકંદાજ. એથોસ-એરેમીસ-પોર્થોસ એ ત્રણ બરકંદાજોનો ચાલાક, ચપલ અને બહાદુર મિત્ર.

પિયેરફેંદ, મોંશ્યોર દ : જુઓ પોર્થોસ.

પોર્થોસ : ચાર બરકંદાજ મિત્રોમાંનો એક - પડછંદ શરીરવાળો, હિંમતવાન, તથા ભલો-ભોળો. જુદી જુદી જગીરોના માલિક તરીકે : મોં૦ દુ વાલોં, - દ આસીય, દ પિયેરફેંદ.

પ્લાંશેત : દાર્તેનોંનો વિશ્વાસુ હબ્બરિયો. પછીથી પેરીસમાં કરિયાણાનો વેપારી.

ફિલિપ : ડચ્ક દાંત્ : રાજા લૂઈ-૧૪નો નાનો ભાઈ; ડચ્ક ઓફ ઓરલેઆં. ઈંગ્લેન્ડના રાજા ચાલ્સર્સ-૨ની બહેન રાજકુમારી હેન્રિયેટા સાથે તેનું લગ્ન થાય છે.

હેન્રિયેટાનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરી શકે એવી કશી લાયકાત વિનાનો, સુકુમાર અને કાચા કાનનો હોય છે. તેના મિત્રો તેને હેન્રિયેટાના પ્રેમીઓ વિરુદ્ધ ઉશ્કેરી, પોતાનું કામ કઠાવ્યે બંધ છે.

કુકે : ક્રાંસનો સુરીટો'ડ'ટ - નાણાંપ્રધાન. માઝારે' સાથે મળીને તેણે ક્રાંસની તિબેરી લગભગ ખાલી કરી હોય છે. ઍરેમીસ તેનો મળતિયો બને છે.

ફેર, કાઉંટ દ લા : જુઓ ઍથોસ.

બર્કિંગહામ ડચક ઍાફ : ઇંગ્લેન્ડના મરહૂમ ડચક ઍાફ બર્કિંગહામનો પુત્ર; ચાલ્સર્સ-૨ની બહેન રાજકુમારી હેન્રિયેટાનો પ્રેમી : તેના લગ્ન બાદ તેને ક્રાંસ વળાવવા નય છે અને દરબારમાં વંટોળ ભલો કરે છે.

બેઈજમો દ મોંતઝુ' : આસ્તિલનો ગવર્નર; બેસ્પુઈટ પંથનો હોઈ ઍરેમીસ તેનો પોતાની યોજનામાં ઉપયોગ કરે છે.

બેલિયેર મેડમ દ : ક્રાંસના માર્કિવસની મહા સ્વરૂપવતી વિધવા. નાણાંપ્રધાન કુકે તેનો પ્રેમ જીતવા પ્રાણપણે કોશિશ કરતો હોય છે.

બ્રાજલોન વાઈકાઉંટ દ : જુઓ રાઓલ.

માઝારે', કાર્ડિનલ : વિધવા બનેલી રાણી ઍનનો મહામાતૃ અને પ્રેમી. રાજ લૂઈ-૧૪ના સગીરપણા દરમ્યાન સર્વસત્તાધીશ.

માનિકોં, મોં, દ : દ ગીશનો બાળપણનો મિત્ર. માર્શલ ગ્રામેંનો કુટુંબી.

મારિયા થેરેસા : રાજ લૂઈ-૧૪ની તુચ્છકારાયેલી રાણી. સ્પેનની રાજકુમારી.

માલિકોંન' : ખુવાના શાહુકારનો યુવાન પુત્ર. માનિકોંનો મિત્ર. મોંતાલેનો પ્રેમી.

માશિયાલી : આસ્તિલમાં પુરાયેલો એક ભેદી કેદી. છલ્લા અને પાંચમા ભાગનું મંડાણ એ કેદી ઉપર જ થયેલું છે. ઍરેમીસની યોજનાની શેતરંજનું એક મુખ્ય પ્યાદું.

મિશોં, મેરી : મેડમ દ શેનુઝનું બીજું નામ. જુઓ શેનુઝ.

મેડમ : જુઓ હેન્રિયેટા.

મોંતરુપા, મોં દ : તોને-શારોંતનો પ્રેમી. પછી તેને પરણે છે.

મોંતાલે, ઍર દ : ખુવાના દરબાર-ગઠમાં રાજસખી કે તહેનાત-બાનુ તરીકે કામ કરતી યુવતી. માલિકોંન'ની મળતિયણુ; લુઈઝાની સખી. હવે ખુવા છોડી ફિલિપની પત્ની હેન્રિયેટાની રાજસખી તરીકે રાજ-દરબારમાં આવી હોય છે.

'મોંશ્યોર' : જુઓ ફિલિપ.

રાએલ : એથોસનો પુત્ર - મેંડમ શેમુઅથી થયેલો. રાણી એનની સખી મેંડમ શેમુઅ જ્યારે રાજદરબારમાં આજુમાનીતી થઈને સ્પેન તરફ નાસી છૂટી, ત્યારે રસ્તામાં જુદા નામે મુસાફરી કરતા એથોસનો તેને ભેટો થયો હતો. રાએલનું દરબારી નામ વાઇકાઉટ દે બ્રાજલોન છે.

રિશલ્યુ, કાર્ડિનલ : મરહૂમ રાજ લૂઈ-૧૩નો મહાપ્રતાપી મહા-માત્ય.

લુઇઝા દે લા વાલિયેર : બુવાના મરહૂમ ડ્યુક ઓફ ચોરલેઆની પત્નીની રાજસખી તરીકે રહેતી યુવતી. તેના પિતા માર્કિવર્સ દે લા વાલિયેરના મૃત્યુ પછી તેની માતા ડ્યુકના ધર-કારભારી સેરેમી સાથે પરણી હોય છે. પડોશમાં રહેતા એથોસનો પુત્ર રાએલ બાંધપણથી લુઇઝાના પ્રેમમાં હોય છે.

પણ પુખ્ત ઉંમરે લુઇઝા ફિલિપની પત્ની - ઇંગ્લેન્ડની હેન્રિયેટા - મેંડમની રાજ-સખી તરીકે જોડાઈ ક્રાંસના રાજદરબારમાં આવે છે.

લૂઈ-૧૩ : 'શ્રી મસ્કેટિયર્સ' વાર્તાની શરૂઆતના ભાગમાં ક્રાંસનો રાજ. સ્પેનની એનનો પતિ. કાર્ડિનલ રિશલ્યુ તેનો મહામાત્ય. રાજ લૂઈ-૧૪નો પિતા.

લૂઈ-૧૪ : સદ્ગત રાજ લૂઈ-૧૩નો પુત્ર. તેની સગીર વયમાં તેની માતા રાણી એન મહામાત્ય માઝારે સાથે મળી રાજકારભાર સંભાળતી હોય છે. માઝારેના મૃત્યુ પછી અને પુખ્ત ઉંમરનો થતાં, વાર્તાના આ ચોથા ભાગમાં તે તે ક્રાંસના મનસ્વી રાજવી તરીકે ભાગ ભજવતો હોય છે.

લુવિયેર : બાસ્તિલનું ગવર્નર-પદ વેચી નાખનાર માછ ગવર્નર.

લોરેઈન શવાલિયર દ : ફિલિપ 'મોંશ્યેર'નો ઈર્ષાળુ મિત્ર.

લ્યૂસી સ્ટુઅર્ટ : ઇંગ્લેન્ડના દરબારની યુવાન ઉમરાવબાનુ.

વાનેલ, મેંડમ : ક્રાંસની પાર્લમેન્ટના કાઉન્સિલર મોં. વાનેલની પત્ની. પહેલાં કુકેની પ્રેમિકા હોય છે; પછી કોલબેરની પ્રેમિકા બને છે.

વાનેલ, મોં : મેંડમ વાનેલનો પતિ : પાર્લમેન્ટનો કાઉન્સિલર. પોતાની પત્નીના પ્રેમીઓને જોઈ પોતાની પ્રગતિ સાધનાર ક્ષુદ્ર માણસ.

વાર્ડ, દ : મરહૂમ દ વાર્ડનો પુત્ર, દ ગીશનો મિત્ર. બહુ અદેખા સ્વભાવનો તુચ્છ માનવી.

વાલોં મોંશ્યેર દ : જુઓ પોર્થોસ.

વિન્ડર, લૉડ : રાજ ચાલ્સર્સ-૧નો વફાદાર મિત્ર. મરાઠૂર ડ્યૂક ઓફ બર્કિંગહામનો મિત્ર. લેડી સાહેબાનો દિયર.

વિલિયમ્સ : બુઓ ડ્યૂક ઓફ બર્કિંગહામ.

શેનુજ, મેંડમ : રાણી એન (લૂઈ-૧૩ની પત્ની)ની વિશ્વાસુ અને ખટપટી સખી. કાર્ડિનલ રિશલ્યૂના ઓફમાંથી બચવા તે મેરી મિશોં નામે રપેન તરફ નાસી છૂટે છે. પહેલાં એરેમીસ સાથે રાજખટપટમાં હોય છે. હવે તેનાથી પણ વિખૂટી પડી હોય છે.

સેલ્લો : નેસ્ચુઇટો વિષે નેડકણું રચવા બહલ બાસ્તિલમાં પુરાયેલો એક કવિ.

સેંતેનો : રાજ લૂઈ-૧૪નો ખુશામતી દરબારી.

સેં-રેમી : બહુવા મુકામે રાજ લૂઈ-૧૩ના નાના ભાઈ ગાર્સ્ટોં, ડ્યૂક ડે ઓરલેઆનો ધર-કારભારી. લુઇઝાની માએ વિધવા થતાં તેની સાથે લગ્ન કર્યું હોય છે.

હેન્રિયેટા : ઇંગ્લેન્ડના રાજ ચાલ્સર્સ-૨ની બહેન, 'મેંડમ'; ક્રાંસના રાજ લૂઈ-૧૪ના નાના ભાઈ ફિલિપ 'મોંશ્યોર' સાથે લગ્ન થાય છે.

બુવાન ડ્યૂક ઓફ બર્કિંગહામ. ડ ગીશ, અને પછી રાજ લૂઈ-૧૪ સાથે પ્રેમપ્રસંગ પાડે છે, અને પોતાના પતિ 'મોંશ્યોર'ને અવગણ્યા કરે છે.

ચિત્રસૂચિ

૧. બેઇઝમે એરેમીસને માર્શિયાલીના ઠાવર તરફ લઈ જાય છે	૪૪
૨. રાજ મેંડમના રીસ-ભવનમાં મનાવવા જાય છે	૮૫
૩. લા વાલિયેર કૂસ આગળ જમીન ઉપર એકસી પડી હતી	૧૪૩
૪. વરસાદના તોફાનમાં રાજ અને લા વાલિયેર	૨૩૨
૫. ડ વાઈ અને ડ ગીશતું લેંડ્ર્યુઈ	૨૯૮
૬. મોંતાલે ઢાંકણ બંધ કરવા તે તરફ વળી, તેણે જ રાજ ઉપર આવી પહોંચ્યો	૩૭૧

શુદ્ધિપત્ર

[નીચે દર્શાવેલી ભૂલો પુસ્તક વાંચતા પહેલાં વાચક સુધારી લે તે સારું; પરંતુ ન સુધારે, તે વાંચતાં વાંચતાં જ્યાં કંઈક ન સમજાયા જેવું લાગે, તે પાન ઉપર કંઈ સુધારો અહીં સૂચવ્યો છે કે નહિ તેની ખાતરી કરી લે. લીટીની સંખ્યામાં પાનનું મથાળું ગણી લીધું છે.]

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૧	૨૧	આ શક્તિ સૂક્ષ્મ	આ સૂક્ષ્મ શક્તિ
૭૪	૧૭	તેને તે દરરોજ	તેને તે દરરોજ
૯૧	૬	અરજી	સરજી
૯૨	૧૪	અંખો	આંખો
૧૦૨	૧૨	જાણી જઈને	જાણી જોઈને
૧૦૩	૧૨	તમારાં	આપનાં
૧૦૮	૨૧	ખ્યાલ જ ન	ખ્યાલ જ કોઈને ન
૧૧૩	૬	તમારે ખીણું	તમારે માટે ખીણું
૧૧૮	૧૮	કરતાં પણ ખંને	ખંને કરતાં પણ
૧૧૯	૨૫	ખોલી. “રાજી!”	ખોલી, “રાજી?”
૧૩૦	૧૦	માદમુઆઝાલ, દ તોને	માદમુઆઝાલ દ તોને
૧૩૦	૨૦	મેંતાખેને	મેંતાલેને
૧૩૦	૨૨	પરાક્રમ ને	પરાક્રમ સૌને
૧૭૭	૧૨	પહેલે મજલે	નીચેને મજલે
૧૭૭	૧૩	ખીજ મજલે	ઉપરને મજલે
૧૮૬	૨૮	પાછું પ્રાપ્ત કરવું	પાછાં પ્રાપ્ત કરવાં
૧૮૬	૨૮	તેને નાખૂદ કરવું.”	તેમને નાખૂદ કરવાં.”
૧૮૭	૨૪	કરવાની	કરાવવાની
૧૯૨	૨૮	દાખના કરવી.”	વાર ન કરવી.”
૧૯૪	૧૫	વિનંતી કરે.”	વિનંતી કરશે.”

૧૯૭	૩	ફરવાને હુકમ ઉમેર્યાં.	ફરવા દેવાનું જણાવ્યું.
૨૧૦	૪	મે'તેગને !	સે'તેગને !
૨૧૯	૧૦	બેશમ	બેશરમ
૨૨૨	૬	હતો; તે	હતો તે
૨૨૨	૧૦	લશ્કરીઓ દુકડીઓ	લશ્કરી દુકડીઓ
૨૩૨	૨૦	હઈ	હાઈ
૨૩૨	૨૦	તો બે	તો ગુફાને બે
૨૩૨	૨૧	કુકેએ ગુફાને ગુફા	કુકેએ ગુફા
૨૩૪	૨૬	થયો એવું બણો, છે	થયો છે એવું બણે,
૨૪૦	૨૧	કાંતો હાથ	કાં તો આપના હાથ
૨૪૦	૨૧	ઉપર. અપાના	ઉપર.
૨૪૭	૭	ચીંચકારી	મીંચકારી
૨૪૯	૨૭	ચાલ્લો જ	ચાલ્યો
૨૫૦	૨૪	દેખાયું	દેખાતું
૨૫૪	૨૧	એક વાત	એક વાર
૨૬૧	૬	પોતાનું	પોતાનાં
૨૭૦	૨૩	ખોલી	ખોલી
૩૦૪	૬	હરોજ"	હરો જ."
૩૨૨	૧૭	ઘોડો કે;	ઘોડો છે;
૩૫૬	૫	કમરામાંથી થતી	કમરામાં થતી

પ્રેમ-પંક

['શ્રી મસ્કેટિયર્સ' -૪ : 'લુધ્ડા ઠ લા વાલિયર']

મંડાણ

‘શ્રી મસ્કેટિયર્સ’ નવલકથાના ત્રીજા ભાગમાં ‘કામિની’ અને ‘કાંચન’ એ બંને બાબતો અંગેનું ફ્રાંસના રાજદરબારનું કોકડું સારી પેઠે ગૂંચવાયું છે.

મહામાત્ય માઝારેના મૃત્યુ પછી રાજ લૂઈ-૧૪ કોલબેરને પોતાનો નાણાંકીય સલાહકાર બનાવી, નાણાં-પ્રધાન કુકેની સત્તા તોડવા પ્રયત્ન કરે છે. કુકેએ પોતાના મિત્રો અને સાગરીતોની ઓથે આખા ફ્રાંસ રાજ્યની મહેસૂલનાં અઢળક નાણાં ભેગાં કરી લીધેલાં છે. આપણા ચાર બરકંદાજ મિત્રોમાંનો ઝેરેમીસ, જે કામિની અને કાંચન બંને બાબતોની ખટપટોમાં પહેલેથી હંમેશ રસ ધરાવતો આવ્યો છે, તે કુકેનો મદદનીશ-સલાહકાર બને છે. તેની સલાહથી કુકે પોતાના બેલ-ઈલ-આં-મેર ટાપુને ભારે મોટા ખર્ચે કિલ્લેબંદ કરાવે છે. પૌરોહિતની ભલમનસાઈ અને રાક્ષસી કાંડાબળને મદદમાં લઈ, એ નવી જ જાતની કિલ્લેબંદીનું કામકાજ, તદ્દન ગુપ્ત રીતે ઝપાટાબંધ ચલાવાતું હોય છે. એક વખતે એ કિલ્લેબંદી પૂરી થઈ જાય, અને તેના ઉપર તોપો ચડી જાય, પછી તેનો માલિક ગમે ત્યારે રાજ લૂઈને ડારી શકે કે તેની આગળ મન-ફાવતી શરતો રજૂ કરી શકે.

દરમ્યાન, ઈંગ્લેંડનો રાજ ચાર્લ્સ-૨ ફ્રાંસના રાજ લૂઈ-૧૪ના નાના ભાઈ ફિલિપ સાથે પોતાની બહેન હેન્રિયેટાનું લગ્ન ગોઠવી, એથોસ સાથે તે બાબતનું કહેણ મોકલે છે. તે કહેણ સ્વીકારાય છે, અને રાજ-કુમારી હેન્રિયેટા ઈંગ્લેંડથી પોતાના જુવાન દરબારી મિત્રો સાથે ફ્રાંસ આવવા નીકળે છે.

એ અનુસંધાનમાં ચાર્લ્સ-૨ રાજ લૂઈ-૧૪ને પુછાવે છે કે, આપણે જે ભાઈઓ કદી કોઈ કારણે લડવાના છીએ નહિ, તો પછી તમે શા માટે બેલ-ઈલ-આં-મેરને મારી સામે આટલા મોટે ખર્ચે કિલ્લેબંદ કરાવો છો? રાજ લૂઈ-૧૪ આ સમાચારથી ચોકે છે, અને દાર્તેનોને એ ટાપુ ઉપર

છૂપી રીતે જઈ, બધી માહિતી જાણી લાવવા મોકલે છે. દાર્તેનો કુકે-એરે-મીસ-પોર્થેસની બધી કામગીરીનો ભેદ એવી ચાલાકીથી તથા ઉતાવળથી ઉકેલી લાવે છે કે, એરેમીસને કુકે પાસે તરત તેનાથી વધુ ઉતાવળે દોડી આવીને કહેવું પડે છે કે, તમે અબઘડી જઈને એ ટાપુ રાજને ભેટ કરી આવો; નહીં તો રાજદ્રોહના ગુનાસર માર્યા ગયા જાણો!

ઈંગ્લેંડની રાજકુમારી હેન્રિયેટા ફ્રાંસ આવે છે, પણ ફિલિપ તેની વિવાસપ્રિયતાને ઝીલી શકે તેવો રંગીલો નથી. એટલે હેન્રિયેટા ફિલિપના જુવાન મિત્ર દ ગીશ, ઈંગ્લેંડના ડચૂફ ઓફ બર્કિંગહામ વગેરેને પોતાની આસપાસ ફેરવતી ફેરવતી છેવટે રાજ લૂઈ-૧૪ને જ પોતાની મોહિનીમાં ખેંચે છે; અને એ બે વચ્ચે એવું વિચિત્ર પ્રેમ-પ્રકરણ શરૂ થાય છે, જે આ 'પ્રેમ-પંક' નવલકથાનું આકર્ષક વસ્તુ બને છે. આ નવલકથાની નાણિકા લુઈઝા દ લા વાલિયેર છેવટે વિચિત્ર રીતે તે પ્રેમ-પ્રકરણમાં લોમાય છે.

લુઈઝા દ લા વાલિયેર બહુવા મુકામે રહેતા, મરહૂમ રાજ લૂઈ-૧૩ના નાના ભાઈ ગાર્સ્ટો (તે વખતે ડચૂક દ ઓરલેઓ)ના ઘર-કારભારી સેન્-રેમીની પુનર્લગ્નની પત્નીની આંગળિયાત પુત્રી છે. તે 'વીસ વર્ષ બાદ' નવલકથામાં એથોસના પુત્ર રાઓલની બાલ-સખી તરીકે દાખલ થઈ હોય છે. તેનું મુગ્ધ મીઠું સૌંદર્ય પહેલેથી જ સૌ કોઈને આકર્ષતું હોય છે. રાઓલ તેને પરણવા ઈચ્છતો હોય છે, પણ એથોસ ભાવીના ઓળા પિછાનતો હોય તેમ, એ લગ્ન મંજૂર રાખવા ઈચ્છતો નથી.

લુઈઝા છેવટે પોતાની સખી મોંતાલેની ખટપટથી રાજકુમારી હેન્રિયેટાની રાજ-સખી તરીકે નિમાઈને પૌરીસ આવે છે. રાઓલ તેને તે સમુદાયમાં જોઈ નવાઈ પામે છે, તથા તેની સાથે લગ્ન કરી, રાજદરબારની ભ્રષ્ટતામાંથી તેને ઉગારી લેવા ઈચ્છે છે. તે અર્થે પોતાના પિતા એથોસને છેવટના સમજાવી લેવાનો પ્રયત્ન તે કરે છે. રાઓલને એ અંગે બહુ દુઃખી થતો જોઈ, એથોસ છેવટે રાજ પાસે આ લગ્નની પરવાનગી માગવા પૌરીસ આવવા કબૂલ થાય છે.

ત્યાંથી આ નવલકથા ઊઘડે છે.

લુઇઝા રાઓલને યોગ્ય નથી!

રાઓલ અને કાઉન્ટ દ લા ફૈર (એથોસ) તે જ દિવસે સાંજે પેરીસ આવી પહોંચ્યા, જે દિવસે રાણીમાતા એને જુવાન બાકિંગહામને ઝટ ઈંગ્લેંડ પાછા ફરવા આગ્રહ કર્યો હતો.

શાહી ભોજન બાદ પત્તાંની રમત પૂરી કરી, રિવાજ મુજબ, રાજા લૂઈ-૧૪ કોલબેર અને કુકે સાથે મંત્રણા કરવા પોતાના કમરામાં ચાલ્યો ગયો હતો. પેલા બંને મંત્રણાઓ પૂરી કરીને જવા નીકળ્યા, તે વખતે રાઓલ બારણા પાસે આવી હાજર થયો. રાજાએ તેને અધખૂલા બારણામાંથી જોયો કે તરત જ પૂછ્યું —

“મોંઠ દ બ્રાજલોન, શું કામ છે?”

“સરકાર, બ્લુવાથી હમણાં જ આવેલા કાઉન્ટ દ લા ફૈર આપની મુલાકાત તેમને બક્ષવામાં આવે, તે માટે બહુ આતુર છે.”

“વાળુના વખત સુધીમાં મને ક્લાક મળે તેમ છે; તો કાઉંટ દ લા ફૈર હમણાં જ આવી શકશે?”

“આપ નામદારના હુકમની રાહ જોતા તે નીચે જ ઊભા છે.”

“તો તેમને એકદમ આવવા કહો,” રાજાએ કહ્યું, અને પાંચ મિનિટ બાદ એથોસ રાજા લૂઈ-૧૪ની સમક્ષ આવીને ઊભો રહ્યો.

રાજાએ ઉમળકાપૂર્વક કહ્યું, “હું આશા રાખું છું, કાઉંટ, કે તમે મારી પાસે ક્ષી માગણી કરવા આવ્યા છો.”

“નામદાર, એવા ઈરાદાથી આવ્યો છું, એ વાત હું છુપાવવા નથી માગતો.”

“તો તો બહુ સારું,” રાજા રાજી થતો બોલ્યો.

“પણ, સરકાર, મારે પોતાને માટે એ માગણી નથી.”

“એટલું વળી ખરાબ; છતાં તમારે પોતાને માટે જે નહિ કરવા દો, તે તમારા પાલિત પુત્ર માટે કરતાં પણ મને સરખો જ આનંદ થશે.”

“આપ નામદારના એ વચનથી મને બહુ હિંમત આવે છે; હું વાઈકાઉટ દ બ્રાજલોન (રાઓલ) માટે જ કંઈ કહેવા આવ્યો છું— તે પરણવા માગે છે, સરકાર.”

“તે હજ બહુ નાના છે; છતાં તેનો કંઈ વાંધો નહિ. હું તેમને માટે સારી પત્ની પસંદ કરીશ.”

“તેણે ક્યારની પસંદ કરી લીધી છે; હવે માત્ર આપ નામદારની મંજૂરીની રાહ તે જુઓ છે.”

“તો, તે પત્ની તમારા પોતાના અભિપ્રાય મુજબનાં પ્રતિષ્ઠા-કુળ-મિલકત વગેરે ધરાવે છે?”

એથોસ થોડુંક ખમચાયો. “તેની વરેલી પત્ની સારા કુળની છે, પણ મિલકતવાળી નથી, નામદાર.”

“એ ઊણુપ તો આપણે ભરપાઈ કરી લઈશું.”

“આપ નામદારની એ જાતની કૃપાદૃષ્ટિથી હું ખરેખર આભારી છું; પરંતુ, આપ મને એક વાત કહેવાની પરવાનગી આપશો : આપ પોતે તેને લગ્નના દાયજ તરીકે કંઈ કાઢી આપો, એવું મારી આ મુલાકાતનું પરિણામ આવે, તો મને ખરેખર ખેદ થાય.”

“એવો ખોટો વિવેક બતાવવાની જરૂર નથી, કાઉંટ; એ છોકરીનું નામ શું છે?”

“માદમુઆઝેલ લા બોમ લ બ્વાંક દ લા વાલિયેર,” એથોસે ટાઢાશથી જવાબ વાળ્યો.

“મને એ નામ પરિચિત લાગે છે; એક માલિવસ દ લા વાલિયેર હતા ખરા,” રાજાએ વિચારમાં પડી જઈ કહ્યું.

“હા, સરકાર; તેમની જ પુત્રી.”

“પરંતુ તે તો ગુજરી ગયા છે, અને તેમની વિધવાએ પછી મારી કાકીના ઘર-કારભારી મોંઠ દ સેં-રેમી સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું હતું, એમ મને યાદ આવે છે.”

“આપ નામદારની માહિતી તદ્દન ખરી છે.”

“ઉપરાંત, મને એવી પણ ખબર છે કે, એ યુવાન બાનુ હવે મારા નાના ભાઈનાં મહોરદાર પ્રિન્સેસ હેન્રિયેટાની તહેનાત-બાનુ પણ બની છે.”

“મારા કરતાં પણ એ છોકરીના ઈતિહાસ વિષે આપ નામદાર વધુ પરિચિત હો, એમ લાગે છે.”

રાજા ફરી વિચારમાં પડી ગયો તથા કાર્ટેના ચિંતાગ્રસ્ત ચહેરા તરફ જોઈને બોલ્યો, “એ યુવાન બાનુ ખાસ કંઈ સુંદર હોય એવી છાપ મારા ઉપર પડી નથી.”

“સરકાર, એ ભલી તથા નમ્ર છોકરી છે; ખાસ કંઈ સુંદર તો ન જ કહેવાય.”

“તો સુંદરતાની બાબતમાં તો આ પરાંદગી સામાન્ય જ કહેવાય; હવે આર્થિક બાબત અંગે વિચારીએ.”

“પંદરથી વીસ હજાર ડ્રાંકનો દાયજે બહુ બહુ તો લાવશે, સરકાર; પરંતુ એ બંને પ્રેમીઓને એ બાબતની દરકાર નથી; અને હું પોતે તો પૌસાને ખાસ ગણતરીમાં લેતો જ નથી.”

“હા, હા, વધારે પડતા હોય કે ન હોય તે વાત જાણી છે; પરંતુ આવશ્યક રકમ તો જોઈએ જ ને? કશી જાગીરબાગીર ન હોય, તો પંદર હજાર ડ્રાંક વડે કોઈ સ્ત્રી રાજદરબારમાં રહી ન શકે. એ ઊણપ તો હું ભરપાઈ કરી આપીશ; પરંતુ હવે આપણે કુલ-ખાનદાનની વાત ઉપર આવીએ. માર્કિવસ દ લા વાલિયેરની પુત્રી—એ તો બરાબર છે; પરંતુ ભલા સેં-રેમી વચ્ચે દાખલ થયા એટલે એ કુળની પ્રતિષ્ઠા ઓછી તો થઈ જ. અને કાર્ટે, તમે પોતે તો તમારા ખાનદાન બાબત આગ્રહી છો જ, એમ હું માનું છું.”

“સરકાર, હું હવે આપ નામદાર તરફની વફાદારી સિવાય બીજી કોઈ બાબતનો આગ્રહી રહ્યો નથી.”

રાજા ફરી થોભ્યો. “જુઓ કાર્ટ, તમે આ વાતચીત શરૂ કરી ત્યારથી મને અર્ચામાં નાંખતા આવ્યા છો. મૂળે, તમે આ લગ્નને હું મંજૂરી આપું એમ કહેવા આવ્યા હતા, પરંતુ આ જાતની વિનંતી કરતાં તમને કંઈક દુઃખ થતું હોય એમ હું જાણી શકું છું. કેટલાક લોકો સાથે વાતચીત કરવામાં મારી મિત્રતાને હું મારી સમજાવવાની મદદમાં લાવી દઉં છું, ત્યારે બીજાઓની બાબતમાં હું મારા અવિશ્વાસને કામે લઉં છું, જેથી મારી વિવેકશક્તિ વધી જાય છે. હું ફરીથી કહું છું કે, તમે આ વિનંતી એવી રીતે કરો છો કે, જાણે એ સફળ નીવડે એવું જરા પણ ઈચ્છતા ન હો!”

“સરકાર, આપની આગળ હું જૂઠું નહિ બોલું; મને આ લગ્ન ગમતું તો નથી જ.”

“તો પછી, ના પાડી દો!”

“ના, સરકાર; હું દ બ્રાજલોનને મારા પૂરા અંતરથી ચાહું છું; અને તે આ લગ્નને એટલું બધું ઈચ્છે છે કે, તેને ના પાડી હું દુઃખી કરવા ઈચ્છતો નથી. મને, અલબત્ત, આ લગ્ન પસંદ નથી, પરંતુ આપ નામદારને હું આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરું છું કે, આપ તેને મંજૂર રાખો, જેથી રાગોલ રાજી થાય.”

“કાર્ટ, મને એટલું કહી દો કે, એ છોકરી ખરેખર એને ચાહે છે?”

“જે આપ નામદાર મારો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય પૂછતા હો, તો મને એ છોકરીના પ્રેમમાં જરાય વિશ્વાસ નથી; તેના અંતરમાં પ્રેમનો છાંટો કદાચ ઊભો થયો હશે, તો પણ, હવે રાજદરબારમાં આવવાના આનંદથી, તથા મેડમની તહેનાત બજાવવાની મળેલી પ્રતિષ્ઠાથી તેનો તે છાંટો કયાંય ઊડી જશે. રાજદરબારનાં બીજાં લગ્ન જેવું જ એ લગ્ન

બની રહેવાનું છે, એ હું જોઈ શકું છું; પરંતુ બ્રાજલોન તે જ લગ્ન પસંદ કરે છે, અને ભલે તે ખુશી થાય.”

“અને છતાં, પોતાનાં છોકરાંના ગુલામ બની રહેતા લાડ-ઘેલા પિતાઓ જેવા નબળા મનના તમે દેખાતા તો નથી જ, એટલું મને કહી લેવા દો,” રાજાએ કહ્યું.

“સરકાર, દુરાચારી અને સ્વચ્છંદી સંતાન પ્રત્યે તો હુંય એવો જ કઠોર થઈ રહું તેવો છું. પરંતુ રાઓલ બીજી રીતે બહુ સીધો જુવાનિયો છે, અને તેનું દુઃખ અને હતાશા મારાથી જ્યાં જતાં નથી; કારણ કે, તેને ખિન્ન કરી મૂકવો એટલે આપ નામદારનો એક વફાદાર અને શક્તિવાળી સેવક ઓછો કરવો, એમ હું તો માનું છું.”

“હું તમારી વાત સમજું છું; અને તમારા અંતરને પણ બરાબર સમજી શક્યો છું. હું મોંઠે દ બ્રાજલોન સુખી થાય એ માટે તમારા જેટલો જ ઈંતેજાર છું, એમ માનજે.”

“તો પછી, નામદાર આપ દસ્તખત કરી આપો; જેથી રાઓલ પોતે હાજર થઈ આપ નામદારની સંમતિ આપને શ્રીમુખે સાંભળવા ભાગ્યશાળી બને.”

“કાઉંટ, તમે ભૂલો છો; મેં હમણાં જ કહ્યું કે, હું મોંઠે દ બ્રાજલોન સુખી થાય તેમ ઈચ્છું છું; એટલે અત્યારની ઘડીથી હું આ લગ્નનો વિરોધ કરું છું.”

“પરંતુ સરકાર, આપે વચન આપ્યું છે; દ બ્રાજલોન માટે એ ફટકો અસહ્ય બનશે.”

“એ ફટકો મારે હાથે પડશે; હું પોતે જ વાઈકાઉંટ સાથે વાત કરી લઈશ.”

“સરકાર, પ્રેમનું ધમસાણુ બહુ કારમું હોય છે.”

“અરે ગમે તેવો પ્રેમ હોય તો પણ તેના ધમસાણુમાંથી બચી નીકળાય છે.”

“સરકાર, તે માટે આપ નામદાર જેવું રાજેશરી હૃદય હોવું જોઈએ.”

“કાઉંટ, આ બાબતની તમે કશી ચિંતા ન કરશો; મારા મનમાં દ બ્રાજલોનના ભાવી બાબત અમુક કલ્પના છે. હું એમ નથી કહેતો કે, તેને હું માદમુઆઓલ દ લા વાલિયેર સાથે પરણવા નહિ દઉં; પરંતુ તે આટલી નાની ઉંમરે પરણી જાય એમ પણ હું નથી ઈચ્છતો. વળી પેલી કંઈક માલમિલકતવાળી બને નહિ, ત્યાં સુધી એ તેને પરણે એવું પણ ન બને. અને હું વાઈકાઉંટને જે કાંઈ પદે પહોંચાડવા માગું છું, તે માટે તેણે પોતાની લાયકાત પ્રથમ પુરવાર કરી આપવી જોઈશે — અર્થાત્ કાઉંટ, બંનેને હું થોડી રાહ જોવરાવવા માગું છું.”

“છતાં સરકાર મને એક વખત —”

“કાઉંટ, તમે કહ્યું હતું કે, તમે એક ‘વિનંતી’ કરવા આવ્યા છો.”

“ખરી વાત, સરકાર.”

“તો બદલામાં હું એક વિનંતી તમને કરું છું: આ વાત વિષે હવે આપણે કશી જ ચર્ચા ન કરવી. થોડા જ વખતમાં એક લડાઈ જાહેર થવાની છે. અને તે માટે મારી પાસે બંધન વિનાના માણસો મારે જોઈશે. કોઈ પરણેલા કે કુટુંબી માણસને તોપમારાના ધમસાણમાં ધસી જવાનું કહેતાં મને વિચાર થાય. ઉપરાંત, બ્રાજલોન કશું પરાક્રમ કરી ન બતાવે, તે પહેલાં તેને કારણે એક જુવાન છોકરીને — છેક જ અજાણી છોકરીને હું કંઈક જાગીર ઊભી કરી આપું, તો મારા બીજા ઉમરાવોમાં નાહક ઈર્ષ્યા અને અદેખાઈ ઊભાં થાય.”

એથોસે જવાબમાં બોલ્યા વિના નમન કર્યું.

“બસ તો આટલું જ કામ હતું ને?” રાજાએ પૂછ્યું.

“બસ સરકાર, એટલું જ હતું. હવે હું આપ નામદારની રજા માગું છું. પણ રાઓલને મારે શું કહેવું?”

“તમારે પોતાને કશું કહેવાનું નથી; એટલું જ વાઈકાઉંટને કહેજે કે, કાલે સવારે તે મને દરબાર વખતે મળે. અને તમને પોતાને વિદાય

આપવાની બાબતમાં તો મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે, થોડા જ દિવસમાં હું મારી રાજસત્તા એવી રીતે સ્થાપિત કરી દેવા માગું છું કે, જેથી તમારા જેવા ગુણવાન અને શક્તિશાળી માણસોનો હું યોગ્ય સન્કાર કરી શકું.”

“નામદાર, સાચા રાજની સત્તા તેના રાજદરબારમાં નહિ, પણ પ્રજાનાં હૃદયોમાં સ્થાપિત થાય છે.” એટલું કહી એથોસ બહાર ચાલ્યો ગયો.

૨

દાર્તેનોં દ વાર્દનો હિસાબ લે છે

૧

એથોસ રાજજીના કમરામાંથી બહાર આવતાં જ ત્યાં ઊભેલા રાઓલે ઈંતેજરીથી પૂછ્યું, “શું થયું, મૉશ્યોર?”

“રાજજી આપણા બંને પ્રત્યે સદ્ભાવ ધરાવે છે; તે આ લગ્નની વિગતો જાતે ગોઠવવા માગે છે; અર્થાત્ તેમને એ બધું એવું સારી રીતે કરવું છે કે, તે માટે તેમને થોડો વખત જોઈશે. પરંતુ એ મોડું થવામાં રાજજીની ભડી લાગણીઓનો વાંક ગણવાને બદલે તારી અધીરાઈનો જ વાંક ગણજે.”

રાઓલનું મોં પડી ગયું.

“અહીં આવ્યો છું, તો મોંઠ દાર્તેનોંને મળતો જાઉં; મને તેમનો કમરો બતાવ જોઉં.”

“બીજા દાદર આગળ છે,” એમ કહી રાઓલ સાથે થયો.

પરંતુ તેઓ મુખ્ય દાદરના પગથારે પહોંચ્યા તેટલામાં કાઉન્ટ દ ગીશની વર્દી પહેરેલો એક નોકર સામે દોડી આવ્યો.

“શું છે?” રાઓલે પૂછ્યું.

“આ ચિઠ્ઠી આપને આપવાની છે; મારા માલિકે આપને જલદી પહોંચાડવા ફરમાવ્યું છે. પણ છેલ્લા કલાકથી હું આપને બધે જ શોધી રહ્યો છું.”

રાઓલે એથોસના મોં સામું જોઈ, તેની સંસતિથી એ ચિઠ્ઠી ત્યાં જ ઉઘાડીને વાંચી—

“પ્રિય રાઓલ, મારે તમારું કામ પડ્યું છે. જેમ બને તેમ આવીને જલદી મને મળો. કાર્ટ ૬ ગીશ.”

પરંતુ રાઓલ આ ચિઠ્ઠી વાંચી રહે તેટલામાં તો ડચૂક ઓફ બર્કિંગ્હામની વર્દી પહેરેલો બીજો નોકર આસપાસ શોધતો ફરતો હતો, તે રાઓલને જોઈ, તરત રાજ થતો ત્યાં દોડી આવ્યો અને “નામદાર ડચૂકે મોકલાવી છે,” એમ કહી તેણે એક ચિઠ્ઠી તેના હાથમાં પકડાવી દીધી.

એથોસે તરત જ રાઓલને કહ્યું, “ભાઈ, તું અત્યારે ધમાલમાં છે, તો હું જ હવે મોંઠો દાર્તેનોને એકલો જ મળી લઈશ. રાજજી તને સવારના દરબાર વખતે મળવાના છે, એટલું યાદ રાખજે; અને હું કાલે બપોર પછી બ્લુવા જવા ઊપડી જઈશ, તે પહેલાં મને મળવું હોય તો મારે ઉતારે તું આવી પહોંચજે.”

“હું કાલે સવારે તમારે ઉતારે આવી જઈશ, મૉશ્યોર,” રાઓલે કહ્યું.

એથોસ જતાં જ રાઓલે બર્કિંગ્હામની ચિઠ્ઠી ઉઘાડી—

“મૉશ્યોર ૬ બ્રાજલ્ડોન, મારા ઝોળખીતા સૌ ફ્રેંચ સદ્ગૃહસ્થોમાં મને તમારા તરફ વધુ ભાવ છે. હું તમારી મિત્રતાને કસોટીએ ચડાવવા ઈચ્છું છું. મને સારી ફ્રેંચ ભાષામાં લખેલો એક કાગળ મળ્યો છે, તેની નીચે કોઈ સારં નામ લખેલું છે. એ કાગળમાં શું લખ્યું છે, તે કદાચ મારાથી બરાબર સમજ્યું ન હોય; માટે તમે આવીને તરત મને મળી જાઓ. મને કહેવામાં આવ્યું છે કે, તમે બ્લુવાથી પાછા આવી ગયા છો.

તમારો, વિલિયર્સ ડચૂક ઓફ બર્કિંગ્હામ.”

રાઓલે દ ગીશના નોકરને કહ્યું, “હું હમણાં જ તારા માલિક પાસે આવું છું;” અને ડચૂકના નોકરને તેણે કહ્યું, “એક કલાકમાં જ હું ડચૂક સાહેબ પાસે આવી પહોંચું છું.”

૨

રાઓલ દ ગીશ પાસે ગયો ત્યારે તે દ વાર્દ અને માનિકોં સાથે વાતો કરતો બેઠો હતો.

દ ગીશ તરત રાઓલને પાસેના કમરામાં લઈ ગયો; તેણે તરત કહેવા માંડ્યું, “ભાઈ, ત્રણ દિવસથી હું સળગી રહ્યો છું; મારા પ્રેમની આડે એક બીજાં ઘેરો પડછાયો ફરી વળ્યો છે, અને તે પડછાયો દૂર નહિ થાય, તો હું ગાંડો થઈ જઈશ.”

રાઓલ ખિન્ન થઈને એટલાં જ બોલ્યો, “ભાઈ, તમારી આંખ આગળથી એ પડછાયો દૂર થાય, તે કરતાં ન થાય તેમાં જ હું તમારું વધુ હિત જોઈ છું.”

“ભાઈ, તમે મોંડમનો પ્રેમ મારા અંતરમાંથી દૂર કરવા જેમ જેમ વધુ સલાહ આપો છો, તેમ તેમ મારા અંતરમાં એ વધુ દૃઢ થતો જાય છે.”

“પણ ભાઈ તમે એમ માનો છો કે, મોંડમ કદી તમારા પ્રેમનો યથોચિત જવાબ વાળશે? તમને એમ માનવાને કશું કારણ મળ્યું છે?”

“ભાઈ, તમને કેમ કરીને સમજવું કે, એ બાબતમાં કશાં હિસાબી લેખાં માંડી ન શકાય! અને માણસ મરતાં લગી આશા પણ છોડી શકે નહિ.”

“તો શું તમે મોંડમના પતિની જ અદેખાઈ કરી રહ્યા છો?”

“ના; ના; મને મોંડમના પતિની અદેખાઈ નથી સતાવતી, પણ મોંડમના પ્રેમીની અદેખાઈ સતાવે છે.”

“મોંડમના પ્રેમીની?”

“તમે નથી જાણતા એમ હું માનવા તૈયાર નથી; ડચૂક ઓફ બર્કિંગ્હામની વાત હું કરું છું. મેં તેની સાથે આખરી ફેસલો કરી નાંખવાનું નક્કી કર્યું છે, અને તેને ચિઠ્ઠી પણ લખી મોકલી છે.”

“તો શું, તમે ડચૂકને એ કાગળ લખ્યો છે?” એમ કહી, રાઓલે દ ગીશને બર્કિંગ્હામના નોકરે આપેલી ચિઠ્ઠી ખીસામાંથી કાઢીને બતાવી.

દ ગીશે તે ચિઠ્ઠી વાંચી અને સંતોષ સાથે કહ્યું, “વાહ, એ ખરેખર બહાદુર માણસ છે. તમે તેમને મળવા જાઓ ત્યારે સાથે એટલું કહી દેજો કે, આજે, કાલે, પરમ દિવસે કે ચોથે દિવસે, તે નક્કી કરે ત્યારે હું તેમને વિસની આગળ મળવા તૈયાર છું.”

“પણ ડચૂક અત્યારે રાજજી સાથે પત્તાં રમે છે, એમ તેમનો નોકર કહેતો હતો; તો આપણે બંને ત્યાં જઈએ; હું તેમને ગેલરીમાં બાજુએ બોલાવીશ અને તમારો સંદેશો કહીશ. તે માણસને બે શબ્દો જ બસ થશે.”

“એ તો બહુ સારું; મને ધારણ રહે માટે હું સાથે દ વાઈને લઈ લઉં છું.”

“માનિકોં શું ખોટો છે? દ વાઈને અહીં જ રહેવા દો ને!”

“તો શું તમારે હજુ તેની સાથે આણબનાવ જ ચાલ્યા કરે છે?”

“મને એ માણસ ગમતો નથી; મને કદી એ માણસ ગમ્યો નથી. એટલે ગઈ કાલે જેટલો નહોતો ગમતો, તેટલો આજે પણ નથી ગમતો. એમાં ‘હજુ’ની કંઈ વાત જ નથી.”

“તો ચાલો બધા જ સાથે જઈએ,” દ ગીશે કહ્યું.

તેઓ પેલે રોયાલ પલોંચ્યા ત્યારે ભપકાબંધ પોશાકવાળી બાનુઓ અને ઉમરાવજાદીઓ આમથી તેમ ફરતી હતી, અને રાજાની આસપાસ પણ સુંદર પોશાકોનું એક કુંડાળું થઈ રહ્યું હતું. બર્કિંગ્હામ કુકે સાથે વાતો કરતો હતો. રાઓલને તે વખતે તેની પાસે જવું ઠીક ન લાગ્યું. પણ એટલામાં દાર્તેનોં બરકંદાજીના કપ્તાનની નવી વર્દી પહેરી ઠરસાભેર ત્યાં આવતો દેખાયો, એટલે રાઓલે તેની પાસે જઈને કહ્યું, “કાકા,

ડચૂક ઓફ બકિંગહામને મારે મળવું છે; તે અત્યારે કુકે સાથે વાતો કરે છે, ત્યાં મારાથી જવાય નહિ; પણ તમે તો તમારા પદની હેસિયતથી જઈ શકો.”

દાર્તેનોં કુકે સામું જુઓ તે પહેલાં તો તેણે જ દાર્તેનોં તરફ નજર કરી; એટલે દાર્તેનોં સીધો તે તરફ પહોંચી ગયો.

કુકેએ કહ્યું, “આવો, આવો, મોંઠ દાર્તેનોં; અમે બેલ-ઈલ-આં-મેર ટાપુ વિષે વાત કરતા હતા.”

“બેલ-ઈલ-આં-મેર વિષે? હાં, હાં, એ તો તમારી પોતાની માલકીનો છે, નહીં વારુ?”

બકિંગહામ બોલી ઊઠ્યો, “પણ મોંઠ કુકેએ મને હમણાં જ જણાવ્યું કે, તેમણે તે ટાપુ રાજાજીને બક્ષિસ આપી દીધો છે.”

“તમે તો બેલ-ઈલ જ્યો છે ને, શવાલિયેર?” કુકેએ મોં ઠાવકું રાખીને પૂછ્યું.

“જિંદગીમાં એક વખત જ તે તરફ હું ગયો છું;” દાર્તેનોંએ સામાન્ય વાત કરતો હોય તેમ જવાબ આપ્યો.

“ત્યાં તમે ઘણો વખત રોકાયા હતા?”

“ભાગ્યે એક દિવસ.”

“ત્યાં હતા તે દરમ્યાન તમે બધું જીણવટથી જ્યું તો હશે?”

“એકાદ દિવસમાં જોવાય તેટલું.”

“પણ તમારા જોવાની તીવ્ર નજરે ઘણું ઘણું જોવાઈ જાય, એમ પણ ખરું ને?” કુકેએ કહ્યું; જવાબમાં દાર્તેનોંએ ઝટ નીચા વળી નમન કર્યું.

દરમ્યાન રાઓલે બકિંગહામને નિશાની કરી પોતાની પાસે બોલાવ્યો હતો. પણ બકિંગહામ મેડમ પાસે જઈને પાસે આવે તે દરમ્યાન વચ્ચે જ ‘મોશ્યોર’ (મેડમના પતિ; રાજાના નાના ભાઈ ફિલિપ) તેને ભેટી ગયા. તેમણે મોં ઉપર સંતોષનું સ્મિત ધારણ કરી ડચૂકને પૂછ્યું—

“વહાલા ડચૂક, મેં સાંભળ્યું છે તે શું સાચું છે? કહે છે કે, ઈંગ્લેંડના રાજા ચાર્લ્સ-૨ એ તમને જલદી ઈંગ્લેંડ પાછા બોલાવ્યા છે, અને તમે તરત ઈંગ્લેંડ પાછા ફરો છો?”

ગીશના કાન તરત સરવા થઈ ગયા.

“હાજી, મને સ્પષ્ટ હુકમો મળ્યા છે! મને આહીં બહુ થોડા દિવસ રોકાવાની જ પરવાનગી હતી. છતાં રાજાજી ગુસ્સે થાય તેવું કરીને હું વધુ રોકાયો,—પણ હવે તો મારે જવું જ પડશે.”

“અરેરે, તમારા જેવી ખુશનુમા વ્યક્તિનો અભાવ અમારા રાજ-દરબારને બહુ સાલશે; અમારું જે ચાલે એવું હોય તો અમે જરૂર નામદાર રાજા ચાર્લ્સ-૨ને વિનંતી તથા આગ્રહ પણ કરીએ કે જેથી તમને થોડું વધુ રોકાવા પરવાનગી આપે.”

“નામદાર, આપના સદ્ભાવ બદલ આભાર; પરંતુ આ રાજ-દરબાર માણસને ભલે ગમે તેવા ઘેનમાં નાંખી દે તેવો હોય, તો પણ છેવટે તો એ ઘેનમાં બહુ વખત પડી ન જ રહેવાય.”

“તો તમે ક્યારે જાઓ છો?”

“આવતી કાલે જ; મારી ઘોડાગાડી તો ત્રણ દિવસ થયાં તૈયાર થઈને ઊભી છે.”

ફિલિપ જાણે ‘હવે શું થાય?’ એવો ભાવ બતાવી ચાલતો થયો, એટલે દ ગીશ તરત ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ પાસે ધસી ગયો. રાઓલ ઝટપટ ત્યાં પહોંચી ગયો, પણ દ ગીશે તેને કહ્યું, “હવે કશું કરવાનું બાકી રહેતું નથી.” અને પછી તરત જ ડચૂકના બંને હાથ પકડી તેણે તેમને કહ્યું, “ડચૂક મને માફ કરો; હું ગાંડો થઈ ગયો હતો; મને મારી ચિઠ્ઠી પાછી આપી દો.”

“હા, હા, હવે હું આ દેશ અને તેમને છોડીને જાઉં છું, એટલે હવે તમને મારા પ્રત્યે કશો બીજો ભાવ દાખવવાનો શા સારુ રહે?”

રાઓલ તરત ત્યાંથી દૂર ખસી ગયો. પણ તેમ કરવા જતાં તે દ લૉરેઈન અને દ વાર્ડ વાતો કરતા હતા તેમની વધુ નજીક પહોંચી ગયો.

દ વાર્દ હસીને કહેતો હતો, “બહુ ડહાપણભરી પીછેહક!”
“કેમ?”

“કારણ કે, વહાલા ડચૂકને ઓમ કરવાથી તરવારના એક-બે ધા થતા રહી ગયા, વળી!” બંને જાણ ખડખડાટ હસી પડયા.

રાઓલ એ સાંભળી ખૂબ ગુસ્સે થઈ ત્યાં ઊભો રહ્યો અને બોલ્યો,
“દ વાર્દ, તમારી કુટેવ તમે નહીં ભૂલવાના કેમ?”

બોરેઈન તરત ત્યાંથી સરકી ગયો. દ વાર્દે તુમાખીથી પૂછ્યું, “કઈ કુટેવ વારુ?”

“જેઓ ગેરહાજર હોય તેમનું અપમાન કરવાની; ગઈ કાલે તમે મોંઠો દાર્તેનોંનું કર્યું હતું, આજે ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામનો વારો છે.”

“પણ કોઈ કોઈ વાર હું હાજર રહેલાઓનું પણ અપમાન કરું જ છું, એ તમે તો બરાબર જાણો જ છો, મોંશ્યોર.” દ વાર્દે વળતો જવાબ આપ્યો.

રાઓલ અને દ વાર્દના ગરમાગરમ કૂંફાડા એકબીજા સાથે અફળાવા લાગ્યા, એટલામાં પાછળથી કોઈ બોલ્યું, “મને લાગે છે કે, મારા નામનો અહીં ઉલ્લેખ થયો કંઈ!”

બંનેએ પાછા વળી જોયું તો, દાર્તેનોં હસતે મોંઠે ત્યાં આવી પહોંચ્યો હતો. તેણે પાસે આવી દ વાર્દના ખભા ઉપર હાથ મૂક્યો એટલે રાઓલ જરા દૂર ખસ્યો.

દાર્તેનોંએ દ વાર્દને કહ્યું, “ઘણા વખતથી હું તમારી સાથે વાત કરવાની તક શોધતો હતો; આજે જ એ તક મળી છે. તો તમે જરા મારા કમરામાં આવવાની મહેરબાની કરશો? તમે તમારી સાથે લવાય તેટલા તમારા દોસ્તો લાવી શકો છો.”

“શી વાત છે?” દ વાર્દે કંઈક હસવાનો પ્રયત્ન કરીને બોલ્યો.

“તમારા કોઈ મિત્રો આસપાસ છે કે નહિ?”

“હા, હા, મોંઠો માનિકોં, મોંઠો દ ગીશ —”

“રાઓલ તું પણ ચાલ, અને ડચૂક ઓફ બકિંગહામને પણ લેતો આવ.”

૩

દાર્તેનોના કમરામાં દાખલ થતાં જ દ વાદે જ્યું કે કાર્ટ દ લા ફેર પણ ત્યાં એક બાજુ બેઠેલા હતા. રાઓલ તેમની પાસે જઈને બેસી ગયો.

દાર્તેનોએ હવે દ વાદે તરફ ફરીને કહ્યું, “મેં તમને તથા આ બધા સદ્ગુહસ્થોને અહીં આવવાની તરદી આપી છે, તેનું કારણ એ છે કે, મારા મિત્ર, કાર્ટ દ લા ફેરે મને એવા સમાચાર આપ્યા છે કે, તમે મારે વિષે કંઈ આક્ષેપાત્મક વાતો બહાર કઢ્યા કરો છો. તમે એમ પણ કહો છો કે, મને તમે તમારો કટ્ટર દુશ્મન ગણો છો, જેમ, તમારા પિતા મને ગણતા હતા.”

“સાચી વાત છે,” દ વાદે જવાબ આપ્યો.

“અર્થાત્ તમે મારા ઉપર કોઈ ગુનો, કોઈ દોષ કે કોઈ હલકટ કામ કર્યાનો આક્ષેપ મૂકો છો; તો તમે ભલા થઈ એ બધું સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી બતાવશો?”

“આ બધા સાક્ષીઓ સમક્ષ? મેં ગમે ત્યાં તે વાત કરી હશે, પણ સમજીને મારા એ આક્ષેપની વિગત કોઈ સમક્ષ પ્રગટ કરી નથી. તો તમે તમારી સમજબુદ્ધિ જતી કરી, એ બધું જાહેર કરાવવા ઈચ્છો છો, ખરું?”

દાર્તેનો જ્વેશથી મૂછના છેડા દાંત વડે કાતરવા લાગી ગયો. તેણે પછી ગુસ્સો દબાવીને કહ્યું, “મેં તમને તમારા આક્ષેપોની વિગતો સૌ સમક્ષ જણાવવા કહ્યું તે તમે સાંભળ્યું તો ખરું ને?”

“તો હું મોટેથી કહું?”

“હા, હા; અમે સૌ સાંભળવા આતુર છીએ.”

“તો, મારા બાપુ એક ખાનદાન ઉમરાવ-બાનુને ચાહતા હતા. અને તે બાનુ પણ તેમને ચાહતાં હતાં. તે બાનુએ મિલનનું સંકેતસ્થાન

જણાવતા પ્રેમપત્રો મારા બાપુને લખેલા, તે વચ્ચેથી મોંઠ દાર્તેનોંના હાથમાં આવતાં, તે મારા પિતાને બદલે અંધારાનો લાભ લઈ પેલી ઉમરાવ-બાનુના શયનખંડમાં ઘૂસી ગયા અને એ રીતે એક નીચ હલકટ માણસ જેવું કામ કર્યું.*”

“ખરી વાત છે,” દાર્તેનોંએ કહ્યું; “મને પણ એ બદ-ઈજજતી-ભર્યું કામ કરવા બદલ આ પાછલી ઉંમરે પસ્તાવો થાય છે. પરંતુ, એ દેશકાળ અત્યાર કરતાં જુદા હતા; હું તે વખતે માંડ એકવીસ વરસનો છોકરો હોઈશ, અને ત્યારે હરહંમેશ મોત હાથમાં લઈને જ ચાલવું પડતું. કાર્ડિનલ રિશલ્યૂ અને તેના માણસો હરઘડી અમારી પ્રત્યે દુશ્મનાવટ આદરી રહ્યા હતા. ઉપરાંત, તે ઘડીએ આવી બધી બાબતો અંગે વધુ ચોખવિયાપાણું લોકોમાં ન હતું. માથું લેવું કે આપવું એ વધુ સહેલી વસ્તુ હતી; અત્યારે તો માત્ર અંતરમાં વેર-ઝેર ભરીને જ લોકો વર્તતા હોય છે. તેઓ એ વસ્તુને હલકટ નથી ગણતા—પણ તે વખતની જુવાનીની ગદ્દાપચ્ચીસીને વધુ કડક ધોરણે તપાસવા નીકળી પડે છે. ઉપરાંત, ‘લડાઈમાં અને પ્રેમમાં બધું ન્યાયી ગણાય’—એ ન્યાયે તે બાનુ અમારા દુશ્મન-પક્ષની હતી, જેમ અત્યારના દ વાર્દના પિતા પણ; અને શરૂઆતમાં એ રીતે તેમના પિતાની જગાએ ઘૂસવાનું મન મને થયું હતું તે કેવળ મારી પ્રિય પત્ની-પ્રેમિકાની ભાળ મેળવવા જ. છતાં એ કૃત્ય કરવા બદલ હું ખરેખર દિલગીર છું, અને તમો સૌ દેખતાં અત્યારના દ વાર્દની માફી માગું છું. જોકે, તેના બાપની પ્રેમિકા બાનુ કોઈ ખાનદાન ઉમરાવજદી ન હતી, પણ એક બદચલન હલકટ દુષ્ટા હતી—એટલું હું ઉમેરતો જાઉં.”

“ના, ના, તે ખાનદાન હતી અને પરિણીત કુલીન સ્ત્રી હતી. ફ્રાંસમાં તેના પર આદરવામાં આવેલા આ અત્યાચારથી શરમિદી બની તે ફ્રાંસ છોડીને ક્યાંક ચાલી ગઈ,” દ વાર્દે ભારપૂર્વક જણાવ્યું.

* ‘શ્રી મસ્કેટિયર્સ’ પ્રથમ ભાગમાં તે વાત આવે છે, પૃઠ ૩૫૧ ઈં.

કાઉટ દ લા ફેરે હવે બોલી ઊઠયા, “ભાઈ, એ બધી વાત રહેવા દે; કારણ કે, તું એ સ્ત્રી વિષે કશું જાણતો નથી. એ સ્ત્રી ફ્રાંસની રાજમુદ્રાના ડામથી લાંછિત કરેલી ગુનેગાર બાઈ હતી. ફ્રાંસમાં પણ છેતરીને કોઈને તે પરણી હતી અને પછી છતે ધણીએ ઈંગ્લેંડ જઈ ત્યાં બીજા કોઈને પરણી ગઈ હતી. ઈંગ્લેંડમાં પણ તે પતિને ઝેર દઈ, તેની મિલકત પડાવી લઈ, ફ્રાંસમાં પાછી દ વાદે જેવા પ્રેમીઓ ઊભા કરીને પોતાનું સ્વચ્છંદી જીવન તે જીવતી હતી. ઈંગ્લેંડમાં હતી ત્યારે પણ તેણે લોર્ડ વિન્ટરના એક અફસરને લોભાવી ભ્રષ્ટ કરી, તેને હાથે ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ — અત્યારના આ ડચૂકના પિતાશ્રીનું ખૂન કરાવ્યું હતું, તથા છેવટે ફ્રાંસ ભાગી આવીને દાર્તેનોની પ્રિયતમાને ઝેર દઈ મારી નાંખી હતી. આ બધા અપરાધો કરનાર બાઈને ખાનદાન-કુલીન-પરણેતર વગેરે વિશેષણોથી દ વાદેને શણગારવી હોય તો ભલે; બાકી એ બાઈનું નામ મોંએ આણતાં પણ કમકમાં આવી જાય.”

ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ તો પોતાના પિતાના ખૂન સાથે સંકળાયેલો આ બધો પ્રસંગ સાંભળતાં કપાળેથી પરસેવો લૂછવા લાગી ગયો. દાર્તેનોએ દ વાદે તરફ ફરીને કહ્યું, “જુઓ ભાઈ, એ બાઈના આત્માને મેં અધો-ગતિએ પહોંચાડયો કે ભ્રષ્ટ કર્યો એવું કાંઈ જ નથી; અને છતાં મેં જે છેતરપિંડી ચલાવી હતી, તે બદલ હું ખરા અંતરથી પરમાત્મા પાસે માફી માગતો આવ્યો છું, અને તમો સૌ આગળ પણ અત્યારે માગું છું. એટલે હવે હું માનું છું કે, દ વાદેને એ બાબતમાં મારી સામે કશો આક્ષેપ કરવાપાણું રહેતું નથી.”

દ વાદે કંઈક ગણગણતાં સ્વીકારસૂચક નમન કર્યું.

દાર્તેનોએ હવે તેની વધુ નજીક જઈને કહ્યું, “અને હું માનું છું કે, મારી જેમ બીજાઓની ઉપર પણ આક્ષેપ મૂકતાં તમે હવે જરા વિચાર કરશો. કારણ કે, તમને એવા આક્ષેપો મૂક્યા કરવાની કુટેવ જ પડી લાગે છે. હમણાં જ તમે ૩૫ વર્ષ પહેલાં બનેલી ઘટના બદલ એક ઘરડા સૈનિકની ટીકા કરવા જેટલું ચોખવિયાપાણું બતાવ્યું, તો તમે પોતે પણ

બીજાઓની ઈજ્જત અને સ્વમાનનો ઘાત થાય એવું કરતાં ખચકાશો, એવું હું માનું છું. એટલે, જુઓ, મોં ૦ દ વાદૈ, તમે હું કહું છું તે બરાબર ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી લો—હવેથી જો તમારા નામ સાથે સંકળાયેલી એવી કોઈ નિદાની વાત મારે કાને આવી, તો તમારી ખેર નથી.”

“મોંશયોર, કશા મુદ્દા વગર આવી ધમકી આપવાનો કંઈ અર્થ નથી,” દ વાદૈ જણાવ્યું.

“જુઓ મોં ૦ દ વાદૈ, હજુ મેં મારે કહેવાનું પૂરું કર્યું નથી. હમણાં જ તમે એક બાનુની અને તમારા પિતાની ઈજ્જતની વાત કરી. તમને લોકોની અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની ઈજ્જત વિષે આવો ઊંચો ખ્યાલ છે, એ ખુશી થવા જેવી બાબત છે. તો પછી તમે મોં ૦ બ્રાજલોનને એમ કેમ કહ્યું હતું કે, તેમની મા કોણ છે એ તે જાણતા નથી? એ કોઈની ઈજ્જત અને સ્વમાનનો સવાલ ન થયો વારુ?”

રાઓલની આંખો ચમકી ઊઠી. તેણે તરત જ કહ્યું, “શવાલિયેર દાતૈંનાં, એ મારી અંગત બાબત છે, અને તે હું જ પતવી લઈશ.”

દાતૈંનાંએ તેને એક બાજુએ ખસેડીને કહ્યું, “જુવાન, મને વચ્ચે દખલ ન કરીશ.” અને પછી દ વાદૈ તરફ જોઈને કહ્યું, “જુઓ આ બાબતનો ફેંસલો તરવાર વડે લાવી શકાય તેવો નથી; તેથી હું આ બંધા ઈજ્જતદાર સદ્ગૃહસ્થોની સામે તે વસ્તુ ચર્ચી લેવા માગું છું. તો બોલો; મોં ૦ દ વાદૈ, આ જુવાન માણસ તથા સાથે તેનાં માતા અને પિતાને લાંછન લાગે એવું કહેવા માટે તમારી પાસે શા પુરાવા છે?”

“હું માનું છું કે, દરેક માણસ પોતાને મનફાવતું બોલવાને સ્વતંત્ર છે, અને ખાસ કરીને પોતાની વાતની સાબિતી તરવારથી આપી શકે તેમ હોય ત્યારે.”

“એ કંઈ દલીલ ન થઈ; તમારા જેવા તુચ્છ પ્રાણીનું જીવન ભલે ફેંકી દેવા જેવું હોય, કારણ કે આમેય તે સારી પેઠે ગૂંચવાયેલું જ હોય છે; પણ તેથી બીજાં માણસોની જિંદગી અને ઈજ્જત તમે ખતરામાં મૂકી શકો નહિ. ઉપરાંત, તરવારથી પોતાની વાતની સચ્ચાઈ પુરવાર કર-

વાના દિવસ અને ફેશન હવે ભૂતકાળની વાત બની ગયાં છે. અને રાજાએ એની સખત મનાઈ ફરમાવી છે. એટલે તમાગ પ્રેમ-શૌર્યના અને ઈજ્જતના ખ્યાલો સાથે સુસંગત થવાય તે માટે તમે મોંઠ દ બ્રાજલોનની સૌ સમક્ષ ક્ષમા માગો અને એ વાતનો અહીં જ અંત લાવો. તમારી એક છોકરડાની મૂછની માફી મેં એક ઘરડા અફસરે હમણાં જ માગી, તે પ્રમાણે!”

“અને જો હું તેમ કરવાની ના પાડું તો?”

“તો પછી પરિણામ એ આવશે કે—”

“કે, તમારી આ મીઠી મીઠી વાતોને બદલે રાજાની દ્વંદ્વયુદ્ધ બાબતની મનાઈનો ભંગ આવીને ઊભો રહેશે એમ જ ને?”

“ના, ના; હું રાજાજી પાસે જ સીધો પહોંચી જઈશ. મેં બજવેલી કેટલીક સેવાઓના બદલામાં રાજાજીનો સદ્ભાવ મેં પ્રાપ્ત કર્યો છે. તેમણે મારી વિનંતીથી હમણાં જ મને બાસ્તિલના ગવર્નર બેઈઝમો દ મોંતઝું ઉપર નામ ભર્યા વિનાનો હુકમ લખી આપ્યો છે. હું રાજાજીને જઈને કહીશ કે, એક કાયર નાપાક માણસે મોંઠ દ બ્રાજલોનને તેમની માની બાબતમાં ગંદો આક્ષેપ કરીને અપમાનિત કર્યા છે; તો આપે મને આપેલા હુકમમાં હું નામ ભરી આપું એટલે મોંઠ દ વાર્દને તમે બાસ્તિલમાં ત્રણ વર્ષ માટે મોકલી આપો.”

આટલું કહી, તરત દાર્તેનોંએ એ હુકમ કાઢીને ટેબલ ઉપર બિછાવ્યો અને ક્લમ હાથમાં લીધી.

દ વાર્દ એકદમ ફીકો પડી ગયો. તે તરત રાઓલ પાસે જઈને બોલ્યો, “હું મોંઠ દાર્તેનોંએ હમણાં વાપરેલા શબ્દોમાં તમારી માફી માગું છું; કારણ કે તેમ કરવાની મને ફરજ પાડવામાં આવે છે.”

“એમ નહીં,” દાર્તેનોં બોલી ઊઠ્યો, “‘મને ફરજ પાડવામાં આવે છે’ એમ નહીં, પણ ‘મારો અંતરાત્મા ડંખતો હોવાથી’ એવા શબ્દો વાપરીને માફી માગો. કારણ કે, એમ કહો, તો જ તમે સાચું બોલ્યા કહેવાઓ.”

“હું કબૂલ રાખું છું; પરંતુ આવા જૈરજુલમ કરતાં પહેલાંના જમાનાનો તરવારનો ધા સારો, એમ કહ્યા વિના મને ચાલતું નથી.”

“ના, ના, મોંશ્યોર,” બર્કિંગહામ બોલી ઊઠ્યો; “તરવારનો ધા કરાય કે થાય, તેથી તે કરનાર કે ખાનારની સચ્ચાઈ-જૂઠાઈ શી રીતે નક્કી થઈ શકે? એનાથી તો એટલું જ નક્કી થઈ શકે કે, એ ધા કરનારના હાથ કુશળ છે—જેમ એ હાથ બીજાં ઘણાંય સારાં-ખોટાં કામો કરવાના કસબી હોય!”

સૌ હવે આ બધું પ્રકરણ પતી ગયું એટલે વિદાય થવા તત્પર થઈ ગયા. દાર્તેનોંએ સૌનો ત્યાં આવવાની તસ્દી લેવા બદલ આભાર માન્યો.

સૌએ દાર્તેનોં સાથે હાથ મિલાવી જવા માંડયું; પણ કોઈએ દ વાર્દ સાથે હાથ મિલાવ્યો નહીં. તે ગુસ્સાથી સળગી જવા લાગ્યો અને ગણગણ્યો, “આહા, જેના ઉપર મારી દાઝ કાઢું, એવું કોઈ મને નહીં મળે શું?”

“તમે મારી ઉપર તમારી દાઝ કાઢી શકશો, મોંશ્યોર, કારણ કે હું અહીં હાજર છું.” તેના કાનમાં એક ધમકીભર્યો અવાજ આવ્યો.

દ વાર્દ પાછા ફરીને જોયું તો ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ ત્યાં ઊભો હતો. “તમે, મોંશ્યોર?” દ વાર્દ બોલી ઊઠ્યો.

“હા, હું! હું કંઈ ફ્રાંસના રાજાનો પ્રજાજન નથી; તેમ જ હું હવે આ ભૂમિ ઉપર રહેવાનો પણ નથી, કારણ કે હું ઈંગ્લેંડ પાછો જાઉં છું. મારા હૃદયમાં પણ હતાશા અને ગુસ્સાનો એટલો બધો ભાર એકઠો થયો છે કે, તમારી પેઠે મારે પણ મારી દાઝ કાઢવા કોઈ માણસ જોઈએ છે. મોંઠ દાર્તેનોંના સિદ્ધાંતોની હું ભારે કદર કરું છું; પરંતુ, તમારી પ્રત્યે તે સિદ્ધાંતો લાગુ કરવા હું બંધાયેલો નથી. હું અંગ્રેજ છું; એટલે ફ્રેંચો પાસેથી ન મેળવી શકાય તે મારી પાસેથી તમે જરૂર મેળવી શકશો. થોન્રીસ ક્લાકમાં તો હું કેલે બંદરે પહોંચી ગયો હોઈશ. તમે મારી સાથે જ આવી શકો છો. ત્યાંને કિનારે ભરતી ચડવા લાગે ત્યારે પાણી ફરી વળવાથી રેતીના અમુક ઢગલા મુખ્ય ભૂમિથી છૂટા પડી જાય

છે. તેમના ઉપર જઈ આપણે દ્વંદ્વયુદ્ધ ખેલી લઈએ, તો ફ્રાંસના રાજની ભૂમિના કાયદાઓનો અનાદર કર્યો પણ નહીં કહેવાય. કેમ ખરું ને? કારણ કે, એ ઢગલા દિવસના છ કલાક ફ્રાંસની ભૂમિ સાથે જોડાયેલા રહે છે, પણ ભરતી વખતે બીજા છ કલાક સુધી તે મહાસાગરની અને તેના માલિક ઈશ્વરની હકૂમતમાં આવી જાય છે!”

“હું ઘણી ખુશીથી તમારો પ્રસ્તાવ સ્વીકારું છું,” દ વાર્દે કહ્યું.

“અને તમે જે મને મારી નાંખવામાં સફળ થાઓ, તો તમે મારી ઉત્તમોત્તમ સેવા બજાવી, એમ હું ગણીશ.”

“તમારી ઈચ્છા પૂરી કરવા મારાથી બનતું હું કરી છૂટીશ.” દ વાર્દે જણાવ્યું.

૩

આસ્તિલનો ગવર્નર

બધા ચાલ્યા ગયા એટલે એયોસ અને દાર્તેનો પણ દાદરે થઈ નીચે ઊતર્યા. એયોસે દાર્તેનોને કહ્યું, “ભાઈ, તું જેઈ શકે છે કે, રાઓલને મોડા યા વહેલા દ વાર્દે સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ઊતરવું પડશે. દ વાર્દે જેટલો બહાદુર છે, તેટલો જ હલકટ છે.”

“હા મોટાભાઈ; પણ રાઓલ શાંત પ્રકૃતિનો છે, એટલે જ્યાં સુધી તેને કોઈ ખામુખા સતાવશે નહિ, ત્યાં સુધી તે લડાઈમાં નહિ ઊતરે. પોતાનો મુદ્દો સાફ હોવો, અને જાતે શાંત હોવું, એ વસ્તુ આવાં યુદ્ધોમાં ઓછી નિર્ણાયક નીવડતી નથી. પરંતુ, મોટાભાઈ, તમે કંઈ ચિંતામાં પડી ગયા લાગો છો, એમ કેમ?”

“વાત એમ છે કે, કાલે જ રાઓલ રાજજીને મળવાનો છે. રાજજી તેના લગ્નની બાબતમાં ચુકાદો સંભળાવવાના છે. એનાથી રાઓલના મિજાજનું ઠેકાણું નહિ રહે, એમ હું માનું છું. તે વખતે જે દ વાર્દેનો ભેટો તેને થશે, તો પછી એ એટલો શાંત નહિ રહ્યો હોય.”

“પણ આપણે બધું જાળવી લઈશું.”

“હું તો બહુવા પાછો ફરું છું. અહીં રાજદરબારના બધા ઉપર ઉપરના ડોળદમામની મને ઘુણા આવે છે. પેરીસમાં તો તું મારી સાથે હોય એટલો જ વખત મારાથી રહી શકાય છે. અને હું કંઈ તારી સાથે હરહંમેશ રહી શકું નહિ.”

“પણ તો પછી મોટાભાઈ, અહીં રહી જ જાઓ ને! તમારા જેવા માણસની રાજને હંમેશ જરૂર રહેવાની; અને કુકે કંઈ હવે વધુ ટકી રહેવાનો નથી.”

“તો શું ભાઈ, મને મારી મોટાઈને કારણે આસમાને ચડાવ્યા પછી, હવે પાછી આવી નોકરી જ મારી પાસે તારે કરાવવી છે?”

“ઠીક, ઠીક, તમે ફાવે તેમ કરજો; રાઓલ ઉપર તમે નજર રાખવા હાજર નહીં રહો, તો પણ હું પેરીસમાં જ છું ને.”

“બસ, હવે હું નિરાંતે બહુવા પાછો ફરી શકીશ.”

“પણ તમે અત્યારે સાથે ગ્રિમોંદને લેતા કેમ ન આવ્યા? તમે એકલા તમારે ઉતારે જશો?”

“ગ્રિમોંદ હવે બિચારો ઘરડો થયો છે; અને મારે બહુવા તરત જ પાછું ફરવાનું હોવાથી મેં તેને આરામ કરવા ઉતારે જ રહેવા દીધો છે.”

“તો ઠીક હું મશાલ લઈને મારા એકાદ બરકંદાજને સાથે મોકલું છું.” એમ કહી દાર્તેનોંએ જરા બાજુએ વળી બૂમ પાડી : “અરે તમે સદ્ગૃહસ્થોમાંના કોણ કાઉંટ દ લા ફેરને તેમને ઉતારે લઈ જઈ શકશો?”

“અરે, મારે મોંશ્યોર દાર્તેનોં સાથે વાત કરવાની ન હોત, તો હું પોતે કાઉંટ દ લા ફેરને મારી સાથે જરૂર લઈ જાત.” દાર્તેનોંની પાછળથી કોઈ બોલ્યું.

“કોણ છે, એ?” દાર્તેનોંએ અંધારા તરફ નજર કરીને પૂછ્યું.

“હું છું, મોંશ્યોર દાર્તેનોં.”

“અરે, એ તો મોંશ્યોર બેઈઝમોનો અવાજ છે.”

“હા, હા, મોંશ્યોર.”

“ભલા બેઈઝમો તમે અહીં અંધારામાં કોને પકડવા આવ્યા છો? અને જોને પકડવાનો હોય તેને પકડવા તમારા અફસરને મોકલવાને બદલે તમે જાતે શા માટે પધાર્યા છો?”

“મારે તમને જ મળવું હતું, એટલે.”

એથોસે હવે જવાની રજા માગી. દાર્તેનોંએ તરત એથોસને બાસ્તિલના ગવર્નર તરીકે બેઈઝમો દ મોંતઝુંની ઓળખ કરાવી. બંનેએ અરસપરસ સલામ કરી; પછી એથોસ વિદાય થયો.

“ઠીક, તો ભલા બેઈઝમો હવે તમારે જે વાત કરવાની હોય તે શરૂ કરો; જોકે, રાજાજીએ કોઈને પકડવાના હુકમો કાઢ્યા હોય એમ મારી જાણમાં નથી.”

“એ તો કમનસીબીની વાત કહેવાય.”

“વાહ, ‘કમનસીબીની વાત’ એટલે?” દાર્તેનોંએ હસતાં હસતાં પૂછ્યું.

“કેમ, મારા કેદીઓ એ જ મારી જાગીર છે ને?”

“વાહ, તમારી જાગીર વધારવા લોકોએ મોટી સંખ્યામાં બાસ્તિલમાં પુરાવું કેમ?”

“હું તો વસ્તુસ્થિતિ કહી બતાવું છું, મોંશ્યોર; બરકંદાજેના કેપ્ટનના પદ જેવી રોકડ પગારની તો મારી નોકરી ન જ કહેવાય ને?”

“પણ, તમે ફ્રાંસના પ્રથમ કોટીના કિલ્લાના — એટલે કે બાસ્તિલના ગવર્નર તો કહેવાઓ ને!”

“મૂઓ છું જ ને!”

“કેમ, કેમ, એ ગવર્નર-પદ મળવા બદલ મરવા પડ્યા હો એમ નિરાશ થઈને કેમ વાત કરો છો?”

“આસપાસ કોઈ સાંભળે તેમ તો નથી ને? મારે જરા ખાનગી વાત કરવી છે.”

“તો જરા ચાંદનીમાં બહાર આવો.” એમ કહી દાર્તેનોં તેને બહાર લઈ ગયો. પછી તેણે તેને પૂછ્યું, “હવે ગડગડવા માંડો—શી વાત છે?”

“બહુ લાંબી વાત છે.”

“પણ આમ રડતા રડતા શાને બોલો છો? હું શરત મારવા તૈયાર છું કે, તમારી બાસ્તિલની આવક વર્ષે પચાસ હજાર ફ્રાંકની તો ઓછામાં ઓછી છે જ.”

“તો તો ભગવાનની દયા જ કહેવાય ને!”

“અરે જુઓ, સારું વર્ષ હોય કે ખરાબ, ત્યાં પચાસેક કેદીઓ તો એવા કાયમ હોય જ છે, જેમના દરેકના કારભારમાંથી તમને વર્ષે દહાડે હજાર ફ્રાંકની ઊપજ થાય. તમારી મોંતઝુંની જાગીરમાંથી બીજી આવક થતી હશે તે જુદી.”

“પણ મોટાભાઈ, તમને તમારી નોકરી સીધી રાજજી પાસેથી મળી છે; પણ મેં તો મારું ગવર્નર-પદ ત્રાંબલે અને લુવિયેર પાસેથી ખરીદ્યું છે, જેઓ મારી પહેલાં બાસ્તિલના ગવર્નરો હતા.”

“ખરી વાત! અને ત્રાંબલે માણસ એવો નહોતો કે જે બાસ્તિલનું ગવર્નર-પદ તમારા હાથમાં મફત જ આવવા દે.”

“અને એવા જ લુવિયેર પણ; એટલે, મારે ત્રાંબલેને ૭૫ હજાર ફ્રાંક પાઘડીના કબૂલવા પડ્યા અને તેટલા જ લુવિયેરને.”

“ખણખણતા?”

“અરે, ખણખણતા! પણ એટલાથી જ પત્યું હોત તો ઠીક જ થાત ને! ઉપરાંત, બાસ્તિલની શરૂઆતની ત્રણ વર્ષની કુલ આવક વર્ષે પચાસ હજાર ફ્રાંક લેખે પણ તેમને જ પધરાવવાની!”

“આ તો ભારે સખત શરતો કહેવાય.”

“અરે એટલું જ નહિ, ત્રણ વર્ષ સુધી દર વર્ષે પચાસ હજારનો હપતો હું ચૂકતે ન કરું, તો આ સોદો ફોક થાય, અને તેઓ ફરી પાછા આપોઆપ ગવર્નરપદે આવી જાય! રાજજીએ પણ એ શરતો મંજૂર

રાખી છે, કારણ કે, રાજજી ગમે તે રીતે પેલા બે નિવૃત્ત થાય એમ ઈચ્છતા હતા.”

“પણ માઝરૈના સંરક્ષકોની ટુકડીનું કપ્તાન-પદ છોડીને આવા કડદામાં હાથ ધાલવાની તમારે જરૂર શી પડી, ભલાદમી? ત્યાં પણ તમને વર્ષે બાર હજાર ફ્રાંક પગાર મળતો જ હતો ને?”

“અરે ભગવાન ભગવાન કરો! એ બુઢ્ઢો પાજી મને વર્ષે માત્ર છ હજાર જ આપતો અને તે જગાનું ખર્ચ જ વર્ષે ૬,૫૦૦ જેટલું હતું. એ તો મારી જગીરની અવક ન હોત, તો હું દેવાળિયો જ થઈ જત! પણ ભલું થજે તમારા મિત્ર મોંઠ દબર્વેનું, કે તેમણે લુવિયેર અને ત્રાંબલેની પાસે આ કડદા ઉપર સહીઓ કરાવી, એટલું જ નહિ, પણ તેમણે ત્રણે હપ્તા ચૂકવવા માટે જમીન થવાનું પણ કબૂલ્યું!”

“શી વાત છે? મોંઠ દબર્વે — અરેમીસ તમારા જમીન? અને તે પણ આટલી મોટી રકમ માટે?”

“હા, હા, તેમની મારી ઉપર ભારે કૃપા છે. દર વર્ષે ૩૧મી મેનો દિવસ પૂરો થતાં મારે પેલા બંને જણને જે પચીસ-પચીસ હજાર ફ્રાંક આપવાના હોય છે, તે રોકડા મોંઠ દબર્વે પોતે જ લાવી આપે છે. આમ બે વર્ષના બે હપ્તાના એક લાખ ફ્રાંક તેમણે જ ચૂકવ્યા છે. અને આજે ૩૧મી મે છે અને છેલ્લો હપ્તો ચૂકવવાનો થયો છે. કાલ સુધીમાં તે હપ્તો હું ન ચૂકવું, તો તરત જ પેલા લોકો આખો સોદો ફોક કરી નાંખે, અને મેં ભરેલી બધી રકમ પણ જાય!”

“આ તો બધું બહુ વિચિત્ર લાગે છે! પણ આ બધામાં મારી મદદ તમારે શી લેવાની છે, તે હજુ મને ન સમજાયું.”

“તમે મોંઠ દબર્વેને ઓળખો છો, એટલે તેમનું સરનામું જાણતા હશો એમ માનીને હું પૂછવા આવ્યો છું. તેમના જૂના સરનામે હું જઈ આવ્યો પણ તે ત્યાં ન મળ્યા. હવે મારે ગમે તેમ કરીને આખી રાત રખડીને પણ તેમને ખોળી કાઢવા રહ્યા. મારે માટે આ જીવન-મરાણનો પ્રશ્ન છે.”

“ઓ તો વૉનના બિશપ છે.”

“શું બ્રેતાનના વૉનમાં? તો તો મારું આવી જ બન્યું; કારણ કે, હું કેમ કરીને કાલે બપોર પહેલાં વૉન પહોંચી શકું?”

“પણ સાંભળો, બિશપ કંઈ પોતાને ઠેકાણે જ સ્થિર થઈને બેસી રહેતા નથી. તમે માનો છો એટલા દૂર તે કદાચ ન પણ હોય!”

“તો તે જ્યાં હોય ત્યાંનું ઠામઠેકાણું મહેરબાની કરીને બતાવોને.”

“મને ખબર નથી; પરંતુ જો કોઈ દિવસ મારું નામ કોઈને ન કહો તો એક જગા બતાવું, જ્યાં તમને તેમના ઠામ-ઠેકાણાની સાચી ભાળ મળે ખરી.”

“હું કદી કોઈને નહિ કહું.”

“તો શું તમારે ઝેરેમીસને શોધી જ કાઢવો છે?”

“ગમે તેમ કરીને.”

“તો મોંઠ ફુકે જ્યાં હોય ત્યાં જઈ પહોંચો, એટલે ઝેરેમીસ તમને મળશે.”

“પણ એ બેને શી લેવા—?”

“બલાદમી, વૉન બેલ-ઈલ કસબામાં આવ્યું; અને બેલ-ઈલ મોંઠ ફુકેનું છે, અને મોંઠ ફુકેએ મોંઠ દબ્લોને ત્યાંના બિશપ બનાવ્યા છે.”

“સમજ્યો, સમજ્યો; તમે મને ખરેખર જીવતદાન દીધું છે.”

“પણ મારું નામ નહિ દેવાનું હોં!”

“જરૂર, જરૂર.”

“તો હવે તમે ક્યાં જાઓ છો?” દાર્તોનાંએ પેલાને ઊપડતો જોઈને પૂછ્યું.

“મોંઠ ફુકેને ઘેર.”

“અત્યારે મોંઠ ફુકે રાજજી સાથે પતાં રમે છે. માટે કાલે વહેલી સવારે મોંઠ ફુકેને મળજો.”

“એમ જ કરીશ; આભાર!”

બેઈઝમો જતાં દાર્તોનેાં દાદર ચડતાં ચડતાં ગણગણ્યો, “ભારે વિચિત્ર વાત! ઝેરેમીસ આ રીતે બેઈઝમોને પોતાના હાથમાં લે તે શા માટે? જુઃ તો પણે જ. ઝેરેમીસ ભારે ઊંડો માણસ છે!”

૪

રાજજી પત્તાંની બાજી રમે છે

૧

દાર્તોનેાંએ કહ્યું તેમ કુંકે રાજજી સાથે પત્તાં રમવા જ બેઠો હતો. રાજજી સાથે મોટું મંડળ ત્યાં એકઠું થયું હતું. તેમાંથી પહેલ પ્રથમ રાજજીનાં રાણી મારિયા થેરેસા પોતાના કમરા તરફ જવા ઊભાં થયાં. તે રાણી-માતા એનનાં ભત્રીજી થતાં હતાં અને રાજજીને મુગ્ધ ભાવે ખરેખર ચાહતાં હતાં. રાજજી તેમને મૂકવા જવા ઊભા ન થયા.

રાજજીના નાના ભાઈ ફિલિપની પત્ની ઈંગ્લેંડની પ્રિન્સેસ હેન્રિ-યેટા ‘મૅડમ’નો રાજદગ્બારમાં પ્રવેશ થયો, ત્યારથી તેણે સૌ કોઈને પાછળ પાડી દીધાં હતાં. તે શરીરથી તેમ જ મનથી એવી જીવરી હતી, તથા વાત-ચીતમાં તથા ઉત્સવ-સમારંભમાં એટલો પ્રાણ ઝટ પૂરી દેતી, કે સૌ કોઈ તેને જ દેખી રહેતું.

બર્કિંગહામ જવાનો થયો હતો, એટલે દ ગીશનો સિતારો ચમકવા લાગ્યો હતો. મૅડમે હવે બર્કિંગહામને જવા ખાતે ગણી, તેના તરફ દુર્લક્ષ જ કવા માંડયું હતું; અને બર્કિંગહામ દૂરથી એ ચપળાની ચંચળ વૃત્તિ તરફ ખેદની નજરે જોયા કરતો હતો. મૅડમ હવે પોતાના કમરામાં જવા ઊભી થઈ, ત્યારે રાજજીએ તરત ઊભા થઈ, પોતાના નાના ભાઈ તરફ નજર પણ કર્યા વિના, તેને તેના કમરા સુધી લઈ જવા તરત પોતાનો હાથ તેના હાથમાં આપ્યો. કમરાના બારણા આગળ જઈ, રાજજીએ ત્યાંથી પાછા ફરતા પહેલાં મૅડમ સામે નજર કરી અને એક ઊંડો નિસાસો

નાખ્યા. મોંઝમે પણ આંખો ઢાળી દઈ એક ઊંડો નિસાસો નાખ્યો. એ બંને નિસાસા ચાલાક બાનુ મોંતાલેથી છાના રહ્યા નહિ.

રાજ પત્તાંના મેજ તરફ પાછા ફર્યા, ત્યારે તેમની સ્થિતિ કંઈક ભાનભૂલા જેવી થઈ ગઈ હતી. એટલે ટેબલ ઉપર પડેલા પૈસા કોણે કોના વતી જીત્યા છે તેનો હિસાબ લેનાર જાણે કોઈ રહ્યું નહિ. માનિકોં-એ વીસેક હજાર ફ્રાંક પોતે જ ઉપાડી લીધા. દ વાદે પણ ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામના ચિત્તાનું ઠેકાણું ન જોઈ, તેના વતીની મોટી રકમ ઉપાડી લીધી.

પણ તેથી કોલબેર જરા પણ ભાનભૂલો થયો ન હતો. તે તેની ગણતરીમાં જ હતો. તેણે હવે રાજજીની પાસે આવી તેમના કાનમાં કંઈક ગુસપુસ કરી. રાજજી એકદમ કંઈ જુસ્સામાં આવી ગયા. તેમણે આસપાસ નજર કરીને પૂછ્યું, “મોંશ્યોર ફૂકે ચાલ્યા ગયા કે શું?”

“ના જી, હું અહીં હાજર જ છું;” ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ સાથે વાનોએ વળગેલા ફૂકેએ જવાબ આપ્યો.

“તમારી વાતચીતમાં ભંગ પાડવા બદલ મને માફ કરજો; પરંતુ તમારી સેવાઓની જરૂર હોય ત્યારે મારે તમને બોલાવવા જ જોઈએ.”

“હું હરહંમેશ આપની સેવામાં હાજર છું.” ફૂકેએ વંદન કરી જવાબ આપ્યો.

“તમારી રોકડ-પેટી સાથે ને?” રાજજીએ બનાવટી હાસ્ય હસીને કહ્યું.

“મારા કરતાંય મારી રોકડ-પેટી પહેલી આપ નામદારની સેવામાં હાજર હોય, સરકાર.”

“તો વાત એમ છે કે, મારે ફોંતેબ્લો મુકામે પંદર દિવસનો ઉત્સવ-સમારંમ કરાવવો છે; એટલે મારે અમુક રોકડ રકમ જોઈશે— કેટલીક જોઈશે કોલબેર?”

કોલબેરે પોતાનું કૂર હાસ્ય હસતાં કહ્યું, “ચાલીસ લાખ ફ્રાંક બહુ છે.”

કુકેએ માત્ર ગંભીરતાથી નમન કરીને કહ્યું, “આપને ક્યારે જોઈશે?” પણ તે દરમ્યાન તેણે પોતાના નખ પોતાની છાતીમાં એટલા જોરથી દબાવી દીધા હતા કે, અંદર લોહીનાં ટીપાં ઊપસી આવ્યાં. જોકે, તેના મોં ઉપર તો બેફિક્કરાઈ અને આનંદની જ રેખાઓ મોજૂદ હતી.

“તમને એ ભેગા કરતાં જોટલો વખત જોઈએ તે લેજો — ના, ના, મારે જોમ બને તેમ જલદી જ તે નાણાં જોઈશે.”

“સરકાર, પણ અમુક વખત તો જોઈશે જ.”

કોલબેરના મોં ઉપર વિજયની રેખાઓ છવાઈ રહી.

પણ કુકેએ તુમાખીભેર ઉમેર્યું, “માત્ર રોકડ નાણાં ગણવા જોટલો જ સમય જોઈશે, સરકાર. એક દિવસમાં દસેક લાખ સિક્કા તોળી શકાય.”

“તો ભલે ચાર દિવસ લેજો,” કોલબેરે જણાવ્યું.

“મારા કારકુનો,” કુકેએ રાજજી સામે જોઈને જવાબ અપ્યો, “આપ નામદારની સેવામાં ચમત્કાર કરી બતાવશે. આપને ત્રણ દિવસમાં એ નાણાં મળી જશે.”

હવે કોલબેરનો ફીકા પડવાનો વખત આવ્યો.

૨

કુકે જોવો પોતાને ઘેર મારતે ઘોડે આવી પહોંચ્યો, તેવો જ પથારીમાં આબોટી ગયો. ઝોરેમીસ તે કમગમાં બેઠો બેઠો કર્યું લખતો હતો. કુકેના મોં ઉપર ક્ષોભ, ચિંતા અને હતાશાની છવાઈ રહેલી ફીકાશ જોઈ તે ચોંકી ઊઠ્યો.

નોકર રવાના થતાં જ, બારણું બંધ કરી તેણે કુકેને પૂછ્યું, “કેમ, કંઈ પત્તાની બાજીમાં હરહંમેશની માફક હારી આવ્યા કે શું?”

“રોજ કરતાં વધારે.”

“મોંશયોર કુકેને વળી ‘વધારે’ શું ને ‘ઓછું’ શું?”

“હા, ચાલીસ લાખ હારીને આવ્યો હોઉં, તેને તમે વધારે ગણો

કે ઓછું?”

“ચાલીસ લાખ? પત્તાંની બાજીમાં ચાલીસ લાખ હારી ગયા? અશક્ય!”

“મોંશ્યોર કોલબેર મારા માટે જ્યાં ખેલતા હોય, ત્યાં શી નવાઈ?”

“સમજ્યો; અર્થાત્ નવી રકમની માગણી પેશ કરવામાં આવી છે, કેમ?”

“હા, અને તેય રાજજીને મોંએ. માત્ર મીઠું હસવા દ્વારા માણસની કતલ કેવી રીતે થઈ શકે, એ તમે નજરે જોયું હોય તો જ માની શકો.”

“ઠીક; તમને બરબાદ કરવાનો જ તેમનો ઈરાદો છે.”

“તમે એમ હજુ માનો છો?”

“તો બીજું શું?”

“ખરી વાત; પરંતુ મને ચાલીસ લાખની માગણી કરાશે, એવી કલ્પના નહોતી.”

“પણ મોંશ્યોર કુકે જેવાને ચાલીસ લાખની માગણીથી મારી શકાય એવું ક્યાં છે?”

“વહાલા દૉક્ટર, તમને મારી તિજેરીની સ્થિતિની વધુ ખબર હોત, તો તમે આટલા સ્વસ્થ ન રહેત.”

“અને તમે આપવાનું વચન આપીને આવ્યા છો?”

“હાસ્તો; જે દિવસે હું ના પાડું, તે દિવસે કોલબેર એ રકમ લાવી આપે; ક્યાંથી તે તો હું નથી જાણતો; પણ તે લાવી આપે એટલે મારું આવી બને. રાજજીને તો નાણાં જોગવી આપનારનું જ કામ!”

એરેમીસે માત્ર ખભા ચડાવીને કહ્યું, “મોંશ્યોર, તમારી સ્થિતિનો માણસ તો જ્યારે જાતે ઇચ્છે ત્યારે જ બરબાદ થઈ શકે.”

“પણ માણસ ગમે તે સ્થિતિનો હોય, તોપણ રાજ સાથે તે તે લડી ન શકે ને? અને લડવું હોય તોપણ લશ્કર, બેલ-ઈલની કિલ્લેબંદી, અને ભરપૂર ખજાનો—એટલું તો જોઈએ ને! હવે એ બધું જ ક્યાં રહ્યું છે?”

“પરંતુ જરૂર પડશે બધું જડી આવે; તમે બધું જ ખલાસ થયું એમ માનતા હો, ત્યારે જ એવું કંઈક જડી આવે, જેનાથી બધું જ બચી જાય.”

“પણ એ ચમત્કારી ‘કંઈક’ કોણ શોધી આપે?”

“તમે પોતે.”

“હું? હું શોધક તરીકેના પદનું રાજનામું આપી દઉં છું.”

“તો હું શોધી લાવીશ.”

“તો ભલે; કામે લાગી જાઓ.”

“આપણી પાસે ઘણો વખત છે.”

“દબ્બે, તમે તમારી સ્વસ્થતાથી જ મને મારી નાંખશો. તમે શું મને આ ધાનમાંથી પણુ બચાવી શકશો એમ મને કહેવા માગો છો?”

“તમારે પોતાને બચવું છે કે નહિ, એટલું મને કહી દો, એટલે બસ.”

“જરૂર બચવું છે.”

“તો બસ, હવે કશી પંચાત ન કરશો. જોકે, હું પોતે હમણાં જ તમારી પાસે એક રકમ માગવાનો હતો.”

“તમારે પોતાને માટે?”

“મારા અને આપણા માણસો માટે.”

“તમારે કેટલા જેઈએ છે?”

“મીંડાંવાળી રકમ છે, પણ બહુ મોટી નથી.”

“કેટલી?”

“પચાસ હજાર ફ્રાંક.”

“એંહ, એટલા તો કોઈ પણ ઘડીએ માણસ પાસે હોય. તમારે એ રકમ ક્યારે જેઈએ?”

“કાલે સવારે; કાલે સવારે પહેલી જૂન છે ને?”

“એટલે?”

“આપણે ભરવાના હપતાની મુદત કાલે પાકે છે.”

“આવળે હપતા ભરવાના છે, એવું હું જાણતો નહોતો.”

“કાલે આપણે ત્રીજે અને છેલ્લો હપતો ભરવાનો છે.”

“ત્રીજો હપતો?”

“હા, હા, દોઢ લાખ ફ્રાંક બેઈઝમોને ભરવાના છે, તેનો.”

“બેઈઝમો? તે કોણ છે વળી?”

“બાસ્તિલનો ગવર્નર.”

“હાં, છે તો ખરો; પણ તેને હું શા માટે દોઢ લાખ ફ્રાંક ભરું છું?”

“આપણે લુવિયેર અને ત્રાંબલે પાસેથી બાસ્તિલનું ગવર્નર-પદ બેઈઝમો માટે ખરીદ્યું છે ને?”

“કંઈક ઝાંખી યાદ આવે છે ખરી. પણ આપણે એ પદ બેઈઝમો માટે શા કારણે ખરીદ્યું હતું, તે મને યાદ દેવાવશો?”

“પ્રથમ તો બેઈઝમો ઉપર ઉપકાર કરવા; અને પછી આપણી જાત ઉપર ઉપકાર કરવા! બાસ્તિલનો ગવર્નર આપણો માણસ હોય તો કોઈ વખત કામ આવે ને? આપણે જે સ્થિતિમાં છીએ, તે સ્થિતિમાં બાસ્તિલ વચ્ચે અને આપણી વચ્ચે કેટલુંક છેટું રહેતું હોય એમ તમને લાગે છે?”

“હા પણ, તેટલા માટે દોઢ લાખ ફ્રાંકની રકમ તમને વધારે પડતી નથી લાગતી? અને એક વાર બાસ્તિલમાં કેદ પકડાયા, એટલે પછી ભૂતકાળમાં આપણે તેના ગવર્નરને કંઈ પણ મદદ કરી હોય, તે શા કામમાં આવે?”

“મહાશય, બેઈઝમો જેવો માણસ ઉપકાર ભૂલે તેવો નથી. અને તેવા માણસ ઉપર કરેલો ઉપકાર હંમેશ સારું વળતર આપે જ.”

“ઉપકાર કરવામાંથી પાછું વળતર જોવાનું?”

“મહાશય, તમારે એ વળતર તરફ દૃષ્ટિ રાખવાની નથી; એ મારું કામ છે.”

“તો શું તમારી કોઈ યોજના છે?”

“હા જી, હું ના કહેતો નથી.”

“અને બેઈઝમો તે યોજનામાં તમારો સાગરીત છે?”

“હા, હા; બેઈઝમો કરતાં પણ ખરાબ સાગરીતો નથી હોઈ શકતા? પણ એ પચાસ હજાર ફ્રાંક મને કાલે મળશે ખરા ને? પાંચ હજાર પિસ્તલ-સોનીયા જ મારે જોઈશે.”

“તમારે આજે રાતે જોઈએ છે?”

“તો તો વધુ સારું; બિચારો બેઈઝમો ક્યારનો મૂઝાતો હશે.”

“તો ભલે, એક કલાકમાં એ રકમ લઈ લેજો. દોઢ લાખ ફ્રાંકના વ્યાજમાં મને તમારી પાસેથી ચાલીસ લાખ મળવાના હોય, તો તે સોદો કંઈ ખોટો નથી.”

૫

બેઈઝમોના હિસાબો

૧

સેન્ટ પૉલના ઘડિયાળમાં સવારના સાતના ટકોરા પડતા હતા અને ઝેરેમીસ ઘોડા ઉપર બેસી, સાદા નાગરિકના પોશાકમાં બાસ્તિલને દરવાજે આવી હાજર થયો. તેણે ગવર્નર બેઈઝમોને મળવું છે એમ જણાવ્યું, ત્યારે અંદર અંદરના પહેરાવાળાઓ તરફ એ સંદેશ મોકલવામાં આવ્યો. તેનું નામ પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે એટલું જ જણાવ્યું કે, ‘પહેલી જૂનને દિવસે જેની રાહ તમે જુઓ છો તે જણુ આવ્યા છે’ એવું તેમને કહેજો.

કેટલીય વારે એ સંદેશો ગવર્નર પાસે પહોંચવાનો થયો ત્યારે, તે ઘોડાગાડીમાં બેસી બહાર આવવા જ નીકળતા હતા.

ઝેરેમીસને દરવાજે ઊભેલો જોતાં જ બેઈઝમોએ આનંદની ચીસ પાડીને પોતાની ઘોડાગાડીને પાછી લેવરાવી. જાણે તેને શોધવા જ તે જતા હોય! ઝેરેમીસને તેમણે ઘોડા સાથે પોતાના મકાને લીધો.

મકાને પહોંચી, ખુરશી ઉપર ગોઠવાઈ એરેમીસે તેમને પૂછ્યું કે, “તમે ક્યાંક બહાર જવા નીકળ્યા હતા, ખરું? તો તો મેં અત્યારના પહોરમાં આવી તમને મુશ્કેલીમાં મૂક્યા, નહિ?”

“ના રે ના, તમારા આવવાથી હું મુશ્કેલીમાં મુકાઉં, એવું તે હોય?”

“તો કબૂલ કરી દો કે, તમે આજે ભરવાના પૈસા શોધવા ક્યાંક જતા હતા!”

“ના, ના, હં ખાતરીથી કહું છું કે હું—”

એટલામાં બહાર ઊભેલા ઘોડાગાડીવાળાએ બૂમ પાડીને પૂછ્યું, “આપ મહાશય હજુ મોંઠ કુકેને ત્યાં જવાના છો? કે ઘોડા છોડી નાંખું?”

“ના, ના; મોંઠ કુકેની વાત કોણ કરે છે? હું વાતચીત કરું છું ત્યારે કોણ હરામજદો વચ્ચે બૂમો પાડે છે?” બેઈઝમોએ અકળાઈને બારી પાસે જઈ બૂમ પાડી.

“ઓહો, તો તમે મોંઠ કુકેને ત્યાં જતા હતા, ખરું? એટલે હું આજે પૈસા લાવીશ કે નહિ એ બાબત તમને શંકા હતી?”

“ના, ના, લોર્ડ, આ તો તમે ક્યાં મળો કે ન મળો, એની ખબર નહીં, એટલે જ—”

“પણ મોંઠ કુકેને ત્યાંથી તમને જરૂર પૈસા મળી રહેત; કારણ કે, તેમના હાથ હંમેશ ખુલ્લા રહે છે.”

“અરે ભગવાન ભગવાન કરો; મારાથી મોંઠ. કુકે પાસે પૈસા માગવા જવાય પણ ખરું? એ તો બહુ મોટા માણસ કહેવાય. હું તો તમારું સરનામું એમને પૂછવા જતો હતો.”

“મારું સરનામું? મોંઠ કુકેને પૂછવા જતા હતા? શાથી?”

“કારણ કે, બેલ-ઈલ મોંઠ કુકેની જગીર છે, અને બેલ-ઈલ વૉનના બિશપની હકૂમતમાં આવેલું છે અને તમે વૉનના બિશપ છો, એટલે—”

“પણ જો હું વૌનમાં છું એટલું તમે જાણતા જ હતા, તો પછી તમે મોંઠ કુકેને બીજું શું પૂછવા માગતા હતા?”

બેઈઝમો હવે તદ્દન ગેંગેફેફે થઈ ગયો. તેણે ગભરાતાં ગભરાતાં એટલું જ પૂછ્યું, “મારી કંઈ ભૂલ થઈ છે, લોર્ડ? તો મને ક્ષમા આપો.”

એરેમીસે જ્યું કે, હવે આથી વધારે તેને સતાવવો ઠીક નથી; એટલે તેણે એ વાત ત્યાંથી પડતી મૂકી; પણ તેણે મન સાથે ગાંઠ તો વાળી જ રાખી કે, આ બધામાં ભેદ જરૂર છે; અને હું વૌનનો બિશપ છું એ ખબર પણ બેઈઝમોને શી રીતે પડી, તથા મોંઠ કુકેને ત્યાં મારું ઠામ-ઠેકાણું મળશે એવું પણ બેઈઝમોએ શાથી ધારી લીધું, એ વાતની તપાસ તો કરવી જ પડશે. પણ તેણે હસતાં હસતાં કહ્યું, “અરે એમાં વળી ભૂલ શું ને ના-ભૂલ શું? પણ હવે આપણે આપણો હિસાબ ચૂકતે કરી લઈએ.”

“પણ, લોર્ડ, આજે તમે મારી સાથે નાસ્તો લેશો કે નહિ, એ મને પ્રથમ કહી દો.”

“ઘણી ખુશીથી.”

બેઈઝમોએ પાસેનો ઘંટ ત્રણ વખત વગાડ્યો.

“તો હવે આજનો હપતો ભરી દઈએ, એટલે પછી તમારે ત્રાંબલે અને લુવિયેરનું કશું દેવું બાકી નહિ રહે, કેમ? પણ આ ત્રણ વર્ષ દરમિયાન તમને કશી બચત થઈ હશે કે નહિ?”

“ના રે ના, લોર્ડ; પચાસ હજાર દર વર્ષે આપી દઉં એટલે કશું જ ન બચે. ગઈ કાલે સાંજે જ મારે મોંઠ. દાર્તેનો સાથે એ બાબત ચર્ચા થઈ હતી, અને તેમના જેવા પક્કા ગણતરીબાજ માણસને પણ કબૂલ કરવું પડ્યું કે, મારી પાસે કશું જ ન બચે.”

એરેમીસ તરત સમજી ગયો કે, બેઈઝમોની પોતા અંગેની બધી માહિતીનું મૂળ શું છે! પણ તેણે મોં ઠાવકું રાખી પૂછ્યું, “મારા જૂના મિત્ર દાર્તેનોને તમે મળ્યા હતા, શું? તેમની તબિયત કેમ છે વારુ?”

— “ઘણી સારી છે, લોર્ડ.”

“અને તેમણે તમારી સ્થિતિની રજેરજ માહિતી પૂછી હતી ખરું? તો મને પણ કહોને; તમારી પાસે અત્યારે કેટલા કેદીઓ છે?”

“સાઠ.”

“તો તો ઠીક સંખ્યા છે.”

“નામદાર, પહેલાં તો કોઈ કોઈ વખત બસો બસો કેદીઓ રહેતા.”

“તો પણ, સાઠેક જણ હોય ત્યાં સુધી તમારે કશી ખોટ ન આવે.”

“બીજા કોઈને ન આવે; બીજા કોઈ તો અઢીએક લાખ ફ્રાંક ઓટલામાંથી ઉપરાંતમાં કૂટી કાઢે! પણ મારો સ્વભાવ માયાળુ છે, ઓટલે હું તે બધાને બહુ સારી રીતે ખવરાવું પીવરાવું છું, તેથી મારી પાસે વધારાનું કશું બચતું નથી. જુઓને કોઈ રાજવંશી કેદી હોય તો રોજના પચાસ ફ્રાંક મળે; પણ કમનસીબે અત્યારે કોઈ રાજવંશી કેદી નથી. કોઈ માર્શલ કેદી હોય તો રોજના છત્રીસ ફ્રાંક મળે; પણ તેય નથી. લેફ્ટેનન્ટ-જનરલ અને બ્રિગેડિયર કેદીના છવ્વીસ ફ્રાંક મળે; સદ્-ભાગ્યે મારે ત્યાં તેવા બે કેદી છે. પછી પાર્લિમેન્ટના સભ્યોના પંદર ફ્રાંક મળે; તેવા મારી પાસે છ છે. સામાન્ય જજ અને ધર્મગુરુ માટે દસ ફ્રાંક રોજના મળે; તેવા સાત છે. પણ હું તો તેમને પેલા પંદર ફ્રાંક વાળાઓની જેમ જ રાખું છું. અને કેદખાનામાં માણસને કંઈ કામ ન હોય ઓટલે ભૂખ વધુ લાગે. ઓટલે આ દસ ફ્રાંકવાળાને ખવરાવવામાં જ સાડા સાત ફ્રાંક વપરાઈ જાય છે.”

“અને જો તમે પેલા પંદર ફ્રાંકવાળાઓને આ દસ ફ્રાંકવાળાઓની જેમ જરાખતા હો, તો પંદર ફ્રાંકવાળાઓને પણ સાડાસાત ફ્રાંકની કિંમતનું જ ખવરાવતા હશો, ઓટલે તે કેદીઓ પાસેથી તમને જણ દીઠ રોજના સાડા સાત ફ્રાંક બચે ખરં ને?”

બેઈઝમો બિચારો આમ બોલવામાં બંધાઈ ગયો ઓટલે વિશેષ કંઈ કહી શક્યો નહિ. તેણે ઓટલું જ કહીને સંતોષ માન્યો કે, “બીજાની ખોટ મારે ક્યાંકથી ને ક્યાંકથી ભાગવી જ રહી ને?”

“ખરી વાત; પણ દસ ફ્રાંકથી નીચેના કોઈ જ નથી શું?”

“નાગરિકો અને બારિસ્ટરોને રોજના પાંચ ફ્રાંક ભથ્થું હોય છે.”

“તેમનામાંથી તમને કેટલી આવક થાય, વારુ?”

“દોઢેક ફ્રાંક, જણ દીક.”

“બેઈઝમો, ખરેખર તમે પ્રમાણિક માણસ છો, અને દયાળુ છો.”

“આભાર, લોર્ડ; પરંતુ વેપારીઓ અને બેલિફોના ગુમાસ્તાઓને ત્રણ જ ફ્રાંક મળે છે. તેમની બિચારાઓની સ્થિતિ જરા કપરી કહેવાય ખરી.”

“પણ ઉપરના વર્ગોનું વધું ઘટ્યું તેમને આપી શકાય ને?”

“જરૂર; અને એ બધું તેમને મળતું હોવાથી, કેટલાક જણને તો મારું રસોડું એવું માફક આવી ગયું છે કે, છૂટી જાય તોપણ વળી વળીને પાછા જ બાસ્તિલમાં આવ્યા કરે છે!”

“જાઓ, જાઓ, મહેરબાન! જેલમાં આવવાનું તે કોઈ ઈચ્છે ખરું? માત્ર ખાવાનું સારું મળે, પણ બીજી બધી સ્વતંત્રતા તો અંટવાઈ જ જાય ને!”

“અરે તમે નહિ માનો, લોર્ડ; જુઓ હું મારું રજિસ્ટર તમને બતાવીને પુરવાર કરી આપું—જેકે, એ રજિસ્ટર એમ કોઈને બતાવાય નહિ, પણ તમે તો મારા ઘરના માણસ જેવા જ છો, એટલે—” એમ કહી, તેણે રજિસ્ટર ઉતારી, તેમાંથી ‘મ’ અક્ષર કાઢી તે અક્ષરથી શરૂ થતા નામવાળા એક જણનું નામ કાઢી, ૧૬૫૯ના જન્યુઆરીમાં, ૧૬-૬૦ના જનમાં, ૧૬૬૧ના માર્ચમાં—એમ ત્રણ વાર તેને પાછો આવેલો બતાવ્યો.

· એરેમીસે નવાઈ પામ્યો હોય તેમ તે રજિસ્ટર વધુ ખાતરી કરી જેવા માટે હાથમાં લીધું અને નામો ઉપર અપાટાબંધ નજર ફેરવવા માંડી. એક જગાએ સેલદોં નામ આવ્યું ત્યાં તે તરત થોભ્યો અને તેણે પૂછ્યું, “આ જ પેલો નેસ્ચુઈટો વિષે જોડકણું રચવા બદલ પકડાયેલો કવિ કે?”

“હા જી; તમે તેની બાબતમાં અંગત રસ બતાવેલો, એટલે હું તેને સારી રીતે રાખું છું.”

“આભાર, આભાર; બિચારો છોકરો કવિ છે, અને તેને બુઢ્ઢી મા જ છે. એટલે મેં તમને તેની બાબતમાં સહેજ ભલામણ કરી હતી. પરંતુ તમે તો માયાળુ સ્વભાવના એટલે એ વસ્તુ બરાબર યાદ રાખી છે!”

“લોર્ડ, તમે જેની બાબતમાં ભલામણ કરી હોય, તેને હું ભૂલું ખરો? તેને હું બરાબર પંદર ફ્રાંકવાળા કેદીની જેમ જ રાખું છું.”

“એટલે કે, આ માશિયાલીની જેમ?” ઓરેમીસે એકદમ એક કેદીના નામ આગળ થોભીને પૂછ્યું. સેલદોંમાંથી ઓરેમીસ માશિયાલી ઉપર શી રીતે પાછળ આવી પહોંચ્યો, તેનું બેઈઝમોને ભાન રહ્યું નહિ. તેણે વાતના ચક્કસમાં જ જવાબ આપ્યો, “બરાબર તેની જેમ જ.”

“તો આ માશિયાલી કોઈ ઈટાલિયન છે શું? અને તેને કેમ એકદમ પંદર ફ્રાંક ઠરાવ્યા છે?”

“ચૂપ, ચૂપ, લોર્ડ, એ નામની બહુ પૂછપરછ ન કરશો. મેં તે વિષે તમને પહેલાં નામ દીધા વિના વાત કરી હતી.”

“તો શું તે કોઈ રીઢો ગુનેગાર છે?”

“ના રે ના, તદ્દન જુવાન છે.”

“તો શું તેનો ગુનો ભયંકર પ્રકારનો છે?”

“બિલકુલ અક્ષમ્ય!” આટલું કહી તેણે ઓરેમીસના કાન પાસે પોતાના બે પંજનું ભૂંગણું કરી ધીમિથી કહ્યું, “જેનું મોં રાજાજના મોં સાથે બરાબર મળતું આવે છે તે—”

“હા, હા, હવે યાદ આવ્યું; તમે પહેલાં એવા એક કેદીની વાત કરી હતી ખરી; પણ એમાં એણે કશો જાણીબૂજને કરેલો અપરાધ શો કહેવાય?”

“પણ લોર્ડ, વિચાર તો કરો કે, એ સરખાપણું કેટલો મોટો ઉત્પાત મચાવી મૂકે!”

પણ એટલામાં નાસ્તાનું તેડું આવ્યું એટલે તેઓ ભોજનના ઓરડા-માં ગયા. ઝેરેમીસે ત્યાં વાત વાતમાં બેઈઝમોને ખૂબ ચગાવ્યો, તથા ટેબલ ઉપર પડેલી બાટલીઓમાંથી ઉઘાડી ઉઘાડીને તેને ખૂબ દારૂ પાઈ દીધો. પોતે તો જાણે ચાખતો હોય તેમ જ થોડો થોડો લીધા કરતો હતો.

ઝેરેમીસે બેઈઝમોને વચ્ચે પૂછ્યું, “તમે પેલા સેલદોં કવિને પણ આવો સારો દારૂ પીવા આપો છો, કેમ?”

“ના, ના; એ જોડકણાં લખનારને એ દારૂ શાનો મળે? એ તો ઘરતોદિયેર નં. ૨ને જ મળે.”

“મિત્ર, એ વળી કઈ ભાષા થઈ?”

“હાં, હાં; એ તો પેલા ટાવરનું નામ છે, જેના બે નંબરના ઓરડામાં પેલા માર્શિયાલીને રાખવામાં આવ્યો છે.”

“કેટલા દિવસથી એ ત્યાં છે?”

“સાત-આઠ વર્ષથી, લગભગ.”

“કેમ ‘લગભગ’ કહો છો? તમને ચોકસ તારીખોની ખબર નથી હોતી?”

“એ મારા વખતમાં નહોતો આવ્યો, મૉં ૦ દબ્લે; અને બાસ્તિલની ગુપ્ત વાતો ચાર્જ આપતી વખતે વારસામાં આપવામાં આવતી નથી!”

“અર્થાત્, તેને કેદ પૂરવામાં આવ્યો એમાં રાજ્યનો કોઈ મોટો ભેદ છે, એમ?”

“એવું તો કાંઈ નહિ; પરંતુ એનું મોં સરખું આવે છે, એ જ મોટો ભેદ ન કહેવાય?”

“પણ તમારા બીજા પહેરેગીરો કે નોકરો તો એને જોતા જ હશે ને? તેમને એ વાતની ખબર ન પડે?”

“ના; ના; જેના મોંને તેનું મોં મળતું આવે છે, તેને જે વારંવાર મળતો-જોતો હોય, તેને જ તેનો ખ્યાલ આવે. બીજા કોઈને નહિ.”

“પણ એ બધી મોંના સરખાપણાની વાત, મને લાગે છે કે, તમારી કલ્પના માત્ર હશે; તેને કેદ પકડવાનું ખરું કારણ કદાચ બીજું જ હોય.”

“ના, ના, એવું નથી; તમે તો — ને જોયા છે; તમે હવે આ કેદીને જુઓ, તો તમે પણ એ સરખાપણાથી ચોંકી ઊઠો.”

“લે, હું એ કેદીને જોઉં? ના રે ના; મને તો તમારાં એ ટાવરો તરફ જતાં કંપારી છૂટે — જાણે મને પોતાને જ પૂરવા લઈ જતા હોય એવું લાગે!”

“જાઓ, જાઓ, મહેરબાન; એ કેદીને જોવા તો ભલભલાએ કેટલા પ્રયત્ન કર્યા છે — મને કેટકેટલી મોટી રકમો આપવા કહ્યું છે. પણ તમે તો મારા મિત્ર છો, અને ભલા છો; બોલો, તમારો વિચાર હોય તો હું તમને ખાતરી કરાવું. આવી તક ફરી કદી નહિ મળે!”

“ભલે, પણ સાથે મને પેલા કવિને પણ બતાવવો પડશે! મને તો એ કવિમાં જ ખરો રસ છે. પણ મને નવાઈ લાગે છે કે, પેલા કેદીને પંદર ફ્રાંક શાથી અને આ ભલા કવિને ત્રણ ફ્રાંક શાથી?”

“કારણ કે આ કવિ તો કોઈ દિવસ પણ છૂટશે; પણ આ માણસ તો કદી નહિ છૂટે.”

“કેમ?”

“કારણ કે, તેના મોંનું સરખાપણું તે પોતે કદી છોડવાનો જ નહિ, તેથી! સિવાય કે બળિયા-શીતળાથી તેનું મોં છેક જ બગડી જાય! પણ આ કેદખાનામાં સ્વચ્છતા એટલી જાળવવામાં આવે છે કે, બળિયા-શીતળા તેને અહીં કદી થાય તેવો સંભવ જ નથી.”

।

૬

બરતોદિયેર નં. ૨

૧

બેઈઝમોએ હવે પહેરાવાળાને તથા જ્વરને સાથે લીધા. તેમને એમ જણાવવામાં આવ્યું કે, આ મહાશય રાજજીના શિલ્પી છે, અને તેમને અહીંનાં ટાવર બતાવવા લઈ જવાના છે.

એરેમીસના આગ્રહથી તેઓ પ્રથમ સેલદોની કોટડી તરફ ગયા. તે અઢારેક વરસનો જુવાનિયો હતો. તે ગવર્નરને જોઈ પોકાર કરી ઊઠ્યો, “મારી મા, મારી મા!”

ગવર્નરે તેને કહ્યું, “જો આજે હું તારે માટે સારું ખાવાનું અને પીવાનું લાવ્યો છું.”

“મોશ્યોર, મને એક વર્ષ અંધારી કોટડીમાં પૂરવો હોય તો પૂરો, કે ખાવામાં માત્ર રોટી ને પાણી આપવું હોય તો આપો, પણ મારી માને એક વર્ષ બાદ હું છૂટો થઈને મળું એવું બદલામાં કૃપા કરીને કરો.”

“પણ મને ખબર છે તે પ્રમાણે તારી મા બહુ કંગાળ સ્થિતિમાં રહે છે, અને તને અહીંના જેવું ખાવાપીવાનું સુખ ત્યાં નહોતું.”

“પણ જો તે કંગાળ સ્થિતિમાં રહે છે એવું તમે જાણો છો, તો પછી તેના એકના એક આધાર જેવા મને તેની ભેગો જલદી કરવો જોઈએ, મોશ્યોર.”

“પણ તેં કોઈ જોડકાણું બનાવ્યું હતું—”

“મહાશય, એ મેં કશા બદઈરાદા વિના જ લખ્યું હતું, અને તે બદલ તમારે મારો તે હાથ કાપી નાંખવો હોય તો કાપી નાંખો, પણ

૪૪

જેઠજમો ઁરેમીસને મારિયાલીના ટાવર તરફ લઈ
બાય છે. - પુ૦ ૪૪.

મારી મા ભેગો મને કરો; હું બાકી રહેલા બીજા હાથે પણ કંઈક કામ-કાજ કરીશ અને તેને ખવરાવીશ.”

“દીકરા, એ બધું મારા હાથમાં ઓછું છે? મારા હાથમાં તો કોઈ કોઈ વખત તને સારું ખાવા લાવી આપવાનું છે.”

“ભલા ભગવાન!” એમ કહી તે બિચારો ઊબડો પડી રડવા લાગી ગયો.

એરેમીસ તરત જ ઓરડા બહાર નીકળી ગયો. તે બોલી ઊઠ્યો, “કેવી કુરુણતા!”

“મહાશય, એ તો એનાં માબાપનો જ વાંક કહેવાય,” જેલરે તેને કહ્યું.

“માબાપનો વાંક કેવી રીતે?”

“કેમ વળી તેને લોટિન ભણાવ્યો શું કામ? ભણાવી ભણાવીને જ તેને બગાડી મૂક્યો ત્યારે તે જેવ ભેગો થયોને? જુઓને હું જરાય ભણ્યો નથી, તો હું જેલમાં છું કંઈ?”

એરેમીસે એ બિચારા જેલર તરફ નજર કરી. બાસ્તિલમાં જેલર હોવું તેને એ જેલમાં હોવું એમ નહોતો ગણતો!

એરેમીસે બેઈઝમોને કહ્યું, “હું જરૂર આ બિચારા જુવાનિયાને માફી મળે તે માટે અરજી કરીશ.”

“અને જે તમે તેમાં સફળ ન થાઓ, તો તેને દસ ફ્રાંકના વર્ગમાં મૂકે એવું તો કરજે જ, જેથી મને ને તેને બંનેને લાભ થાય,” બેઈઝમોએ કહ્યું.

“પણ હવે પેલો બીજો કેદી છે, તે પણ આમ જ તેની માને યાદ કર્યા કરતો હોય, તો મારે ત્યાં નથી આવવું,” એરેમીસે કહ્યું.

“ના, ના, એ તો બિચારો ઘેટા જેવો શાંત છે. ઉપરાંત, માને બોલાવવી હોય તોપણ હોઠ તો ઉઘાડવા પડે ને? પણ તે કદી હોઠ જ ઉઘાડતો નથી.”

“તો ઠીક, ચાલો તેની પાસે જઈએ.”

જેવરે હવે ઓરેમીસને પૂછ્યું, “ તમે, મૉશ્યોર, જેલના શિલ્પી છો, ખરું?”

“ હા, ભાઈ.”

“ તો પછી અહીંનું આજુ બધું જોઈને તમારી છાતી કેમ ઢીલી થઈ જાય છે?”

ઓરેમીસ સમજી ગયો કે, આ બધાને કશો વહેમ ન જાય તે માટે તેણે કંઈક ચાલાકીથી જવાબો આપવા જોઈએ. પણ એટલામાં તો બેઈઝમોએ જ જેવરને કહ્યું, “ અમે ઉપર જઈએ છીએ; તમે અહીં દાદર આગળ જ નીચે ઊભા રહેજો.”

૨

બેઈઝમોએ પછી નં. ૨ વાળા કમરાનું બારણું ઉઘાડ્યું. લોખંડના સળિયાવાળી બારીમાંથી આવતા પ્રકાશમાં એક સુંદર જુવાન માણસ અંદર બેઠેલો દેખાયો. તેના વાળ નાના કાપેલા હતા, તથા તેને દાઢી ઊગવાની શરૂઆત થઈ હતી. પાસેની આરામખુરશીને કોણી ટેકવીને તે એક સ્ટૂલ ઉપર બેઠો હતો. ઉપર પહેરવાનાં તેનાં કપડાં કીમતી મલમલનાં હતાં અને તે પથારી ઉપર પડેલાં હતાં.

ગવર્નર અંદર પેઠો એટલે પેલાએ શાંતિથી ઊભા થઈ તેને સલામ કરી. પરંતુ તેની નજર ઓરેમીસ ઉપર પડી કે તરત ઓરેમીસ ફીકો પડી ગયો અને આખે શરીરે જોરથી ધૂંજી ઊઠ્યો. તેના હાથમાંનો ટોપો જમીન ઉપર પડી ગયો. બેઈઝમો તો વારંવાર આ કમરામાં આવતો, એટલે તેને ઓરેમીસ જેવી કશી લાગણી ન થઈ. તે તો એક સારા સેવકની રીતે પોતાના હાથમાંનું ખાણું ટેબલ ઉપર ગોઠવવા લાગી ગયો.

બધું ગોઠવી લીધા પછી બેઈઝમોએ કેદીને પૂછ્યું, “ તમારી તબિયત ઠીક દેખાય છે; તમે ભલાયંગા છો ને?”

“ હા, હા, તદ્દન સારો છું; તમારો આભાર માનું છું, મૉશ્યોર.”

તેનો અવાજ સાંભળીને તો ઓરેમીસ ફાટેલ આંખે તેના તરફ એક બે પગલાં આગળ વધ્યો.

બેઈઝમોએ તે જાઈ કેદીને કહ્યું, “આ સદ્ગૃહસ્થ શિલ્પી છે, અને તે તમારા કમરાની ચીમની તપાસવા આવ્યા છે; ધૂણીબૂણી તો નથી થતી ને?”

“જરા પણ નહિ, મૉશ્યોર.”

બેઈઝમોએ હવે ઓરેમીસ તરફ ફરીને કહ્યું, “તમે કહેતા હતા કે, જેઝમાં માણસ કદી સુખી હોઈ શકે જ નહિ; પણ જુઓ, અહીં એક માણસ છે, જે જરાય દુઃખી નથી. કેમ તમને અહીં કશું દુઃખ છે ખરું?” બેઈઝમોએ પેલા કેદી તરફ ફરીને પૂછ્યું.

“કશું જ નથી.”

“તમને કોઈ વખત કંટાળો નથી આવતો?” ઓરેમીસે પૂછ્યું.

“કદી નહિ.”

બેઈઝમો હસી પડ્યો. ઓરેમીસે બેઈઝમોને પૂછ્યું, “પણ મને હજુ તેમને વધુ પ્રશ્નો પૂછવાની તમારી રજા છે?”

“જેટલા પૂછવા હોય તેટલા પૂછોને!”

“તો તમે જ એમને પૂછો કે, તેમને અહીં શાથી લાવવામાં આવ્યા છે, તે એ જાણે છે?”

બેઈઝમોએ એ પ્રમાણે પેલાને પૂછ્યું, ઓટલે તેણે જવાબ આપ્યો, “ના, મને ખબર નથી.”

“તમને શા માટે કેદ પૂરવામાં આવ્યા છે, તે તમે ન જાણતા હો, તો તમને ગુસ્સો ન ચડે વારુ?” ઓરેમીસે જાણે ચર્ચાના ભાવમાં આવી જઈને પૂછતો હોય એમ પૂછ્યું.

“શરૂઆતના દિવસોમાં મને તેમ થતું હતું ખરું.”

“તો હવે કેમ નથી થતું?”

“કારણ કે, મેં વિચાર કર્યો અને મને લાગ્યું કે, મેં કશો ગુનો કર્યો નથી, ઓટલે પરમાત્મા કદી મને સજા ન કરે.”

“પણ કેદમાં પુરાવું, એ સજા ન કહેવાય?”

“હા, સાત વર્ષ પહેલાં જેવું હતું તેવું તો અહીં નથી જ.”

“પણ તમારી વાત સાંભળે તેને તો એમ લાગે કે, જાણે તમને આ કેદ ગમતી હોય!”

“હું સહન કરી લઉં છું.”

“અર્થાત્ કોઈક દિવસ છુટાશે, એ ખાતરીથી ને?”

“મને ખાતરી તો નથી જ; માત્ર આશા છે, એટલું જ. પણ દિવસે દિવસે એ આશા ઓછી થતી જાય છે.”

“પણ એક વખત તમે સ્વતંત્ર હતા જ, તો પછી ફરી કેમ ન થઈ શકો?”

“એ જ કારણે મારી આશા ઘટતી જાય છે; કારણ કે, જો મને ફરીથી છોડવો હોત, તો મને કેદમાં પૂરો જ શા માટે હોત?”

“તમારી ઉંમર કેટલી થઈ?”

“મને ખબર નથી.”

“તમારું નામ શું?”

“હું ભૂલી ગયો છું.”

“તમારાં માબાપ કોણ છે?”

“મને તે બાબતની કશી ખબર કદી હતી જ નહિ.”

“પણ તમને ઉછેરતાં હતાં તે લોકો કોણ હતાં?”

“તેઓ મને તેમનો પુત્ર નહોતાં કહેતાં.”

“અહીં આવતા પહેલાં તમે કદી કોઈને પ્રેમ કરતા હતા?”

“મારી આયા અને મારાં ફૂંડોને હું પ્રેમ કરતો હતો. મારા હજૂરિયાને પણ.”

“તમારી આયા અને તમારો હજૂરિયો તમારી પાસે નથી, તેનું તમને દુઃખ થાય છે ખરું?”

“તે મરી ગયાં ત્યારે હું ખૂબ રડ્યો હતો.”

“તેઓ તમે અહીં આવ્યા ત્યાર પછી મરી ગયાં હતાં કે અહીં આવ્યા પહેલાં?”

“મને ઉપાડી લાવ્યા તેની આગલી રાતે તેઓ મરી ગયાં હતાં.”

“બંને એક સાથે જ?”

“હા.”

“તમને કેવી રીતે ઉપાડી લાવ્યા હતા?”

“એક માણસ મારી પાસે આવ્યો; તેણે મને ગાડીમાં બેસી જવા કહ્યું. હું બેઠો એટલે તેણે બારણે તાળું મારી દીધું. એમ મને અહીં લઈ આવ્યા.”

“તમે તે માણસને ફરી દેખો તો ઓળખી શકો?”

“તેણે બુરખો પહેર્યો હતો.”

બેઈઝમોએ એરેમીસને પૂછ્યું, “કેવી નવાઈની વાત છે? પણ, આ બધું તેણે તમને જ કહ્યું. મને તો કશી વાતની ખબર જ ન હતી.”

“તમે પૂછ્યું નહિ હોય, એટલે શી રીતે કહે?”

“ખરી વાત; મને એવું બધું જાણવાની ઈતેજારી જ હોતી નથી.”

એરેમીસે હવે કેદી તરફ ફરીને પૂછ્યું, “તમે અહીં આવ્યા તે પહેલાં કોઈ અજાણી સ્ત્રી કે પુરુષ તમને મળવા આવતાં, એવું તમને યાદ છે?”

“હા! એક સ્ત્રી ત્રણ વખત આવી હતી. દરેક વખતે તે બંધ ઘોડાગાડીમાં આવતી; બુરખાથી મોં બરાબર ઢાંકીને. જ્યારે તે મકાનમાં આવતી અને હું તથા તે એકલાં પડતાં, ત્યારે તે બુરખો ઊંચો કરતી.”

“તે તમને શું કહેતી?”

પેલો શોકધેરું હસ્યો અને બોલ્યો, “તમારી પેઠે તે પણ પૂછતી કે, હું ખુશીઆનંદમાં તો છું ને, તથા મને કંટાળો તો નથી આવતો ને?”

“અને તે તમારી પાસે આવે તથા જાય ત્યારે શું કરતી?”

“મને તેના હાથમાં લઈ, છાતીએ દબાવતી અને ચુંબન કરતી.”

“તમને તેની આકૃતિ બરાબર યાદ છે?”

“બરાબર!”

“તમે અક્સ્માત્ તેની ભિગા થઈ જાઓ તો તમે તેને બરાબર ઓળખી કાઢો ખરા?”

“ ચોક્કસ. ”

બેઈઝમોએ ઝેરેમીસને પૂછ્યું, “ હવે આપણે જઈશું? ”

“ હા; હા; જ્યારે તમારી મરજી થાય ત્યારે. ” ઝેરેમીસે બેફિકરાઈનો ભાવ ધારણ કરીને જવાબ આપ્યો.

બંને જણા ત્યાંથી નીકળી નીચે ઊતરતા હતા, ત્યારે બેઈઝમોએ ઝેરેમીસને પૂછ્યું, “ આ બધું તમને શું લાગે છે? ”

“ એટલું જ કે, પેલા ઘરમાં ખૂન કરવામાં આવ્યાં છે. ”

“ આ કેદીના ઘરમાં? ”

“ હા; પેલી આયા અને હજૂરિયાને ઝેર દઈને ઓકીસાથે મારી નાંખવામાં આવ્યાં છે. ”

“ શું આ છોકરાઓ એમનું ખૂન કર્યું હશે? ”

“ ના, ના; એ છોકરાઓ એ ખૂન થતું જોયું હશે, એટલે ખૂનીનું નામ બહાર ન પાડી દે તે માટે તેને અહીં જેલમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો છે. તેને ચોપડીઓ આપવામાં આવે છે? ”

“ ના; ના; ચોપડીઓ આપવાની તો સખત મનાઈ છે. મહા-માત્યજી માઝરેંએ સ્વહસ્તે એ લખી જણાવ્યું છે. ”

“ એ લખાણ તમારી પાસે હજુ હશે ખરું? ”

“ હા, હા; તમારે જોવું છે? ”

“ મને મહાપુરુષોના હસ્તાક્ષર અને ખાસ કરીને તેમની સહી જોવાનો બહુ શોખ છે. ”

“ તો તો, આ પ્રમાણભૂત હસ્તાક્ષર છે; માત્ર એક જ જગાએ સહેજ છેકછાક છે. ”

“ છેકછાક? શાની? ”

“ એક આંકડાની જ; પહેલાં એવું લખાણ હતું કે, રોજના ૫૦ ફ્રાંકના ખર્ચથી તેમને જેલમાં રાખવા. ”

“ એ તો રાજકુટુંબના જ માણસનો દર થયો, ખરું ને? ”

“પણ મહામાત્યજીને પોતાની ભૂલ પછી સમજાઈ હશે, એટલે તેમણે પાછળું મીંડું છેકી નાખ્યું અને આગળ એકડો ઉમેરી લીધો. પણ તમે પેલા સરખાપણાની બાબતમાં કેમ કશું કહેતા નથી?”

“ભલા મેં ૧૦ દ બેઈઝમો, હું નથી બોલતો તેનું એક જ કારણ છે, અને તે એ કે, એવું કશું સરખાપણું છે જ નહિ.”

“નથી? કેવી વાત?”

“એ સરખાપણું કેવળ તમારી કલ્પનામાં જ છે. અને હોય તોપણ એ વાત તમારે મેંએ લાવવાની જરૂર નથી. કારણ કે રાજા લૂઈ-૧૪ જે જાણુશે કે, તેમના પ્રજાજનમાંના કોઈનું મેં તેમને મળતું આવે છે એવી વાત તમે ફેલાવો છો, તો તે તમારી ઉપર ખૂબ ગુસ્સે થઈ જશે.”

“ખરી વાત, ખરી વાત; પણ એ વાત મેં તમારા સિવાય કોઈને કરી જ નથી; અને તમે તો સમજદાર માણસ છો, એટલે વાંધો નહિ. પણ હજુ તમારે પેલી મહામાત્યજીની હસ્તાક્ષરવાળી નોંધ જોવી છે?”

“ચોક્કસ.”

૩

બેઈઝમોએ પોતાના કમરામાં પહોંચી, એક કબાટમાંથી એક ખાનગી રજિસ્ટર કાઢીને તેનું નાનું તાણું ખોલી નાંખ્યું. ચોરેમીસે જોયું કે, એ તાળાની નાની ચાવી, બેઈઝમો જે ઝૂમખું પોતાની પાસે જ રાખતો, તેમાં હતી.

બેઈઝમોએ હવે તેમાંથી ‘મ’ અક્ષર કાઢી પેલી નોંધ બતાવી. તેમાં આ પ્રમાણે લખાણ હતું—

“કદી કોઈ પુસ્તક ન આપવું. કપડાં સારામાં સારી જાતનાં મેળવીને આપવાં; કસરત ન કરવા દેવી—ન આપવી; એક જ જેલર તેની પાસે જાય આવે; કોઈની સાથે કશી વાતચીત ન કરવા દેવી. વાઈજત્રો માગે તે આપવાં. બીજી બધી જાતની સ્વતંત્રતા અને સુખસગવડ તેને મળે. ૧૫ ફ્રાંક રોજનું ભજનું ગણવું. એ પંદર ઓછા પડે, તો મેં ૧૦ દ બેઈઝમો વધુ માગી શકે.”

“ઓહો,” બેઈઝમો બોલી ઊઠ્યો; “હવે હું જરૂર વધારે રકમ માગીશ.”

“ખરી વાત છે; મોંઠે માઝારેના હસ્તાક્ષર છે. હું બરાબર એ અક્ષરોથી પરિચિત છું. તો ઠીક, ગવર્નર મહાશય, હવે આપણે આપણી વાત ઉપર આવીએ.”

“હા; હા; મારે આ રકમ કેટલા વખતમાં પાછી આપવાની છે, એ તમે જ ઠરાવી આપો.”

“એ મુદત ઠરાવવાની જરૂર નથી; તમે દોઢ લાખ ફ્રાંક મળ્યાની પહોંચ આપો એટલે બસ.”

“પણ પૈસા ક્યારે પાછા આપવા, એ શરત લખવી તો પડશે ને?”

“હા, જ્યારે હું માગું ત્યારે; પણ તમે સમજો જ છો કે, તમે જ્યારે ઈચ્છશો ત્યારે જ હું માગીશ.”

“મને એ બાબતની કશી ચિંતા જ નથી; પણ મેં પચાસ પચાસ હજારની બે પાવતીઓ આપી છે ને?”

“હા, તે બંને જુઓ અહીં તમારા દેખતાં જ ફાડી નાંખું છું.”

હજુ બેઈઝમો દોઢ લાખની ભેગી પાવતી લખી આપે તે પહેલાં તો ઝેરેમીસે પેલી બેય પાવતીઓ ફાડી નાંખી. પોતાના ઉપર દાખવવામાં આવેલા એ વિશ્વાસથી ગદ્ગદિત થઈ, બેઈઝમોએ તરત દોઢ લાખની પહોંચ લખી નાંખી. એ નાણાં જ્યારે ઝેરેમીસ પાછાં માગે ત્યારે આપવાં એ શરત લખાયેલી ઝેરેમીસે જોઈ લીધી. પછી તે પહોંચ ખીસામાં મૂકીને ઝેરેમીસ ઊભો થતો થતો બોલ્યો, “હવે હું તમારો એકાદ કેદી ઉડાવી જાઉં તો ગુસ્સે ન થતા.”

“એટલે શું?”

“અલબત્ત, તેની માફી મેળવી લાવીને. તમને ખબર છે કે, પેલા બિચારા સેલ્ફોના કિસ્સામાં મને ભારે રસ છે.”

“હા, હા, ખરી વાત. તમારો હાથ જોટલો ખુલ્લો છે, તેટલો જ સમર્થ છે, એ વાતની મને ખબર છે.”

બે સખીઓ

બેઈઝમો બાસ્તિલમાં ઓરેમીસને કેદીઓ બતાવતો હતો, તે વખતે જ એક ધોડાગાડી મોડમ દ બેલિયેરને^૧ બારણે આવીને ઊભી રહી. મોડમ વાનેલ^૨ અંદર ખબર કહેવરાવીને જલદી જલદી મોડમ દ બેલિયેરને જઈ મળી. તેની આંખોમાં વિચિત્ર ચમકારો દેખાતો હતો. એ ચમકારો નીરોગિતાનો નહોતો કે આનંદનો નહોતો.

“કેમ બહેનબા, હવે મને તો ભૂલી જ ગયાં ને કંઈ? રાજદરબારના આનંદ-ઉત્સવમાં આ બાપડી બહેનપણી શાની યાદ આવે?”

“જાઓ, જાઓ, હું કયાં વળી રાજદરબારના આનંદ-ઉત્સવમાં જાઉં છું? હું તો હવે મારી જાગીર બેલિયેર તરફ ચાલી જવાની વેતરણમાં છું.”

“વાહ! એ વળી નવું તૂત શું? છેક જ ગામડે ચાલ્યા જવું છે? મેં તો જુદું જ સાંભળ્યું હતું.”

“લોકો તો ભલી ભલી વાતો કર્યા જ કરે; પણ તમે શું સાંભળ્યું છે, તે તો કહો.”

૧. ફ્રાંસના માર્કિર્વસની મહા સ્વરૂપવતી વિધવા. નાણાંપ્રધાન ફૂકે તેના ઉપર પ્રેમ કરતો હોય છે.

૨. પાર્લમેન્ટના કાર્ડિસિલર મોંઠ વાનેલની પત્ની. પહેલાં ફૂકેની પ્રેમિકા હોય છે. હવે તેના ઉપર ચિડાઈ, ઊગતા સિતારા કોલબેરની પ્રેમિકા બની હોય છે.

“ઓ જ કે, હવે તમે તમારા સદ્ગત પતિને ભૂલી ગયાં છો.”

“લે, કર વાત! હું મારા પતિને ભૂલતી જ નથી; જોકે, તેમને ગુજરી ગયે બે વર્ષ થયાં, અને હજુ મને અઠ્ઠાવીસમું જ વર્ષ ચાલે છે, એટલે કદાચ મારા બધા વ્યવહારમાં એમનો શોક દેખા ન દે, એ સ્વાભાવિક છે. જોકે, તમે તો આદર્શ પત્ની છો, એટલે તમારા કડક ધોરણે મારો વ્યવહાર પૂરો ન ઊતરે એમ બને.”

મોડમ બેલિયેરે કુકેનો પ્રેમ છોડી કોલબેરની સોડમાં પેઠેલી મોડમ વાનેલને આડકતરો ટોણો માર્યો તે તેને વાગ્યા વિના ન રહ્યો. પણ મોડમ વાનેલ કંઈ એ ઘા એમ ને એમ ઝીલી લે તેવી નહોતી. તેણે તરત જ ઉપાડીને કહ્યું, “તમે કંઈ નવું પ્રેમ-પ્રકરણ શરૂ કર્યું છે, એવું મેં તો સાંભળ્યું, એટલે જ મને નવાઈ લાગી.”

“લોકો તો વાતો ઉરાડયા જ કરવાના. કોઈ જુવાન સ્ત્રી વિષે આવા આક્ષેપો થયા કરે તેમાં નવાઈ શી છે?”

“અરે ભાઈ, મારી વાત પૂરી સાંભળો તો ખરાં. લોકો એમ નથી કહેતા કે, તમે ઝટ ઝટ કોઈના હાથમાં આવી ગયાં છો. તમે આત્મ-રક્ષણમાં તમારા નહોર-દાંત સારી પેઠે વાપર્યા છે, તથા પોતાના ઘરમાં કિલ્લાની પેઠે પુરાઈ બેઠાં હતાં. જોકે એ કિલ્લો છેક અભેદ નથી રહ્યો, એટલું જ લોકો તો કહે છે.”

“પણ મારી સાથે કોઈનું નામ તો બોલાવું જ હશે ને?”

“તમારે એ નામ સાંભળવું જ છે?”

“આ અર્ધા કલાકથી હું બીજું શું પૂછી રહી છું?”

“તો લો સાંભળો, ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ!”

“છટ્, મેં તો ડચૂકને નજરે પણ જોયા નથી.”

“કદી નહિ?”

“ડચૂક પેરીસમાં આવ્યા છે ત્યારથી હું મારું ઘર છોડીને બહાર જ નીકળી નથી.”

“અરે!” મોડમ વાનેલ પોતાનો પગ બારી પાસેની શેતરંજી ઉપર પડેલા એક કાગળ તરફ લાંબો કરતી બોલી, “મળવાની શી જરૂર છે? કારણ કે લખીને પણ મળી શકાય ને?”

મોડમ બેલિયેર કંપી ઊઠી; કારણ કે પેલો કાગળ, જે તે હમણાં જ વાંચતી હતી તેના ઉપર મોંઠ કુકેની મુદ્રા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. તેણે તરત જ તે કાગળ ઉપર પોતાનો ઘેરદાર રેશમી પોશાક છાવરી દીધો, અને પછી મોડમ વાનેલને કહ્યું, “આવી આવી મૂરખ વાતો કહેવા તો તમે અત્યારના પહોરમાં મારે ત્યાં નહિ જ દોડી આવ્યાં હો.”

“તો ચાલોને બહેન, મારી ગાડીમાં, આપણે વિસત્રી તરફની ઝાડીમાં જરા ફરી આવીએ; પહેલાં આપણે ત્યાં ફરતાં ફરતાં એકબીજાનાં પ્રેમ-પ્રકરણોની વાતો કેવાં દિલથી કરતાં? મારાથી હજુ સેંટ માંદે* ભુલાતું નથી.”

“છટ્ છટ્, હજુ તમે સેંટ માંદેને યાદ કર્યાં કરો છો? અને તમે તો આટલાં બધાં સ્વમાની માણસ છો!”

“સ્વમાની છું એટલે જ, સામા પ્રેમીજનની બેવફાઈ તથા ઉપેક્ષા મારાથી સહન નથી થઈ શકતી. અને જેને હું તજી દઉં તે જો તેથી ખરેખર દઃખી થતો લાગે, તો હું પછી પણ તેને ચાહું છું. પરંતુ જેઓ મને તજી દે અને પાછા ઉપરથી પોતાની બેવફાઈનું ધમંડ દાખવે, તેઓ મને મરણિયણ બનાવી મૂકે છે.”

“અને છતાં તમે સેંટ માંદેને એટલે કે, — મોંઠ કુકેને ભૂલતાં નથી એ કેવું?”

મોડમ વાનેલ સમજી ગઈ કે, મોડમ બેલિયેર હવે પોતાની અદેખાઈ કરવા લાગી છે. તેણે કહ્યું, “હું ગમે તેવી હોઈશ, તથા મને મોંઠ કુકે

*“કામિની અને કાંચન’માં આવે છે તેમ, મોંઠ કુકેનું પ્રેમ-પ્રકરણ ચલાવવાનું ખાનગી મકાન, જ્યાંથી ભૂગર્ભ રસ્તો તેની કચેરીમાં પહોંચતો. આ ખાનગી મકાન કોનું હતું તે કોઈ ન જાણતું. પણ કુકેની પ્રેમિકાઓને એ મકાનની ચાવી મળતી. ત્યાં આવી, તેઓ અમુક તાર ખેંચવાની કરામતથી કુકેને પોતાના આવ્યાની ખબર પહોંચાડી શકતી.

ઉપર ગમે તેટલો ગુસ્સો ચડયો હશે, છતાં મારા સ્વભાવની એક સારી બાજુ પણ તમારે ભૂલવી ન જોઈએ. હું અત્યારે મોંઠ કુકેને યાદ કરતી આવી છું તેનું કારણ એટલું જ કે, તેમની જે વલે થવા બેઠી છે, તે જોઈ મને ખરેખર દુઃખ થાય છે. મારે મતે તેમના જેવો કમનસીબ માણસ અત્યારે આ પૃથ્વી ઉપર બીજો કોઈ નહિ હોય!”

“હૈં? કંઈ થયું છે?” મેંડમ બેલિયેર છાતી ઉપર હાથ દબાવી ચાંકીને બોલી ઊઠી.

મેંડમ વાનેલ હવે તેની આ પ્રેમ-કબૂલાતનો પુરાવો જોઈ, એકીસાથે રાજી થતી તથા અદેખાઈથી સળગી મરતી બોલી, “તમને શું કશી જ ખબર નથી?”

“ના, ના, મને કશી જ ખબર નથી.”

“તો જાણો કે, રાજજીએ મોંઠ કુકે ઉપરથી પોતાની કૃપાદૃષ્ટિ તદ્દન પાછી ખેંચી લીધી છે, અને મોંઠ કોલબેર ઉપર ઢોળવા માંડી છે. બેલ-ઈલની કિલ્લેબંદીનું કાવતરું પકડાઈ ગયા પછી તો ખાસ.”

“પણ મેં તો સાંભળ્યું હતું કે, એ કાવતરું પકડાયું તેને તો મોંઠ કુકેએ પોતાના લાભમાં વાળી લીધું છે — તેમણે ઊલટી એ આખી કિલ્લે-બંદી રાજજીને જ બક્ષિસ કરી દઈને, રાજજીની વધુ કૃપા મેળવી છે.”

“ઓ વાતમાં શો માલ છે? માત્ર તે રાજદ્રોહની સજામાંથી છટકી ગયા એટલું જ. પણ હવે તો નવી વાત એવી બની છે કે, ત્રણ દિવસ-માં જ નાણાં-પ્રધાન મોંઠ કુકેની પૂરેપૂરી બરબાદી થશે. જોકે હું ત્રણ દિવસ કહું છું, પણ ચોવીસ કલાક જ બહુ છે. મોંઠ કુકે કાં તો —”

“પણ કંઈક સમજાય તેવું તો કહો, બહેન! તમે તો મને જબ્બે કરવા જ બેઠાં છો!”

‘હં-અં-અં હવે માની ખરી!’ મેંડમ વાનેલ મનમાં ખુશી થતી ગણ-ગણી. તેણે હવે પોતાની પ્રેમ-હરીફને પૂરેપૂરી ખતમ કરવા છેલ્લો ધા કર્યો — “સાદા શબ્દોમાં વાત એટલી છે કે, મોંઠ કુકે પાસે હવે પૈસા જ રહ્યા નથી.”

“પણ આજે નથી તેથી શું? કાલે તે લાખો ભેગા કરશે!”

“એમના બે હોશિયાર મિત્રો જીવતા રહ્યા હોત, તો જરૂર એમ બનત; પણ તેમને તો પહેલા જ ફાંસીએ ચડાવી દીધા છે!”*

“પણ પૈસા મરી જતા નથી ને? તેમને બહુ તો છુપાવી શકાય; પરંતુ ચાલાક માણસ તેમને ખોળી કાઢ્યા વિના ન રહે!”

“તો તો એ ખોળી કાઢવાનું ઠેકાણું તમે જ તેમને બતાવજો! રાજજીએ ગઈ કાલે જ ચાલીસ લાખ માગ્યા છે.”

“ચાલીસ લાખ!” મોડમ બેલિયેર હવે એકદમ મડદા જેવી ફીકી પડી ગઈ; છતાં તે બોલી, “મોશ્યોર કુકે પાસે ચાલીસ લાખ તો હશે જ.”

“ઊંહું-ઊં! અને આજે તેમની પાસે એટલા હશે એમ માની લઈએ તો પણ મહિના પછી રાજજી બીજા જે માગશે તે તો નહિ જ હોય!”

“તો શું રાજજી પછીથી પણ માગશે?”

“ચોક્કસ વળી; તેથી જ હું તો કહું છું કે, બિચારા મોંઠ કુકેનું હવે આવી જ બન્યું છે. ઘમંડમાં ને ઘમંડમાં તે અત્યારે તો પૈસા આપ્યા કરશે, પણ પછી જ્યારે પાસે બિલકુલ નહિ રહે, ત્યારે તેમને ધૂળ ચાટતા થયા વિના છૂટકો નથી.”

“તો શું મોંઠ કોલબેરને મોંઠ કુકે ઉપર એટલી બધી દાઝ છે કે, તેમને બરબાદ કરીને જ છોડશે? તે પોતે શું ફાંસના નાણાં-પ્રધાન થવા ઇચ્છે છે?”

“નાણાં-પ્રધાન તો જગા ખાલી પડતાં થશે; પણ અત્યારે મોંઠ કુકે તેમની યોજનાઓ સામે ટકી નહીં શકે, એટલાની તો મને ખાતરી થઈ છે જ. તેથી જ હું મારા એ જૂના પ્રેમીની દયા ખાઈને અહીં દોડી આવી છું; જેથી તમારા જેવાં તેમનાં મિત્રો, વખતસર તેમને બચાવી લેવા કંઈ કરી શકે! મોંઠ કુકે ભલે મને બેવફા નીવડયા છે, પણ એક વખત તે મને ચાહતા હતા, તેટલા માત્રે જ મને તેમની દયા આવે છે.”

* કામિની અને કાંચન'માં મોંઠ વિદ્યોત અને મોંઠ દિમેરીનો એ પ્રસંગ આવે છે. જુઓ પૃ ૩૩૪ ઈં.

“ તો પછી તમે પોતે જ મોંઠો કુકેને જઈને કેમ મળતાં નથી? ”

“ જુઓ બહેન, જે પ્રેમીએ મને તજી દીધેલી છે, તેની પાસે હું પહેલ કરવા શા માટે જઈ? ઉપરાંત મારા પતિનો પણ મારે વિચાર કરવાનો ને? ” આટલું કહી, મોંઠમ વાનેલ જવા માટે ઊભી થઈ. તે જાણતી હતી કે, મોંઠો કુકે મોંઠમ બેલિયેરનો પ્રેમ મેળવવા ઉત્સુક છે, તથા મોંઠમ બેલિયેર પણ હવે મોંઠો કુકેને નમતું જાખવા તૈયાર થઈ છે. પણ, મોંઠો કુકેની પડતી હવે નિશ્ચિત હોઈ, તેમને પડખે પેસવા જેવું નથી, એમ મોંઠમ બેલિયેરને ઠસાવી, પોતાને ભૂલી જનાર પ્રેમી કુકે ઉપર તે વેર લેવા માગતી હતી. અલબત્ત, મોંઠમ બેલિયેર મોંઠો કુકેને સ્વીકારવા તૈયાર થઈ છે, એ વાતની તેને ખાતરી ન હતી. પરંતુ ‘ પાણી પહેલાં પાળ ’ બાંધવાની રીતે, અથવા મોંઠમ બેલિયેર જે મોંઠો કુકેને સ્વીકારી ચૂકી હોય, તો તેને દઝાડવાનો આનંદ લેવા જ તે આવી હતી.

મોંઠમ વાનેલ ઊભી થઈ, પણ મોંઠમ બેલિયેરને ચિતામાં પડી બેસી રહેલી જ જોઈને તેણે તેને પૂછ્યું, “ મને દરવાજા સુધી વિદાય કરવા પણ નહિ આવો કે શું, બહેન? ”

મોંઠમ બેલિયેર મડદાની પેઠે પડી રહી હતી, તે હવે એકદમ ઊઠી, પણ બોલ્યાચાલ્યા વિના પોતાના અંદરના ઓરડામાં પેસી ગઈ, અને અંદર જઈ તેણે બારણું બંધ કરી દીધું. કુકેનો પેલો કાગળ તેણે પોતાનાં કપડાંના ઘેરથી ઢાંકી રાખ્યો હતો તેનું તેને ભાન ન રહ્યું. મોંઠમ વાનેલ તરત તે કાગળ તરફ ગઈ, અને તેના ઉપર મોંઠો કુકેની મુદ્રા જોતાં જ તે ગુસ્સાથી સળગી ઊઠી અને બોલી, “ હં-અં-અં! ત્યારે તો હું આવી ત્યારે મોંઠો કુકેનો કાગળ જ એ વાંચતી હતી! ”

પેલી બાજુ મોંઠમ બેલિયેર અંદરના ઓરડામાં જતાં જ પગની અને મનની ધારણ ન રહેવાથી બેભાન થઈ, લાકડાની પેઠે જમીન ઉપર તૂટી પડી.

૨

ફટકો આણધાર્યો આવવાથી વધુ કારમો બન્યો હતો. ભાનમાં આવતાં મોડમ બેલિયેરે બધી વસ્તુસ્થિતિ સમજવા પ્રયત્ન કર્યો. કોલબેર જાહેર હિતને નામે મોંઠો ફુકે સામે પોતાના અંગત વેરની જ કાળી રમત રમી રહ્યો હતો. મોડમ વાનેવ પણ મોંઠો ફુકેની બરબાદી નજીક આવતી જોઈ, આનંદ માણતી હતી અને કોલબેરને એ માટે જ ઉશ્કેરી રહી હતી. પુરુષ દયા વિનાનો હતો તો સ્ત્રી હૃદય વિનાની હતી. અને રાજ એ કાવતરામાં સાગરીત બન્યો હતો.

પણ મોડમ બેલિયેર કંઈ શોક કરતી પડી રહેનારી બાઈ ન હતી. તેણે તરત અમુક નિશ્ચય કરી લીધો, અને પોતાની તહેનાતી-બાનુઓને પોતાનું જરૂરવેરાત કાઢીને તૈયાર કરવા હુકમ કર્યો.

મુખ્ય બાનુએ નવાઈ પામી પૂછ્યું, “મોડમ, આપ દર વખત બેલિયેર જતાં એ બધું પેરીસમાં જ મૂકીને જાઓ છો.”

મોડમે જવાબ આપવાને બદલે પોતાના ઝવેરીને તાબડતોબ બોલાવવા માણસ મોકલ્યું. ઝવેરી આવતાં મોડમે પોતાના બધા ઝવેરાતની કિંમત આંકવા તેને કહ્યું. પેલો છેક જ નવાઈ પામ્યો. કારણ કે, એમાંનું કેટલુંક ઝવેરાત તો કેવળ વટ ખાતર જ વધુ કિંમત આપીને તેની પાસેથી કે તેની મારફતે ખરીદેલું હતું.

ઝવેરી એ બધું વેચી નાંખવાની વાત સાંભળતાં જ આભો થઈ ગયો. પણ એ મોટા ઝવેરીઓ ધંધેદારી હોવા છતાં, આ મોટાં તવંગર ઉમરાવ કુટુંબોના વંશપરંપરાથી એક ભાગડૂપ બની ગયેલા હોય છે. તેઓની પાસે તેમનું નાણું કે ઝવેરાત જેમ સહીસલામત હોય છે, તેમ જ આવી બધી ખરીદ-વેચાણની વાતો પણ. મોડમે પોતાનું બધું સોનું અને ઝવેરાત તેને વેચીને રોકડ નાણાં આપવા ફરમાવ્યું.

બરાબર દસ લાખ ફ્રાંકની રકમ થઈ રહે તે માટે છેવટે ચાંદીનાં વાસણો પણ મોડમે કાઢી નાંખ્યાં. ઝવેરીએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવ્યું કે, આ જ ઝવેરાત ધીમે ધીમે ધરાકની ગરજ જોઈને કાઢીએ, તો એક લાખ

ફ્રાંક વધુ ઊપજે. પરંતુ મોડમે તેને તે ફિક્કર ન કરવા જણાવ્યું. ઝવેરીએ તો પણ છેવટે ઓટલું તો કહ્યું, “ મોડમ, મારો નફો આ બધામાં પચાસ હજાર ફ્રાંક થશે.” મોડમે જવાબમાં તેનો આભાર માન્યો.

પછી કોઈને વહેમ ન જાય તે માટે મોડમે ઝવેરીની ઘોડાગાડીમાં જ નાણાંની પેટા રખાવી, અને પોતે તેને ત્યાંથી જ, તેની ઘોડાગાડીમાં જ્યાં જવું હશે ત્યાં જશે એવી વ્યવસ્થા કરી. તે પ્રમાણે મોડમ તેની ઘોડાગાડીમાં નાણાં સાથે સેંટ માંદેવાળા મકાને આવી પહોંચી. તે મકાનની ચાવી મોડમ પાસે પણ હતી. વાચક જાણે છે કે, તે મકાન ભૂગર્ભ-માર્ગે કુકેના મહેલ સાથે જોડાયેલું હતું; તથા અમુક અરીસાઓ ઉપરની ઠેસીઓ ફેરવવાથી કુકેના ખાનગી કમરામાં પોતે આવ્યાની જાણ કરી શકાતી.

મોડમે ચાવી વડે બારણું ઉઘાડી, પૈસાની પેટી ઉપર લેવરાવી. પછી કોયમેન અને ઝવેરીના માણસ ચાલ્યા ગયા એટલે તેણે બારણું અંદરથી બંધ કર્યું. મકાનમાં બધી સામગ્રી તૈયાર જ હતી—અલબત્ત, કોઈ માણસ ત્યાં હતું નહિ.

દીવો પોતાને હાથે સળગાવી મોડમ ત્યાં બેઠી, અને એ નાણાં કેવી રીતે આપાય તો કુકે સ્વીકારે, એનો વિચાર કરવા લાગી. કારણ કે, કુકે પ્રાણ જવાના થયા હોય તો પણ એવી મદદ કોઈની પાસેથી ન સ્વીકારે, એ તે બરાબર જાણતી હતી. તેમાંય પોતે તદ્દન ઉઘાડી થઈને—પોતાનું બધું જરઝવેરાત અને સોનાચાંદીનાં વાસણ વેચીને—આણેલાં આ નાણાં કુકે જેવો દિલદાર માણસ ઝટ સ્વીકારી લે એ તો અશક્ય હતું. તે માત્ર તેના પ્રેમનો યાચક હતો. અને અત્યાર સુધી મોડમે તેને એ વસ્તુ જ આપી ન હતી! કુકે કદી આ નાણાં સ્વીકારે, તો તે તેના સ્વાર્થાણના પ્રતીક રૂપે! પરંતુ તે જ ઘડીએ મોડમ બેલિયેરને એક કઠોર સંશય કાંટાની પેઠે ખૂંચવા લાગ્યો : ‘કુકે શું ખરેખર તેને ચાહે છે? કુકે જેવો ચંચળ પ્રકૃતિનો માણસ સ્વર્ગની દેવીને પણ સ્થિર ભાવે પ્રેમ કરી શકે? કુકે મહાપ્રજ્ઞ માણસ હતો, અને ઉદાત્ત હૃદયનો માણસ હતો; તેથી તેનું

હૃદય પ્રાપ્ત કરવું એ ગમે તેવી લોભામણી વસ્તુ ભલે હોય, પરંતુ તે હૃદય કદી તેને હંમેશ માટે મળી શકે તેવું હતું ખરું?’

મોડમ હવે પોતાની અસ્થિરતાથી જ અકળાઈ. પ્રેમની બાબતમાં સામાના હૃદય કરતાં પોતાના જ હૃદયને વધારે તપાસવું જોઈએ. અને સામાના પ્રેમની પરીક્ષા પોતાનો અનર્ગળ પ્રેમ વહાવીને જ કરવી જોઈએ. પ્રેમના માર્ગમાં શંકા કરવાની હોય, તો તે પોતાની જ ઉપર!

૮

દાચજ્ઞે

સેંટ માંદેવાળા કુકેના ખાનગી મકાનમાં આવીને બેઠેલી મોડમ બેલિયેર, ઘડિયાળમાં સાત વાગ્યા એટલે એક અરીસા તરફ ગઈ. ત્યાં એક કળ ફેરવીને તેણે ઘંટનો હાથો ખેંચ્યો. ત્યાર પછી પોતાના જ અંતરમાં અત્યાર સુધી ચાલેલી રકઝકથી થાકી ગઈ હોય તેમ તે એક મોટા કોચ આગળ બેસી ગઈ.

દસ મિનિટ બાદ છૂપા બારણાની કળ ઊઘડવાનો અવાજ આવ્યો અને કુકે અંદર દાખલ થયો. તે ઘણો ફીકો પડી ગયો હતો અને અંતરમાં ચાલની કોઈ ભારે ગડમથલના વજનથી જાણે ઝૂકી ગયો હતો.

તેના સુંદર ઉમદા ચહેરા ઉપર ચિંતાની રેખાઓએ જે પીળાશ સરજી હતી, તેથી તે ઊલટો વધુ જુવાન દેખાતો હતો. પ્રેમ કરતી સ્ત્રી હંમેશ પોતાના પ્રેમપાત્રના ચહેરાને ખુલ્લા પુસ્તકની જેમ વાંચી શકતી હોય છે. બીજી સ્થૂલ શક્તિઓની ઊણપ પરમ પિતાએ સ્ત્રીઓને આ સૂક્ષ્મ શક્તિ ખાસ બક્ષીને પૂરી કરી આપી છે. સ્ત્રીઓ પોતાનું અંતર પુરુષનાથી છુપાવી શકે, પણ કોઈ પુરુષ સ્ત્રીની નજરમાંથી પોતાનું અંતર છુપાવી શકે, એ શક્ય નથી.

મોડમને એક નજર નાંખતાં જ ખબર પડી ગઈ કે, કુકેનું ચિત્ત કેવડી મોટી ચિંતાના ભારથી દબાઈ ગયેલું છે, તથા તેની આખી રાત

કેવી રીતે પછાડો ખાઈને કે પડખાં ઘસીને વીતી છે. મોડમે હવે છેવટનો નિશ્ચય કરી લીધો : આ માણસને અત્યારે જ કોઈના અંતરની હૂંફની ખાસ જરૂર છે! મોડમમાં રહેલું માતૃત્વ જાણે પોકારી ઊઠ્યું. હવે કશી ગડભાંજની જરૂર જ જાણે ન રહી! મા કદી પ્રેમ કરતી વખતે સામો જવાબ કેવો મળશે તેની ફિક્કર કરે છે?

તે તરત ઊઠીને ઊભી થઈ અને કુકે પાસે પહોંચીને બોલી, “તમે આજે સવારના મને લખ્યું હતું કે, હું તમને ભૂલવાની શરૂઆત કરવા લાગી છું અને છેવટના કેટલાય વખતથી હું તમને મળી નથી; એટલે તમે માની લીધું કે, હું તમને યાદ પણ નહીં કરતી હોઉં! હું તમારી તે ભૂલ સુધારવા આવી છું. અને હું તમારી આંખમાં અત્યારે શું વાંચી શકું છું તે જાણો છો?”

“શું વાંચી શકો છો, કહો જોઉં?” કુકેએ નવાઈ પામી પૂછ્યું; કારણ, મોડમ તરફથી આવો અંતરનો ઉમળકો આજ સુધી તેને કદી જોવા-જાણવા મળ્યો ન હતો.

“હું સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું કે અત્યારે તમે મને જોવી ચાહો છો, તેવી તમે કદી મને ચાહી નથી. તે જ પ્રમાણે તમેય સ્પષ્ટ જોઈ શકતા હશો કે, હું તમને કદી ભૂલી નથી.”

કુકેની આંખો અચાનક આનંદના એક વિચિત્ર પ્રકાશથી ચમકી ઊઠી. તે બોલ્યો, “તમે ખરેખર દેવદત છો, અને કોઈ માણસ તમારા ઉપર શંકા લાવી શકે જ નહિ. બહુ બહુ તો તે તમારી સમક્ષ ઘૂંટણિયે પડી તમારી ક્ષમા જ યાચી શકે.”

કુકે ઘૂંટણિયે પડવા જ જતો હતો તેને રોકીને મોડમે પોતાની પાસે બેસાડી દીધો. “બોલો, હમણાં તમારા મનમાં થઈને એક ખરાબ વિચાર પસાર થઈ ગયો કે નહિ?”

“તમને શી રીતે ખબર પડી, મોડમ?”

“તમારા ચહેરા ઉપર થઈને એક વિચિત્ર સ્મિત પસાર થઈ ગયું. તો ભલા થઈને તમારો તે વિચાર મને કહી દો જાઉં! મિત્રો વચ્ચે કશી વાતનું અંતર રાખી શકાય નહીં, જાણો છો ને?”

“તો, મોડમ, મને પ્રથમ કહો કે, આ છેલ્લા ત્રણ-ચાર મહિનાથી તમે મારા પ્રત્યે કેમ આટલાં બધાં કઠોર થઈ ગયાં હતાં?”

“હું કઠોર થઈ હતી?”

“હા, હા; મને તમારી મુલાકાતની તમે મનાઈ નહોતી ફરમાવી?”

“અરેરે,” મોડમ દ બેલિયેર ઊંડો નિસાસો નાંખીને બોલી : “કારણ એટલું જ હતું કે, તમે મારી મુલાકાત લો તેના બદલામાં વધારે કપરું કમનસીબ તમારી મુલાકાત લે એવું જ આજકાલ ચોતરફથી યોજાઈ રહ્યું છે. મારા ઘર ઉપર દુશ્મનોની આંખો ચોકી કર્યા જ કરે છે. એટલે તમારા દુઃખમાં મારે ત્યાં આવવાને કારણે વધુ ઉમેરો ન થાય, તે માટે જ મેં તમને મનાઈ કરી હતી.”

આ શબ્દો સાંભળતાં જ નાણાં-પ્રધાન તરીકેની બધી ચિતાઓ કુકેના અંતરને ઘેરી વળી; અત્યારે થોડીક ક્ષણોથી એક પ્રેમીનાં અમર્યાદ સુખદ સ્વપ્નો જ તેને વીંટાઈ ગયાં હતાં. તે બોલ્યો, “મારા દુઃખમાં ઉમેરો ન થાય તે માટે? તો શું તમારી સુંદર આંખો મારા ઉપર કેવળ કરુણા-વૃત્તિથી ખિન્ન થઈને ઢળી છે? મારે એ આંખોમાંથી બીજી વસ્તુ જોઈએ છે.”

“મોંશ્યોર, ખિન્ન કોણ થયું છે એ જરા તમારો પોતાનો ચહેરો અરીસામાં જોઈને પછી કહો.”

“ખરી વાત છે; મારા ઉપર કામકાજનો બોજે વધારેપડતો થઈ ગયો હોઈ, હું જરા ફીકો પડી ગયો છું. ઉપરાંત રાજજીએ ગઈ કાલે મારી પાસે થોડીઘણી રકમ માગી છે.”

“હા, હા, ચાલીસ લાખ માગ્યા છે, મને ખબર છે.”

“તમને ખબર છે? શી રીતે? કારણ કે, રાજજીએ રાણીજી વગેરેના ચાલ્યા ગયા પછી મારી એકલાની સમક્ષ એ વાત કરી હતી.”

“તમે જુઓ છો કે, મને એ વાતની ખબર છે; હવે તમે એ નાણાં એકઠાં કર્યાં કે નહિ, એટલું જ કહો ને.”

“વાહ, ફ્રાંસ દેશના નાણાંપ્રધાનની તિજોરીમાં ચાલીસ લાખ જેવી તુરુદ રકમ ન હોય, એમ કેમ કરીને બને?”

“ઠીક, ઠીક; તમારી પાસે હશે અથવા તમને તે રકમ મળશે.”

“‘મને મળશે’ એટલે?”

“થોડા વખત પહેલાં જ તમારે વીસ લાખ આપવા પડ્યા હતા ને?”

“પણ પ્રિય, તમે આજે મારી સાથે આ જ વાતો કરવાનાં છો? નગદ નાણાંની વાતો અને ખાણખણાટથી મારા કાન આખો દિવસ ભરેલા જ રહે છે.”

“ના, ના, એ વાતો કરવા જ હું આજે અહીં આવી છું.”

“મને તમારા કહેવાનો અર્થ સમજાયો નહીં.”

“તો મને કહો કે, તમારું નાણાંપ્રધાનનું પદ કાયમનું કહેવાય કે, રદ થઈ શકે તેવું?”

“તમારા આ પ્રશ્નથી મને અતિ આશ્ચર્ય થાય છે; જાણે એ પ્રશ્ન પૂછવા પાછળ તમારો કોઈ ખાસ હેતુ હોય.”

“મારો હેતુ સીધોસાદો છે; હું તમારા હાથમાં થોડાક પૈસા મૂકવા માગું છું, અને તેથી મારે જાણવું છે કે, તમારું પદ કાયમી છે કે નહિ.”

“હજુ મને ખાસ કશું સમજાયું નહિ.”

“શું ન સમજાયું, વહાલા મોંઠ કુકે? મારી પાસે થોડાક પૈસા છે; તેમનું શું કરવું એની મને મૂઝવણ છે. મારે જમીનમાં તેમનું રોકાણ કરવું નથી. તો તેમનો સારો ઉપયોગ કરી શકે તેવા કોઈ મિત્રને ત્યાં મારે થાપણ તરીકે તે મૂકવા છે.”

“એની કંઈ ખાસ ઉતાવળ છે? એ વાત પાછળથી કરીશું.”

“ના, ના; ઉતાવળ છે; કારણ કે એ નાણાં પેલી પેટીમાં જ છે.” એમ કહી મોડમે તે પેટીનું ઢાંકણ ખોલ્યું, તો અંદરથી સોનામહોરોનો ઢગલો અને નોટોના થોકડા નજરે પડ્યા.

કુકે મેંડમની સાથે જ ઊભો થઈ ગયો હતો, તે હવે થોડોક વિચાર-માં પડી ગયો. પછી અચાનક ચોંકી ઊઠી, ફીકો પડી જઈ, ખુરશીમાં બેસી પડ્યો અને બંને હાથે મોં ઢાંકી દઈ, બોલ્યો, “મેંડમ, મેંડમ, તમે મને શું ધારી લીધો?”

“મેં શું ધાર્યું છે, એ વિષે તમે શું માની લીધું?”

“એ જ કે, મને પૈસાની મૂંઝવણમાં પડેલો જોઈ, તમે દયા કરીને મારે માટે એ પૈસા લાવ્યાં છે. મને તમારા અંતરની ખબર ન પડી શકે એટલો તમારાથી જુદો હું ખરેખર નથી.”

“જો તમે મારું અંતર જોઈ શકતા હો તો એટલું કેમ નથી જોઈ શકતા કે, હું પૈસા નહીં, પણ મારું અંતર જ તમને અર્પવા આવી છું!”

“તો તો તમે મને પૈસા આપવા આવ્યાં છે એ મારી કલ્પના સાચી હતી; આ રીતે મારું અપમાન કરવાનો અધિકાર હજુ મેં તમને આપ્યો નથી.”

“તમારું અપમાન કરવાનો?” મેંડમે એકદમ ફીકી પડી જઈને કહ્યું; “તમે મને કહ્યા કરો છો કે, તમે મને ચાહો છો; અને તમારા એ પ્રેમ માટે મારી ઈજ્જત અને સ્વમાનનો હું ભોગ આપું, એમ ક્યારનું તમે ઈચ્છ્યા કરો છો. અને છતાં હું જ્યારે મારા પોતાના પૈસા તમને આપવા આવી છું ત્યારે તમે મારો અધિકાર નથી એમ મને કહો છો?”

“મેંડમ, તમે જેને તમારી ઈજ્જત અને સ્વમાન કહો છો, તેનું રક્ષણ કરવાને તમે જેમ સ્વતંત્ર છો, તેમ મને મારી ઈજ્જત અને સ્વમાનનું રક્ષણ કરવાનો અધિકાર આપશો કે નહિ? મને પાયમાલ થવા દો; જેઓ મારા તરફ વેરભાવ રાખી રહ્યા છે, તેઓના એ મહાભાર નીચે ક્યારાઈ જવા દો; મને મારા પોતાના પશ્ચાત્તાપના ભાર નીચે પણ છૂંદાઈ જવા દો; પણ ભગવાનને ખાતર તમારા આ દયાભાવથી મને સદંતર ધૂળ કરી ન નાખતાં.”

“મેં તમને મારી મિત્રતા ધરી હતી, મોંઠો કુકે!”

પ્રે.-૫

“હા, અને ત્યાં આગળ જ તમે અનુલ્લંઘનીય મર્યાદા પણ મારે માટે આંકી રાખી છે.”

“તો તમે મારી મિત્રતાને પાછી ઠેલો છો, એમ ને?”

“હા, હું જરૂર પાછી ઠેલું છું.”

“મોઠ કુકે હવે મારા મોં તરફ જુઓ; હું તમને મારો પ્રેમ ધરું છું. ઘણા વખતથી હું તમને ચાહતી આવી છું; પણ મારે મોંએ હું તે ક્ષેત્રી નહોતી. તમે ઘૂંટણિયે પડી કેટલીય વખત મારા પ્રેમની યાચના કરી હતી. અત્યાર સુધી મને તમારા પ્રેમની સ્થિરતા વિષે — તમારી નિષ્ઠા વિષે શંકા હતી; — એટલો મારો પ્રેમ અધૂરો હતો. હવે મને મારા પ્રેમ વિષે શંકા નથી રહી; એટલે, તમારી નિષ્ઠા બાબત શંકા કરવાની મારે રહેતી નથી. હું હવે સંપૂર્ણપણે તમને સમર્પિત થાઉં છું. બોલો, તમે સુખી થશો?”

“એ પરમ સુખથી કદાચ હું ગૂંગળાઈ જઈશ.”

“તો મારો સ્વીકાર કરો; અને તમારે માટે જેમ મેં એક પૂર્વગ્રહનો ત્યાગ કર્યો છે, તેમ તમે મારે માટે મારા પૈસા ન લેવાય એ જાતના દુરાગ્રહનો ત્યાગ કરો.”

“પ્રિય, મને ન લોભાવશો.”

“પ્રિય, મને ના ન પાડશો.”

“તમે આશું કરી રહ્યાં છો, તેનો વિચાર ગંભીરતાથી કરી જુઓ.”

“કુકે, એક જ શબ્દ — તમે ‘ના’ ભણો, એટલે હું આ બારણું ઉઘાડી ચાલતી થઈશ; તમે પછી મારું મોં કદી જોવા નહીં પામો. તમે ‘હા’ ભણો અને હું સર્વતોભાવે તમારી બની જઈશ.”

“પણ આ પેટી?”

“તે મારો દાયજે છે — તે લઈને હું મારા પતિને ઘેર આવી છું.”

“એથી તો તમે સદંતર ખાલી થઈ જશો — આ પેટીમાં નહિ નહિ તોય, દસેક લાખની રકમ હશે.”

“હા; મારું સર્વસ્વ જ તેમાં છે. પરંતુ જે તમે મને ન ચાહતા હો, તો મારે એ અવેરાતની કંઈ જરૂર નથી; અને હું તમને ચાહું છું તેટલી તમે મને ચાહતા હશો, તો પણ મને એ કશાની જરૂર નથી.”

“આ સદ્ભાગ્ય તો હું કલ્પી શકું તેથી પણ ઘણું મોટું છે. હું એ દાયજે સ્વીકારું છું.”

“અર્થાત્ તમારી પત્ની તરીકે મને પણ.”

—એમ કહી માર્કીએ તેના હાથમાં પડતું નાંખ્યું.

૯

રેતીના ટાપુઓ ઉપર શું બન્યું

કેલે જતાં રસ્તામાં બર્કિંગહામ અને દ વાદે બહુ મિત્રતાભરી રીતે વત્તા તથા બંને વચ્ચે નજીક આવી રહેલી આખરી લડાઈને જણે ભૂલી જ ગયા. છઠ્ઠે દિવસે તેઓ કેલે પહોંચ્યા. ડચૂકના નોકરોએ અગાઉથી પહોંચી જઈ બધી તૈયારી કરી રાખી હતી અને ડચૂકના ‘યાટ’-જહાજ સુધી પહોંચવા હોડી તૈયાર ખડી હતી.

ઘોડા વગેરે જહાજ ઉપર ચડાવાઈ રહ્યા, એટલે ડચૂકે જહાજના કપ્તાનને એટલું જ જણાવ્યું, “દરિયો શાંત છે અને સૂર્યનો પ્રકાશ સારો હોવાથી સૂર્યાસ્ત જીવાની મજા આવશે. એટલે, સંધ્યાકાળ સુધી કિનારા ઉપર જ ફરવાની મજા લઈ, રાત પડયે જ હું જહાજ ઉપર આવીશ.”

ડચૂકના માણસોને ધક્કા આગળ એક હોડી તૈયાર રાખવા સૂચના અપાઈ હતી; જેથી જ્યારે મરજી થાય ત્યારે ડચૂક જહાજ ઉપર પહોંચી જઈ શકે.

ધીમે ધીમે ભરતીનાં પાણી આગળ આવવા લાગ્યાં એટલે બર્કિંગહામે કિનારાથી થોડે દૂર થયેલા એક રેતીના ટાપુ તરફ દ વાદેને લીધો.

ભરતીનાં પાણી તે ટાપુની આસપાસ ફરી વળ્યાં હતાં, પણ ટોચ સુધી પહોંચવાને હજુ થોડી વાર હતી.

બંને જણ ઝટપટ પાણીમાં થઈ તે ટેકરા ઉપર જઈ પહોંચ્યા. દરિયાનું પાણી ઊંચું આવતું જ જતું હતું, અને એ ટેકરો વધુ વખત કોરો રહી શકે તેમ ન હતું. બકિંગહામે દ વાદને કહ્યું, “તમને ઠીક લાગતું હોય તો તમે ઈંગ્લેંડની ભૂમિ સુધી આવી શકો છો; નહિ તો અહીં જ હવે પતાવી દઈએ.”

પણ એટલી વારમાં તો ટેકરા ઉપર પણ પાણી ફરી વળવા લાગ્યું. બંને જણા ઝટપટ તરવારો ખેંચી તૈયાર થઈ ગયા. બકિંગહામ બોલી ઊઠ્યો, “જુઓ મોંઠે દ વાદ, હું તમારી સાથે લડી રહ્યો છું, કારણ કે, મને તમારી ઉપર ભારોભાર આણુગમો છે. તમે મારા મિત્રોમાંના એકને ખૂબ અપમાનિત કર્યો છે, અને હું તમારો જીવ લેવા મારાથી બનતું બધું કરી છૂટીશ. કારણકે, તમે જે જીવતા રહેશો તો મારા મિત્રો પ્રત્યે ઘણી દુષ્ટતા દાખવવાના છો, એની મને ખાતરી છે. બસ, મોંઠે દ વાદ, મારે આટલું જ તમને કહેવાનું છે.” આટલું કહી બકિંગહામે દ વાદને નીચા નમી સલામ કરી.

“અને લોર્ડ, અત્યાર સુધી મને તમારા પ્રત્યે ખાસ આણુગમો ન હતો; પરંતુ હવે તમે મારા સ્વભાવને બરાબર પામી ગયા છો, એટલે હું પણ તમને બરાબર ધિક્કારવા લાગ્યો છું; અને મારે પણ તમને મારી નાખવા મારાથી બનતું કરી છૂટવું પડશે.” આમ કહી, તેણે પણ ડચૂકને નમન કર્યું.

તરત જ બંનેની તરવારો અંધારી રાતે વીજળીના બે ચમકારાની પેઠે લપકી ઊઠી. બંને જણા કુશળ પટ્ટાબાજ હતા. અને શરૂઆતમાં કાંઈ પરિણામ ન આવ્યું. પરંતુ રાત ધીમે ધીમે ગાઢી થવા લાગી હતી અને તેઓ માત્ર ધારણાથી જ હુમલો કરી રહ્યા હતા. અચાનક દ વાદની તરવાર બકિંગહામના ખભા ઉપર અટકી અને ડચૂકનો હાથ નીચો નમી ગયો.

“લોડ, તમને વાગ્યું લાગે છે,” દ વાદ્ એક બે પગલાં પાછો હકતાં બોલ્યો.

“જરાક,” કહી ડચૂક પાછો સામો ધસી ગયો. આ વખતે દ વાદ્ની છાતી આગળ તેની તરવાર રોકાતાં તેણે પૂછ્યું, “વાગ્યું કે?”

“ના, ના; પણ હવે તમારો વારો છે,” એમ કહી દ વાદ્ જુસ્સામાં આવી જઈ બકિંગહામ ઉપર હુમલો કર્યો. બકિંગહામના હાથનાં બે હાડકાંમાં થઈ તેની તરવાર આરપાર નીકળી જતાં તેનો જમણો હાથ જૂઠો પડી ગયો. પણ તે હાથમાંથી છૂટી ગયેલી તરવાર ડાબા હાથમાં જ ઝીલી લઈ, તેણે એકદમ દ વાદ્ ઉપર એવો ધસારો કર્યો કે, તેની તરવાર પેલાની છાતીમાં આરપાર ધૂસી ગઈ. દ વાદ્ની તરવાર ડચૂકના હાથમાં પેઠેલી રહી, અને તે પોતે નીચે પાણીમાં ગબડી પડ્યો. દ વાદ્ મરી ગયો ન હતો, પણ દરિયો ઝપાટાબંધ વધતો જતો હતો એટલે ડચૂકે તરત આંખો મીંચીને જરથી દ વાદ્ની તરવાર પોતાના હાથમાંથી ખેંચી કાઢી, અને પછી દ વાદ્ તરફ ફરીને પૂછ્યું, “જીવલેણ ઘા છે?”

“ના, પણ લગભગ એવો!” ફેફસાંમાંથી ગળામાં ધસી આવેલા લોહીથી ગૂંગળાતે આવજે દ વાદ્ બોલ્યો.

“તો શું કરવું છે? તમે ચાલી શકશો?”

“ના, ના, પણ તમારા માણસોને જલદી બોલાવો, નહીં તો હું પાણીમાં જ ડૂબી જઈશ.”

ડચૂકે તરત જરથી બૂમ પાડીને હોડી બોલાવી. તે પહેલાં દ વાદ્ ઉપર મોન્ટું ફરી વળતું જોઈ, બકિંગહામે પોતાનો સાજો હાથ તેના બરડા નીચે ઘાલી તેને ઊંચો કર્યો. મોન્ટું ડચૂકની કેડ સુધી આવી ગયું, પણ તે બરાબર પગ ટેકવી રહ્યો. એ મોન્ટું પસાર થઈ ગયું એટલે ડચૂક, દ વાદ્ને લઈ, કિનારા તરફ આગળ ચાલ્યો; પરંતુ એટલામાં એક મોન્ટું મોન્ટું ધસી આવ્યું અને બંને જણ ગબડી પડ્યા. દ વાદ્ બેભાન થઈ ગયો. તે જ ઘડીએ ડચૂકના ચાર ખલાસીઓ ડચૂક ઉપર તોળાઈ રહેલું જોખમ

જેઈ દરિયામાં કૂદી પડયા અને તેની આસપાસ આવી ઊભા રહ્યા. ડચૂકનું આખું શરીર લોહીથી ખરડાઈ ગયું હતું. પેલાઓ ડચૂકને ઊંચકવા ગયા પણ ડચૂકે ના પાડી અને કહ્યું, “પ્રથમ માકિર્ગસને કિનારે લઈ જાઓ.”

“સાલો ફ્રેંચ જહાનમમાં જાય,” પેલાઓએ ચિડાઈને જવાબ આપ્યો.

“હરામજદાઓ!” ડચૂકે ખોંખારો ખાઈને કહ્યું, “પહેલા મોંઠ દ વાર્દને કિનારે લઈ જાઓ, નહિ તો હું તમને બધાને ફાંસીએ ચડાવીશ.”

એટલામાં હોડી પાસે આવી ગઈ હતી. ડચૂકનો સેક્રેટરી અને ડચૂકનો ભંડારી દરિયામાં કૂદી પડયા. દ વાર્દ જીવતો રહ્યો હોય એમ લાગતું ન હતું. છતાં ડચૂકે તેને જ પહેલો કિનારે લેવરાવ્યો. કિનારે ફરવા આવનારા થોડાક નવરાઓ હાજર હતા તથા છએક માછીઓ આ લડાઈ જોઈને ભેગા થઈ ગયા હતા. તેઓ એક માણસને ઊંચકીને લવાતો જેઈ, દરિયામાં કૂદી પડયા અને કેડ સુધીના પાણીમાં આગળ આવી ગયા. પેલાઓએ દ વાર્દના શરીરને તેઓના હાથમાં સોંપી દીધું. ડચૂકના સેક્રેટરીએ સોનૈયા ભરેલી એક થેલી તે માછીઓ તરફ ફેંકી અને કહ્યું, “મારા માલિક નામદાર ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ તરફથી; તમે માકિર્ગસ દ વાર્દની પૂરતી સંભાળ લેજે.”

બંનેના ઝભ્ભા તણાઈને કિનારે આવ્યા હતા. પેલા માછીઓએ તેમાંથી બર્કિંગહામના ઝભ્ભાને દ વાર્દનો ગણી તેના ઉપર વીંટાળી લીધો.

ડચૂકને ખવાસીઓએ અધવચ જ હોડીમાં લઈ લીધો અને હોડી જહાજ તરફ હંકારી મૂકી.

મોંડમ મળ કરે છે

બકિંગહામ ચાલ્યો જતાં દ ગીશને હવે કિનારો પોતાને માટે ખુલ્લો થયેલો લાગ્યો. મોંશ્યોર (ફિલિપ)ને હવે કોઈની અદેખાઈ કરવાનું રહ્યું નહિ, એટલે પોતાના મિત્ર શવાલિયેર દ લોરેઈનના હાથમાં જ પોતાની જાતનો કુલ કબજે સોંપી દઈ, તે નિરાંત માણવા લાગ્યો. બીજી બાજુ, રાજાજીને મોંડમ (પોતાના નાનાભાઈ મોંશ્યોર ફિલિપની અંગ્રેજ પત્ની પ્રિન્સેસ હેન્રિયેટા)ની સોબત એટલી બધી ગમતી ચાલી, કે રોજ રોજ નવાં નવાં આનંદ-ઉત્સવનાં નિમિત્તો તેમણે ઊભાં કરવા માંડ્યાં, જેથી મોંડમને પૅરીસનો વસવાટ આનંદપ્રદ થઈ પડે.

રાજાજીએ હવે ફોંટેબ્લો મુકામે મહોત્સવની તડામાર તૈયારીઓ કરાવવા માંડી હતી, અને દરબારનું દરેક જણ પોતાને એ મહોત્સવમાં આમંત્રણ મળે તેની જ પેરવી કરવા લાગ્યું.

દ લોરેઈનને પરંતુ દ ગીશની અદેખાઈ આવવા માંડી. દ ગીશ હવે મોંશ્યોરના ઘરમાં જાણે અડો નાખી બેઠો હતો, અને દ ગીશ ક્યારે મોંશ્યોર તથા મોંડમ બંનેનો કુલ કબજે કરી બેસશે, તેનો તેને ડર લાગવા માંડ્યો. તેથી એણે એક યોજના વિચારી અને ત્યાંથી થોડા વખત માટે અચાનક એ અલોપ થઈ ગયો!

પહેલે દિવસે તો મોંશ્યોરે દ ગીશની સોબતનો આધાર લીધો એટલે તેમને કશી ખોટ ન લાગી; પણ દ ગીશ મોંશ્યોર કરતાં મોંડમ પાસે વધુ રહેવા ઈંતેજાર હતો, અને મોંશ્યોરને પોતાને હંમેશ આનંદ-પ્રમોદ, વાતચીત તથા નૃત્ય-સંગીતના મોંડમના જલસાઓમાં હાજર રહેવાનું ફાવતું નહિ; એટલે થોડા જ વખતમાં તે પોતાના ઓરડામાં એકલો પડી ગયો.

દ ગીશ બીજ દિવસે મેંડમના કોઈ અગત્યના કાર્યક્રમમાં સલાહ આપવા વધુ રોકાઈ રહ્યો; પછી મોંશ્યોરને સોબત આપવા તે અલગ જાગી થોડી વાર દોડી આવ્યો, પણ કાંઈક ખરીદીની બાબતમાં સલાહ આપવાની હોવાથી તરત મેંડમના કમરા તરફ પાછો દોડી ગયો. મોંશ્યોરને હવે દ લોરેઈનની ખોટ વધુ સાલવા લાગી. તે મેંડમના કમરા તરફ ગયો, પણ ત્યાંની હસાહસ, આનંદ-પ્રમોદ અને ભીડ જોઈને ચિડાઈ ગયો અને પોતાને કંટાળામાં અથવા અલગ રાખી, બીજાંઓને આનંદ કરતાં જોઈ, તે ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયો.

સૌ કોઈ મોંશ્યોરનું મોઢું ચઢેલું જોઈ ગભરાઈ ગયું અને આખી મંડળીમાં નાસભાગ મચી રહી. પણ મેંડમ એકલી સ્વસ્થ રહી. તેણે માત્ર હસીને પૂછ્યું, “અત્યારે તો તમારે ટોઈલેટનો વખત હોય છે ને?”

“હા, હા, બીજ બધાને જ્યારે અમન-ચમનનો વખત હોય, ત્યારે મારે — પણ અહીં આવડી બધી નાસભાગ કેમ મચી ગઈ વારુ?”

મેંડમે જવાબ આપ્યો, “ઘરના માલિક જ્યારે આવી પહોંચે, ત્યારે તેમના પ્રત્યેના આદરથી સૌએ છેટાં રહેવું જોઈએ ને!” એમ કહી તેણે ભલા માણસ જેવી એવી ચેષ્ટા કરી, જેથી તે ઓરડામાં બાકી રહેલાંઓને હસવું રોકવા મોઢું દબાવવા જતાં ભાંય ભારે પડી ગઈ.

મોંશ્યોરને એ પરિસ્થિતિની ખબર પડ્યા વિના ન રહી; અને તે એકદમ ગુસ્સાથી ધમધમી ઊઠ્યો. એટલે રહ્યાંસહ્યાં સૌ પણ જીવ લઈને ત્યાંથી બહાર નાઠાં. ડચૂક* હવે રિસાયેલા છોકરાની જેમ મેંડમ પ્રત્યે બોલ્યો, “વાહ ભાઈ, મારા ઘરમાં જ મને બહારના ઘૂસણખોર જેવો ગણવામાં આવે છે.” — એમ કહી તે તરત કમરો છોડી ચાલતો થયો.

પોતાના કમરામાં આવી તેણે આરામખુરશીમાં પડતું નાખ્યું, અને પછી મોટેથી બૂમ પાડી, “કોણ જાણે શવાલિયેર લોરેઈનેય કયાં ભાગી ગયો?”

“કોઈ જાણતું નથી, નામદાર,” એક હજૂરિયાએ જવાબ આપ્યો.

*રાજના નાનાભાઈ તરીકે ડચૂક ઓફ ઓરલેઆં પણ તે કહેવાતો.

“ઓ જ જવાબ આપતાં આવડે છે ને? હવેથી ફરી જે કોઈ એવો જવાબ આપશે, તેને હું નોકરીમાંથી રુખસદ જ આપી દઈશ.” આટલું બોલી તેણે ઊભા થઈ ટેબલ ઉપરથી, અભરાઈ ઉપરથી અને બારી ઉપરથી, ફૂલદાનીઓ, ગુલાબદાનીઓ, અત્તરદાનીઓ, જે હાથમાં આવ્યું તે લઈ લઈને જમીન ઉપર ફેંકવા માંડ્યું.

ધમાલ સાંભળી પહેરેગીરોનો કેપ્ટન તરત ત્યાં દોડી આવ્યો અને પૂછવા લાગ્યો, “આપ નામદારનો શો હુકમ છે?”

“કશો જ નહિ, મારા કમરામાં વાગિત્રો નથી વાગતાં એની ખોટ હું પૂરી કરું છું, એટલું જ.”

કેપ્ટને તરત નામદારના દાક્તરને બોલાવવા માણસ મોકલ્યું, પણ દાક્તર આવે તે પહેલાં જ માલિકોર્ન આવીને હાજર થયો અને પ્રિન્સને સંબોધીને બોલ્યો, “મોસિન્યોર, શવાલિયેર દ લોરેઈન હાજર છે.”

ડચુકે માલિકોર્ન તરફ હસીને આભારદર્શક નજરે જોયું. તે જ વખતે લોરેઈન અંદર દાખલ થયો.

૧૧

લોરેઈનની અદેખાઈ

૧

ડચુક દ' ઓરલેઓ રાજી થતો બોલી ઊઠ્યો, “કેમ ભાઈ, ક્યાં અલોપ થઈ ગયો હતો?”

“નામદાર, હું વળી અલોપ ક્યાં થવાનો હતો? મારી જરૂર તમને નથી એવું મને લાગ્યું એટલે હું ચાલ્યો ગયો.”

“જરા સમજાય તેમ બોલ જાઉં!”

“આપ નામદાર પાસે મારા કરતાં વધુ રમૂજ આપે એવા સોબતીઓ છે, અને હું તે લોકો સાથે હરીફાઈમાં ઊતરી શકું એવું મને લાગ્યું નહિ, એટલે મેં જગા ખાલી કરી.”

“કોની સાથે હરીફાઈમાં ટકી શકાય એવું ન લાગ્યું? દ ગીશ સાથે?”

“હું કોઈનું નામ પાડતો નથી.”

“પણ તું કેમ ચાલ્યો ગયો તે મારે જાણવું જ છે.”

“તો પછી મોંસિન્યોર ખોટું ન લગાડશો. મને લાગ્યું કે મારી હાજરી અમુક જણને ગમતી નથી.”

“કોને?”

“મોંસિન્યોર.”

“તું શું કહેવા માગે છે?”

“સીધી સમજાય તેવી બાબત છે; તમે મારા ઉપર જે અંગત સંબંધ દાખવો છો, તેની મોંસિન્યોર ઈર્ષ્યા આવતી લાગે છે.”

“એવું માનવાને તને કશું કારણ મળ્યું છે?”

“મોંસિન્યોર કદી મારી સાથે બોલતાં જ નથી; ખાસ કરીને અમુક સમયથી.”

“ક્યા સમયથી?”

“જ્યારથી દ ગીશ તેમનો બંધારે માનીતો થયો ત્યારથી તેને દરરોજ ગમે તે વખતે મુલાકાત મળે છે.”

“ગમે તે વખતે એટલે? એનો શો અર્થ?”

“જુઓ નામદાર, તમે ગુસ્સે થઈ ગયા; મને ખાતરી જ હતી.”

“પણ મોંસિન્યોર દ ગીશને વધુ પસંદ કરે છે, એટલાથી તું ચાલ્યો ગયો એમ તું કહે, તેનો અર્થ એ જ થાય કે, તેને દ ગીશની અદેખાઈ આવે છે.”

“નામદાર હું કશું જ કહેવા માગતો નથી; મારા કહેવાનો અવળો જ અર્થ થાય છે.”

“પણ સવળો અર્થ સમજાવને!”

“પ્રેમ હોય ત્યાં અદેખાઈ હોય જ; અને મિત્રો પણ એક પ્રકારે પ્રેમીઓ જ છે. નામદાર. એટલે આપ પણ જેમ મોંસિન્યોર સાથે

કોઈ ને કોઈ માણસને વધારે પડતો હાજર રહેતો જુઓ, તેની સાથે જ મેંડમને હસતાં-ખેલતાં જુઓ, અને તમે જાઓ ત્યારે બધાનાં મોં ઉપર શાહી ઢળી જાય, તો પછી આપને પણ અદેખાઈ ન આવે?”

“પણ આપણી વાતને આ બધા સાથે શો સંબંધ છે? તું શાથી ચાલ્યો ગયો હતો એ તો કહેતો જ નથી. થોડા વખત ઉપર તું એવું બોલ્યો કે, આપણો ખર્ચ ન હોય ત્યાં ઉપર પડતા શા માટે જવું; હવે વળી એમ કહે છે કે, મેંડમ દ ગીશને વધુ પસંદ કરે છે.”

“હું એવું બોલ્યો જ નથી, મોંસિન્યોર.”

“તું બોલ્યો જ છે.”

“હું બોલ્યો જ હોઉં, તો પણ મેંડમ એમ કરે તેમાં મને પોતાને કશું વાંધાભરેલું હરગિજ લાગતું નથી.”

“છતાં કોઈને કશુંક વાંધાભરેલું લાગે તેવું તો છે જ ને? તારા મનમાં જે હોય તે સાચે સાચું બોલી નાખ.”

“હું સાચું જ કહું છું, મોંસિન્યોર; પણ બીજાએ કહેલી વાત મારે મોઢે બોલી બતાવવાનું મને કદી ગમતું નથી.”

“એટલે? બીજાઓમાં વાતો થાય છે, એમ? શી વાતો થાય છે?”

“મોંસિન્યોર, તમે તો મારી જુબાની લેતા હોય એમ પૂછપરછ કરો છો. ટાઢાપહોરની વાતો તો ચાલ્યા જ કરતી હોય; સદ્ગૃહસ્થે એ બધી એક કાનેથી બીજે કાને જ કાઢી નાખવી જોઈએ.”

“પણ એ વાતોને કારણે તું મારી પાસેથી ચાલ્યો ગયો એટલું તો ખરું જ ને? અને હું એ જ પૂછું છું કે, તને શું સાંભળવા મળ્યું, જેથી તારે ચાલ્યા જવું પડ્યું?”

“સાચું કહું તો લોકોમાં એવી વાત ચાલે છે કે, મોં૦ દ ગીશ મેંડમ પ્રત્યે અતિ આદરભાવ દાખવે છે. હવે કહો એમાં વાંધાભરેલું શું છે? એટલે જ હું કહ્યા કરું છું કે, એ બાબત તમારે જરાય મન ઉપર લેવા જેવી નથી.”

“વાહ, મોંઠો દ ગીશ મેંડમ પ્રત્યે વધારે પડતી આસક્તિ દાખવતો હોય ને મારે ઓ વાત મન ઉપર લેવી નહિ એમ?”

“ના, મોંસિન્યોર, આ વાત તો હું દ ગીશને પણ મોઢે કહી સંભળાવું કે તું મેંડમ તરફ વધારે ભાવ બતાવે છે. અરે, હં તો મેંડમને પણ ઓ વાત કહેવી હોય તો કહી દઉં. ડર એટલો જ છે કે, લોકો મને અદેખો માને—જ્યારે ખરી રીતે હું માત્ર મિત્રતા બાબતની જ અદેખાઈ કરું છું. હું તમારો સ્વભાવ બરાબર ઓળખું છું—તમે સ્નેહ બતાવો ત્યારે પૂરેપૂરો બતાવો છો. તમે મેંડમને ચાહો છો—અને કોણ તેમને ચાહ્યા વિના રહી શકે?—હવે મેંડમે તમારા મિત્રોમાંથી એક સુંદર અને મોહક મિત્રને તારવી કાઢ્યો છે. તો ધીમે ધીમે મેંડમ તેના પ્રત્યે જ તમારો ભાવ પણ વાળવા પ્રયત્ન કરે જ—પરિણામે તમે બીજા મિત્રો તરફ દુર્લક્ષ જ કરવા લાગવાના. પરંતુ તમે મારા પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરવા માંડો, એટલે હું તો મરવાનું જ પસંદ કરું—મેંડમની જ મારા પ્રત્યેની ઉપેક્ષાવૃત્તિથી હું અધમૂઓ થઈ રહ્યો છું. તેથી મેં દ ગીશને માટે જ જગા ખાલી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને એક સ્વમાની માણસની રીતે હું સૌના માર્ગમાંથી ખસી જાઉં છું. એમાં વાંધાભરેલું શું છે?”

“જા, હવે હું પૂછું તેનો સાચેસાચો જવાબ આપીશ?”

“તમને હું હંમેશ સાચી જ વાત કહું છું, અને તેથી જ તમારો અધિપ્રિય બનતો જાઉં છું!”

“પણ બર્કિંગહામ મેંડમ સાથે વધારે પડતો લાગેલો હતો, એ બાબતમાં તેં જ મારી આંખ પહેલપ્રથમ ઉઘાડી હતી ને?”

“તે તો પાગલ માણસ હતો, મોંસિન્યોર.”

“પણ તેના પાગલપણા પ્રત્યે મારી આંખ તેં જ ઉઘાડી હતી ને?”

“મેં નહિ, મોંસિન્યોર, દ ગીશે! મારી અને તેની ભેજભેજ ન કરી બેસતા!”

“હા, હા; તેં તો થોડા જ શબ્દો કહ્યા હતા, પણ દ ગીણે જ વધુ અદેખાઈ દાખવી હતી.”

“હાસ્તો, કારણકે તેનો તો ઘરસંસાર કથળતો હતો ને!”

“એટલે? તેનો ‘ઘરસંસાર’ એટલે વળી શું?”

“મેં ખોટું શું કહ્યું? તમારા ઘરમાં તે જ મુખ્ય હોદ્દો ધરાવતો નથી?”

“પણ બર્કિંગહામના પાગલપણાની પેઠે જ દ ગીશના પાગલપણાની હવે વાતો થવા લાગી છે ને?”

“મને માફ કરો, નામદાર; દ ગીશ કશી બદદાનત ધરાવે છે એવું કોઈ નથી કહેતું.”

“ઠીક, ઠીક, સમજ્યા એ તો.”

“જુઓ મોંસિન્યોર, હું ન આવ્યો હોત તો જ ઠીક હતું ને? આવી ઊડતી વાતો કરીને મેં એવી શંકાઓ ઊભી કરી ગણાય કે, મેંડમ જો એ જાણે તો તેને મારો મહાપરાધ જ માને.”

“મારે બદલે તું હોય અને આવું બધું તને સાંભળવા મળે, તો તું શું કરે?”

“હું તો એવી બધી વાતોને એક કાનેથી બીજે કાને જ કાઢી નાખું, જેથી બધી વાતો એમની મેજે જ ટાઢી પડી જાય.”

“ઠીક, ઠીક, એ તો હું જ બધો વિચાર કરી જોઈશ.”

“હા, હા, ઘણો વખત છે; તેમ જ કશું એવું મોટું જોખમ પણ નથી. આ તો બધું તમારી મારા પ્રત્યેની મિત્રતા ઘટી જશે એવા મારા ભયમાંથી જ ઊભું થયું છે; અને મને તમારી મિત્રતા પાછી મળી ગઈ, એટલે મારા મગજમાં તો કશું રહ્યું જ નથી.”

ડચૂકે વિચારમાં પડી જઈ માત્ર માથું જ ધુણાવ્યું. પછી ભોજનનો સમય થતાં જ ડચૂકે મેંડમને તેડું મોકલ્યું, પણ તેમણે જવાબ વાળ્યો કે, તે પોતે હાજર રહી શકશે નહિ, અને પોતાના કમરામાં જ ભોજન લઈ લેશે.

ડચૂકે જરા ફીકું હસીને કહ્યું, “આજે સવારના તેમના ઓરડામાં હું અચાનક જઈ ચડ્યો હતો. તે વખતે એ સૌએ ભાગાભાગ કરી મૂકી હતી અને તેમનો સંગીત સમારંભ તૂટી પડ્યો હતો, એટલે એ સૌ મારાથી હવે અતડાં થયાં છે.”

“તો આપણે એકલા જ ભોજન કરી લઈએ,” લૉરેઈને કહ્યું; “પણ દ ગીથ આપણી સાથે ભોજનમાં હોત તો વધુ સારું થાત.”

“જરૂર, દ ગીથ મારી સાથે લાંબો વખત અતડો રહે, એવો તેનો સ્વભાવ જ નથી.”

“મોંસિન્યોર, મેં મારી વાતોથી તમને તેની વિરુદ્ધ ઉશ્કેર્યા હશે; હવે હું જ તમો બંનેનો મધ્યસ્થી થાઉં એ યોગ્ય કહેવાય. તમે થોડી વાર રાહ જુઓ, હું જ જાતે જઈને તેને બોલાવી લાવું છું.”

લૉરેઈને બહાર જઈ પોતાના પાસવાનોને બોલાવ્યા તથા જુદી જુદી સૂચનાઓ આપી, તેમને ચોતરફ દોડાવ્યા. પછી પોતાના અંગત હજૂરિયાને કાનમાં કહ્યું, “ગમે તેમ કરીને જલદી નક્કી કરી લાવ કે, મોં૦ દ ગીથ મેંડમના કમરામાં છે કે નહિ. શી રીતે જાણી લાવીશ, કહે જાઉં.”

“ઘણી સહેલાઈથી, હજૂર; માલિકોંનને હું પૂછીશ, એટલે તે કુમારી દ મોંતાલેને પૂછી લાવશે. પણ મેં મોં૦ દ ગીથના બધા પાસવાનોને હમણાં જ ચાલ્યા જતા જ્યા છે એટલે તે પણ તેમની સાથે ચાલ્યા ગયા જ હશે.”

“તો પણ ખાતરી તો કરી લાવ.”

દશ મિનિટમાં તે પાછો આવ્યો; તેણે બોલ્યા ચાલ્યા વિના લૉરેઈનને ધાનોમાનો નોકરોના દાદર તરફ બોલાવ્યો અને પછી બગીચા તરફ ઊઘડતી બારીઓવાળા એક કમરામાં લઈ જઈ, ગુપચુપ સામે જોવા કહ્યું.

દ ગીથ ચારેક વાલિત્રવાળાઓને લઈને સામેથી આવતો હતો. તહેનાત-બાનુઓ માટેના પાછલા દાદર આગળ આવી તેનું બારણું ઊઘડે

તેની તે રાહ જોવા લાગ્યો. થોડી વારમાં બારણું ઊઘડ્યું, અને એ સૌ ત્યાં થઈને મેડમના કમરામાં દાખલ થઈ ગયા.

“હું-અં-અં,” લોરેઈન ગણગણ્યો; “મેડમના ભોજન વખતે સંગીતનો પ્રબંધ જ થઈ રહ્યો છે; બિચારો ફિલિપ એમ માને છે કે, એ સૌને તેનો ડર લાગ્યો છે એટલે મેં છુપાવતા ફરે છે! પણ આ તો તેને બાજુએ રાખી મહા-ભોજનની જ પેરવી ચાલે છે!”

તેણે હજૂરિયાને પૂછ્યું, “તને આ વાતની ખબર થી રીતે પડી?”

“મોંઠો માલિકોને કહ્યું.”

“તારા પ્રત્યે તેનો સદ્ભાવ લાગે છે!”

“ના જી, મોંશ્યોર પ્રત્યે તેમનો ભારે સદ્ભાવ છે; અને તેમને તેમના ઘર-કારભારી બનવું છે.”

“જરૂર તે બનશે જ; હું મોંશ્યોરને ખાસ ભલામણ કરીશ. પણ સાચું કહી દેજે, તને એ વાત મારા કાને નાખવા બદલ શું મળ્યું છે?”

“માત્ર મોંઠો દ ગીશની આ ખાનગી ખબર.”

“તો લે, એ ખબર હું તારી પાસેથી સો સોના મહોરોથી ખરીદું છું.”

“આભાર મોંશ્યોર.”

“પણ મેં આ બધું કશું જોયું નથી, એમ જ તારે સમજી રાખવાનું.”

“અને મને પણ આપે કશું આપ્યું નથી, એમ આપે સમજી રાખવાનું.”

૨

લોરેઈને હવે મોંશ્યોર પાસે જઈ, ઠાવકે મોંઠો જણાવ્યું, “મોંઠો દ ગીશ જડયા નહિ. તે કોણ જાણે હવા થઈ ગયા છે. સવારની તમારી આજુધારી મુલાકાતે એ લોકોને ચોકાવી મૂક્યા છે.”

“કંઈ નહિ, એ તો આપણે તેને મનાવી લઈશું; પણ હવે આપણે ભોજન કરવા બેસી જઈએ.”

“મોંસિન્હોર, આજે મને ભલભલા ખ્યાલો રફૂરી આવે છે; તમે અત્યારે વણનોતર્યા જઈને એકલાં પડેલાં મેંડમને જમતી વખતે સાથ આપવા જાઓ, તો સારું દેખાશે. તમને મનમાં બીજા કશો વહેમ નથી, તથા સવારના તમે મેંડમના કમરામાં તેમની સોબત માટે જ ગયા હતા, એવું તેથી પુરવાર થશે. પ્રેમી પતિ તરફથી પત્નીને એટલું આશ્વાસન જરૂર મળવું જોઈએ. મેંડમ ખરેખર બહુ રાજી થશે.”

“તો તું પણ સાથે ચાલ.”

બંને જણ મેંડમના કમરામાં, પોતાના આગમનની જાહેરાત કરાવ્યા વિના ઓચિંતા જ પેઠા, ત્યારે ત્યાં તો અદ્ભુત નાટારંભ ચાલી રહ્યો હતો. વાજિત્રો વાગતાં હતાં અને દ ગીશ તથા મેંડમ નાચતાં હતાં. ટેબલ ઉપર ભોજન પીરસાઈ રહ્યું હતું અને આનંદ-કલ્લોલનું વાતાવરણ જામી રહ્યું હતું.

મોંશ્યોરને આવેલા જોતાં જ બધાંના મોતિયા મરી ગયા અને ફરી પાછી ભાગ-દોડ મચી રહી. મોંશ્યોર પૂતળું બની ગયેલી મેંડમ તરફ જઈને બોલ્યા, “વાહ, મને ઘણી ખુશી થઈ; હું તો એમ માનીને આવ્યો હતો, કે તમે એકલાં પડી બહુ ખિન્ન બની ગયાં હશો. એટલે તમને સોબત તથા આનંદ આપવા વણનોતર્યા હું આવી પહોંચ્યો; પરંતુ હું જોઈ છું કે, મારું ઘર રાજ્યનું સૌથી વધુ આનંદ-કલ્લોલભર્યું ઘર છે; માત્ર મને જ તેમાંથી બાકાત રાખવામાં આવે છે. મેંડમ, મારી વિનંતી છે કે, તમે જ્યારે આવા બધા આનંદોત્સવો ગોઠવો, ત્યારે મને તેમાં ભાગ લેવા બોલાવતાં રહો. હું એવો કમનસીબ માણસ છું કે, મને કોઈ યાદ જ કરતું નથી. ઉપરાંત મને ન બોલાવવો હોય, તો પછી મારા મિત્રોને તો મારા આનંદ કે સોબત માટે જરૂર છૂટા રાખશો; તમે તો તમારી તહેનાતબાનુઓથી પણ ચલાવી લઈ શકો. આ તો મને તમારી તથા મારા મિત્રોની એમ બેવડી સોબતથી વંચિત રાખવા જેવું થાય છે.”

મેડમ સ્વસ્થતાથી માત્ર એટલું જ બોલી, “હું જ્યારે ફ્રાંસના દરબારમાં આવી ત્યારે મને એવી ખબર નહોતી કે હું તુર્કિસ્તાનના સુલતાનના જ્ઞાનખાનામાં જઈ છું. હું કોઈની નજરે ન પડું એવી જ તમારી ઈચ્છા હોય, તો જરાય ખચકાશો નહિ; હું તમારી ઈચ્છાને જરૂર માન આપીશ; તમે મારા કમરાની બારીઓને લોખંડના સળિયા પણ જડાવી શકો છો, જ્યેા હું મારું ડોકું બહાર ન કાઢી શકું.”

આ છેલ્લું વાક્ય તે એવા ઠાવકાપણાથી તથા ઠસ્સાથી બોલી કે, ઓરડામાં ઊભેલાં દ ગીશ અને મોંતાલેને મહાપરાણે પોતાનું હસવું દબાવી રાખવું પડ્યું.

પ્રિન્સ આ બધું સમજી ગયો, એટલે તે વધુ ગુસ્સો કરીને બોલ્યો, “ઓમ? મારા ઘરમાં મારી સાથે જ આવો વ્યવહાર ચલાવવામાં આવશે કેમ?”

લોરેઈન હવે જાણે તેને શાંત પાડવા પ્રયત્ન કરતો હોય તેમ બોલ્યો “અરે, અરે, આ શું?” ઓમ કહીને સાથે સાથે તે પ્રિન્સને બહાર ખેંચી ગયો.

પોતાના કમરામાં આવીને ખુરશી ઉપર બેસી પડીને પ્રિન્સે લોરેઈનને કહ્યું, “જેયું, આ કેવી બદમાશી ચાલે છે તે?”

લોરેઈન જાણે અંતરનું દુઃખ પ્રગટ કરતો હોય તેમ બોલ્યો, “અને આપણે ઓમ માનતા હતા કે, પેલો પાગલ બકિંગહામ ગયો એટલે સૌને નિરાંતે જીવવાનું મળશે.”

“અરે આ તો ઝૈથી પણ વધુ ભૂંડું થયું છે. બકિંગહામ કદી આમ પાછલે બારણેથી પેસવા પ્રયત્ન ન કરે. આ તો મને ભ્રમમાં રાખીને બધું ચલાવવામાં આવે છે! હું તો આ વસ્તુ એક મિનિટ પણ ચાલવા દઈ શકું તેમ નથી.”

ઓમ કહી, તે તરત પોતાની માના ઓરડા તરફ ચાલ્યો ગયો. રાણી-માતા એન તેને ધૂઆપૂઆ થઈને આવેલો જોઈ સમજી ગઈ કે,

ભાઈસાહેબ પાછા પોતાની પત્નીની બાબતમાં જ કંઈ કહેવા દોડી આવ્યા છે!

પણ જ્યારે પ્રિન્સને દ ગીશ માટે ફરિયાદ કરવા આવેલો જાણ્યો, ત્યારે તે હસી પડી અને બોલી, “દીકરા, તને તો હવે રોગી માણસ ગણી કાઢવો જોઈએ. અફેખાઈની પણ રીત હોય કે હદ હોય! અને મારાથી પણ આવી બાબતોમાં માથું ન મારી શકાય. જુવાનિયાં ઉપર મારો થોડો ઘણો પ્રભાવ છે, તે આવી મૂર્ખા વાતો કરવા જઈ તો પછી રહે જ નહિ. ઉપરાંત દ ગીશ ગુનેગાર છે એની કશી સાબિતી ક્યાં છે!”

“પણ હું તેના ઉપર બહુ નારાજ થઈ ગયો છું.”

“પણ એ તો તારી પોતાની બાબત થઈ; રાજમાતા તરીકે મારા કુટુંબ ઉપર મારાથી મનસ્વીપણે કશી જોડુકમી વાપરી શકાય નહિ.”

“તો પછી મને ફાવશે તેમ હું કરી લઈશ.”

“પણ તું શું કરશે, એ તો કહે.”

“હું દ ગીશને ફરી મારા મકાનમાં જોઈશ, તો તેને મારા હોજમાં ડુબાડી ફેવરાવીશ.”

રાજમાતા હસી પડ્યાં અને બોલ્યાં, “જા કરી જોજો.”

ફિલિપ હવે સ્ત્રીની પેઠે રડી પડ્યો અને બોલી ઊઠ્યો, “બધા જ મને બેવફા નીવડે છે, મારી કોઈને દરકાર નથી; મારી મા પણ મારા દુશ્મનોના પક્ષમાં ભળી ગઈ છે. હું હવે રાજજી પાસે પહોંચીશ.”

“હા, હા; તેમને અહીં આવવાનો વખત જ થયો છે; તું જાતે જ તેમને કહેજો.”

પણ એટલામાં તો રાજજી આવતા હોવાનાં પગલાં બહાર સંભળાતાં જ તે ત્યાંથી ગુપચુપ નાસી ગયો!

રાણીમાતા હસી પડ્યાં. રાજજીએ આવીને ફોંટેબ્લો મુકામે મહોત્સવની થઈ રહેલી તૈયારીઓની વાત કરવા માંડી. રાણીમાતાએ એ સાંભળી લીધા બાદ તેમને કહ્યું, “આ તમારો નાનો ભાઈ પરણ્યે પંદર દિવસ

થયા નથી, તેટલામાં તો પોતાની પત્નીના પ્રેમીઓ બાબત ફરિયાદ કરવા બીજી વાર દોડી આવ્યો!”

“શું હજુ બકિંગહામની જ કોઈ વાત છે?”

“ના, ના; હવે દ ગીશનો વારો છે?”

“તો મોડમ બહુ ઉદ્દંડ બાઈ છે કે શું?”

“હશે જરા વળી; સ્વતંત્રપણે ઊછરી હોય, તો થોડું ઘણું એમ બને પણ ખરું.”

“બાપડો, મારો નાનો ભાઈ ! તો તો તેનું આવી બન્યું !”
રાજા હસતો હસતો બોલ્યો.

“તો શું તમને મોડમની ઉદ્દંડ પ્રકૃતિનો કાંઈ વાંધો નથી ને?”

“મોડમમાં એ વસ્તુ જરા વાંધાભરી કહેવાય ખરી; પણ ખરી રીતે અંતરથી તે તેવી નથી, એમ હું માનું છું.”

“પણ તમારો નાનો ભાઈ તો ગુસ્સે થઈ ગયો છે, અને તે દ ગીશને પાણીમાં ડુબાડી દેવા માગે છે!”

“એ તો બહુ સખત સજા કહેવાય!” રાજાજી હસી પડીને બોલ્યા.

“પણ એમ હસી કાઢવા જેવી આ વાત નથી. આપણે કંઈક વિચારવું જોઈએ.”

“દ ગીશને બચાવી લેવા ખરુંને? જરૂર એ કામ તો આપણે કરવું જ જોઈએ! આપણા ઉમરાવોની એવી કતલ આપણે ન થવા દેવી જોઈએ.”

“તમારો નાનો ભાઈ તમારી આ મજાકો સાંભળી જાય, તો જરૂર તે તમને રાજગાદીએથી ઉથલાવી પાડવા કાવતરાં જ કરવા માંડે; જેમ તમારા કાકા તમારા પિતાની સામે કર્યા કરતા હતા!”

“ના, ના; ફિલિપ મને ખૂબ ચાહે છે; અને સામી બાબતોએ મને પણ તેના ઉપર બહુ વહાલ છે. અમે બંને ભાઈ સારી રીતે સલાહ-સંપથી રહેવાના, એ જાણી રાખજો. પણ ફિલિપનું કહેવું શું છે?”

“કે તમે મોડમને ઉદ્દંડ થવાની મના કરો; અને દ ગીશને તેના પ્રત્યે ભાવ રાખતો રોકો!”

“તો તો મારા ભાઈને રાજના ફરમાનની શક્તિ વિષે બહુ ઊંચો અભિપ્રાય હોય એમ લાગે છે! કોઈ સ્ત્રીને સુધારવી અને તે પણ મનાઈ-લુકમ ફરમાવીને! અને સાથે સાથે પ્રેમી થતા એક પુરુષને પણ!”

“તો તમે આ બધું કઈ રીતે પતવવા ધારો છો?”

“દ ગીશ હોશિયાર માણસ છે; તેને એકાદ શબ્દ કહેતાં જ તે સાનમાં સમજી જશે.”

“પણ મોડમને?”

“એ જરા અધરી વસ્તુ છે. કોઈ સ્ત્રીને એક શબ્દથી સાનમાં કે ભાનમાં ન લાવી શકાય. તેને માટે કોઈ વખત આકરા ઉપાય પણ લેવા પડે—પણ મારા ભાઈ ખાતર હું એ પણ લઈશ.”

“એટલે? કશું અજુગતું તો નહીં કરો ને?”

“ના, ના, માતાજી, તમે મને શું માની લીધો? મોડમ જેવી જીવરી સ્ત્રીનો તરવરાટ મનાઈ-લુકમોથી કે બંધનોથી ન શમાવી શકાય; એ બધો તનમનાટ માત્ર બીજી તરફ વાળી લઈ શકાય અને બહારનાઓને બદલે આપણા કુટુંબ તરફ જ તે વળે, તે માટે શરૂઆતમાં મારે જ સાચવીને વચ્ચે કૂદી પડવું પડશે.”

“બરાબર છે, સ્ત્રીના પ્રેમને તો એ રીતે જ સાચવી લેવો જોઈએ! એને ઝંધી ન નાંખાય.”

“તો માતાજી, ફ્રાંસ દેશનો સૌથી સુંદર એવો તમારો હાથ આગળ કરો જોઈ; તેના ઉપર ચુંબન કરીને જ હું એ કામ ઉપાડું.”

“સફળ નીવડજે, સરકાર; કુટુંબની સ્વસ્થતાના રખવાળ બનજો.”
માતા પુત્રનાં ઓવારણાં લેતી બોલી.

રાબ મેડમના શીસ-લવનમાં મનાવવા લાયક છે. - પૃ. ૮૫.

૧૨ મધ્યસ્થી !

રાજાજીએ મોડમના કમરામાં તરત જ જઈ પહોંચી બહુ કુશળતાથી કામ લેવા માંડ્યું. મોડમનો કમરો અત્યારે રીસ-ભવનમાં બદલાઈ ગયો હતો, અને મોડમ ઘેરી ખિન્નતામાં પડેલી હતી.

રાજાજીએ જાણે કશું જાણતા ન હોય, તેમ પ્રસન્ન મુખે મોડમને પૂછ્યું, “ તો આજે ફરી વાર નૃત્યસમારંભ ક્યારે રાખીએ ? ”

મોડમે પોતાનું સુંદર મસ્તક ધુણાવીને કહ્યું, “ સરકાર, હું હમણાં જ આપને ખબર મોકલવાની હતી કે, હું તેમાં હાજર નહિ રહી શકું. ”

“ શું, તબિયત ઠીક નથી ? ”

“ હા, સરકાર. ”

“ તો, તમારા દાક્તરને બોલાવું. ”

“ ના, જી; તેઓ મારી બીમારીની કશી દવા નહિ કરી શકે. ”

“ ઓહો, એવી કઈ અસાધ્ય બીમારી અચાનક થઈ આવી ? ”

“ સરકાર, મને ઈંગ્લેંડ પાછા જવાની પરવાનગી આપો, એ જ મારી બીમારીનો એકમાત્ર ઉપાય છે. ”

“ ઈંગ્લેંડ પાછા જવાની પરવાનગી? તમે તો મને ગભરાવી રહ્યાં છો ! ”

“ મારે મોંએ આપની આગળ આ વાત બોલવી પડે છે, તેનું મને દુઃખ થાય છે. પરંતુ મને મારા કુટુંબમાં જ પાછી મોકલાવી દો. ”

“ મોડમ, મોડમ, આ શું બોલો છો ? ” એમ કહી રાજા તેની તદ્દન નજીક પહોંચી ગયો.

“જુઓ સાંભળો, સરકાર,” પ્રિન્સેસ પોતાની જુવાની અને સુંદરતાની રાજા ઉપર પડતી અસર મનમાં માણતી બોલી; “મને નાની ઉંમરે જ અહીં ઢીણપત અને અપમાન વેઠવાનાં થયાં છે. હું એક મહાન રાજાની પુત્રી છું; પરંતુ મારા પિતાની જે હત્યા થઈ શકી, તો મારું અપમાન કરવું એ તો બહુ સહેલી વાત જ હોયને! મેં નાનપણમાં ઘણું દુઃખ વેઠ્યું છે અને મારી માને પણ ઘણું દુઃખ વેઠતી મેં જાણી છે. તે ઘડીએથી જ મેં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, મારે ગરીબાઈમાં મજૂરીનો રોટલો ખાવો પડે તો પણ તે પસંદ કરવો, પણ રાજમહેલમાં રહી ઢીણપત અને અપમાન કદી ન વેઠવાં. ભગવાને મને સારો દહાડો દેખાડ્યો, અને મારી પ્રતિજ્ઞા અને હોદ્દો મને પાછાં મળ્યાં. મારું લગ્ન પણ એક ફ્રેંચ રાજકુમાર સાથે થયું, તેથી મને એક સારું સગપણ, સારો મિત્ર, અને સમાન સોબતી મળ્યાં એમ મેં માની લીધું હતું. પરંતુ હવે મને દેખાય છે કે, મને એક માલિક જ મળ્યો છે, અને એ વસ્તુસ્થિતિ સામે હું બંડ પોકારું છું. મારી માને તો હું કદી આ બધું જાણવા નહીં દઉં, પરંતુ આપને તો હું સન્માનું છું, અને – ચાહું છું –” રાજા ચોંક્યો; તેને આવા મીઠા શબ્દો કદી સાંભળવા મળ્યા નહોતા.

“આપ સરકારને બધી ખબર પડી જ હશે; નહિ તો અત્યારે આપ અહીં આમ પધાર્યા ન હોત. અને આપ ન આવ્યા હોત, તો હું જ આપની પાસે દોડી આવવાની હતી, એ હું કબૂલ કરી દઉં છું. આપ સિવાય અહીં બીજા કોનું શરણ હું લઈ શકું?”

“પણ વહાલાં ભાભી-બહેન, ઈંગ્લેંડ પાછા જવું એ એટલી સહેલી વાત નથી, એનો વિચાર તમે કરી જોયો છે?”

“હું વિચાર કરી શકતી જ નથી – મને તો માત્ર જે તે લાગણી જ થાય છે. મારી ઉપર હુમલો થાય, ત્યારે હું સહજ રીતે જ એ હુમલો પાછો વાળવા તાકું છું, એટલું જ.”

“પણ તેમણે શું કર્યું છે તે તો કહો?” રાજાએ પૂછ્યું. પ્રિન્સેસ એટમ સ્ત્રીજનોચિત ચાલાકીથી પોતે આરોપી મટીને ફરિયાદી થઈ
 !! રાજા પણ એની ચાલમાં સપડાઈ જઈ, “તમે મારા ભાઈને શું
 ને? છે?” એમ પૂછવાને બદલે, “તેમણે તમને શું કર્યું છે?” એમ
 જ્વાની સ્થિતિએ પહોંચી ગયો.

ઉપર “મને તેમણે શું કર્યું છે, એમ પૂછો છો? એ સમજવા માટે
 તાં સ્ત્રી બનવું પડે, સરકાર; તેઓએ મને રજાવી છે—” અને આટલું
 કહેતાંમાં પોતાના સુંદર હાથની સુંદર આંગળીઓ આંખ તરફ ધરવા
 જતાં જતાંમાં તો તે ફરીથી રડી પડી.

“મારા વહાલાં ભાભી-બહેન, સાંસતાં થાઓ, અને મને કંઈક વાત
 કરો,” રાજા તેનો ગરમ ધબકતો હાથ પોતાના હાથમાં લેતો બોલ્યો.
 પેલીએ પણ પોતાનો હાથ તેના હાથમાં રમતો મૂકી દીધો.

“પ્રથમ તો, સરકાર, તેઓએ મારા ભાઈના પરમ મિત્રને મારી
 પાસેથી કાઢી મૂક્યો. ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ મારા હમવતન હતા તથા
 આ દેશના પરોણા જેવા મુલાકાતી હતા; પણ તે મારી દેવોથી સારી
 રીતે પરિચિત હતા, એટલે મને અહીં નવું કે અડવું ન લાગે તે સંભાળી
 લેવા કોશિશ કર્યા કરતા.”

“પણ વિલિયર્સ તમને પ્રેમ નહોતા કરતા?”

“ખાલી બહાનાં! અને ડચૂક મને પ્રેમ કરતા હોય કે નહિ, તેની
 મને શી પંચાત? સરકાર, પુરુષે કોઈ સ્ત્રીને પ્રેમ કરવો એટલું બસ નથી,
 એ જાણો છો ને?” આટલું કહી, તે એવી મધુરતાથી હસી કે રાજાનું
 હૃદય પાંસળીઓ ભરીને ધબકી ઊઠ્યું.

“પણ મારા ભાઈને અદેખાઈ આવતી હોય તો?”

“હા, એ કંઈક કારણ કહેવાય ખરું; પણ તે માટે ડચૂકને વિદાય
 કરી દેવામાં આવે, એ બરાબર કહેવાય?”

“ના, ના, વિદાય કરી દેવામાં નથી આવ્યા.”

“તો હાંકી કાઢ્યા, બરતરફ કર્યા, દેશનિકાલ કર્યા, બસ! યુરોપને પ્રથમ કોટીનો સદ્ગૃહસ્થ ફ્રાંસના રાજા લૂઈ-૧૪ના દરબારમાંથી અને નજર નાખવાને કારણે કે ગુરુછો બક્સિસ આપવાને કારણે બિખારી હું પેઠે હાંકી મુકાયો. પણ હું ભૂલી; આ તો મેં આપની રાજસત્તા ઉપર આક્ષેપ કર્યો, ખરું?”

“વહાલાં ભાભી-બહેન, મેં ડચૂકને કાઢી નથી મૂક્યો; મને તો ખબર બહુ ગમતા હતા.”

“તમે નથી કાઢ્યા? તો તો બહુ સારું થયું. છતાં ડચૂક જતાં મને નિરાંત મળશે એવું હું માનતી હતી; પણ હવે મૉશ્યોરે અચાનક બીજું બહાનું કાઢ્યું છે અને—”

“અને બીજા કોઈ હવે ક્ષ્ટી નીકળ્યો છે, એમને? પણ તમે એટલાં સ્વરૂપવાન છો કે, હરહંમેશ કોઈ ને કોઈ તમારા ઉપર પ્રેમ કરનારું ક્ષ્ટી જ નીકળવાનું!”

“તો મારે મારી આસપાસ એક નિર્જન એકાંત સરજી રાખવું જોઈએ નહીં? પણ તેને બદલે હું લંડન પાછા ફરવાનું વધુ પસંદ કરું છું. ત્યાં બધાં મારાથી પરિચિત છે અને મારી યોગ્ય કદર કરે છે. ત્યાં મારાથી મિત્રો વચ્ચે રહી શકાશે અને છતાં એ મિત્રોને કોઈ મારા પ્રેમીઓ કહીને ગાળ નહિ ભાંડે. શરમ છે! આવી શરમભરી શંકાઓ કરવી એ કોઈ સદ્ગૃહસ્થને છાજે ખરું? સ્ત્રીઓ ઉપર જુલમગાર બની શકવાનું વલણ બતાવ્યાથી મૉશ્યોર મારી નજરે છેક જ ઊતરી ગયા છે.”

“પણ તો પછી કબૂલ કરી નાખો કે, દ ગીશ તમને ચાહે છે.”

“પણ સરકાર, હું તે વાત શી રીતે જાણી શકું?”

“ના, ના, પ્રેમી પુરુષ હંમેશાં પોતાની જાતને ખુલ્લા પુસ્તકની પેઠે વાંચી શકાય તેમ ખુલ્લી કરી દેતો હોય છે.”

“મૉં દ ગીશ હજુ સુધી એમ ખુલ્લા હરગિજ નથી પડયા.”

“વહાલાં ભાભી-બહેન, તમે મૉં દ ગીશનો બચાવ જ કરો છો.”

“બસ ત્યારે સરકાર, હવે આપ પણ એવી શંકાઓ કરવા માંડો, એટલે મારી તારાજી પૂરી થાય!”

“ના, મેંડમ, ના; તમે દુઃખી ન થશો; તમે રડવા જ લાગ્યાં ને? હું આજીજી કરું છું કે, તમે શાંત થાઓ.”

પણ તેણે તો રડવા જ માંડ્યું; અને મોટાં મોટાં આંસુ તેના હાથ ઉપર પડ્યાં. રાજાએ માયાળુપણે તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ, તે આંસુ ચૂમી લીધાં.

“તો વસ્તુતાએ તો તમારા મનમાં દ ગીશ વિષે કશી જ લાગણી નથી, ખરું ને? હું મારા ભાઈને એ બાબત ખાતરી આપી શકું?” રાજા મધ્યસ્થી કે સમાધાનીમાં હોવી જોઈએ તેથી વધુ લાગણી બતાવતો બોલવા લાગ્યો.

“મને દ ગીશ પ્રત્યે જરા પણ લાગણી નથી, એમ આપ ખાતરીથી માની શકો છો; પરંતુ મૌશ્યોરને ખોટી સલાહ મળે છે; અને તે પ્રકૃતિથી જ શંકાશીલ માણસ છે.”

“પણ તમારે લગતી બાબત હોય તો કોણ શંકાશીલ ન થઈ બેસે?” રાજાએ વિનાકારણ પ્રશંસાવાક્યો બોલવાનું ચાલુ રાખ્યું.

મેંડમે પૂરી મનોહરતાથી પોતાની આંખો નીચી ઢાળી દીધી. તેનો હાથ પકડી રાખનાર રાજાએ પણ એ શબ્દો બોલી પોતાની આંખો ઢાળી દીધી. રાજાની એ ક્ષણભરની ચુપકીદી એક યુગ જેટલી લાંબી બની ગઈ. મેંડમે ધીમે રહીને પોતાનો હાથ તેના હાથમાંથી કાઢી લીધો. તે ક્ષણથી તેને રાજા ઉપરના પોતાના સંપૂર્ણ વિજયની ખાતરી થઈ ગઈ.

“પણ મૌશ્યોરની ફરિયાદ છે કે, તમને એમની સાથેની વાતચીત કે સોબત કરતાં બીજી વ્યક્તિઓની સોબત વધુ પસંદ આવે છે.”

“પણ મૌશ્યોર પોતાનું મોં ચાટવામાં જોયા કરવામાં જ પોતાનો આવરદા પૂરો કરતા હોય, અને શવાલિયેર દ લોરેઈન સાથે મળીને સ્ત્રીઓ વિરુદ્ધ કાવતરાંબાજી કર્યાં કરવાનું જ તેમને ગમતું હોય, ત્યાં બીજું શું થાય?”

“પણ મારા ભાઈને સંતોષ આપવા ખાતર તમે શું કરશો, એ તો કહો!”

“ફ્રાંસમાંથી મારી રવાનગી, વળી!”

“એ વાત ફરી તમે કેમ મોંઝો લાવ્યાં? તમે જોતાં નથી કે એ સાંભળીને મને બહુ ઓછું આવી જાય છે.” રાજ ગફલતમાં પોતાના પ્રેમની કબૂલાત કરી બેઠો!

“પણ સરકાર, હું અહીં સુખી નહિ થઈ શકું; મોંઝોરને આજે મોંઠ દ ગીશનો કંટાળો આવે છે; કાલે બીજા કોઈનો વારો આવશે. મને ઈંગ્લેંડ જ પાછી ફરવા દો.”

“કદી નહિ, કદી નહિ!”

“તો શું સરકાર, મને અહીં કેંદ કરી રાખશો?”

“હા, હા; જરૂર પડ્યે એમ પણ કરીશું. પણ પ્રિય, તમે એમ કેમ ન કરી શકો કે, મોંઠ દ ગીશ જેવા આણગમતાઓની સોબત શોધવાને બદલે, કે સદંતર વિદાય થવાની વાત કરવાને બદલે, અમારી સાથે જ એક થઈને રહો! ભલે અમારામાં મોંઠ દ ગીશ જેટલી બુદ્ધિમત્તા કે ચપળતા નહિ હોય, છતાં તમને સુખી જીવાની ઈંતેજરી બાબતમાં અમે જરાય ઊતરતા નહિ હોઈએ, કદાચ.”

રાજાએ આટલું કહી, મોંઠમ પ્રત્યે ભાવભરી આંખે જોયું અને પછી કહ્યું, “પ્રિય મને એક વચન આપો.”

“શું, બોલો!”

“જે સમય અને સોબત ઉપર અમારો તમારા સ્નેહીજન તરીકે હક છે, તે બધું તમે અજાણ્યાઓ અને અપરિચિતો સાથે તમારા કમરામાં ગોંધાઈ રહીને વેડફી નહિ નાખો. બોલો આપણે દુશ્મન સામે સંરક્ષણાત્મક અને આક્રમણાત્મક કોલકરાર કરવા છે?”

“આપની સાથે કોલકરાર, સરકાર?”

“કેમ નહિ? તમે પણ એક સમ્રાટ જેટલી જ સત્તા ધરાવો છો!”

“પણ સરકાર, આપ એક વફાદાર મિત્રરાજ બની શકશો?”

“મોડમ તમે જોશો ત્યારે ખાતરી થશે.”

“અને એ કરાર કયારથી અમલમાં આવશે?”

“આજથી, અત્યારની ઘડીથી!”

“તો સરકાર, હું આપને ચમત્કાર સરજી બતાવીશ; આપના આખા રાજદરબારમાં આપ જ એકમાત્ર સ્વતંત્રથી ઝળહળતા સૂર્ય છો!”

“મોડમ, મોડમ! તમે જ જાણો છો કે એ સૂર્યના અંતરનો પ્રકાશ તમારા તરફથી આવતા પ્રકાશને કેટલો આભારી છે.”

“જાઓ, જાઓ, સરકાર, તમે તમારા મિત્રની ખુશામત કરી તેને છેતરી રહ્યા છો!”

“હું સોગંદ ખાઈ બતાવું?”

“આપ સરકારના સોગંદથી મારા જેવીનું માથું કેટલું ફરી જાય એ સમજો છો?”

રાજાએ તરત એક બાજઠ ઉપર ઘૂંટણિયે પડી, મોડમનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો. મોડમે કવિજન કે ચિત્રકાર કલ્પી શકે તેવા મધુર સ્મિત સાથે તેને પોતાના બંને હાથ આપી દીધા. રાજાએ તે બંને હાથોમાં પોતાનું બળનું મોં છુપાવી દીધું. બંનેમાંથી કોઈ એક શબ્દ બોલી શક્યું નહિ.

મોડમે થોડી વારમાં વહાલથી તેના મોં ઉપર હાથ ફેરવતી હોય તે રીતે પોતાના હાથ ખેંચી લીધા.

રાજા ઝટપટ ઊઠીને કમરા બહાર ચાલ્યો ગયો.

૧૩ સલાહકારો

૧

મોડમ જુવાન હતી; સામાને આકર્ષવા તથા પરાજિત કરવા પ્રયત્ન કરવાની વૃત્તિવાળી તથા શક્તિવાળી હતી. એવી પ્રકૃતિઓ રંગભૂમિ ઉપર પ્રવેશતાં જ, ગમે તેવાં વિદ્વનો ઓળંગીને પ્રેક્ષકો પાસેથી પ્રશંસાનાદ મેળવવા જીવસટોસટ પ્રયત્ન કરવામાં માનતી હોય છે. એટલે બર્કિંગ્હામ વડે પૂજાયા પછી, તથા બર્કિંગ્હામથી ચડિયાતા દ ગીશ વડે પૂજાયા પછી, — કેવળ નવું નવું માણવાની સ્ત્રીજનોચિત ઈચ્છાથી જ, તેને રાજને જીતવાની પણ ઈચ્છા થઈ આવી. આમેય રાજ લૂઈ-૧૪ ફ્રાંસનો પહેલા નંબરનો પુરુષ ગણાય; એટલું જ નહિ, વસ્તુતાએ પણ, ફ્રાંસ ફેશનો તે સૌથી વધુ સુંદર તથા મનોહર યુવાન હતો.

પણ, રાજ શાથી અચાનક આ યુવતી તરફ ખેંચાયો હતો? મોડમની આંખો સર્વોત્તમ કહેવાય તેવી — કાળા રંગની હતી; લૂઈની આંખો એટલી જ સુંદર હતી પણ ભૂરા રંગની હતી. મોડમને હંમેશ ખડખડાટ હસવું પ્રિય હતું તથા તે પોતાના હલન-ચલન આદિ વ્યવહારમાં હંમેશાં બેફિક્કર હતી; ત્યારે રાજ બહુ ખિન્ન પ્રકૃતિનો — સંકોચશીલ હતો. એટલે આ બે સ્વભાવો, એકબીજાના સંપર્કમાં આવતાં જ, એકબીજાના પૂરક હોવાને કારણે જ કદાચ એકબીજા તરફ ખેંચાયા.

લૂઈ જ્યારે પોતાના કમરાઓ તરફ પાછો ફર્યો, ત્યારે આખું મન ભરીને તેને એક જ વિચાર આવ્યા કરતો હતો કે, મોડમ આખા દરબારમાં સૌથી સુંદર — સૌથી મનોહર સ્ત્રી છે; પોતા પ્રત્યે તેને સૌથી વધુ

આદરભાવ અને આંતરિક સ્નેહભાવ છે; છતાં તે બહુ સ્વમાની તથા ઉદ્દંડ પ્રકૃતિની છે, અને તેની લાગણીઓને કુશળ વીણાકારની જેમ બજાવી જાણવી જોઈએ—તો તેમાંથી સ્વર્ગીય પ્રેમ-સંગીત ઊભું થઈ શકે!

રાજાએ પ્રથમ કામ એ કર્યું કે, નાનાભાઈને બોલાવીને તેને જણાવી દીધું કે, પોતે બધું ગુપચુપ ગોઠવી લીધું છે, અને હવે તેણે અકળાવાની કે મૂંઝાવાની જરૂર નથી. તેણે એમ પણ સલાહ આપી કે, અંગ્રેજ પ્રકૃતિ ફ્રાંસમાં ઝટ સમજી શકાતી નથી; પરંતુ એક વખત તેને યોગ્ય રીતે ધીરજથી અને કુશળતાથી વાળી લઈએ, એટલે બસ.

ફિલિપે માત્ર એટલું જ કહ્યું, “આપ નામદાર જે ઘડીથી મારી પત્નીને દોષમુક્ત જાહેર કરો છો, તે ઘડીથી મારે બીજું કશું વિચારવાનું રહેતું નથી; પરંતુ જે બીજાઓ આમાં સંડોવાયા છે, તેઓ એટલા દોષમુક્ત છે કે નહિ તેની તપાસ તો આપે કરવી જ જોઈએ.”

૨

બીજી બાજુ લોરેઈન દ ગીશને ત્યાં જઈ, તેની આંખે પાટા બાંધી, મેડમની અંધારખીણને માર્ગે જ તેને આગળ દોરવા પ્રયત્ન કરતો હતો. મૉશ્યોરના મનમાં કશું નથી, એવી ખાતરી તે દ ગીશને આપવા માગતો હતો, જેથી તે મેડમ તરફના પ્રેમમાં મચ્યો રહે!

પણ એટલામાં રાઓલ એ જ પ્રકરણ અંગે પોતાના મિત્રને ચેતવણી આપવા જ જાણે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેને જોતાં જ લોરેઈન ઊઠીને ઊભો થઈ ગયો.

છતાં દ ગીશે તેને પૂછ્યું, “તો મને શું કરવાની સલાહ આપો છો?”

“મનમાં નિરાંત રાખી મજામાં સૂઈ રહો, વહાલા કાઉંટ,” લોરેઈને જવાબ આપ્યો.

“મારી સલાહ, દ ગીશ, તેથી ઊલટી છે; તમે એકદમ ધોરેસવાર થઈ તમારી જાગીર તરફ ચાલ્યા જાઓ; ત્યાં ગયા પછી શવાલિયેરની

સલાહ પ્રમાણે ભલે નિરાંતે ઊંઘજે.” રાઓલ બધું પામી જઈ બોલી ઊઠ્યો.

“શું? જાગીરે ચાલ્યા જાય? શા માટે દ ગીશ ચાલ્યા જાય વારુ?” લોરેઈને પૂછ્યું.

“હા હા; જે કાંઈ બન્યું છે અને જે વાતો સંભળાય છે, તેનાથી તમે કે દ ગીશ અજાણ્યા તો નહિ જ હો! અને એ બધાનું શું પરિણામ આવી શકે, તેની કલ્પના કરવા જેટલી બુદ્ધિ તો તમારામાં હશે જ. મૉશ્યોર ખરેખર દ ગીશ ઉપર ખૂબ ગુસ્સે થઈ ગયા છે, અને મેંડમને પણ રડવું પડ્યું છે.”

“પણ તેથી દ ગીશને શા માટે ભાગી જવું પડે, તે કહેશો? હું હમણાં જ મૉશ્યોરને મળીને આવ્યો છું, અને હું ખાતરીથી કહું છું કે, તેમના મનમાં દ ગીશ પ્રત્યે કશો ગુસ્સો નથી.”

“અરે, રાજજીએ આખો મામલો પોતાના હાથમાં લીધો છે, એટલે મૉશ્યોરને મનમાં શાંતિ જ હોય ને!”

“પણ રાજજી દ ગીશને ચાહે છે અને ખાસ કરીને તેમના પિતાજી તો તેમના ખાસ પ્રેમપાત્ર હતા. પણ બીજી અગત્યની બાબત તો એ છે કે, કાઉંટ આમ ભાગી જાય, તો પોતાના ગુનાની કબૂલાત કર્યા જેવું ન થાય કે?”

“શા માટે?”

“કારણ કે, માણસે ખરેખર ગુનો કર્યો હોય તો જ, કે તેની સજના ડરથી જ તે ભાગાભાગ કરી મૂકે.”

“અથવા પોતાના ઉપર ખોટો આરોપ આવ્યો હોય તો રિસાઈને કે ગુસ્સે થઈને પણ ચાલ્યો જઈ શકે. અને આપણે બધા મિત્રો પ્રયત્ન-પૂર્વક જો એવી જ હવા ઊભી કરીએ, તો પછી બધા એમ જ માનશે. માટે કાઉંટ, તમે નિર્દોષ છો, અને આજના પ્રસંગ વખતે તમારા ઉપર અવિશ્વાસ બતાવવામાં આવ્યો હોવાથી તમને માઠું લાગ્યું છે, અને તેથી તમે ચાલ્યા જાઓ છો, એવું કહેવાવા દો.”

“ના, ના; દ ગીશ; તમે નિદ્રોપ છો તે માટે બેઘડક તમે અહીં જ રહો.” શવાલિયેર બોલ્યો.

“પણ હું દ ગીશને ક્યાં લાંબો વખત ચાલ્યા જવાનું કહું છું? અત્યારની ઘડીએ તે ચાલ્યા જાય; અને થોડા વખત પછી બધું ઠેકાણે પડી ગયું હોય ત્યારે ભલે તે પાછા આવે. ત્યારે તેમને હાસ્ય અને આવકાર જ જોવા મળશે—ગુસ્સો અને ફૂંકાડા નહિ. અત્યારે તો રાજજીનો ગુસ્સો ક્યું સ્વરૂપ લેશે, એની ગણતરી કોઈથી કરી શકાય તેમ નથી,” રાઓલે કહ્યું.

“ના, ના; બ્રાજલોન, મેં નક્કી કર્યું છે કે, હું અહીં જ રહીશ.” દ ગીશે જવાબ આપ્યો.

“તો હું ભવિષ્ય ભાખું છું કે, તમારા માથા ઉપર ભયંકર આફત આવી પડશે, દ ગીશ.”

“પણ આજે સાંજનો નૃત્યસમારંભ તો કાયમ જ રહ્યો છે તે? એનો અર્થ એ કે, આજે બનેલા પ્રસંગનો કશો ખટકો કોઈના મન ઉપર નથી,” દ ગીશે જવાબ આપ્યો.

“ઠીક ભાઈ, ત્યારે મારા હાથ હેઠા પડે છે, અને મારે વધુ કંઈ કહેવાનું રહેતું નથી.” આમ કહી, રાઓલ એક મોટા સોફા ઉપર ફસડાઈ પડ્યો. લોરેઈનને હવે ચાલ્યા જવું હતું, પણ રાઓલ એકલો દ ગીશ સાથે રહેશે, તો કદાચ પાછો તેને પોતાના અભિપ્રાયનો કરી લેશે, એ બીકે, તેણે છેલ્લું હથિયાર વાપર્યું—

“ફ્રોટેલોના મહોત્સવમાં મેડમ પોમોના—ફલ્દેવીનો શૃંગાર સજવાનાં છે; અને રાજજી વસંતરાજનો. મને તો નાચતાં ફાવતું નથી, અને મારા પગ તમો સૌના જેવા ઘાટીલા ન હોવાથી, હું તો સામાન્ય પાત્ર જ બનવાનો છું. પણ કાર્ટેટ જોજે, પોમોના દેવીને ફળની છાબ અર્પવાનું તમારે માથે છે, તે ચૂકતા નહિ.”

“જરૂર, જરૂર, હું નહિ જ ભૂલું વળી!” દ ગીશ આનંદમાં આવી જઈ બોલી ઊઠ્યો.

લોરેઈનને હવે ખાતરી થઈ ગઈ કે, કાઉંટ ચાલ્યો નહિ જ જાય; ઓટલે તે વિદાય થયો.

રાઓલે લોરેઈન ચાલ્યો જતાં પોતાના મિત્રને સમજાવવા જરા પણ પ્રયત્ન ન કર્યો; કારણ કે, તેને ખાતરી હતી કે એમ કરવું નિરુપયોગી જ છે. છતાં તે બોલ્યા વિના ન રહ્યો કે, “કાઉંટ, તમે એક ભારે જોખમમાં ઊતરી રહ્યા છો. હું તમને બરાબર ઓળખું છું; તમે હંમેશાં દરેક બાબતમાં સામે છેડે જઈને જ ઊભા રહો છો; અને તમે જેને ચાહો છો તે પણ તેવી જ પ્રકૃતિની છે. અને માની લઈએ કે, તે પણ તમારા જેટલો જ તમને સામો પ્રેમ કરે છે, તો પણ —”

“ના, ના; કદી નહિ! તે મારા ઉપર ઓટલો જ પ્રેમ કરે તો તો અમો બંને માટે એ એક ભારે કમનસીબની વાત જ બની રહે.”

“તો તો પછી તમને કેવળ અવિચારી નહીં, પણ છેક પાગલ જ ગણવા જોઈએ.”

“કેમ?”

“મને સાચેસાચું કહી દો કે, જેને તમે આટલી બધી ચાહો છો, તે તમારા કારણે કંઈ આફતમાં મુકાય, એમ તમે નહિ જ ઈચ્છતા હો ને?”

“જરૂર, એવું નથી જ ઈચ્છતો.”

“તો પછી તેને દૂર રહીને ચાલ્યા કરો.”

“દૂર રહીને?”

“હા હા; જે તમારે તમારા પ્રેમનો જવાબ મળે એવી અપેક્ષા ન હોય, તો પછી તે નજર સમક્ષ રહે કે દૂર હોય, તેની શી પરવા? તેમની છબીને સાથે રાખો — કંઈક યાદદાસ્તને.”

“રાઓલ!”

“ઠીક, ઠીક ભાઈ; તમારા માણસો આવી પહોંચ્યા છે, ઓટલે હું વિશેષ કંઈ કહેતો નથી; ઓટલું જ કહું છું કે, સુખમાં કે દુઃખમાં હું તમારે પડખે હંમેશ રહીશ, એની ખાતરી રાખજો.”

“બહુ સારું; ભાઈ તમે એ નૃત્ય-સમારંભમાં હાજર નથી રહેવાના?”

“ના મારે શહેરમાં એક મુલાકાત પતવવાની છે; આવજો ભાઈ.”

૩

સાંજના નૃત્યસમારંભમાં સૌ ફોંટેબ્લો મુકામે થનારા મહોત્સવમાં રાજજી તરફથી વિધિસર આમંત્રણ મળશે એની ઉત્સુકતાથી રાહ જોતાં હતાં.

મોડમે દ ગીશની પ્રેમભરી નજર ઝીલી હતી, અને દિવસ દરમ્યાન તેને દીધેલો છેલ પોતાને જ કઠવા લાગ્યો હોવાથી તેણે સામેથી બમણી ઉભા દાખવતી નજરે દ ગીશને નવાજ્યો હતો.

રાજની નજરમાંથી આ બધું અછતું રહ્યું ન હતું. તેથી જ્યારે ફોંટેબ્લો મુકામે સૌને નિમંત્રણ આપવાનું આવ્યું, ત્યારે તેણે મોટેથી કહ્યું, “અહીં તમે સૌ જ હાજર છો, તે સૌને ફોંટેબ્લોના મહાસમારંભમાં આવવાનું મારું હાર્દિક નિમંત્રણ છે.”

સૌ રાજ રાજ થઈ ગયાં અને એક પછી એક રાજજી સમક્ષ આવીને નિમંત્રણ બદલ તેમનો આભાર માનવા લાગ્યાં. દ ગીશ પણ જ્યારે આભાર માનવા આવ્યો, ત્યારે રાજજીએ તેને માત્ર એટલું જ કહ્યું, “હાં, હાં, કાઉંટ, મેં આમંત્રણ આપતી વખતે તમને જોયા ન હતા.”

કાઉંટે નીચા નમી વંદન કર્યું, અને મોડમ મડદા જેવી ફીકી પડી ગઈ. કાઉંટ આભાર માનવા પોતાનું મોં ખોલે તે પહેલાં રાજજીએ ઉમેર્યું, “કાઉંટ તમારે તો ખેતીની મોસમ ચાલુ થઈ હોવાથી નોર્મન્ડીમાં તમારી જાગીર ઉપર જવાનું હશે; તમારા ખેડૂતો તમારી રાહ જોઈ રહ્યા હશે.”

આવો સખત પ્રહાર કરી રાજજીએ બિચારા કાઉંટ તરફ પીઠ ફેરવી લીધી. કાઉંટ એકદમ મડદા જેવો ફીકો પડી ગયો; તથા પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નના જવાબ સિવાય, વગર પરવાનગીએ રાજજીને સંબોધન ન કરી પ્રે.-૭

શકાય, એ નિયમ ભૂલીને રાજજીની આગળ ફરી વળ્યા જેવું કરીને બોલ્યો “મને આપ નામદારે જે કહ્યું તે સમજ્યું નહિ.”

રાજાએ પોતાનું માથું સહેજ ફેરવીને તરવાર જેવી તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ કરીને કહ્યું, “મેં એમ કહ્યું કે તમે તમારી જાગીરે ચાલ્યા જાઓ.”

કાઉંટના મોં ઉપર ઠંડા પરસેવાનાં બિંદુ છવાઈ રહ્યાં; તેના હાથનાં આંગળાં પહોળાં થઈ ગયાં અને તેના હાથમાં પકડેલો ટોપો નીચે પડી ગયો.

મોંઝમે તો પોતાની પાસે ઊભેલી મોંઝમે દ નોએલ સાથે હસતાં હસતાં વાતો ચાલુ રાખી. જાણે તેણે કશું જ્યું-સાંભળ્યું નથી!

મોંઝમે દ ગીશ એકદમ પોતાના કમરા તરફ નાઠો, ત્યાં રાઓલ બેઠો બેઠો તેની રાહ જોતો હતો.

દ ગીશના લથડતા પગ જોઈ, તેણે પૂછ્યું, “કેમ? કેમ?”

“હા, હા, તમે કહેતા હતા તે જ સારું હતું.” એટલું કહી તે પથારીમાં ગબડી પડ્યો.

“અને પેલી?”

આકાશ તરફ ગુસ્સામાં હાથ ઊંચો કરી દ ગીશે જવાબ આપ્યો, “પેલી? પેલી?”

“હા, હા, તેણે શું કહ્યું કે કર્યું?”

“તેણે પોતાની પાસે ઊભેલી મોંઝમે દ નોએલને એટલું જ કહ્યું કે, ‘મારો પોશાક મને બરાબર ફીટ બેસે છે’ અને એટલું કહી તે મોં ફાડીને હસી પડી.”

૧૪ ફોંતેબ્લો

૧

ચાર દિવસથી ફોંતેબ્લોમાં જે આનંદોત્સવની તૈયારીઓ થઈ રહી હતી, તેને કારણે એ સ્થળ એક ગાંધર્વનગરી જેવું બની રહ્યું હતું. જદુઈ લાકડીથી સરજતા ચમત્કારની પેઠે, ત્યાંનાં વનોપવન, ઝરણાં, સરિતા વગેરે સૌને ઝળાંહળાં તથા સુશોભિત કરી દેવાયાં હતાં. મોંઠો કોલબેરના હાથમાં ચાલીસ લાખ ફ્રાંક મૂકવામાં આવ્યા હતા, અને તે તેણે બરાબર કામે લગાડયા હતા. જંગલમાંની દરેક વનદેવતા, તથા દરેક વનદેવ પાછળ રોજના સો સો ફ્રાંક ખર્ચ થતું હતું; અને તેમના પોશાક પાછળ ત્રણસો ત્રણસો ફ્રાંક. દારૂખાનું અને રોશની પાછળ રોજના એક લાખ ફ્રાંક લેખે ખર્ચ થતું હતું. પાણીના કિનારાઓ ઉપરની રોશનીનું ખર્ચ રોજના ત્રીસ હજાર ફ્રાંક થતું હતું. નાટ્ય-અને નૃત્ય-સમારંબો તો વર્ણવ્યા ન જાય તેવા ભવ્ય બની રહ્યા હતા. રાજ તથા મેંડમ બંને પૌરાણિક પાત્રોના વેશમાં બીજાં પૌરાણિક વેશધારી પાત્રોને મુલાકાત બક્ષતાં હતાં, તેમની ખંડણી સ્વીકારતાં હતાં અને તેમને કૃપાથી નવાજતાં હતાં. એ બધાં પાત્રો કોઈ પૃથ્વીમાંથી, કોઈ આકાશમાંથી, કોઈ નદીમાંથી, કોઈ વૃક્ષો-માંથી યોગ્ય વખતે નીકળી આવે એવી તરકીબો ગોઠવાઈ હતી.

રાજજીનાં રાણી મારિયા થેરેસા અને મેંડમના પતિ મૌશ્યોર તો કોઈ ચિત્રમાં જાણે હતાં જ નહિ! રાજજી જાણે ઈંગ્લેંડની મેંડમ હેન્રિ-યેટાને જ પરણ્યા હોય, તેમ અર્ધાંગી તરીકે મેંડમ જ તેમના પડખે હસ-હંમેશ દેખાતી.

૯૯

શવાલિયેર લોરેઈન મોંશ્યોરને સાથ આપી રહ્યો હતો પરંતુ સાથે સાથે રાજ અને મેંડમની બાબતમાં પોતાનાથી રેડાય તેટલું ઝેર પણ તેનામાં ભરી રહ્યો હતો. એટલે ફ્રેંતેલ્લો મુકામે આવ્યા પછી ત્રણેક દિવસમાં તો મોંશ્યોર તદ્દન ખિન્ન તથા ગમગીન બની ગયા. આસપાસના આનંદપૂર્ણ અને પ્રેમવિભોર વાતાવરણમાં તેમની મૂર્તિ તદ્દન શોકધેરી - કાળી ઠણક દેખાતી હતી.

તે દિવસે બપોરના બે વાગ્યા પછી આખું મંડળ નદીએ નાહવાના એક ઉન્માદક કાર્યક્રમ અર્થે રવાના થયું હતું. મોડા ઊઠેલા મોંશ્યોર શૃંગારવિધિ પરવારી, પોતાની અલગ બેઠક જમાવવાના મનસૂબા સાથે મેંડમને પાસે આવેલા પોતાની જગીરના મથકે લઈ જવા માટે તેમના તંબૂ તરફ ગયા. ત્યાં તેમને કહેવામાં આવ્યું કે, બધાં અગિયાર વાગ્યાનાં નદી ઉપરના સ્નાન-સમારંભમાં ચાલ્યાં ગયાં છે.

મોંશ્યોરને થયું, “ઓ પણ ઠીક છે; ચાલો આ ગરમીમાં આપણે પણ નાહવા જઈએ.”

પણ એકે તબેલામાં એકે ગાડી કે એકે ઘોડો જ બાકી રહ્યાં ન હતાં. એટલે ધૂંધવાઈને તે પોતાની માતાના તંબૂ તરફ ગયો. તો બહારથી જ તેને રાણી મારિયા થેરેસા રડતી રડતી પોતાનું મન-દુઃખ રાણીમાતા આગળ નિવેદિત કરતી હતી, એ સંભળાયું. રાજજી મેંડમ સાથે વધારે પડતા રહે છે, અને પોતાને છેક ભૂલી ગયા છે, એ જાતની ફરિયાદ તે કરતી હતી.

બધી વાતચીત સ્પેનિશ ભાષામાં ચાલતી હોવાથી, મોંશ્યોરને બહુ સમજાઈ નહિ; પણ રાણીનું દુઃખ પણ સમાન પાત્રોને નિમિત્તે જ હોઈ, તે ખોંખારો ખાઈને અંદર પેઠો.

રાણી મારિયા થેરેસા તરત આંખો લૂછી, મોંશ્યોર પ્રત્યે હસીને તેમને આવકાર આપી, પોતાના તંબૂ તરફ ચાલતી થઈ. મોંશ્યોરે હવે પોતાનો ડૂમો રાણી-માતા આગળ એટલા જ કડવા તથા દુઃખભર્યા શબ્દોમાં ઠાલવ્યો.

રાણી-માતાએ એકદમ તો જુદો જ ફેખાવ ધારણ કરી, પોતાના ભાઈ પ્રત્યે તથા પોતાની પત્ની પ્રત્યે આમ અફેખાઈનો ભાવ ધારણ કરવા બદલ ક્ષિવિપને ડાર્યો; પરંતુ મૌશ્યોરની વાત એટલી સાચી હતી કે, રાણી-માતાથી વિશેષ કાંઈ કહી શકાયું નહિ.

મૌશ્યોરે હવે તબેલા તરફ જઈ, ઘોડો માગ્યો; પણ તબેલાવાળાએ ‘એકે ઘોડો નથી’ એમ કહ્યું એટલે પાસે પડેલી ચાબૂક લઈને મૌશ્યોરે એ તબેલાવાળાને એવો ઝૂડવા માંડ્યો કે તે બિચારો ચીસો પાડતો બહાર નાઠો. મૌશ્યોર તેની પાછળ પડ્યા અને ચોતરફ દોડાદોડ કરીને તેમણે એક મોટું રમખાણ મચાવી મૂક્યું.

૨

આ તરફ નદીકિનારે વનદેવીઓ અને ફેવ-ફેવીઓની હાજરીમાં શણગારેલી હોડીની મદદથી એક અદ્ભુત દૃશ્ય સરજઈ રહ્યું હતું. મેંડમ સ્નાન માટેના ચુસ્ત અર્ધ-પોશાકમાં અને શુંગારમાં અદ્ભુત આપસરાનો દેખાવ કરતી સૌને આકર્ષી રહી હતી. રાજજીની આંખોમાંથી નીતરતો પ્રેમરસ પણ સામેથી બીજી જોવા જેવી બાબત હતી. અને આસપાસનાં સૌ એ વસ્તુની નોંધ લીધા વિના રહી શક્યાં નહિ.

સ્નાન પછી રાજ અને મેંડમ, સુંદર ઘોડાઓ ઉપર અદાથી જોડા-જોડ સવારી કરીને, આખા દરબાર સાથે, તંબુઓથી સરજાયેલા ઉપવન-નગરમાં પાછાં ફર્યાં. મેંડમ તરત એકલા પાછળ મૂકેલા મૌશ્યોરને સંભાળી લેવા દોડી ગઈ, અને રાજજી રાણી અને રાણીમાતાને મનાવી લેવા.

એ પ્રસંગે શું શું થયું એ શબ્દોમાં કહી બતાવવાને બદલે, વાયકને થોડે આગળ જ વણવિલી ઘટનાઓ ઉપરથી જાતે જ અનુમાન કરી લેવા વિનવીએ છીએ.

રાજજી પોતાના તંબૂમાં જઈ અરીસા આગળ ઊભા રહી, પોશાક ઠીકઠીક કરી રહે, તે પહેલાં તો મેંડમ તરફથી એક નાનીસરખી ચિઠ્ઠી આવી પહોંચી.

તેમાં એટલું જ લખેલું હતું: “જલદી આવો; મારે હજાર હજાર વાતો કહેવાની છે.”

હજુ હમણાં જ બંને જણ ત્રણ ત્રણ હજાર વાતો કરીને તો નદીએ આવીને છૂટાં પડ્યાં હતાં; તેટલામાં વળી હજાર હજાર વાતો કઈ કહેવાની થઈ, એ પ્રશ્ન આપણને ભલે થાય; પણ પ્રેમ-ધેનમાં પડેલાંને એવો પ્રશ્ન જ ઊઠતો નથી.

રાજા તરત જ મેંડમના ઉતારા તરફ પહોંચી ગયો. મેંડમે પોતે રાજાજીને બોલાવ્યા હતા તેવો દેખાવ ન થાય, તે માટે તે પોતે બગીચા તરફ પોતાની બાનુઓ સાથે ફરવા નીકળી ગઈ હતી. રાજા ત્યાં પહોંચતાં જ મેંડમે આંખની નિશાનીથી જ સમજાવી દીધું કે, પોતે જાણી જઈને આમ તેમને તેડાવીને અહીં ચાલી આવી છે.

રાજાજીએ તરત એક સરસ પતંગિયું પકડીને મેંડમને સાદર ક્યું તથા બીજી તહેનાતબાનુઓ માટે એવાં પતંગિયાં લઈ આવવા સૌ દરબારીઓને હસતાં હસતાં હુકમ કર્યો. દરમ્યાન મેંડમ અને રાજાજી એક બેઠક ઉપર બેસી ગયાં અને પકડેલા પતંગિયાના અદ્ભુત રંગોનું વર્ણન કરતાં હોય એવી રીતે તેને હાથમાં સામે રાખી, વાતો કરવા લાગ્યાં.

“મારી ચિઠ્ઠીથી નવાઈ તો નથી લાગીને?” મેંડમે પૂછ્યું.

“નવાઈ જ નહિ, ગભરામણ પણ થઈ છે. પરંતુ મારે પણ તમને એટલું જ અગત્યનું કંઈ કહેવાનું છે.”

“ના, ના, સરકાર; મારે જે કહેવાનું છે તે જ વધુ ભયંકર છે— મૌશ્યોર હવે મને મળવા ના પાડે છે.”

“તો તો આપણી બંનેની સરખી જ વલે થઈ છે!”

“આપ નામદારને શું થયું, સરકાર?”

“રાણીમાતાને રાણીએ વાત કરી હશે, એટલે મારો પણ એ રીતે જ સત્કાર થયો!”

“જુઓને સરકાર, દુનિયા કેવી ખરાબ છે! આપણે બે એકબીજા પ્રત્યે નિર્મળ નિર્દોષ સદ્ભાવ દાખવીએ છીએ, તેનો પણ કેવો વિચિત્ર અર્થ કરાય છે?”

રાજાએ નિસાસો નાખીને કહ્યું, “ખરી વાત છે.”

“આપ સરકારને તો આપના રાજ્યમાં કશું અડી ન શકે; પરંતુ મારે તો હવે ઈંગ્લેંડ પાછા જ ફરવું રહ્યું.”

રાજા અચાનક મોડમનો હાથ પકડી લઈને બોલી ઊઠ્યો, “જુઓ, મને આખી દુનિયા તરફનું ગમે તે દુઃખ આવશે, તે હું સહન કરી લઈશ, પણ તમે ઈંગ્લેંડ ચાલ્યા જવાની વાત કરશો, તો તે મારાથી નહિ સહન થાય.”

મોડમે પ્રેમ-ઊભરાતી નજરે પોતાનો શિકાર બનેલા રાજા તરફ જોયું, અને તેને જીવતદાન આપવા માગતી હોય તેમ કહ્યું, “અને મને પણ એ વસ્તુનું દુઃખ નહિ હોય, એવું જ આપે માની લીધું ને સરકાર? આપે તો જાત પહેલાં તમારાં પ્રજાજનોનું દુઃખ પ્રથમ જાણવું જોઈએ.”

“મોડમ, મોડમ, પહેલાં એટલું જ કહો કે, તમે ઈંગ્લેંડ ચાલ્યા જવાની વાત ફરીથી તમારે મોંઝે નહીં લાવો!”

મોડમે માત્ર પોતાના હાથની આંગળીઓથી રાજાના હાથને જરા વધું દબાવી, તેનો જવાબ આપી દીધો.

“પણ આ બધાનો કંઈક ઉપાય તો વિચારવો જ જોઈશે ને, સરકાર.”

“એક ઉપાય છે કે, મારે બીજાઓના દેખતાં તમારા પ્રત્યે કશો ભાવ ન બતાવવો.”

“એટલે મને જીવતી જબ્બે કરવી છે, સરકાર? આપના સ્નેહ-ભાવની અમૃતસંજીવની વિના તો મારાથી આ દેશમાં એક ઘડીય ન રહી શકાય!”

“તો પછી તમારે મને કોઈ રસ્તો બતાવવો જોઈએ.”

“હા, જુઓ, સરકાર, મારા પતિ કોઈ બીજી સ્ત્રી તરફ પ્રેમ કરતા હોય, અને મને ભ્રમમાં રાખવા માગતા હોય, તો તે શું કરે, એ કહો જોઈ?”

“તમે જ કહો!”

“પ્રથમ તો તે પેલી સ્ત્રી સામે નજર પણ ન નાખતા હોવાનો દેખાવ કરે.”

“પણ એ તો મેં કહ્યું હતું તે જ થયું!”

“ના, ના; પરંતુ સરકાર, એક સ્ત્રી તરીકે હું એટલા દેખાવ-માત્રથી ન ભરમાઉં. હું તો તેમને ત્રીજી કોઈ સ્ત્રી ઉપર પ્રેમ કરતા જાઉં, તો જ માનું કે પેલી ઉપર હવે તેમનો ભાવ રહ્યો નથી.”

“શાબાશ! અર્થાત્ મારે તમારા કરતાં બીજી કોઈ ઉપર પ્રેમ કરવા માંડીને તમારી ઉપરના પ્રેમને છુપાવવો જાઈએ, ખરુંને? પરંતુ તેમ કરવાથી મૌશ્યોરનું મન ભલે શાંત થાય, પણ તમારે બદલે મને બીજી કોઈ સ્ત્રી ઉપર પ્રેમ કરતો જાઈને રાણીનું મન શી રીતે શાંત થાય?”

“વાહ, સરકાર, મારા ઉપરનો ઘા ખાળવામાં આપ મદદગાર થાઓ એટલું ઓછું છે? અદેખી સ્ત્રીઓને તો કોઈ દિવસ કોઈ ક્યારેય શાંતિ નહિ આપી શકે; તેઓ તો સાચું નિમિત્ત ન હોય તો કલ્પિત નિમિત્તથી પણ દુઃખી થયા જ કરવાની.”

“પરંતુ, મારે કોના ઉપર પ્રેમ કરવાનો દેખાવ કરવો, એ પણ તમારે જ નક્કી કરી આપવું પડશે ને? અને એ પાત્ર એવું હોવું જાઈએ કે, ઉપર ઉપરથી હું તેના પ્રત્યે પ્રેમનો દેખાવ કરવા જાઉં તેટલામાં જ મને સાચેસાચ પ્રેમ કરવા લાગી જઈ, તે મને ગળે પડતું ન આવે; અને બીજી બાજુ હું પણ તેને સાચેસાચ પ્રેમ કરવા લાગી ન જાઉં!”

“સરકાર, મને દરદીની બરાબર માહિતી છે! મને છોડી આપ બીજી કોઈ ઉપર સાચેસાચ પ્રેમ કરવા લાગી જવાના નથી—”

રાજાએ પોતાના પ્રેમ વિષેના મોંઝમે બતાવેલા આવા અડગ વિશ્વાસથી પુલકિત થઈ જઈ, મોંઝમનો હાથ આભારવશ જરા દબાવ્યો. મોંઝમે હસતાં હસતાં આગળ કહ્યું, “અને સરકાર, મારી તહેનાતબાનુઓમાં એક એવી છે કે, તેના ઉપર ગમે તેટલો પ્રેમ આપ દેખાડશો, તોપણ આપના ઉપર હક કરતી કદી નહિ આવે!”

“કોણ, કોણ?”

“માદમુઆઓલ દ વાલિયેર.”

“અરે, તેનાં હાડકાં ઉપર ચામડી સિવાય બીજું કશું ક્યાં છે?”

“હું પણ ક્યાં વધુ જાડી છું?”

“પણ તે બહુ ગમગીન પ્રકૃતિની છે.”

“ખાસી, મજની; આપને તેના તરફ કદી સાચો ભાવ જ ઉત્પન્ન નહિ થાય!”

“પણ તે લંગડીય છે. તમારી બધી બાનુઓમાંથી તમે છેક જ કદરૂખી અને આણુગમો થાય તેવી જ બાનુ મને પસંદ કરી આપી, હેન્રિયેટા!”

“પણ સરકાર, તે મારા કમરામાં હંમેશ રહેતી હશે, એટલે તેને મળવા આપને મારા કમરામાં જ આવવું પડશે; અને તેને એકાંતમાં તો મળી ન શકો, એટલે મારી હાજરીમાં જ મળવું પડશે—અર્થાત્ મારી સાથે વાતો કરવા દ્વારા જ તેની સાથે આપ વાતો કરી શકશો.”

“તો આ કરાર કબૂલમંજૂર છે?”

“હા, હા, સહી-સિક્કા સાથે; પરંતુ આપના ભાઈની પત્ની તરીકે આપ મને સામાન્ય કૌટુંબિક પ્રેમભાવ તથા એક રાજા તરફથી મળતો આદરભાવ તો જાહેરમાં દાખવતા જ રહેજો. જ્યેથી વધારે પડતું છુપાવવા જતાં, તદ્દન જ ઊલટું સાબિત ન થઈ જાય!”

“પણ, પણ, પેલી લંગડી છોકરી ઉપર મને પ્રેમભાવ દાખવતો જોઈ, લોકો મારી રસવૃત્તિની નિંદા નહિ કરે? પરંતુ એ જરા જોટલી નિંદાથી તમને કાયમની શાંતિ મેળવી અપાતી હોય, તો કાંઈ વાંધો નહિ.”

“માત્ર શાંતિ જ નહિ, પણ મારી તેમ જ આપણા કટુંબની ઈજ્જત પણ સાચવી શકાશે, કેમ ભૂલો છો?”

“આજે રાત્રે જ રોશની તથા નૃત્યસમારંભ છે; આજથી જ કુમારી લુઈઝા પ્રત્યે મારો પ્રેમભાવ એ રોશની કરતાંય વધુ ઝળહળી

ઊકશે, અને એ નૃત્યસમારંભમાં ઊછળતા પગો કરતાંય વધુ જોરથી ઊછળી રહેશે.”

“સરકાર, પણ, એ બધું ઠાવકાઈથી તથા સમજૂપૂર્વક કરવાનું છે. રાજજી જેવા રાજજી થઈને આપ નામદાર એકદમ એકાદ લંગરી છોકરી ઉપર અતિ પ્રેમભાવ દાખવવા જશો, તો કોઈ તેને સારું જ નહિ માને!”

“ઠીક, ઠીક મોડમ, તમારી સમજદારી આગળ પણ હું મારી હાર કબૂલ કરું છું, જેમ તમારાં સૌંદર્ય અને પ્રતાપ આગળ મેં કબૂલ કરી જ છે!”

મોડમે માત્ર તેનો હાથ વધુ જોરથી દબાવ્યો.

૧૫

ઋતુમહોત્સવ

૧

રાજજીએ હવે યોજી રાખેલા મહાન ઋતુમહોત્સવ-સમારંભની તૈયારીઓ શરૂ કરવાનો હુકમ આપી દીધો.

એ સમારંભ માટે ખુલ્લે હાથે થતું ખર્ચ હરકોઈને વિચારમાં નાખી દે તેવું હતું. પરિણામે કોલબેરે તરત રાજજીની મુલાકાતની માગણી કરી.

કોલબેરે આવતાં રાજજીએ પૈસાની રકમો બધા વેપારીઓને તરત જ ચૂકવતા રહેવા તેને આગ્રહ કર્યો.

“પણ સરકાર, તે માટે મારી પાસે નાણાં હોવાં જોઈએ ને?”

“કેમ, મોઠો ફુકેએ મોકલવા કહ્યાં હતાં તે મોકલ્યાં છે કે નહીં?”

“તે તો બરાબર વખતસર આવી ગયાં હતાં.”

“તો પછી?”

“આઠ દિવસમાં ચાલીસ લાખ પૂરા થઈ ગયા, સરકાર.”

“બધા જ?”

“છેલ્લી પેની પણ. આપ નામદારે ગ્રાન્ડ-કેનાલના કિનારાઓ ઉપર રોશની કરવા જ્યારે જ્યારે કહ્યું હતું, ત્યારે ત્યારે નહેરમાં પાણી હતું એટલું તેવ રોશની માટે વપરાતું હતું!”

“અર્થાત્, મોંઠ કોલબેર તમારી પાસે હવે નાણાં નથી, એટલું જ ને?”

“મારી પાસે તો નથી; અલબત્ત, મોંઠ ફુકે પાસે છે જ.”

“એટલે?”

“અત્યાર સુધીમાં બે વખત થઈને મોંઠ ફુકે પાસે આપણે સાઠ લાખ માગ્યા, અને તે તેમણે એટલી બેફિકરાઈથી આપ્યા છે કે, જાણે હજુ બીજા જોઈતા હોય તો આપે. અને અત્યારે આપણે જોઈએ જ છે, એટલે તેમણે આપવા જોઈએ.”

“મોંઠ કોલબેર, હું મારા કર્મચારીઓને એ રીતે છૂંદી નાખવા માગતો નથી; આઠ દિવસમાં મોંઠ ફુકેએ સાઠ લાખ આપ્યા, તો તે ઘણા છે.”

“પણ સરકાર, બેલ-ઈલની કિલ્લેબંદીની*વાત કેમ ભૂલી જાઓ છો? એ પરિસ્થિતિમાં તો કશો ફેર નથી જ પડ્યો ને?”

“ઘણો પડ્યો છે; હવે હું મારી બાબતો મને કીક લાગે તે રીતે સંભાળું છું—બીજા કહે તે રીતે નહિ, સમજ્યા? માટે તમારે હું માગું ત્યારે સલાહ આપવા આવવું. તમારે કેટલા પૈસા જોઈશે?”

“સિત્તેર લાખ ફ્રાંક, સરકાર.”

*મોંઠ ફુકેએ એક કરોડ ફ્રાંકને ખર્ચે બેલ-ઈલ ટાપુમાં, છૂપી રીતે, ઓરેમીસ અને પોર્થોસની મદદથી અને દોરવણીથી જંગી કિલ્લેબંદી શરૂ કરાવી હતી. રાજની ખફામરજી થાય ત્યારે ત્યાં પેસી જઈ, રાજને યારવા માટેની એ તૈયારી હતી; પરંતુ દાર્તોનોની ચાલાકીથી અને રાજ ચાલ્સી-રની વખતસર મળેલી સૂચનાથી એ કાવતરું પકડાઈ ગયું હતું, અને ફુકેએ એ ટાપુ પૂરી કિલ્લેબંદી સહિત રાજજીને ભેટ આપી દીધો હતો. “કામિની અને કાંચન” એ પુસ્તકમાં તે વાત આવે છે. જુઓ પૃ ૩૮૧-૪૨૧.

“તો મારી ખાનગી તિજેરીમાંથી એ રકમ લઈ લો; ત્રીસ લાખની ચિઠ્ઠી હમણાં જ લખી આપું છું.”

રાજાએ તરત જ કલમ હાથમાં લઈ, ચિઠ્ઠી લખી આપી અને કોલબેરના હાથમાં આપતાં કહ્યું, “મારે રાજાની જેમ વર્તવું જોઈએ; એક પાજની જેમ નહિ, સમજ્યા?”

૨

બીજી બાજુ રાજાજી સમારંભને માટે કેટલું બધું ખર્ચ કરી રહ્યા છે તે સમાચાર ચોતરફ ફેલાતાં વાર લાગી નહિ. એટલે સૌ કોઈ પણ પોતપોતાની રીતે પાછા ન પડાય તે પ્રમાણે પોશાક વગેરેનું ખર્ચ કરવા લાગી ગયાં. ઋતુ-સમારંભ માટેની રંગભૂમિના છૂટા ભાગો તૈયાર કરી કરીને લાવી રાખવામાં આવ્યા હતા, તે બધાને પાંચ કલાકમાં જોડી દઈ, સુતારોએ ભવ્ય સુશોભિત રંગમંચ તથા થિયેટર તૈયાર કરી દીધાં.

અને જ્યારે ઘણા વખતથી સૌને મોંઝે ચડેલું ઋતુનૃત્ય શરૂ થયું, ત્યારે તો લોકોની ભવ્યમાં ભવ્ય કલ્પના પણ જૂઠી પડી ગઈ. જાણે સ્વર્ગલોકનાં દેવ-દેવી જ સદેહે, સ્વર્ગીય સરંજામ સહિત પૃથ્વી ઉપર ઊતરી આવ્યાં છે, એવો દેખાવ થઈ રહ્યો.

અચાનક વસંતરાજ-રૂપધારી રાજાજી પાસે તેમનો સોબતી સેંતેગનો મડદા જેવો ફીકો પડી જઈ દોડી આવ્યો.

“શું છે, શું છે, સેંતેગનો?”

“હજૂર, ફલ-સમર્પણ નૃત્યનો ખ્યાલ જ ન રહ્યો; તે ભાગ મોંઝે દ ગીશને ભજવવાનો હતો; પણ તે તો વિદાય થઈ ગયા છે.”

“તો એટલો ભાગ પડતો મૂકો.”

“પરંતુ સંગીતવાળાઓને પહેલેથી ખબર નહિ આપેલી એટલે તેઓના ક્રમમાં તો તે ભાગ રહ્યો છે, અને પાએક કલાક સુધી નૃત્ય વગરનું સંગીત ચાલે એ તો આખા સમારંભની મજા મારી નાખે.”

“તો સંગીતવાળાઓને પણ એ ભાગ કાપી નાખવા એકદમ સૂચના આપી દો!”

“એ તો આપી દેવાય, પરંતુ-પરંતુ-કમનસીબની વાત એ છે કે—”

“શું છે? ઝટ બોલી નાખ!”

“હજૂર, કાઉંટ દ ગીશ બરાબર પોતાની વેશભૂષા સાથે હાજર છે—”

“હું?”

સેંતેગનોએ ડરતાં ડરતાં એક બાજુ ઊભેલા દ ગીશ તરફ આંગળી કરી.

રાજજીને પોતા તરફ જોતા જોઈ, દ ગીશ તરત આગળ આવ્યો અને બોલ્યો, “સરકાર, રણભૂમિ ઉપર આપની સેવા બજાવવા માટે જેમ માથાની પરવા કર્યા વિના દોડી જાઉં, તેમ આપની રંગભૂમિ ઉપર મને સોંપાયેલા કામ વિના આખો સમારંભ અધૂરો ન રહે, તે માટે હું મારા માથાની પરવા કર્યા વિના આપની સેવા બજાવવા હાજર થઈ ગયો છું.”

“પણ મેં તમને પાછા ફરવાનું કહ્યું ન હતું, કાઉંટ.”

“નહોતું જ કહ્યું, સરકાર; પરંતુ મારી જાગીર ઉપર જ ચોટી રહેવાનું પણ નહોતું ફરમાવ્યું સરકાર!”

મોંઝમે તરત જ રાજને ઈશારાથી સમજાવી દીધું કે, ‘બે હરીફોની ઉપર સાથે શંકા લાવવામાં આવે એ ફાયદાની વાત છે!’ એટલે તરત જ રાજને નિર્ણય ઉપર આવી જઈ દ ગીશને પોતાનો ભાગ ભજવી જવાની પરવાનગી આપી.

દ ગીશે મોંઝમની દરમ્યાનગીરી પોતાની જ રીતે સમજી લીધી!

૩

નૃત્યસમારંભમાંથી પરવારી દ ગીશ મોંઝમની પાસે પહોંચી ગયો. પેલીએ એટલી ટાઢાશથી તેની તરફ જોયું કે, તેને શું બોલવું તે જ સમજાયું નહિ. તે માત્ર એટલું જ બોલી શક્યો, “આપ નામદારે આજે

નૃત્યસમારંભમાં જે ઉમદા દેખાવ કર્યો, તે બદલ આપને ધન્યવાદ આપવા હું આવ્યો છું.”

“એમ?”

“આપ નામદારે જે દેવીનું રૂપ લીધું હતું, તે આપ નામદારને બરાબર અનુરૂપ હતું, — સુંદર, તુચ્છકારભરી અને ચપળ.”

મોડમ ક્ષણભર ચૂપ રહી; પણ પછી બોલી, “કાર્ટ, તમે પણ સરસ નૃત્યકાર છો!”

“ના, મોડમ; હું તો એ વર્ગના લોકોમાંનો છું, જેઓ તરફ કોઈ કદી લક્ષ આપતું નથી; અને લક્ષ આપે તો પણ થોડી વારમાં ભુલાઈ જાય છે.”

આટલું કહી તે એક લાંબો નિસાસો નાખી, એક વાડ પાછળ અલોપ થઈ ગયો. મોડમે જવાબમાં માત્ર ખભા થોડા ઉલાળ્યા અને પછી પોતાની તહેનાત-બાનુઓ આવતાં તે બોલી ઊઠી, “આ માણસ દેશનિકાલ થયો એટલે તેની બુદ્ધિ પણ દેશનિકાલ થઈ ગઈ છે કે શું? તે કેવું કઠંગું નાચતો હતો, અને કેવું કેવું મૂર્ખાઈભર્યું બોલે પણ છે?”

પાસે જ ફરતો દ ગીશ એ બધા બોલ બરાબર સાંભળે તે રીતે જ મોટેથી તથા ધીમેથી ઉચ્ચારાયા હતા.

આગળના કાર્યક્રમમાં મહાપરાણે દ ગીશ હાજર રહી શક્યો. પછી રંગભૂમિનો કાર્યક્રમ પૂરો થાય અને સૌ વેરાવા માડે તે પહેલાં જ તે એકલો બહાર નીકળી ગયો. ત્યાં એક બાજુ એકાંતમાં દ લા વાલિયેર રાજજીના ઝૂખાની બારી તરફ નજર નાખીને બેઠેલી તેણે જોઈ.

દ ગીશ તેને ઓળખીને તરત ઉતાવળે બોલ્યો, “સુખ-રાત, માદ-મુઆઝોલ દ લા વાલિયેર; તમે મળી ગયાં તે સારું થયું.”

“મને પણ ખૂબ આનંદ થયો, મોંઠો દ ગીશ.” એટલું બોલી તે ત્યાંથી ખસી જવા લાગી.

“મહેરબાની કરી, અત્યારે મને એકલો ન મૂકશો; તમે જોકે, આ બધી ધમાલ ન ગમતી હોવાથી એકાંતમાં બેઠાં છો; પણ અત્યારે હું એકલો પડીશ તો હું બહુ —”

“શું થયું છે, મૉશ્યોર લ કાર્ટેટ? તમને કંઈ દુઃખ થતું હોય એમ લાગે છે.” બિચારી લા વાલિયેર ચિતામાં પડી જઈ બોલી ઊઠી.

“મને? ના, ના, કંઈ થયું નથી!”

“તો મૉં ૦ દ ગીશ, ઘણા વખતથી મારે તમારો આભાર માનવાનો હતો, તે અત્યારે માની લઉં : મૉંડમની તહેનાતબાનુ તરીકે મને નીમવાની ભલામણ તમે કરી હતી.”

“હા, હા, મને યાદ આવ્યું; અને તમારી એ સેવા બજાવ્યા બદલ હું મારી જાતે જ મને ધન્યવાદ આપી લઉં છું; પણ, તમે કોઈને ચાહો છો, ખરાં?”

“હું?” લા વાલિયેર નવાઈ પામી બોલી ઊઠી.

“ભૂલ્યો, ભૂલ્યો; મને માફ કરો; મારા ચિત્તનું અત્યારે કંઈ ઠેકાણું નથી. પણ તમે મૉં. બ્રાજલોનને અહીં જોયા છે?”

લા વાલિયેર એ નામ સાંભળી ચોંકી ઊઠી. “તમે શું પૂછો છો?” તેણે પૂછ્યું.

“મેં તમને ફરીથી ખોટું લગાડ્યું ખરું? મારા ઉપર દયા લાવી મને ક્ષમા કરો.”

“અરે, મૉશ્યોર દ ગીશ, તમે બહુ જ દુઃખી થઈ ગયા લાગો છો. તમને શું થયું છે?”

“અરે, કુમારી, તમારી જેવી માયાળુ બહેન કે મિત્ર મને હોત, તો કેવું સારું થાત?”

“મૉશ્યોર દ ગીશ, તમારે વાઈકાર્ટેટ દ બ્રાજલોન જેવા મિત્રો છે, એ કેમ ભૂલી જાઓ છો?”

“ખરી વાત, ખરી વાત; તે મારો સાચામાં સાચો મિત્ર છે.” ઓટલું કહી તે એકદમ ચાલતો થયો.

૪

લુઈઝા દ લા વાલિયેર ચાલ્યા જતા દ ગીશ તરફ જોઈ રહી હતી, તેવામાં જ તેની બે સખીઓ—જેઓ મૉંડમની તહેનાતબાનુઓ પણ

હતી - મોંતાલે અને તોને શારોંત - ત્યાં આવી પહોંચી. તેઓએ પરી-ઓનો પોશાક ધારણ કરેલો હતો. નાટ્યસમારંભની સફળતાથી આનંદિત થઈ, તેઓ ઠેકડા ભરતી ત્યાં આવી પહોંચી. તે ત્રણેએ ઉપવનમાં તે રાતે ‘રોયલ ઓક’ વૃક્ષ નીચે દિલ ખોલી વાતો કરવા મળવાનું ગોકવ્યું હતું. રાજદરબારના કડક નિયંત્રણ નીચે રહેતાં રહેતાં, મનમાં એકઠી થયેલી વાતો ખુલ્લી હવામાં પણ બોલી નાખવાની તેવાં લોકોમાં કેવી ઈનેજરી એકઠી થતી હોય છે, તે તો એ કામ કરનારાં કે તેમનાં પરિચિતો જ જાણી શકે કે કલ્પી શકે.

મોંતાલેએ લુઈઝાને ઊંધડી લેવા માંડી, “તું આમ છેક એકલવાઈ બની ગઈ છે તે કેવું? બધાં નાટ્યસમારંભમાં ભાગ લઈ આનંદ કરે, ત્યારે તું એકલી બહાર બેસી રહી છે! જ્યારે અમે બધાં આનંદ કરીએ, ત્યારે તારે રડવું; અને અમે લોકો પોશાક યોળાઈ જવાથી કે ખોવાઈ જવાથી જરા રડવા જેવાં થઈએ, ત્યારે તારે હસવું!”

“ચાલો ને બહેન, આજે આપણે નક્કી કર્યું છે તે પ્રમાણે, શાંત નિર્જન સ્થાને એકલાં બેસી વાતો કરીએ; કોઈ કહેનાર-પૂછનાર ન હોય એ રીતે મનમુજબ હરવા ફરવામાં કેવો આનંદ આવે છે? કેટલે દિવસે આવી નિરાંત મળી છે?” લુઈઝાએ સખીઓને સંકેતસ્થાને દોરતાં કહ્યું.

ફૂટડી, ઊંચી, ધૂષ્ટ, તોને શારોંત અને મોંતાલે પ્રેમ, પ્રેમીઓ અને તેમને કેમ રમાડવા વગેરે બાબતો અંગે મજાક-મશ્કરી કરતી આગળ વધતી હતી; તેવામાં અચાનક, અંધારામાં તેમણે બે જણને હાથમાં હાથ ભિડાવી વાતો કરતા આવતા જોયા. તરત ત્રણે સખીઓ બાજુએ અંધારામાં છુપાઈને ઊભી રહી

“આ તો મોંશ્યોર દ ગીશ છે ને, કંઈ!” મોંતાલેએ તોને શારોંતના કાનમાં કહ્યું

“આ તો મોંશ્યોર બ્રાજલોન છે ને, કંઈ!” તોને શારોંતે લાવાલિયેરના કાનમાં કહ્યું.

દ ગીશ પોતે હમણાં જ માદમુઆઝોલ દ વાલિયેરને મળ્યો હતો, અને તેને પોતાની અસંબદ્ધ વાતોથી કેવી રીતે ચોંકાવી મૂકી હતી તેની વાત બ્રાજલોનને કરતો હતો.

બ્રાજલોન તેને આશ્વાસન આપતાં બોલ્યો, “લુઈઝા બહુ સમજણી છે, અને તે તમારે વિષે બીજું કશું કદી નહિ ધારે.”

પેલા બંને પસાર થઈ ગયા એટલે તોને શારેંતે પૂછ્યું, “લા વાલિયેર, તને વાઈકાઉટ દ બ્રાજલોને ‘લુઈઝા’ કહીને ક્યા હકથી ઉલ્લેખી વારુ?”

“અમે સાથે જ ઊછર્યાં હતાં અને મોંઠો દ બ્રાજલોને મારી સાથે લગ્ન કરવા માગણી પણ કરી હતી પણ—”

“પણ શું?”

“પણ રાજજીએ સંમતિ ન આપી, એમ લાગે છે.”

“વાહ, રાજજીને એ બાબતમાં શું લાગેવળગે વળી? આ કંઈ રાજકુળની બાબત ઓછી છે? પ્રેમની બાબતમાં તેમને શી લેવાદેવા? તેથી હું કહું છું કે, તું મોંઠો દ બ્રાજલોનને પરણી જા; મારી સદર પરવાનગી છે,” મોંતાલેએ કહ્યું.

તોને શારેંત હસવા લાગી.

લુઈઝાએ હવે બંને સખીઓને પોતાના મિલનસ્થાને જલદી જઈ પહોંચવા જણાવ્યું. વચ્ચે ખુલ્લી જગા આવતી હતી, અને પછી એની સામે પાર ઝાડી હતી. એ ખુલ્લી જગામાં કોઈ જોઈ ન જાય તે માટે ત્રણે સખીઓએ ઉતાવળે દોટ મૂકી; પરંતુ લુઈઝા એક પગની અશક્તિને કારણે બંને સખીઓની સાથે દોડી શકી નહિ.

પણ તે ઘડીએ બાજુએ થઈને એક જણ દોડીને આગળથી જ પેલી ઝાડીમાં પેસી ગયું.

‘રોયલ ઓક’ નીચે

આજે એ બહેનપણીઓ ખરેખર પોતાના હૃદયના ભાવો ઠાલવવા જ આહ્વાન આવી હતી. અને તોને શરોત તો કોણ જાણે આ નિર્બંધ સ્વતંત્રતાથી એકદમ રંગમાં આવી ગઈ હતી.

“આજે દ ગીથ પાછો આવ્યો હતો ને કંઈ!” તે બોલી.

“બિચારો!” લા વાલિયેરે જવાબ આપ્યો.

“કેમ બિચારો? મેંડમ ઉપર તે પ્રેમ કરે છે, અને મેંડમ પૂરતાં સ્વરૂપવાન છે તથા તેમનો દરજ્જો પણ ખાસ્સો મોટો છે.”

લા વાલિયેરે ઠોકું ધુણાવીને કહ્યું, “કોઈ જ્યારે પ્રેમ કરી બેસે છે, ત્યારે કંઈ રૂપ કે દરજ્જો જોવા નથી બેસતું. પ્રેમ કરતી વેળા તો હૃદયને અને એ હૃદયના અરીસા રૂપ આંખોને જ જોવાની હોય.”

મોંતાલે મોટેથી હસી પડી. “હૃદય! આંખો! કેવળ મોંનું થુંક ઉડાડો!”

“ના, ના; લા વાલિયેરના ભાવ તો ઉમદા છે.”

“તો શું તમે એ જ અભિપ્રાયનાં નથી?” લુઈઝાએ પૂછ્યું.

“ખરે જ, હું એવું જ માનું છું; પરંતુ મેંડમ જેવી બાઈ ઉપર પોતાનો પ્રેમ ઢોળનાર માણસની દયા ખાવાની ન હોય,—કાઉંટને ગાંડો જ કહેવો જોઈએ.”

“કાઉંટને ગાંડો શા માટે કહેવો? મેંડમ જ સામા માણસના હૃદય સાથે દડાની પેઠે રમત રમે છે. તે પ્રેમ નામની વસ્તુમાં માનતાં જ નથી. નાનાં છોકરાં મજા કરવા દારૂખાનું ફોડે, જેનો એક તણખો રાજ-મહેલને આગ લગાડે—એવું એ કરે છે. તેમને બધું દેખાડ માટે જ

કરવું હોય છે. મજા અને પ્રેમ એ બે તાણાવાણાનું જ તેમના જીવનનું પોત વણાયું છે. એટલે મો. દ ગીથ ભલે તે બાઈ ઉપર પ્રેમ કર્યા કરે, તે બાઈ કદી દ ગીથ ઉપર પ્રેમ કરવાની નથી.”

તોને શારેંત હસી પડી. તે બોલી, “આ ‘પ્રેમ’ ‘પ્રેમ’ તું શું કૂટયા કરે છે? કોઈ વળી સાચેસાચ પ્રેમ કરતું હોય છે? પોતે ફસાઈ ન જાય તેવી કાળજી રાખી, બધા પુરુષોને આકર્ષ્યા કરવા એમાં જ સ્ત્રીનું સાચું સ્ત્રીત્વ રહેલું છે. પુરુષો પોતાને બળે—પોતાને પગે પડતા આવે, એવું કરતી રહે અને છતાં કોઈમાં ન બંધાય, એ જ ખરી સ્ત્રી!”

“એટલે કે તારા પ્રેમી મોંઠે દ મોંઠરુપાએ તારી પાસેથી એટલી જ આશા રાખવાની છે, એમ ને?”

“હા, હા; બીજાઓની જેમ તેમણે પણ! મેં કબૂલ રાખ્યું છે કે, તેમનામાં અમુક પ્રકારની ઉત્તમતા છે, એટલું જ બસ નથી? અરે દીકરી, જુવાનીનો જે સમય મળ્યો હોય, તે દરમ્યાન સ્ત્રીએ મહારાણીની પેઠે વર્તવું જોઈએ,—હજારો જણ ખંડણી અર્પતા આવે, તે મહાનુભાવતાથી સ્વીકાર્યો જવું; પણ કોઈના તાબેદાર ન બનવું! પાંત્રીસ વર્ષ બાદ જ સ્ત્રીએ હૃદય નામની ચીજના અસ્તિત્વને મન ઉપર લેતા થવું!”

“બાપરે!” લા વાલિયેર ગણગણી ઊઠી.

“શાબાશ! અર્થાત્ સ્ત્રીએ પ્રેમિકા અને પત્ની બંને એકસાથે બનવું! સખી તું જરૂર આ દુનિયામાં તારો રસ્તો કરી લેશે!” મોંતાલે બોલી.

“તો શું તને મારી એ વાત માન્ય નથી?”

“પૂરેપૂરી માન્ય છે,” મોંતાલે હસતાં હસતાં બોલી.

“તું ખરેખર ગંભીરપણે આ જવાબ આપે છે?” લુઈઝાએ પૂછ્યું.

“હા, હા, ગંભીરપણે; માત્ર મારું દુઃખ એટલું જ છે કે, મારા આ બધા સિદ્ધાંતો અમલમાં મૂકવાના થાય, ત્યારે જ હું કાચી પડી જાઉં છું! પરિણામે હું રમાડવા જાઉં છું બાદશાહોને, અને મારા હાથમાં રમત હે છે હજૂરિયા!”

“અરે બહેન, મજાકભર્યું બોલવા જવામાં તું તને સાચા પ્રેમથી ચાહનાર માલિકોનને અન્યાય શા માટે કરે છે?”

“અરે હું તેને સમૂળગો ધકેલી નથી કાઢતી, એટલા માત્રે જ તેણે સુખી રહેવું જોઈએ. કોઈના પ્રત્યે હું કુમળો ભાવ બતાવું, એ મારે માટે કમનસીબીની વાત છે; પરંતુ તેથી કરીને એ લોકોને હું સજા કરવા જઈ, તો તે લોકોનું કમનસીબ તેથી પણ મોટું બની જાય!”

તોને શારોંત હવે વચ્ચે પડી : “તારી વાત સાચી છે, મોંતાલે; સ્ત્રીમાં અભિમાન અને ચંચળતા બંને સાથે રહેલાં હોય છે; હવે બબૂયકો અભિમાનને ચંચળતા સાથે ગૂંચવી મારે, તેમાં મારે શું? હું તો મારા પ્રશંસકો પ્રત્યે અભિમાનથી જ વર્તું છું; તથા તેઓમાંના કોઈને હું મચક આપું છું, એવો દેખાવ પણ થવા દેતી નથી. પરિણામે તે લોકો મને ચપલા કહે છે, તો તેમનાં શીંગડાં તેમને ભારે! તેમની દરેકની ખુશામતને મારે સ્વીકારી જ લેવી એ ક્યાંનો ન્યાય? સ્ત્રીઓ બાપડીઓ ખુશામતથી જ નમી પડે છે; અને પરિણામે પુરુષોની ચંચળતાનો ભોગ બને છે. હું પુરુષોને તેમના સિક્કામાં જ બધો હિસાબ ચૂકતે કરવામાં માનું છું.”

“કેવો સરસ સિદ્ધાંત!” મોંતાલે હસીને તાળી પાડતી બોલી.

“કેવો તુચ્છ?” લુઈઆ ગણગણી.

“સ્ત્રીઓને ચપલા કહીને લોકો નિંદે છે; પરંતુ ચપલતા એ તો સ્ત્રીનું સાચું ગૌરવ છે. પુરુષ તો વિજેતાના ધમંડમાં હંમેશાં સ્ત્રીને દીન-યાચક ગણીને જ વર્તવા આવે છે; પરંતુ સાચી ચપલા તેને ખરી ઘડીએ હાથતાળી આપીને સરકી ગઈ હોય છે. પરિણામે પુરુષ ધમંડમાં ઊંચી કરેલી પોતાની પૂંછડી નીચી નમાવી ખુશામત કરવા લાગી જાય છે. એટલે સાચી સ્ત્રી હંમેશાં પુરુષને આકર્ષે છે, અને છતાં તેને હાથતાળી જ આપ્યા કરે છે. સ્ત્રીએ પુરુષની પત્ની બની જઈ, તેની ગુલામી કરવા કરતાં, ગર્વિષ્ઠ પ્રેમિકા રહી, ભક્તોનું અર્ધ્ય ક્ષમાભાવે સ્વીકારતા રહેવું જોઈએ. સ્ત્રીને પરમાત્માએ એકીસાથે સૌંદર્ય અને ચપળતા એટલા માટે જ બક્ષ્યાં છે, સમજી?”

“વાહ, વાહ! તું સખી કેટલી સમજણી છે અને સ્ત્રીના પોતાની જાત પ્રત્યેના ગૌરવને કેટલું પ્રમાણે છે!” મોંતાલે રાજી થતી બોલી ઊઠી.

“પણ આપણી આ શાણી સખી કેમ કશું કહેતી નથી?”

“મને તમારી વાત સમજાતી નથી, ભાઈ,” લુઈઝા બોલી ઊઠી; “તું તો જાણે આ દુનિયા બહારના લોકોની ભાષા બોલતી હોય એમ મને લાગે છે.”

“તારી દુનિયા તને મુબારક!” મોંતાલે બોલી ઊઠી.

“હા; હા; જે દુનિયામાં પુરુષો સ્ત્રીનું પતન થાય ત્યાં સુધી જ તેને પૂજ્યા કરે છે, અને ઓક વાર તે પડી એટલે તેને ફાટેલા ચીથરા તોલે ગણી અવગણે છે!” તેને શારોંત ભભૂકી ઊઠી.

“પણ, પતનની વાત હું કયાં કરું છું? હું તો હૃદયની વાત જ કરું છું. હું તો એમ માનું છું કે, સ્ત્રીનું પ્રેમભર્યું હૃદય જ તેની ચપળતા કરતાં તેનું સાચું બળ છે. સ્ત્રી જ્યાં સુધી દિલ દઈને ચાહે છે એમ પુરુષને ખાતરી નથી થતી, ત્યાં સુધી તે પણ સ્ત્રીને દેવીની પેઠે પૂજતો ભક્ત નથી બનતો. ચપલા સ્ત્રી પોતાનાં નખરાંથી પુરુષને ઉન્મત્ત-ગાંડો બનાવી શકે; પરંતુ પુરુષને કેવળ ઉન્મત્ત બનાવવો, એ સ્ત્રીને માટે ભયંકર જ્ઞેષ્મકારક વસ્તુ છે. પ્રેમ તો સતત ચાલતી રહેલી સંપૂર્ણપણે આત્મબલિદાનની ક્રિયા છે. પરંતુ, તે માત્ર એકપક્ષીય નથી રહેતી; એક-બીજામાં એકરૂપ બની જવા ઇચ્છતાં બંને પાત્રો એ રીતે આત્મસમર્પણ કરવા તત્પર બની રહે છે. હું કદી પ્રેમ કરીશ, તો મારો પ્રેમી મને સ્વતંત્ર અને નિષ્કલંક રહેવા દે એવી તેની પાસે હું અપેક્ષા રાખીશ; સાથે સાથે તેને એટલી ખાતરી પણ થતી રહેશે કે, હું ના પાડું છું, પણ એ ના પાડવાથી મારું આખું હૃદય ચિરાઈ જાય છે. અર્થાત્ હું ના પાડું છું, તે જ મારું તેને માટે અર્પેલું બલિદાન છે. સામેથી તે પણ મારો આદર કરશે અને મારી બરબાદી નહિ ઇચ્છે; અને છેવટે તું કહે છે તેમ, મારું ‘પતન’ થશે, જેને હું સ્વાર્પણ કહું—ત્યારે તે ખરેખર પોતાને ધન્ય

બનેલો માનશે; તું કહે છે તે પ્રમાણે એ પતનથી તે મારી ધૂણા કરતો નહિ થઈ જાય.’

“પણ લુઈઝા, એ બધી તારી ડાહી વાતો તો ઠીક; પણ બિચારો રાઓલ દ બ્રાન્લોન તારી આગળ ઘૂંટણિયે પડીને તારા હૃદયની યાચના કરે છે, છતાં તું કેમ તેને આવગણે છે?” મોંતાલેએ પૂછ્યું.

“અરે, લુઈઝા ગમે તેવા શબ્દો વાપરે, પણ તે આપણા સૌ કરતાં મોટી અને વધુ ભયંકર ચપળા છે, અને પુરુષોને કેમ રગરગાવવા એ બરાબર જાણે છે,” તોને શારોંત બોલી; “પણ સખી, આજ તું અમને સાચેસાચું કહી દે કે, તું નર્સા હૃદયની ભરેલી છે, તો બાર બાર વર્ષથી એ રાઓલ બિચારા પ્રત્યે આટલી બધી કૂર શી રીતે થઈ શકે છે?”

“પણ તમે લોકો શા માટે માની લો છો કે, હું તેને પ્રેમ કરું છું?”

“શું, તું રાઓલને પ્રેમ નથી કરતી?”

“હજુ મેં કોઈને પ્રેમ કર્યો જ નથી; જાણે હજી હું પ્રેમ કરવા માટે ઉંમરલાયક જ નથી બની.”

“લુઈઝા, લુઈઝા, ઠીક છે કે બિચારો રાઓલ અહીં હાજર નથી; તે હાજર હોય ત્યારે જોજો આમ બોલી બેસતી! તે બિચારો પ્રાણ પટકી નાંખશે. તું તો અમો બંને કરતાં પણ વધુ કૂર-ઘાતકી હોય એમ લાગે છે. હું અને તોને શારોંત ભલે ગમે તેમ બોલીએ, પણ મોંઠ દ મોંતરપા જે આ મારી સખીને ચાહવાનું બંધ કરે, તો મારી સખી માથું પકટી નાંખે; અને હું પણ માલિકોર્નને ગમે તેટલો ટટળાવતી હોઈશ, પણ વચ્ચે વચ્ચે તેને મારા હાથ ઉપર ચુંબન કરવા દેવા જેટલો સધ્યારો તો આપતી રહું છું; ત્યારે તું તો નરી લોહીતરસી રાક્ષસી જ છે!”

“મૂરખ, મૂરખ!” લુઈઝા ગણગણી.

“તો શું તું બિચારા મોંઠ દ બ્રાન્લોનને જરા પણ નથી ચાહતી?” તોને શારોંત પૂછી બેઠી.

“અરે, સખી તું એ પંચાત મૂકીને મારી એક સલાહ છે તે સાંભળી લે. જે મોંઠ દ બ્રાન્લોન કદી પણ આની પકડમાંથી છૂટા થાય,

તો તું મોંઠો દ મોંતસ્પાનું નક્કી કરી લેતા પહેલાં મોંઠો દ બ્રાજલોનનો વિચાર કરી જોજો!” મોંતાલે બોલી.

“પણ તેમ જ કરવાનું હોય તો, મોંઠો દ સેંતેગ્નો પણ શા ખોટા છે? આજે તેમણે કેવું સરસ નૃત્ય કર્યું હતું? તું શું માને છે, લા વાલિયેર?”

“મને શા માટે પૂછે છે? મેં તેમને જોયા નથી કે હું તેમને ઓળખતી પણ નથી.”

“જા, જા, તારે આંખો તો છે ને?”

“છે જ તો વળી!”

“તો તેં આજે નૃત્ય-સમારંભમાં ભાગ લેનાર સૌને જોયા જ હશે ને?”

“લગભગ બધાને!”

“તો પછી એ બધા સદ્ગૃહસ્થોમાં તું કોને પસંદ કરે?”

“હા, હા, મોંઠો દ સેંતેગ્નોને, કે મોંઠો દ ગીશને, કે મોંઠો —”

“મને કોઈ પસંદ આવતું નથી; બધા મને સરખા જ લાગે છે.”

“એ ભવ્ય સમારંભમાં આટલા બધા શ્રોષ્ઠ રાજવંશીઓ અને ઉમરાવો એકઠા થયા હતા, તેમાંથી કોઈ તને ન ગમ્યું?”

“મેં એવું ક્યારે કહ્યું?”

“તો તારો આદર્શ પુરુષ કયો છે?”

“તમે મને આ બધું શું પૂછો છો?” લુઈઝા જરા ઉશ્કેરાઈને બોલી ઊઠી: “તમને બંનેને પણ મારા જેવું હૃદય છે, તેમ જ મારા જેવી આંખો છે; અને છતાં તમે રાજજી એ સમારંભમાં હાજર હોવા છતાં, તેમને બદલે મોંઠો દ ગીશ કે મોંઠો દ સેંતેગ્નોનાં નામ કેમ દો છો?”

બંને સખીઓ ચોંકી ઊઠી અને બોલી, “રાજજી!” લા વાલિયેર બંને હાથમાં પોતાનું મોં છુપાવી દઈને બોલી ઊઠી, “હા, રાજજી! રાજજી! રાજજીની સાથે સરખાવી શકાય એવો કોઈ પુરુષ તમે બીજો જોયો છે?”

“બહેન, રાજજી સુધી આપણી આંખો શી રીતે પહોંચે?”

“ખરી વાત છે; સૂર્ય સામે જોઈ રહેવા બધી આંખોની તાકાત હોતી નથી. પણ હું તો આંધળી બની જાઉં તો પણ આંખો ટેકવીશ તો સૂર્ય ઉપર જ મારી નજર ટેકવીશ! સૂર્ય જો હોય, તો પછી બીજા તારા-ચંદ્ર તરફ કોણ નજર નાંખે?”

તે જ ક્ષણે પાછળનાં પાંદડાં ઉપર કોઈનાં પગલાંનો તથા કોઈનો અક્કડ રેશમી પોશાક સળવળ્યો હોય એવો અવાજ આવ્યો. તરત જ ત્રણે સખીઓ ચોંકીને ઊભી થઈ ગઈ. મોંતાલે બૂમ પાડી ઊઠી, “આ ઝાડીમાં તો જંગલી સૂવર કે વરુ જ હશે! ચાલો, ચાલો, ખુલ્લી જમીન તરફ જલદી દોડી જોઈએ!”

અને ત્રણે સખીઓ દોડાય તેટલા જોરથી તે તરફ દોડી ગઈ.

ખુલ્લી જગાએ પહોંચ્યા પછી મોંતાલે હાંફતી હાંફતી બોલી, “બહેન, લા વાલિયેર, તું પણ ઉતાવળે સારું દોડી.”

“મને ખૂબ જ બીક લાગી છે. પણ વરુની નહિ; વરુ મને ખાઈ ગયું હોત તો કંઈ નહિ; પણ મને ડર છે કે, કોઈ માણસ આપણી વાતો પાછળ ઊભું ઊભું સાંભળતું હતું. અરેરે, હું કેવી કમનસીબ છું? હું શું શું બોલી ગઈ? ખરે જ કોઈ સાંભળી ગયું હશે, તો શું થશે?” અને આટલું બોલતાં બોલતાં તો તે બેભાન થઈ ઘાસ ઉપર ઢળી પડી.

રાજજીની મૂંઝવણ

લુઈઝાને પોતાની બે સખીઓના હાથમાં બેભાન થઈને પડેલી મૂકીને આપણે હવે પેલા ‘રોયલ ઓક’ વૃક્ષ તરફ જઈ પહોંચીએ, જ્યાં થયેલા સળવળાટના અવાજે આ સખીઓને ચોંકાવી હતી.

પેલી ત્રણે ભાગી જતાં તરત જ ત્યાં આગળ એક જાણુ ડાળીઓ બે હાથે હટાવીને આગળ આવ્યો.

“સરકાર, જરા ધીમા થાઓ, ક્યાંક કોઈ જોઈ જશે.”

“અરે, તે બધી તો ભાગી ગઈ.”

“પણ તેમની પાછળ કોણ પડ્યું છે તે એ લોકો જાણે, તો તેઓ જરૂર ઊભી જ રહે!”

“એટલે?”

“એક જણીનું મારા ઉપર મન મોઢું છે, અને બીજીએ આપને પોતાના સૂર્ય તરીકે ઓળખાવ્યા છે.”

“તો તો આપણે તેઓ આગળ છતા નહિ જ થઈએ; સૂર્ય કંઈ રાતે દેખા દે?”

“પણ આ બે પરીઓ કોણ હતી, જેમનો આપણે બે માટે આવો સારો અભિપ્રાય હતો, એ જાણવાની, હું જે આપને સ્થાને હોઉં તો, જરૂર ઉત્કંઠા રાખું.”

“પણ તેમની પાછળ દોડાદોડ કર્યા વિના પણ આપણે તેમને ઓળખી શકીશું. બંને જણીઓ આપણા દરબારની જ બાનુઓ હતી અને આપણે તેમના અવાજ ઉપરથી દિવસે જરૂર પારખી શકીશું. કાલે તું જ તપાસ કરજે, એટલે બસ.”

“ તો સરકાર, આપે હમણાં મને આપના નવા પ્રેમની જે ખાનગી વાત કરી, તેનું શું સમજવું? આપની આ નવી પ્રશંસક પ્રત્યે આપનું મન લોભાયું તો નથી ને?”

“ ના રે ના; માદમુઆઝેલ દ લા વાલિયેરને એવી સુંદર આંખો છે! તેને ભુલાય જ શી રીતે?”

“ પણ આ બીજનો અવાજ વધુ મધુર છે, એટલે હું પૂછું છું.”

“ પણ સુંદર આંખોને સુંદર કડીએ તેથી મધુર અવાજને મધુર ન કહી શકાય? પણ જે સેંતેગનો, મેં નાનકડી લા વાલિયેર ઉપર મને ઊભા થયેલા ભાવની વાત કરી, તે બહાર ન જવી જોઈએ. મેં તારા સિવાય મારી એ ગુપ્ત વાત કોઈને કહી નથી; એટલે બીજું કોઈ કાલે એ વાત જાણતું થયે, તો તેં જ એને કહ્યું હશે, એવું માનતાં મને વાર નહિ લાગે.”

“ આપ સરકાર ગુસ્સે થઈ ગયા, ખરું?”

“ ના, ના; પણ એ બિચારી છોકરીની વલે બેસી જાય ને!”

“ જરા પણ ફિક્કર ન કરશો, સરકાર.”

“ તો તું વચન આપે છે ને?”

“ વચન આપું છું, સરકાર.”

રાજા હસતા હસતા મનમાં બોલ્યા, “ બસ હવે આવતી કાલે બધાં જ જાણતાં થયાં હશે કે, રાતે હું લા વાલિયેરને શોધવા નીકળ્યો હતો!”

પછી પોતે જંગલના કયા ભાગમાં છે, એ જાણવા આસપાસ જોઈને તેમણે કહ્યું, “ આપણે ક્યાંક ભૂલા તો નથી પડયા ને?”

“ ના, ના, સરકાર; જુઓ પેલો ઝાંપો દેખાય; ત્યાં આગળ થઈને આપણે જવાના હતા, તેવામાં કોઈ સ્ત્રીઓની વાતચીતનો અવાજ સાંભળી, આપણે આડા ફંટાયા હતા. અને એમ આડા ફંટાયા તે સારું જ થયું; કારણ કે મને આપ નામદારના નામ સાથે મારું નામ બોલાયેલું સાંભળવા મળ્યું.”

“ તું એ ને એ વાત ઉપર વારંવાર આવ્યા કરે છે, કંઈ!”

“સરકાર, ક્ષમા કરજે; પણ આખી પૃથ્વીના તળ ઉપર એવી સ્ત્રી હોવાનું જાણમાં આવવું કે, જે આપણે જાણતા પણ ન હોઈએ, ને આપણે તે માટે લાયક પણ ન હોઈએ, છતાં આપણું નામ ગોખતી હોય, એ ઓછા આનંદની વાત ન કહેવાય. જોકે, આપ નામદારને તો વગર માગી એવી પ્રશંસા હરહંમેશ મળતી રહેતી હોવાથી, આપને એ વાતની કશી નવાઈ ન લાગે, એ સ્વાભાવિક છે.”

“ના, ના, સંતેગનો; મને પણ વગર માગ્યે આવી પોતાના અંતરની ભક્તિ અર્પનારી કોઈ સ્ત્રી છે એ જાણી આનંદ જ થયો છે. અને મારું મન, મેં તને કહ્યું હતું તેમ, લા વાલિયેર તરફ બંધાઈ ગયું ન હોત, તો હું જરૂર આ મારી પ્રશંસકને—”

“લા વાલિયેરની બાબતમાં એવી કશી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, સરકાર.”

“તેનું નામ દઈ તેં ફરી મને તેની યાદ અપાવી; હવે જલદી ચાલ, આપણે તેને શોધવા નીકળ્યા હતા એ મૂળ કામે જ પાછા આગળ ચાલીએ.”

પણ એટલામાં કોઈ સ્ત્રીનાં ડૂસ્કાંનો અને ‘દોડો’, ‘દોડો’ એવા મદદ માટેના પોકારનો અવાજ સાંભળતાં બંને જણ તે તરફ દોડયા.

થોડે દૂર જતાં રસ્તા વચ્ચે જ એક બાઈ, બીજીને હાથમાં ઝીલી, ઘૂંટણિયે પડેલી દેખાઈ; અને ત્રીજી થોડે દૂર ઊભી ઊભી મદદ માટે પોકારો કરતી હતી.

રાજએ પાસે જઈને પૂછ્યું: “શી વાત છે?”

“કોણ, રાજજી?” એમ કહેતાં કહેતાંમાં તો મોંતાલેએ પોતાના હાથમાં પકડેલી લા વાલિયેરને છોડી દીધી એટલે તેનું માથું ધબ દઈને જમીન ઉપર પછડાયું.

રાજએ જરા કડક થઈને પૂછ્યું, “હા, હા, રાજજી છે; પરંતુ તેથી તમારા હાથમાં પકડેલી બાઈને આમ જમીન ઉપર કેમ પટકી દીધી? તે કોણ છે?”

“માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેર છે, સરકાર.”

“માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેર?”

“હા સરકાર; તે હમણાં જ બેભાન બની ગઈ છે.”

“તો સરજનને બોલાવી લો.”

સેંતેગનોને ચોંકી ઊઠ્યો. રાજજીએ થોડા વખત પહેલાં પોતાને લા વાલિયેર ઉપર ઉત્પન્ન થયેલા પ્રેમની ગુપ્ત વાત કરી હતી અને તેને અંધારામાં શોધવા જ તેઓ નીકળ્યા હતા. દરમ્યાન, વચ્ચે, ઝાડ નીચે. બેસી વાતો કરતી કોઈ સ્ત્રીઓની ગુપ્ત મંત્રણાઓ સાંભળવા તેઓ થોભ્યા હતા. પરંતુ રાજજીએ અત્યારે જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા, તે તદ્દન ભાવ વિનાના ટાઢા જ હતા. નહિ તો પોતે જેને પ્રેમ કરતા હોય તેને બેભાન પડેલી જાણી માત્ર સરજનને બોલાવવાનું કોઈ ન કહે!”

“સેંતેગનો, તું માદમુઆઝોલ વાલિયેરની તપાસ રાખતો રહે; હું મોડમને જઈને ખબર આપું છું કે, તેમની બાનુને અકસ્માત નડ્યો છે અને તે બેભાન થઈ ગઈ છે.”

રાજજી મોડમને મળવા ચાલ્યા ગયા, તે દરમ્યાન પાસે થઈને એક ઘોડાગાડી પસાર થતી હતી તેને થોભાવી સેંતેગનો લા વાલિયેરને દરબાર-ગઢમાં લઈ આવ્યો.

રાજજીએ મોડમને શોધી કાઢી, અને એક ઝાડ નીચેની બેઠક ઉપર તેની સાથે તે બેસી ગયા.

“સરકાર, તમે મારા તરફ જરા બેદરકારી દેખાડવાના કોલકાર કર્યા છે, તે ભૂલી ગયા?”

“અરેરે! મોડમ, આપણે કરેલા કરારો બહુ આકરા છે; મારાથી તે પાળી શકાય તેમ લાગતું નથી; હું તો ક્યારનો તમારી પાસે આવવાનું બહાનું જ શોધી રહ્યો હતો, અને તે ખુશનસીબીથી મને મળી પણ ગયું છે; હું એક અકસ્માતની વાત કરવા જ તમારી પાસે આવ્યો હતો.”

“ક્યો અકસ્માત?”

“તમારી તહેનાત-બાનુઓમાંની એક માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેર જંગલમાં બેભાન થઈ ગઈ છે.”

“વાહ સરકાર, એના તરફ પ્રેમભાવ દેખાડવાનું શરૂ કરવાની આવી તક જતી કરીને તમે અહીં દોડી આવ્યા? તમારે તો તે છોકરીને હાથમાંથી છોડવી જોઈતી નહોતી. તો આપોઆપ, તેના ઉપર તમને પ્રેમ ઊભો થયો છે, એવી વાત જાહેર થઈ જત!”

“સાચી વાત! જો કે, મેં સેંતેગનોને કહીને મારું મન લા વાલિયેર ઉપર મોહ્યું છે, એવી ખબર ચોતરફ ફેલાવવાની પેરવી તો કરી જ દીધી છે.”

“પણ સરકાર, તમારી એ પ્રેમપાત્રને મરતી મૂકી તમે અહીં દોડી આવ્યા, તે ઉપરથી સેંતેગનો જ શું ધારશે? એ કંઈ તમે તેના તરફ પ્રેમભાવ દાખવ્યો ન કહેવાય!”

“ખરી વાત, ખરી વાત; તમે યોજનાના બધા છેડાઓ કેવા સંભાળી જાણો છો? ઠીક, તો હું ત્યાં જ જાઉં છું અને પેલી બેભાન બનેલી પ્રત્યે ખૂબ જ પ્રેમભાવ દાખવવા મંડી જાઉં છું!” એમ કહી રાજજીએ મેંડમનો હાથ જોરથી દબાવ્યો.

રાજજીનું રહસ્ય

રસ્તામાં જ રાજજીને સેંતેગનો સામો આવતો મળ્યો. “દરદી કેમ છે?” રાજજીએ ફિક્કર-ચિતાનો ઢોંગ કરીને પૂછ્યું.

“સરકાર, મારે શરમિદા થઈ કબૂલ કરવું જોઈએ કે, મને કશી જ ખબર નથી.”

“શું કશી જ ખબર નથી? એ કેવું?” રાજજી જાણે પોતાના પ્રેમપાત્રની કશી જ ખબર ન રાખી તે માટે ગુસ્સો થયાનો ઢોંગ કરીને બોલ્યા.

“સરકાર, ક્ષમા કરજો; પરંતુ, અચાનક મને પેલી ઓકવૃક્ષ નીચે વાતો કરનારી ત્રણમાંથી મારાં વખાણ કરનારી ભેગી થઈ ગઈ, એટલે હું રોકાઈ ગયો; અને હવે હું આપનાં વખાણ કરનારીની ભાજ મેળવવા નીકળતો જ હતો, ને આપ સામે મળ્યા.”

“ઠીક, ઠીક, પણ માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેર પહેલી, એ ખબર છે ને?” પોતે ધારણ કરેલો ઢોંગ આગળ ચલાવતાં રાજજીએ કહ્યું; “પણ તારાં વખાણ કરનારીનું નામ શું છે તે તો કહે!”

“તોને શારોંત.”

“તે સુંદર છે ખરી?”

“ઘણી જ સુંદર છે, સરકાર; અને તેનો અવાજ મેં પારખી કાઢ્યો એટલે પછી તેને ખબર ન પડે તે રીતે તેને જ પૂછપરછ કરીને મેં ખાતરી કરી લીધી કે, તે પોતાની બે સખીઓ સાથે થોડા વખત ઉપર ઓક-વૃક્ષ નીચે વાતો કરતી બેઠી હતી, તેવામાં વરુ કે કોઈ લૂંટારુ આવ્યો છે એમ માની, તેઓ ગભરાઈને ત્યાંથી નાસી છૂટી હતી.”

“ તો પછી, તેની બે સખીઓ કોણ હતી તે તેં પૂછી ન લીધું ? ”

“ સરકાર, આપ મને બાસ્તિલમાં મોકલી આપવાના છો કે નહિ, તે પ્રથમ કહી દો. ”

“ કેમ ? ”

“ કારણ કે, હું સ્વાર્થી તેમ જ મૂરખ નીવડ્યો છું. મારાં વખાણ કરનારી મને મળી ગઈ એ આનંદમાં બાકીની બે વિષેની માહિતી મેળવવાનું જ હું ભૂલી ગયો. મને મનમાં એમ પણ હતું કે, આપનું મન તો માદમુઆઝોલ દે લા વાલિયેર તરફ જ આકર્ષાયું છે, એટલે ઓકવૃક્ષ નીચેની આપની ભક્તનું નામ જાણવાની આપને એટલી બધી ઉત્સુકતા નહીં જ હોય. અને તોને શારોત માદમુઆઝોલ દે લા વાલિયેરની ખબર કાઢવા જવાની ઉતાવળમાં હોય એમ લાગતું હતું, એટલે મને વધુ પૂછ-પરછ કરવાની તક પણ ન હતી. ”

“ ઠીક, ઠીક, હું પણ તારી પેઠે ખુશનસીબીથી અવાજ ઉપરથી કોઈક વખત મારાં વખાણ કરનારીને શોધી કાઢીશ. ”

“ સરકાર, આપ તો કોઈને છોડવા માગતા નથી ! માદમુઆઝોલ દે લા વાલિયેર તો છે જ, અને આ પાછી ‘ રોયલ-ઓક ’વાળી ઉપર પણ આપનું મન ચોંટ્યું હોય એમ લાગે છે. અને ત્રણમાંથી એક જણી જે ઓળખાઈ ગઈ છે, તો તેની પાસેથી બીજી બેનાં નામ મેળવવાનું હવે મુશ્કેલ નથી. ”

“ ઠીક, ઠીક, પરંતુ હું તારી પેઠે તેના અવાજ ઉપરથી જ તેને શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરીશ. પણ હમણાં તો આપણને લા વાલિયેરની જ તબિયતની ફિક્કર છે; એટલે પ્રથમ ત્યાં જ જઈએ. ”

જે કમરામાં લા વાલિયેરને સુવાડવામાં આવી હતી ત્યાં સેંતેગનો રાજજીને લઈ ગયો. તે હવે બગીચાના ઠંડા પવનથી ભાનમાં આવી ગઈ હતી; પણ તેનાં કપડાંનું ઠેકાણું ન હતું, અને તે ગંભીર ચિંતામાં પડી ગઈ હોવાથી, તેનો ખ્યાલ પણ તે તરફ રહ્યો ન હતો.

રાજા તેને ખબર ન પડે તે રીતે ઓરડામાં દાખલ થયો; પણ ચંદ્રનો પ્રકાશ પડેલું તેનું મુખ જોતાં જ બોલી ઊઠ્યો, “ભલા ભગવાન, એ તો મરી જ ગઈ છે ને!”

“ના સરકાર,” મોંતાલે ધીમે અવાજે બોલી; “ઊલટું તેને હવે સારું છે. તને સારું છે ને, લુઈઝા?”

પણ લુઈઝાએ પોતાની ધૂનમાં કશું સાંભળ્યું ન હતું. એટલે મોંતાલેએ આગળ કહ્યું, “રાજાજી તારી તબિયતની ખબર પૂછે છે.”

“રાજાજી?” જાણે લુઈઝાના હૃદયમાં કટાર પેસી ગઈ હોય એમ વેદનાથી તે બોલી ઊઠી.

“હા, હા,” મોંતાલેએ જવાબ આપ્યો.

“તો રાજાજી આ તરફ આવ્યા છે?” આસપાસ જોયા વિના જ લુઈઝાએ પૂછ્યું.

“એ જ અવાજ! એ જ અવાજ!” રાજાએ સેંતેગનોના કાનમાં ધીમેથી કહ્યું.

“હા સરકાર; એ જ અવાજ છે; તેણે જ સૂર્ય પ્રત્યેનો પોતાનો પ્રેમ જાહેર કર્યો હતો.”

રાજાજી હવે લા વાલિયેર તરફ પહોંચીને બોલ્યા, “માદામુઆઝોલ દ લા વાલિયેર, તમારી તબિયત ઠીક નથી; હમણાં જ ઉપવનમાં તમને બેભાન થયેલાં મેં જોયાં હતાં. તમને શું થયું હતું?”

“સરકાર,” પેલી બિચારી ફીક્રી પડી જઈને ધૂજતી ધૂજતી બોલી; “મને ખબર નથી.”

“તમે ઘણું ચાલ્યાં હશે, એ થાકથી કદાચ —”

“ના સરકાર,” મોંતાલે ઉત્સુકતાથી બોલી ઊઠી; “ચાલવાનો થાક નહોતો લાગ્યો; કારણ કે અમે આખો વખત ‘રોયલ-ઓક’ નીચે બેઠાં બેઠાં વાતો જ કરતાં હતાં.”

“‘રોયલ-ઓક’ નીચે?” રાજાએ ચોંકી સેંતેગનો તરફ નજર કરીને કહ્યું.

“હા, હા; ‘ચેલ-ઓક’ નીચે માદમુઆઝોલ તોને શારેત સાથે, ખરું ને?” સેતેગ્નોએ પૂછ્યું.

“તમે શી રીતે જાણ્યું?” મોંતાલેએ સામું પૂછ્યું.

“સીધી સાદી રીતે જ—અર્થાત્ તેમણે પોતે જ મને એ વાત કહી છે.”

“તો તો માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેર શાથી બેભાન બની ગયાં હતાં તેનું કારણ પણ તેમણે કહ્યું જ હશે?”

“હા, હા; કોઈ વરુ કે લૂંટારુ આવી પહોંચ્યાની વાત હતી, ખરું ને?”

લા વાલિયેર આંખો સ્થિર રાખી બધી વાતચીત સાંભળતી હતી. રાજ હવે પોતાની લાગણી દબાવી રાખી ન શકતાં બોલી પડ્યો, “ગભ-રાવાની કંઈ જરૂર નહોતી; કારણ કે, જે વરુની તમને બીક લાગી હતી, તે બે પગવાળું જ હતું!”

“તો કોઈ માણસ જ અમારી બધી વાત સાંભળતું હતું, ખરું?” લુઈઝા ચીસ પાડતી હોય તેમ બોલી ઊઠી.

“પણ ધારો કે કોઈ માણસ સાંભળતો હોય, તોપણ શું થયું? કોઈ સાંભળતું હોય તો તમે ન બોલો એવું કંઈ તમે બોલ્યાં નહીં જ હો!”

લા વાલિયેર પોતાના બે હાથ આમળી, પોતાનું મોં તેમાં સંતાડી બોલી, “ભગવાનને ખાતર કહો, કોણ ત્યાં છુપાયું હતું? કોણ બધું સાંભળતું હતું?”

રાજ હવે તેની પાસે જઈ તેનો એક હાથ પોતાના હાથમાં લઈ બોલ્યો, “હું સાંભળતો હતો. તમને બીક લાગી જાય તેવું તો કંઈ હું કરી બેઠો નથી ને?”

લા વાલિયેર એક મોટી ચીસ નાખી ફરીથી બેભાન થઈ ગઈ; અને તેની ખુશ્શીમાં જડની પેઠે ગબડી પડી. રાજ માંડ માંડ તેને પોતાના હાથમાં ઝીલી લઈ શક્યો.

પ્રે.—૯

મોંતાલે અને તોને શારોંત પાસે જ હતાં, પણ રાજજી પોતે બધી વાતો સાંભળી ગયા છે એ જાણી ડરનાં માર્યાં સડક થઈ દૂર જ ઊભાં રહ્યાં. રાજએ જ એક ઢીંચણ જમીન ઉપર ટેકવી, લા વાલિયેરને કેડેથી પોતાના હાથમાં તોળી રાખી.

“આપ સરકાર સાંભળતા હતા?” તોને શારોંત પણ બોલી ઊઠી. પણ રાજએ તેને કશો જવાબ આપવા પ્રયત્ન ન કર્યો. તે માત્ર લુઈઝાની બંધ આંખો સામું જ જોઈ રહ્યો અને તેનો સરી પડતો હાથ તેણે પોતાના બીજા હાથમાં પકડી લીધો.

“હા, હા;” એમ કહેતો સેંતેગ્ને! પણ માદમુઆઝોલ દ તોને શારોંત પણ બેભાન થઈ ગબડી પડે તો તેને પોતાના હાથોમાં પકડી લેવા, હાથ લાંબા કરી પાસે ધસી ગયો. પણ તોને શારોંત એમ બેભાન થઈ જાય તેવી મૂર્તિ ન હતી. તે તો સેંતેગ્ને ઉપર એક ભયંકર નજર નાંખી, ઝટ બહાર ભાગી.

મોંતાલે જરા વધુ હિંમત ધારણ કરી, લુઈઝા તરફ જલદી આગળ ધસી આવી, અને તેને રાજજીના હાથમાંથી તેણે લઈ લીધી. રાજ પોતે જ હવે ધારણ ગુમાવી રહ્યો હતો; કારણ કે લુઈઝાના સુગંધીદાર વાળના ગુચ્છ તેના મોં ઉપર ફેલાઈ રહી, તેના માથામાં જાણે ભડાકા ફોડવા લાગ્યા હતા. છતાં લુઈઝાને હાથમાંથી છોડતાં જાણે રાજજી પોતાના પ્રાણ અળગા કરતા હોય એવું મોંતાલેને લાગ્યા વિના ન રહ્યું.

સેંતેગ્ને પણ એ જોઈ તરત જ મનમાં ગણગણ્યો, “વાહ, આ તો ભારે પરાક્રમ છે; એ પરાક્રમ બીજાને પ્રથમ કહેવાનું બહુમાન હું જતું કરું, તો મારા જેવો મૂરખ કોઈ ન કહેવાય!”

રાજજીએ, તેનો વિચાર જાણી ગયા હોય એમ તરત તેને કહ્યું, “જેજે આ વાત કોઈને કરવાની નથી.”

પણ રાજજી ભૂલી ગયા કે, ક્લાકેક પહેલાં તેમણે એવી જ સૂચના તેને કરી હતી; અલબત્ત તે વખતે તે સૂચના કરવા છતાં મનમાં આશા

હતી કે, સેંતેગ્નો એ વાત બહાર કહેવા જ માંડશે. પણ અન્યારે તો તેમને ડર જ હતો કે, સેંતેગ્નો આ બધી વાત બહાર ફેલાવી તો નહીં દે!

અને અર્ધા કલાક બાદ જ ફેંતેબ્લો મુકામે સૌ કોઈ જાણી ગયું કે, રાજજી માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેરની તબિયત બાબત ચિંતા બતાવતાં છેક ફીકા પડી ગયા હતા, અને બેભાન બનેલી તેના શરીરને હાથમાં પકડતાં જ ધૂજી ઊઠયા હતા. અર્થાત્ આખા યુગની એક મહાન ઘટના બની ચૂકી હતી : રાજજી માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેરના પ્રેમમાં પડયા હતા. હવે મોંશ્યોર નિરાંતની ઊંઘે ઊંઘી શકશે !

રાણીમાતા, પરિસ્થિતિમાં આવેલા આ અચાનક ફેરબદલાની ખુશખબર જુવાન રાણી મારિયા થેરેસાને અને ફિલિપને સંભળાવવા દોડી ગયાં.

પરંતુ, તેમણે એ ખબર કહેવા માટે જુદો જ રસ્તો લીધો. તેમણે રાણીને કહ્યું, “ જુઓ થેરેસા, તમે ખોટાં જ રાજજી ઉપર વહેમાતાં હતાં ને? આજે હવે લોકો કહેવા લાગ્યા છે કે તેમને બીજી કોઈ ઉપર પ્રેમ છે! એટલે કાલની વાત જેમ જૂઠી હતી, તેમ આજની પણ એવી જ ગણવી જાઈએ.”

ફિલિપને તેમણે ‘રોયલ-ઓક’વાળો આખો બનાવ કહી બતાવ્યો અને કહ્યું, “ તું તારી પત્ની બાબત જે અદેખાઈઓ કરે છે, તે કેવું ખોટું છે? રાજજી તો નાનકડી લા વાલિયેરના પ્રેમમાં પડયા હોવાનું કહેવાય છે. તું તારી પત્નીને એ બાબત વિષે વાત કરીશ નહિ. રાણીને કાને તો એ વાત પહોંચવી જ ન જાઈએ.”

આ છેલ્લા વાક્યની ધારી અસર તરત થઈ; કારણ, મોંશ્યોર તરત સ્વસ્થ થઈ, વિજેતાની પેઠે, પોતાની પત્નીને શોધવા દોડી ગયા. કારણ, હજુ મધરાત થવાની વાર હતી, અને ઉત્સવ સવારના બે વાગ્યા સુધી ચાલ્યા કરવાનો હતો. મોંમને શોધી કાઢી તેમણે સીધું જ સંભળાવી દીધું—

“કોઈને કશી વાત ન કરશો અને રાણીજીને તો જરા પણ નહિ; પણ રાજજી વિષે શી વાત ચાલે છે તે જાણી? રાજજી લા વાલિયેરના પ્રેમમાં ગળાબૂડ ડૂબી ગયા છે!”

અંધારું હતું એટલે મોડમે બાજુએ જોઈને નિરાંતે હસી લીધું. તેને પોતાની અને રાજની યોજનાનાં ધાર્યા ફળ આવ્યાં હોવાનો પુરાવો મળી ગયો!

પણ જ્યારે મોંશ્યેરે મોડમને વાતાવાતમાં ‘રોયલ-ઓક’વાળો આખો બનાવ કહી બતાવ્યો, ત્યારે મોડમ ચિંતામાં પડી ગઈ. કારણ કે, લા વાલિયેર જે રાજજી પ્રત્યેનો પોતાનો પ્રેમ સખીઓ આગળ બોલી ગઈ હોય, અને રાજજીએ એ બધું છુપાઈને સાંભળ્યું હોય, તો પરિસ્થિતિ પોતે ધારેલે માર્ગે વળી ન કહેવાય. ઉપરાંત રાજજી હમણાં જ તેને થોડા વખત પહેલાં મળી ગયા ત્યારે તેમણે ‘રોયલ-ઓક’ વાળા પ્રસંગનો ઉલ્લેખ પણ નહોતો કર્યો!

એટલે પતિથી છૂટી પડતાં મોડમે તરત રાજની શોધ શરૂ કરી. રાજ મળતાં જ તેણે અજાણી થઈ પૂછ્યું, “પછી પેલી લા વાલિયેરનું શું થયું?”

“તે અચાનક બહુ નબળી પડી ગઈ છે.”

“પણ તો પછી, આપણે જે અફવા ફેલાવવી હતી કે, તમે તેના પ્રેમમાં પડયા છો, તેનું શું થયું?”

“તો પણ એ અફવા તો ફેલાય એવી વ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે,” રાજએ બેફિકરાઈથી જવાબ આપ્યો. તેને ખબર ન હતી કે, ‘રોયલઓક’ વાળી વાત જાણીને, રાજ તે વાતનો ઉલ્લેખ કરે છે કે નહિ એ જાણવા જ, મોડમ આ બધું પૂછે છે. પણ પુરુષમાં સ્ત્રીનું અંતર પામી જવા જેટલી અક્કલ ક્યાં હોય છે? અને તેય પ્રેમના કાદવમાં ગરક થયેલા પુરુષમાં!

આટલી વાત કરી, રાજ મોડમથી તરત છૂટો પડી ગયો!

મોડમ તરત સેંતેગનોની શોધમાં નીકળી પડી. તે તો ‘રોયલ-ઓક’ વાળી વાત બધાંને કહેવા આતુર જ હતો; તેમાંય મોડમ જેવો શ્રોતા તેને મળે તો તો આરે આનંદની વાત! એટલે તેણે રજેરજ વાત મોડમને કહી સંભળાવી.

એની વાત પૂરી થતાં મોડમે તેને ભારપૂર્વક પૂછ્યું, “અને સાથે સાથે કબૂલ કરી દો કે, તમે અને રાજજીએ મળીને આ અફવા ખોટેખોટી જ ફેલાવવાનું પડ્યંત્ર રચ્યું છે!”

“મારી ઈજજતના સોગંદ, મોડમ; હું પોતે જ સાથે હાજર હતો ને!”

“તો શું લા વાલિયેરે કહેલી વાતની અસર રાજજીના હૃદય ઉપર પણ સાચેસાચ થઈ છે?”

“ચોક્કસ, મોડમ, જેમ તોને શારોંતના શબ્દોની અસર મારી ઉપર થઈ છે તેમ જ! અરે લા વાલિયેર જ્યારે તેમના હાથમાં પડી, ત્યારે રાજજીની હાલત જેવા જેવી થઈ હતી!”

“તમને જે દેખાયું હોય તે મને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી દો જાઉં.”

“અરે રાજજીએ તેને હાથમાં ઝીલી ત્યારે રાજજી જ લાગણીવશ થઈ જાતે બેભાન થઈ જવાની આણી ઉપર આવી ગયા હતા.”

“વાહ, તમને વાતો સારી કહેતાં આવડે છે,” એમ કહી મોડમ પ્રયત્નપૂર્વક એક ચીસ દબાવી દઈને, ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

મધ્યરાત્રીનું પરિભ્રમણ

૧

શવાલિયેર દ લોરેઈન પોતાની ઝેર ઓકતી જીભ અને ઝેર ભરેલું
હૃદય લઈ, મોંશ્યોર પાસે આવી પહોંચ્યો.

“મોંશ્યોર એક વિચિત્ર બાબત તમારા લક્ષમાં આવી?”

“કઈ?”

“રાજજીએ દ ગીશને ભૂંડો આવકાર આપવાનો માત્ર દેખાવ જ
ક્યો છે!”

“માત્ર દેખાવ જ?”

“હા, હા; ખરી રીતે તો તેને તેમણે પોતાનો કૃપાપાત્ર બનાવી દીધો
છે.”

“કેવી રીતે?”

“તેને દેશનિકાલ ક્યો હતો એટલે તે પાછો આવ્યો ત્યારે તેને
ફરી કાઢી મૂકવાને બદલે, તેમણે તેને નૃત્યમાં પાછો ભાગ લેવા દીધો.”

“રાજજીએ એમાં શું ખોટું કર્યું? તે બિચારો થોડો અણુઘડ હશે કે
બહુ બહુ તો કઢંગો; પણ તે સિવાય તેનો બીજો કશો વાંક કયાં હતો,
જેને કારણે તેને દરબારમાંથી દેશનિકાલ કરવા જેવી કપરી સજા કરવી
ઘટે?”

“વાહ, આ તો બધે જ ઉદારતાની પરાકાષ્ઠાનું વાતાવરણ લાગે
છે ને! અને તમારા કરતાં તો રાજજીને તેની વધારે અદેખાઈ હોવી
જોઈતી હતી!”

“રાજજીને અદેખાઈ? શાની અદેખાઈ વળી?”

લૉરેઈન હવે સમજી ગયો કે, વાત કંઈક પલટાઈ છે. એટલે તેણે ફેરવી તોળ્યું : “પોતાની સત્તાની—પોતાના હુકમની અવગણના થાય એની તો ખરી ને?”

“હા, હા; એ વાત તો બરાબર છે.”

“તો શું તમે પોતે તો દ ગીથ માટે ક્ષમાયાચના કરવા નહોતા ગયા ને, નામદાર?”

“ના, ના; દ ગીથ આમ તો સારો માણસ છે; પણ મેંડમ સાથેનો તેનો કેટલોક વ્યવહાર મને નહોતો ગમતો એટલું જ.”

શવાલિયેરને દ ગીથ તરફ ખૂબ આણુગમો હતો; પણ તે જોઈ ગયો કે, વાત ક્યાંક ખોટકાઈ પડી છે. એટલે તેણે રાહ જોવાનું સલાહભર્યું માન્યું. ઉપરાંત દ વાઈ આવશે ત્યારે પોતા કરતાં પણ મૉંશ્યોરને દ ગીથ સામે સારી રીતે ઉશ્કેરી શકાશે એમ તેને લાગ્યું.

તેણે આખી પરિસ્થિતિના અંકોડા મેળવી જોવા પ્રયત્ન કર્યો. દ ગીથને કાઢી મૂકવામાં આવ્યો હતો, છતાં તે પાછો આવ્યો હતો. અને તે પણ જ્યારે મેંડમને હવે તેના તરફ કશી લાગણી રહી ન હતી ત્યારે! બીજી બાજુ, મેંડમ હવે રાજજી તરફ વળવા લાગી છે, પણ હાલમાં જ સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે રાજ હવે મેંડમ સિવાયની કોઈ ત્રીજી તરફ જ વળ્યો છે, ત્યારે! અર્થાત્ આ બધું કોકડું ઊકલી રહે ત્યાં સુધી શાંત રહેવામાં જ ડહાપણ છે.

મૉંશ્યોરનો દાંત દુઃખતો હોવાથી તે હવે રાતના વધુ બહાર નહીં નીકળે, એવો તેમનો સંદેશો મેંડમને પહોંચાડી, લૉરેઈન બગીચાઓ તરફ નીકળવા જતો હતો, તેવામાં તેણે બે જણને વાતો કરતા જતા જોયા. તે બે દ ગીથ અને દ બ્રાજલોન હતા. તેમને આણુગમાનું વંદન કરી, તે દરબારગઢ તરફ ચાલ્યો. ત્યાં આંગણામાં તેણે બે સ્ત્રીઓને ગુપચુપ ચાલી જતી જોઈ. તેમાંની એકની ટટ્ટાર રુઆબદાર ચાલ જોઈ તે ચોંક્યો.

પણ તેવામાં તેના નોકરે તેની પાછળ દોડી આવી તેને મળવા કોઈ સંદેશવાહક આવ્યો હોવાનું જણાવ્યું.

“ભલે, સવારે મળીશું,” લોરેઈને હજુ પેલી બે જણીઓનો પીછો પકડવાની વૃત્તિથી કહ્યું. કારણ તેને એ બંને કોણ હતી તેની કલ્પના આવી ગઈ હતી.

“પણ તે કોઈક અગત્યના કાગળો લાવ્યો છે.”

“ક્યાંના છે?”

“એક ઈંગ્લેંડથી અને બીજા કેલેથી.”

“કેલેથી? ત્યાંથી વળી મને કોણ કાગળ લખનારું હતું?”

“આપના મિત્ર દ વાર્દના અક્ષરો ઓળખાય છે ખરા.”

લોરેઈને તરત પોતાના તંબૂ તરફ ચાલ્યો ગયો.

૨

લોરેઈનેને પોતાના પત્રો વાંચવા પાછળ મૂકી, હવે આપણે પેલી બે સ્ત્રીઓ સાથે જઈએ. તે બે તોને શારોંત અને મેંડમ પોતે હતાં.

મેંડમે તોને શારોંતને કડક અવાજે કહ્યું, “હવે બધી વાત વિગતે મને કહી દે જાઉં.”

“આપ નામદાર મારા ઉપર ગુસ્સે તો થયાં નથી ને?”

“પણ તમે લોકો મારી તહેનાત-બાનુઓ છો; અને તમારી ગાંડીઘેલી વાતોથી રાજાજને કંઈ ખોટું તો નથી લાગ્યું ને, એની મારે ખાતરી કરવી છે. અને તેથી પ્રથમ મારે જાતે જઈને એ ખાતરી કરવી છે કે, તમે લોકો જે ઝાડ નીચે બેઠાં હતાં, ત્યાં તમે કરેલી વાતો પાછળની વાડમાં સંતાનાર સાંભળી શકે કે નહિ.”

“પણ નામદાર, આપ આટલાં જલદી જલદી ચાલશો તો થાકી જશો. એ જગા હજુ બહુ દૂર છે.”

“તો તમે ત્રણ જણાં હતાં, કેમ?”

“હા જી; લા વાલિયેર, મેંતાલે અને હું.”

“ અને તેં રાજજી વિષે બહુ તુચ્છકારપૂર્વક વાત કરી હતી કેમ ?”

“ નામદાર, અમે નિર્જન જગાએ બેસી, દરબારનાં બધાં માણસોમાં કોણ સારું છે, એવી ચર્ચા કરતાં હતાં, એટલે મારા બોલવાનો એવો અર્થ થાય ખરો. પણ હું આશા રાખું છું કે, આપ નામદાર રાજજીને મારે વિષે કંઈ ખોટું લાગ્યું હશે તો જરૂર સુધારી લેશો.”

“ જરૂર હું પ્રયત્ન કરીશ; પરંતુ અંધારું હતું અને ગમે તેવી નીરવતા હોય, તો પણ રાજજી તમો લોકોને ઓળખી શકે કે તમારી વાતો સાંભળી શકે એની જ મને ખાતરી નથી. એટલે પહેલાં તો હું એ જ ખાતરી કરી લેવા માગું છું.”

“ પણ નામદાર, લા વાલિયેર જો ઓળખી શકાઈ, તો હું પણ ઓળખાઈ જ ગઈ હોઈશ એવો મને ડર છે. ઉપરાંત સેંતેગનોએ એ બાબતમાં તો હવે કશી શંકા જ રહેવા નથી દીધી.”

“ પણ તેં રાજજી વિષે એવાં તે શાં અપમાનકારક વેણ કાઢ્યાં હતાં ?”

“ નામદાર, મેં અપમાનકારક કહી શકાય તેવાં વેણ નહોતાં કાઢ્યાં; પણ મારી સાથેની બાનુએ રાજજી વિષે બહુ ભક્તિમાવ અને પ્રેમભાવ-ભર્યાં વેણ કાઢ્યાં હતાં, એટલે તેની સરખામણીમાં મારાં વેણ અપમાન-કારક લાગે ખરાં.”

“ એ મોંતાલે છોકરી બહુ ભાન વિનાની છે.”

“ ના નામદાર, મોંતાલે નહિ, લા વાલિયેર એ બધું બોલી હતી.”

મોંડમે ચાંકી ઊઠવાનો ઢોંગ કર્યો; જાણે તેણે એ વાત પહેલી વખત જ સાંભળી હોય. તે બોલી, “ પણ રાજજી એટલે દૂરથી તમારી વાતો સાંભળી શક્યા હોય કે નહિ, એ બાબતમાં જ મને શંકા છે; એટલે તે ખાતરી કરી જોવા જ આપણે તે સ્થાને જઈએ છીએ.”

પણ તેને લગભગ ખાતરી જ હતી કે, રાજજીએ એ વાતો સાંભળી જ છે, અને તે સાંભળીને જ તેમનો ભાવપલટો થઈ ગયો છે. એટલે તેણે ઝટપટ એક યોજના મનમાં ગોઠવી કાઢી અને રાજજી માટે તુચ્છકાર-

ભરી વાતો કરવા બદલ તોને શરોતને ધમકાવવાનો દેખાવ કરી છેવટે તેને કહ્યું, “પણ હજુ આપણે આખી વાતની માંડવાળ કરાવી થકીએ તેમ છીએ. તું એવી વાત કહેવા માંડ કે, તમે ત્રણે જણીઓ રાજજી વાડ પાછળ ઊભા રહી બધું સાંભળે છે એમ જાણીને જ જે કંઈ બોલી હતી તે બોલી હતી. ખાસ કરીને તું તો સેંતેગનો સાંભળે છે એવું જાણીને જ, તેને ઉશ્કેરવા ખાતર જ, તેનાં વખાણનાં વાક્યો બોલી હતી. અને તે જ રીતે તારી બીજી સખી પણ રાજજી માટે પ્રશંસાનાં વાક્યો જાણીજેઈને જ બોલી હતી. એ બધી કેવળ રમૂજ ખાતર કરેલી રમૂજ હતી; અને જેમ સેંતેગનો વિષે તું જે કંઈ પ્રશંસાનું બોલી હતી તે સારું નહોતું, તેમ જ લા વાલિયેર રાજજી વિષે પ્રશંસાનું જે કંઈ બોલી હતી તે પણ સારું નહોતું.”

“અરે મેંડમ, લા વાલિયેર તો રાજજી વિષે જે કંઈ બોલી હતી, તે પાછું ખેંચી લેવા એટલી આતુર થઈ ગઈ છે કે, તેને ઉપરાઉપરી જે ફીટ આવે છે તેનું કારણ પણ એ જ છે.”

“બસ, તો તો મોંઠો દ માલિકોર્ન બાબત મોંતાલે જે કંઈ બોલી હતી તે પણ ખોટું જ હતું, અને તું સેંતેગનો વિષે જે કંઈ બોલી હતી તેય ખોટું હતું, તેમ જ લા વાલિયેર રાજજી વિષે જે કંઈ બોલી હતી તે પણ ખોટું હતું, એવી જાહેરાત જલદી કરવા લાગી જ. પોતાનો હોદ્દો ભૂલી, આવી તહેનાત-બાનુઓ ઉપર ખુશ થવા બદલ રાજજીની પણ કંઈક બદગોઈ થાય, તો તેમાં કશું ખોટું નથી. અને મોંતાલે તો તું કહીશ તેમ કહેવા જ લાગશે ને?”

“બહુ જ રાજખુશીથી.”

“અને લા વાલિયેર?”

“એ અડિયલ ટટ્ટુ છે—મશ્કરીમાં પણ તે જૂઠું ન બોલે તેવી છે.”

“પણ એટલું જૂઠું બોલવું તેના હિતમાં હોય તો પણ?”

“તો પણ ! મને ડર છે કે, તે જૂઠું કદી નહિ બોલે.”

“હા, હા, મને પણ ખબર છે કે, એ બહુ જ જિંદી છોકરી છે. પણ જો તે આ રીતે કહેવાની ના પાડશે, તો આખા દરબારમાં તેની ઠેકડી થવા લાગશે, અને પછી એવી છોકરીને મારે તેના ગામડામાં પાછી જ મોકલી દેવી પડશે. રાજજી માટે પ્રેમભાવ બોલી બતાવનારી એવી લંગડી ડોકરીઓનો મારે ખપ નથી.”

આ છેલ્લા શબ્દો તે એટલી તીવ્રતાથી કે, જુસ્સાથી બોલી હતી કે, તોને શારોત પણ થયરી ગઈ.

પણ ‘રોયલ-ઓક’ પાસે તેઓ પહોંચ્યાં ત્યારે ત્યાં બીજા કોઈ બે જણ બેસી વાત કરતા હતા. તોને શારોતે તરત મેંડમનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચ્યું અને તેને આગળ વધતી રોકી.

પણ તેઓ કોણ છે તે જાણી લાવવા ધીમેથી મેંડમ જરા આગળ વધી. ઓક જણનો અવાજ તેને સાંભળાયો, “વાઈકાઉટ, પણ હું તેમને પાગલની માફક ચાહું છું.”

મેંડમ તે અવાજ ઓળખી ગઈ. તે દ ગીશનો અવાજ હતો અને તે તેના મિત્ર વાઈકાઉટ દ બ્રાન્લોન સાથે વાત કરતો હતો.

મેંડમ હવે તોને શારોતને થોડે દૂર ખેંચી ગઈ. પછી તેણે તેને કહ્યું, “તમારા લોકોના પરાક્રમની જ વાતો આ કોઈ બે જણ કરતા લાગે છે. તે હું સાંભળ્યા કરીશ. પણ તું હવે મોંતાલેને જલદી બોલાવી લાવ અને તમે બંને આ ઉપવનની કિનારીએ આવીને ઊભાં રહેજો. આ લોકો ચાલ્યા જશે એટલે હું તમને બોલાવવા આવીશ. પછી તમે બંને ઓક નીચે બેસી તે દિવસની પેઠે વાતો કરજો, એટલે હું વાડ પાછળ ઊભી રહી એ વાતો સાંભળાય છે કેં નહીં તેની ખાતરી કરી લઈશ.”

તોને શારોત તરત ચાલતી થઈ. મેંડમ પાછી જઈને પેલા બે લોકોની વાતો સાંભળવા લાગી.

છુપાઈને સાંભળનાર સાંભળી શકે

તોને શારોતને રવાના કરી, મોડમ દ ગીશ શું કહે છે તે સાંભળવા વાડ પાછળ ગુપચુપ આવીને ઊભી રહી.

રાઓલ દ ગીશને દુઃખપૂર્વક કહેતો હતો, “ભાઈ, ભારે કમનસીબીની વાત છે કે, તમે તમારી લાગણીઓ છુપાવી જાણતા નથી. અહીં પાછા આવ્યા પછી, તમે તમારા બોલવા-ચાલવાથી, અરે, હલન-ચલનમાત્રથી સૌને જાહેર કર્યા કર્યું છે કે, તમે મોડમને ચાહો છો. તમે કશું બોલ્યા ન હોત તો પણ તમે માત્ર પાછા કર્યા ઓટલાથી જ સમજનારા તો સમજી જાય કે, તમે લગભગ મોડમની પાછળ ગાંડા થઈ ગયા છો. પણ આમ કરવું એ કેટલું જોખમકારક છે, તે સમજવા જેવી પણ તમારી સ્થિતિ રહી નથી. અને એ ભયંકર ભડાકો જ્યારે થશે, ત્યારે તમને કોણ બચાવી લેશે? મોંઢમને કોણ બચાવી શકશે? કારણ કે, મોડમ તમારા પ્રેમથી ગમે તેટલાં આણુજાણુ હશે, તો પણ તમારું ગાંડપણ જ તેમની સામે પુરાવારૂપ થઈને ઊભું રહેશે.”

“મારા ઉપર ઘણી ઘણી વીતી ગઈ છે, ભાઈ; હું હવે વિવેક-વિચાર કે સાન-સમજ ગુમાવી બેઠેલો માણસ બની રહ્યો છું. અત્યારે મારામાં કશા જ પ્રકારનું બળ રહેલું હોય એમ મને લાગતું નથી. ઓટલે, મને સમજાવવો તે, કે હું સમજું તે, —બધું જ નકામું છે; કારણ કે, હું વિચાર-પૂર્વક કે અવિચારપૂર્વક કાંઈ જ કરી શકું એવી સ્થિતિમાં નથી. પહેલાં મારે મારી જાતનો જ વિરોધ કરવો પડ્યો હતો; પછી બર્કિંગહામનો, અને હવે રાજજી મેદાનમાં આવ્યા છે, ઓટલે તો મેં વિરોધ કરવાનું જ માંડી વાળ્યું છે; પછી મોડમના સ્વભાવનો સામનો કરવાની તો વાત જ ક્યાં

રહી? પણ, હું મારી જાતને છેતરતો નથી; હું એટલું ચોક્કસ જાણું છું કે, એ પ્રેમની પાછળ મારે મરવાપણું જ રહેલું છે.”

“પણ ભાઈ, આ બધામાં મોડમનો કશો વાંક કાઢવાપણું નથી; વાંક હોય તો તમારો જ છે. તમે જાણો છો કે, મોડમ સ્વભાવે જ ઉદ્દડ, નવીનતાનાં જ ભૂખ્યાં, અને નર્ચાં ખુશામતપ્રિય છે. અને છતાં એવી સ્ત્રી માટેના પ્રેમને માટે તમે તમારું જીવન બરબાદ કરવા બેઠા છો. ભલે તમે તેમની સામે જુઓ—પ્રેમ કરવો હોય તો પ્રેમ પણ કરો—કારણ, જેનું મન બીજે ક્યાંય રોકાયું ન હોય તેવો કોઈ પુરુષ એ મહાસુંદરીને પ્રેમ કર્યા વિના ન રહી શકે—છતાં, તેમને પ્રેમ કરો ત્યારે પણ તેમના પતિનો, તેમના પતિના હોદ્દાનો અને તમારી પોતાની સહીસલામતીનો ખ્યાલ તમારે રાખવો જોઈએ.”

“આભાર, રાઓલ.”

“શી બાબતનો?”

“કારણ કે, એ સ્ત્રી ખાતર હું કેટલું વેઠી રહ્યો છું તે જોયા પછી પણ તું મને આશ્વાસન આપવા પ્રયત્ન કરે છે, અને તેને માટે જે કંઈ સારું કહી શકાય કે ન કહી શકાય એવું તું માને છે, તે મને કહી સાંભળાવે છે!”

“તમારી ભૂલ થાય છે, ભાઈ; હું જે માનતો હોઉં છું તે બધું જ બોલી નાંખતો નથી; અર્થાત્ તેવું કશું જ હું બોલતો નથી. પરંતુ જ્યારે હું બોલું છું, ત્યારે હું મારા દિલમાં હોય તેવું જ બોલું છું; દેખાવ કરવા ખાતર જૂઠું કદી બોલતો નથી, અને જે કોઈ મારી આ વાત સાંભળે છે, તે મારા ઉપર એ બાબતનો વિશ્વાસ રાખે.”

મોડમ આ બધો સમય તૃપ્તાતુર થઈને તેમની વાતચીતના શબ્દોનું પાન કરી રહી હતી.

“ભાઈ, તારા કરતાં હું તેને વધારે ઝોળખું છું. હું જાણું છું કે તે માત્ર ઉદ્દડ નથી, પણ છીછરી છે; તે નવીનતા પાછળ દોડનારી નથી, પણ તેને કોઈ ઉપર વિશ્વાસ જ નથી; તે ખુશામતથી વશ થાય તેવી

નથી, પણ કેવળ નખરાંબાજ છે. બ્રાજલોન, હું એ બધું જાણું છું છતાં તેને ખાતર નરકની યાતનાઓ હું જીવતાં જીવત હિંમતથી તથા ધીરજથી વેઠી રહ્યો છું. મારી તાકાત અને મારી હિંમતની મર્યાદા બહારનું સાહસ હું ખેડી રહ્યો છું. પરંતુ, યાદ રાખજે, રાઓલ, કે વિજય મારો જ છે; અને તેને પોસ પોસ આંસુઓ રડવું પડશે.”

“વિજય? કઈ જાતનો વિજય, વારુ?”

“એક દિવસ તેની સામે જઈ હું તેને કહી સંભળાવીશ: ‘હું નાદાન હતો અને પ્રેમમાં હૈયાભૂલો થઈ ગયો હતો. પણ હું તો મારું કપાળ ધૂળમાં દટાય તે રીતે તારાં ચરણોમાં જ પડવાની આશા રાખતો હતો. પણ તેં તારી નજરોથી, મને તારા હાથ સુધી પહોંચું તેટલો બેઠો કર્યો. હું તારી નજરોનો ભાવ સમજ્યો છું એમ માની તને વધુ ઉત્કટતાથી પ્રેમ કરવા લાગ્યો; પરંતુ તું તો એવી હૃદયહીન બાઈ હતી કે કેવળ તરંગ-માં આવી જઈ તેં મને ફરી પાછો નીચે પછાડ્યો. તારામાં ભલે રાજવંશી લોહી વહેતું હોય, પણ તું કોઈ પણ ઈજાજતવાન સદ્ગુણસ્થનો પ્રેમ પામવાને પાત્ર નથી. હું તારા પ્રેમને બલિદાન તરીકે મારું જીવન અર્પું છું, પણ મરતી વખતે તારે માટે મારા દિલમાં ધિક્કાર સિવાય બીજું કંઈ જ રહ્યું નહિ હોય.’”

“અરેરે,” રાઓલ ચીસ પાડી ઊઠ્યો; “ભાઈ, હું માનતો હતો તે સાચું જ નીકળ્યું; તમે પાગલ જ બની ગયા છો!”

“અને હવે અહીં કોઈ લડાઈઓ ચાલતી નથી, તેથી હું ઉત્તરમાં સામ્રાજ્યની કોઈ નોકરી મેળવી લઈશ, જ્યાં કોઈ હંગેરિયન, કોઈ કોટ કે કોઈ નુર્ક મારા ઉપર દયા લાવી, મને દુઃખમુક્ત કરી દેશે.”

પરંતુ દ ગીશ આ વાક્ય પૂરું કરે, તે પહેલાં રાઓલ અચાનક કૂદકો મારી ઊભો થઈ ગયો. બાજુની ડાળીઓ બે હાથ વડે ખસેડીને એક સ્ત્રી સામે આવીને ઊભી રહી હતી. તે ખૂબ વિકુબ્ધ તથા ફીકી પડી ગયેલી દેખાતી હતી. એક હાથે તેણે ખસેડેલી ડાળીઓ પકડી રાખી, અને બીજે હાથે પોતાનો બુરખો ઊંચો કર્યો. તેના ટટાર વાન ઉપરથી

લા વાલિયેર ક્રૂસ આગળ જમીન ઉપર એકલી પડી હતી-પૃં ૧૪૩..

અને પોતાના હૃદયના ધબકારથી દ ગીશ તેને ઓળખી ગયો : તે મેંડમ હતી.

દ ગીશે એકદમ ચીસ પાડી; પોતાના લમણા ઉપર મૂકેલા હાથ ઉઠાવી લીધા અને તેમાં પોતાનું મોં દબાવી દીધું. રાઓલ ગાભરો બની જઈ, માત્ર આદરઆવકારના થોડા શબ્દો બોલી શક્યો.

“મોંશયર દ બ્રાન્લોન,” પ્રિન્સેસ બોલી, “મહેરબાની કરી જરા મારા સેવકોને બોલાવી લાવોને! સામે જ કયાંક ઝાડીમાં હશે, અને મોં૦ દ ગીશ, તમે અહીં જ રહો; હું થાકી ગઈ છું, અને કદાચ મારે તમારા ટેકાની જરૂર પડશે.”

એકમનસીબ જુવાનિયાના માથા ઉપર વીજળી તૂટી પડી હોત, તો પણ તે અત્યારે મેંડમના ઈંડા અને કઠોર અવાજથી જવો બીન્યો તેવો બીન્યો નહોત. પરંતુ તે અંતરથી બહાદુર માણસ હતો. તે એકદમ ઊઠ્યો. મેંડમના લંબાયેલા હાથને ટેકવવાને બદલે, રાઓલ જવાની આનાકાની કરતો હતો તેની પાસે જઈ, તેણે તેના બંને હાથ પોતાના હાથમાં પકડ્યા, અને તેને સૂચવ્યું કે, “તું ભાઈ, તે કહે છે તેમ જ; મારું જે થવાનું હોય તે ભલે થાય.”

મેંડમ કદી રાહ જોવાનું શીખી ન હતી; તેનો લંબાયેલો હાથ અધ્ધર રહ્યો હતો, તે રાઓલ જતાં દ ગીશના હાથમાં પડ્યો: ગુસ્સાથી નહિ પણ લાગણીથી ધૂંજતો.

દ ગીશને મેંડમ એ ઝાડથી થોડે દૂર દોરી ગઈ; તેણે કહ્યું, “આ ઝાડ નીચે થયેલી વાતો આજ રાતે બીજાઓએ જ સાંભળ્યા કરી છે.”

“તો તમે અમારી પણ બધી વાતો સાંભળી છે?” દ ગીશે આભા થઈ જઈ પૂછ્યું.

“એકેએક શબ્દ.”

“મારી બરબાદીમાં એટલું વળી બાકી રહ્યું હતું!” એમ કહી દ ગીશે માથું છાતી ઉપર ઢાળી દીધું.

“તો, તમે હમણાં કહ્યું તેવી જ હું છું એમ સાચેસાચ માનો છો?”
 દ ગીશ એકદમ ફીકો પડી ગયો; તેણે મોં બાજુએ ફેરવી લીધું.

“હું ફરિયાદના રૂપમાં નથી કહેતી,” પ્રિન્સેસે ધીમા અવાજે કહ્યું;
 “મને ઘા કરી જાય તેવી સાચી વાત, છેતરામણી ખુશામત કરતાં હું વધુ
 પસંદ કરું છું. તેથી જ પૂછું છું, મોં દ ગીશ, કે હું ખરેખર એક
 છીછરી પ્રકૃતિનું તુચ્છ માણસ છું?”

“તુચ્છ?” એ જુવાનિયો પોકારી ઊઠ્યો; “તમે તુચ્છ! ના, ના;
 મારા જીવનના કીમતીમાં કીમતી ધન માટે એ શબ્દો વાપરી જ ન
 શકાય.”

“પણ પુરુષના અંતરમાં દાહક જવાળા ઊભી કરીને, પછી તેને
 તેમાં ખાખ થઈ જતો જે સ્ત્રી જોઈ રહે, તેને હું તો એવી જ ગણું.”

“પણ મેં શું કહ્યું કે ન કહ્યું, તેની તમને શી દરકાર? તમારી
 આગળ મારું એવું તે શું મૂલ્ય છે, જેથી હું જીવું છું કે નહિ તે પણ
 જાણવાની તમારે જરૂર હોય?”

“મોંશયોર દ ગીશ, તમે તથા હું બંને માનવપ્રાણીઓ છીએ; તેથી
 તમારા જીવનને બરબાદ થતું હું જોઈ રહી શકું નહિ. આજથી
 તમારા પ્રત્યેનો મારો વ્યવહાર હું બદલી નાંખું છું. હું ખુલ્લા દિલે
 જે સાચું છે તે જ કહું છું—હું તમને વિનંતી કરું છું કે, તમે મને
 હવેથી ચાહશો નહિ, અને મેં કદીક પણ તમને કોઈ મીઠો બોલ કહ્યો
 હોય કે ભાવભરી નજરે જોયા હોય, તો પણ તે તદ્દન ભૂલી જાઓ.”

“તમે મને વિનંતી કરો છો?”

“હા; હા; મેં મારે હાથે જે તુકસાન કર્યું હોય, તે મારે પોતાને
 હાથે જ મારે સુધારી આપવું જોઈએ. એટલે કાઉંટ, મેં તમારા પ્રત્યે જે
 કંઈ નખરાળાપાણું દાખવ્યું હોય, કે રમત રમવા ખાતર ભાવ બતાવ્યો
 હોય, તેની મને ક્ષમા આપી દો.—ના, ના, મને વચ્ચે રોકશો નહિ;
 તમે મને જે કંઈ કહ્યું તેની પણ હું તમને ક્ષમા આપી દઉં છું; તમે

મરવાનો વિચાર છોડી દો, અને તમારા કુટુંબને માટે, રાજા માટે, તથા અમો સૌ સ્ત્રીજાત માટે જીવતા રહો; કારણ કે, સ્ત્રીઓ તમારા પ્રત્યે પ્રેમ અને આદર દાખવી શકે તેવા તમે વીર છો, બહાદુર છો.”

“મોડમ, મોડમ!”

“ના, ના; હજી સાંભળો. જ્યારે તમે પહેલાં તો આવશ્યકતાને જ કારણે, અને પછી મારી વિનંતીને કારણે મને ભૂલી જશો, ત્યાર પછી જ તમે મારું સાચું મૂલ્યાંકન કરી શકશો; અને મને ખાતરી છે કે, તમે અત્યારના તમારા ‘પ્રેમ’ને બદલે તે વખતે તમારી સાચી મિત્રતા મને અર્પશો, જેનો હું ખરા અંતરથી સ્વીકાર કરીશ.”

દ ગીશે પોતાનો ઢોઠ જોરથી ઘાંત નીચે દબાવ્યો અને જોરથી પગ જમીન ઉપર પછાડ્યો. પછી શ્વાસ ફેંધાતો હોય તે રીતે તે બોલ્યો, “મોડમ, તમે જે અર્પવા માગો છો તે મારાથી સ્વીકારી શકાય તેમ નથી.”

“શું? તમે મારી મિત્રતાનો અસ્વીકાર કરો છો?”

“ઓમ નહિ, પણ મને તમારી મિત્રતાની જરૂર નથી; હું તમારા માટેના પ્રેમમાં મરી જવાનું વધુ પસંદ કરીશ—તમારી મિત્રતા માટે જીવવાના કરતાંય—”

“કાઉંટ!”

“મોડમ, આ આખરી ઘડી છે, ઓટલે એક પુરુષ પોતાના અંતરથી જે સ્ત્રીને ભજે છે તેની સાથે જે રીતે બોલે, તે રીતે હું બધું બોલી નાંખું તો ક્ષમા કરશો. મેં તમારી વિરુદ્ધ ફરિયાદરૂપે જે કંઈ કહ્યું હતું, તે મારી તમારા પ્રત્યેની આસક્તિને કારણે કહ્યું હતું. મેં ઉપરાંતમાં કહ્યું હતું કે, હું મરી જવા માગું છું, અને હું અવશ્ય મરી જઈશ. કારણ કે, હું જીવતો રહીશ, તો તમે મને ભૂલી જશો; પણ હું મરી જઈશ, તો તમે મને કદી નહિ ભૂલી શકો, એની મને ખાતરી છે.”

હવે વિચારમાં પડી જઈ માથું નીચું નમાવી દેવાનો અને મોં બાજુએ ફેરવી લેવાનો મોડમનો વારો આવ્યો. એક મિનિટ વિચાર કરી લઈ તેણે નમ્રતાથી કહ્યું, “તો તમે મને ખૂબ જ ચાહો છો, ખરું?”

પ્રે.-૧૦

“તમે અબઘડી મને હાંકી કાઢશો કે હજુ મારી બે વધુ વાતો સાંભળવા થોભશો, તોપણ હું એટલું જ કહેવાનો છું કે, તમને હું ગાંડાની માફક ચાહું છું.”

“અર્થાત્ હવે દરદી માટે આશા જ નથી, ખરું?” મોંઝમે કંઈક લાડની રીતે કહ્યું; “તો હવે મારે તમારી સારવાર જરા વધુ ચિંતાપૂર્વક કરવી પડશે. લાવો જોઈ તમારો હાથ, છેક જ બરફ જેવો ઠંડો પડી ગયો છે ને કંઈ.”

દ ગીથે ઘૂંટણિયે પડી, મોંઝમનો એક નહિ પણ બંને હાથ પકડી લીધા.

“તો ભલે મને પ્રેમ કરજો, કાઉંટ; કારણ કે હવે બીજું કંઈ થઈ શકે તેમ લાગતું નથી.” એમ કહી મોંઝમે દ ગીથના હાથની આંગળીઓ ખબર પણ ન પડે તે રીતે સહેજ દબાવી અને પછી એક મહારાણી અથવા એક અતિ આદરભાવ પામેલી પ્રેમિકા જે રીતે કરે તે રીતે તેણે માત્ર માનસિક પ્રેરણાથી જ દ ગીથને ઊભો કર્યો.

દ ગીથના આખા શરીરમાં પગથી માથા સુધી વીજળી પસાર થઈ ગઈ. મોંઝમને ખાતરી થઈ કે, આ માણસ તેને અંતરથી ચાહે છે. પછી તેણે કહ્યું, “કાઉંટ, તમારો હાથ મને આપો; હવે આપણે પાછાં ફરીએ.”

“મોંઝમ,” કાઉંટ ધૂંજતો ધૂંજતો તથા છેક જ મૂંઝાઈને ખોલી ઊઠ્યો, “તમે મને મારી નાંખવાનો આ ત્રીજો જ માર્ગ ખોળી કાઢ્યો લાગે છે.”

“પણ ખુશનસીબી એટલી જ છે કે, એ માર્ગ લાંબામાં લાંબો છે,” એટલું કહી, જે ઝુંડમાંથી તેઓ નીકળી આવ્યાં હતાં, તે તરફ મોંઝમ કાઉંટને દોરી ચાલી.

અંરેમીસનો પત્રવ્યવહાર

દ ગીશના પ્રેમ-પ્રકરણનું આમ થાળે પડી ગયું. અચાનક એ બધું શા કારણે બન્યું તેની તેને કલ્પના પણ ન આવી શકી. તે દરમ્યાન શવાલિયેર દ લોરેઈન દ વાઈનો પત્ર વાંચવા પોતાને ઉતારે પાછો ફર્યો. તે કાગળમાં દ વાઈ તેને લખ્યું હતું કે, કેલે સુધી તે બર્કિંગહામ સાથે ટૂંકાં ટૂંકાં ખેલવા ગયો હતો, અને ત્યાં મરણતોલ ધાયલ થઈ પથારીવશ થયો છે. પણ તેણે ખાસ તો એ વાત જણાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો કે, મેંડમ અને બર્કિંગહામ બંને એકબીજાના પ્રબળ પ્રેમમાં છે.

શવાલિયેરે એ કાગળ તુચ્છકારથી ટેબલ ઉપર પાછો ફેંકી દીધો. કારણ કે, દ વાઈ આપેલી ખબરો વાસી થઈ ગઈ હતી, અને અહીં તો કેવાંચ અવનવાં પ્રેમ-પ્રકરણો ફૂટી નીકળ્યાં હતાં. આવો વાસી ખબરોવાળો કાગળ વાંચવા પોતે પેલી બે જણીઓનો પીછો કરવાનું ચૂક્યો, તે બદલ તેને ખેદ થવા લાગ્યો. કારણ, આવા બધા દરબારી ભેદ-ભરમો જણી લેનારો જ સૌથી વધુ લાભ છડી લઈ શકે.

રાતનો એક વાગી ગયો હતો, અને હવે તો સૌ પોતપોતાને ઠેકાણે પડી ગયું હશે, એમ માની, તેણે બારી અકસ્માત જ ઉઘાડી. પરંતુ તેનું ખુશનસીબ હજુ પરવારી ગયું નહોતું!—સામે જ એક પુરુષ અને એક સ્ત્રીના ઓળા તેણે આવતા જોયા. પેલી સ્ત્રી તો તેણે જોયેલી બેમાંની જ એક હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું—એટલે તેમને ઓળખી કાઢવા તે જલદી જલદી તે તરફ દોડ્યો.

દાદર ઊતરી તે જોવો બારણા તરફ વળવા જતો હતો, તેવામાં મેંડમને એકલીને જ તેણે અંદર આવતી જોઈ. શવાલિયેરને હવે તેની

સાથે કોણ હતું તે જાણવાની ચટપટી લાગી. એટલે મોડમને ઝટપટ વંદન કરી, તે બહાર ચાલ્યો. મોડમનો સોબતી હજુ દૂર એક તરફ ચાલ્યો જતો દેખાતો હતો. લોરેઈને તરત તેનો પીછો પકડ્યો. હવે તે માણસ લોરેઈનના હાથમાંથી છટકી શકે તેમ નહોતું.

પરંતુ અચાનક એક બાજુએથી બે જણ વચ્ચે ધસી આવ્યા. તે નાણાંપ્રધાન મોંઠ કુકે અને નામદાર બિશપ ઓફ વૉન હતા.

લોરેઈનથી તેમને આવકારના બે શબ્દો બોલ્યા વિના આગળ દોડી જવાયું નહિ. અને મોંઠ કુકે જેનું નામ, તે સૌની સાથે મીઠી વાતો કરવામાં તો પાછા જ ન પડે.

લોરેઈને કુકેને કહ્યું, “આપ બહુ મોડા પધાર્યા, મૉશ્યોર; સૌ કોઈને ઉત્સવ-સમારંભમાં આપની ગેરહાજરી બહુ કઠતી હતી.”

“પરંતુ મારાથી જલદી આવી શકાય તેમ હતું જ નહિ; છેવટનો કર જે નાંખ્યો, તેનો પેરીસમાં કેવો સત્કાર થાય છે, તે જોઈને હું છૂટો થયો કે તરત આવી પહોંચ્યો છું.”

“તો શું, પેરીસ શાંત છે ને?”

“હા, હા; પેરીસે એ કર સારી રીતે સ્વીકાર્યો છે.”

“બરાબર; તેથી જ આપને અહીં આવતાં મોડું થયું હશે.”

“પરંતુ રાજજી દરબારગઢમાં છે કે નહિ તે મને કહેશો, શવાલિયેર? હું અત્યારે રાતે જ તેમને મળી શકીશ કે મારે કાલ સવાર સુધી રાહ જોવી પડશે, એ મારે જાણવું છે.”

“છેલ્લા અર્ધાએક કલાકથી રાજજી ક્યાં છે તેની મને કશી ખબર નથી.”

“કદાચ મોડમના કમરાઓ તરફ હશે.”

“ના, ના, મૉશ્યોર; ત્યાં તો નથી જ; કારણ કે, મોડમને જ અબઘડી મેં બહારથી આવતાં જોયાં. પણ તેમની સાથે કોઈક હતું તે રાજજી તો નહોતા ને?” લોરેઈને પેલા વિષે માહિતી મેળવી લેવા પ્રશ્ન કર્યો.

“ના, ના; રાજજી તો નહોતા જ.”

પણ એટલામાં સામેના એક ટોળામાં કોલબેરને જોઈ, લોરેઈને કહ્યું, “પેલા મોંઠો કોલબેર કદાચ રાજજી વિષે તમને માહિતી આપી શકશે.” ઝેમ કહી તે ત્યાંથી સરકી ગયો.

લોરેઈને ચાલ્યો ગયો એટલે કુકે ભવાં ચડાવી કંઈક વિચારમાં પડી ગયો. ઝેરેમીસે તેની તરફ કરુણાભરી નજરે પિન્નતાથી જોયું અને પૂછ્યું, “કોલબેરનું નામ સાંભળી શા માટે આમ ચિંતામાં પડી ગયા? તમને તમારા પોતાના ભાગ્યોદયમાં વિશ્વાસ છે કે નહિ?”

“મારા ભાગ્યોદયમાં એટલો બધો વિશ્વાસ છે કે, કોઈ માણસથી પ્રાપ્ત ન કરી શકાય તેવું બધા પ્રકારનું ધનવૈભવનું, માનપ્રતિષ્ઠાનું અને છેવટે પ્રેમસ્નેહનું અંતિમ સુખ પ્રાપ્ત કરીને મને હવે ખાતરી થઈ છે કે, આથી આગળ કોઈ જાતનું ચડાણ કરવાનું રહેતું ન હોવાથી, મારે હવે નીચે ઊતરવાનું જ બાકી રહે છે!”

“પણ ભાઈ, તમને સાંપડેલા બધા આનંદોની વાત તમે મને કરતા નથી ને!”

“વડાલા બુઆજી, તમને એ બધા સાંસારિક આનંદોની વાતો ન કરી શકાય. તમે ગમે તેટલા મારી સાથે એકાન્મભાવે વર્તતા હો, તેમ છતાં મારે તમારા ઝભ્મની આમન્યા રાખવી ઘટે!”

“પરંતુ પાદરી આગળ કબૂલાત-વિધિની રૂઝે બધી વાતો કહી શકાય ને?”

“પણ એ જાતની અંતિમ કબૂલાતો તમારી આગળ કરવાની આવે, તો પણ મને ઘણી શરમ આવે.”

પણ એટલામાં તો કોલબેરને પોતા તરફ આવતો દેખી, કુકેએ ઝેરેમીસને બાજુએ ચાલ્યા જવા કહ્યું. “તે બદમાશ તમને મારી સાથે જોશે, તો તમને પણ ધિક્કારવા લાગશે.”

“પણ તે ‘બદમાશ’ની સાથે વાતો કરવામાં વખત બગાડવાને બદલે તમે મેંડમની જ મુલાકાત કેમ લેતા નથી?”

“મેંડમની?”

“હા, હા; બે-ત્રણ દિવસથી મોડમનો સિતારો બહુ ચમકવા લાગ્યો છે; અને આપણી યોજના પ્રમાણે આપણે રાજજીનાં માનીતાં સૌની સાથે મેળ રાખવાનો છે, જેથી કોલબેર રાજજીના કાન ભંભિરે તેનો ઉપાય થતો જાય!”

“પણ આજકાલ રાજજીનો સદ્ભાવ મોડમ ઉપર ઊતર્યો છે, એની તમને ખાતરી છે?”

“જે કંઈ ફેરફાર થયો હોય તો તે આજ સવારથી જ થયો હોય. તમે જાણો છો જ કે મારી પાસે મારા આગવા જસૂસો છે!”

“ઠીક, તો હું જવદી મોડમ પાસે જઈ છું; મારી પાસે હીરાજડિત બે સરસ નંગ છે.”

“મેં જ્યાં છે; એવાં મોંઘાં અને રાજવંશી નંગ બીજાં મળવાં મુશ્કેલ છે.”

તે જ ઘડીએ એક નોકર આવીને કુકેને તથા ઝોરેમીસને તેમને માટેની ચિઠ્ઠીઓ આપી ગયો.

કુકેની ચિઠ્ઠી મોડમ દ બેલિયેરની લખેલી હતી. તેમાં જે પ્રેમભર્યો સંદેશ હતો તેનાથી કોઈ પણ માનવનું હૃદય આનંદવિભોર બન્યા વિના ન રહે. તેમાં લખ્યું હતું—

“પ્રિય, તમારાથી વિખૂટી પરચે એક ક્લાક જ થયો છે; પરંતુ તમને હું ચાહું છું એ કબૂલ કર્યે એક યુગ થઈ ગયો છે.”

મોડમ બેલિયેર બે દિવસ કુકે સાથે રહ્યા પછી એક ક્લાક પહેલાં જ છૂટી પડી હતી. કુકેએ એ ચિઠ્ઠીને પ્રેમથી ચુંબન કર્યું અને એ ચિઠ્ઠી લાવનાર દૂતને મૂઠી ભરીને સોનામહોરો આપી દીધી.

ઝોરેમીસ માટેની ચિઠ્ઠીમાં આ લખાણ હતું—

“આજ સાંજથી રાજજીને નવું જ ઘેલું વળગ્યું છે: પોતાને એક યુવની ચાહે છે એવી તેમને ખબર પડી છે. એ જુવાન છોકરી પોતાની સખીઓ સાથે ખાનગીમાં વાતચીત કરતી હશે, તે વાતો સાંભળવામાંથી રાજજીને એનું ઘેલું વળગ્યું છે. છોકરીનું નામ માદમુઆઝોલ દ લા

વાલિયેર છે. રાજજી એનામાં બંધાઈ જાય એટલી સુંદર તે છે. હવેથી માદમુઆઝોલ દે લા વાલિયેરને લક્ષમાં લેતા રહેજે.”

મોડમ બાબતમાં એક અક્ષર પણ તે ચિઠ્ઠીમાં નહોતો. તરત જ ઝેરેમીસે કુકેને પૂછ્યું —

“તમને લા વાલિયેર નામની જુવાન છોકરીનો પરિચય છે?”

“જરા પણ નહિ.”

“જરા યાદ કરી જુઓ.”

“હા, હા; તે નામની છોકરી મોડમની તહેનાતમાં છે ખરી.”

“તો મોંશ્યોર, તમે અત્યારે મોડમને નહિ પણ તેને મળો.”

“એટલે શું?”

“યેલાં નંગ પણ તેને જ આપજે.”

“નોન્સન્સ!”

“મોંશ્યોર, મારી સલાહની અવગણના ન થઈ શકે, એ જાણો છો ને?”

“છતાં —”

“તમે વખત ગુમાવ્યા વિના તેને મળો. અને મોડમ દે બેલિયેર આગળ હું તમારો જામીન થઈશ કે તમે રાજકારણીય હેતુસર જ તે સુંદરીને મળ્યા હતા!”

“તમે શું કહેવા માગો છો? તમે હમણાં કોનું નામ લીધું?”

“હવે તમને ખાતરી થશે કે, તમારી રજેરજે હિલચાલથી હું જેટલો માહિતગાર છું, તેટલો જ બીજાઓ વિષે પણ હોઈ શકું!”

“ઠીક, તો તમે કહેશો તેની તહેનાત હું ભરીશ; પછી છે કંઈ?” કુકે મોડમ દે બેલિયેરની યાદથી પુલકિત બનીને બોલ્યો.

“પરંતુ, હવે તો સાતમે આસમાનથી ધરતી ઉપર પાછા આવો — આ તમારો કોલબેર તમને મળવા સામે જ આવે છે.”

કોલબેર કુકે પાસે આવતાં મીઠું હસ્યો. ઝરેમીસે કુકેને ધીમા અવાજે કહ્યું, “બેટો, તમારી પાસેથી બીજા પચીસ-પચાસ લાખ માગવાનો હોય એમ લાગે છે.”

કોલબેરે આવતાંવેંત કુકેને પૂછ્યું, “અમારી આ બધી તૈયારીઓ આપને મોંશ્યોર, કેવી લાગી?”

“બહુ સારી તૈયારીઓ છે, કહેવું જોઈએ.”

“અલબત્ત, અમે બધા રાજજીના નોકરો તો ગરીબ માણસો છીએ; તેમ જ ફેંતેબ્લોની સરખામણી આપના વૉના મહેલ સાથે તો ન જ થઈ શકે!”

“સાચી વાત છે,” કુકેએ ટાઢાશથી કહ્યું.

“અમે અમારાં નબળાંપાતળાં સાધનોથી જેટલું થઈ શકે તેટલું કર્યું છે.”

કુકેએ જવાબમાં માત્ર નમન કર્યું.

“પરંતુ, આપ આપના અદ્ભુત બગીચાઓમાં રાજજીને મહોત્સવ માટે નિમંત્રો તો વધુ સારું કહેવાય નહીં? આપના બગીચાઓની ખ્યાતિ દૂર દૂર સુધી ફેલાયેલી છે. નહીં નહીં તોય તેમની પાછળ છ કરોડ ફ્રાંક ખર્ચ થયું હશે.”

“સાત કરોડ વીસ લાખ ફ્રાંક,” કુકેએ જણાવ્યું.

“તો તો આપ જો રાજજીને એ બગીચાઓમાં ઉત્સવ ગોઠવીને નિમંત્રો, તો રંગ રહી જાય.”

“પરંતુ, નામદાર રાજજી મારું એવું નિમંત્રણ સ્વીકારે એમ તમે માનો છો?”

“મને એમાં જરાય શંકા નથી; તેઓકાી સ્વીકારશે જ એની હું ખાતરી આપું છું.”

“તો હું જરૂર એ બાબત વિચાર કરીશ,” કુકેએ કહ્યું.

“કબૂલ કરી લો, કબૂલ કરી લો,” ઝરેમીસે આતુરતાથી કુકેના કાનમાં કહ્યું.

“તો શું, એ બાબતનો હજુ ‘વિચાર’ કરવા માગો છો એમ?”

“હા, હા; રાજજીને વિનંતી કરવા ક્યારે જવું એનો વિચાર તો કરવો પડે ને!”

“અરે અત્યારે, આજે રાતે જ આપ મળી શકશો,” કોલબેરે આતુરતાથી કહ્યું. આજુબાજુ ઊભેલાઓને તો મોંઠા કુકેને ત્યાં કેવા કલ્પનાતીત આનંદ-ઉત્સવમાં ભાગ લેવાનું મળશે, એ વિચારથી જ ગલગલિયાં આવી ગયાં.

કુકેએ તરત જ હસતાં હસતાં તે સૌને કહ્યું, “સદ્ગૃહસ્થો, આપ સૌને નિમંત્રણો આપવાનું મને ગમે તો ખરું જ; પરંતુ રાજજી પોતાના રાજ્યમાં જ્યાં પધારે, ત્યાં તે તેમના જ મહેલમાં પધાર્યા ગણાય; એટલે ત્યાં આવવાનાં નિમંત્રણ પણ રાજજી જ કાઢશે; એટલે આપ સૌને રાજજી મારફતે જ નિમંત્રણો મળશે.”

તરત જ ચારે તરફ આનંદનો ધ્વનિ ફેલાઈ રહ્યો.

“ધમંડી માણસ,” કોલબેર મનમાં ગણગણ્યો; “તે મારી આ વાત સ્વીકારી એટલે ઓછામાં ઓછા એકાદ કરોડ ફ્રાંક તારા ઓછા થયા જ જાણજે!”

“ભાઈ, તમે તો મને પાયમાલ કરી નાંખ્યો,” કુકેએ ધીમે અવાજે એરેમીસને કહ્યું.

“ઊલટા, મેં તમને ઉગારી લીધા છે, એમ જાણજે.”

કુકે હવે દાદર ચડી તપાસ કરવા લાગ્યો કે રાજજી આસપાસ ક્યાંય દેખાય છે કે નહિ.

હિસાબી કારકુન

૧

સેંતેગનોના પગ હવે હવામાં, અધ્ધર જ ચાલતા હતા. છેલ્લા બે-ત્રણ કલાકથી તેની કિંમત અને માન વધી ગયાં હતાં. રાજજીએ તેને લા વાલિયેર પ્રત્યેના પોતાના પ્રેમની બનાવટી જાહેરાત કરવા સંતલસમાં લીધો હતો; પણ હવે તો સૌ કોઈ તેની પાસેથી માહિતી મેળવવા તેની પબ્ધી કરવા લાગી ગયાં હતાં!

ચારે બાજુ તેને પ્રેમ, પ્રેમ અને પ્રેમનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહેલું દેખાતું હતું. રાજજીનો મોંઝમ પ્રત્યેનો પ્રેમ, મોંઝમનો રાજજી પ્રત્યેનો પ્રેમ, દ ગીશનો મોંઝમ માટેનો પ્રેમ, લા વાલિયેરનો રાજજી માટેનો પ્રેમ, માલિકોર્નનો મોંઝાલે માટેનો પ્રેમ, અને તોને શારોંતનો પોતાને માટેનો પ્રેમ! સેંતેગનો જેવા દરબારીનું તો આટલાથી માથું જ ભમી જાય!

સેંતેગનોની વાણી હવે સહસ્રધારે વહેવા લાગી હતી; કોઈ પણ બાબતનું વિગતે વર્ણન કરવાની પોતામાં આટલી બધી શક્તિ હતી, તેની ખબર જ તેને અત્યાર સુધી ન હતી.

રાજજીને હવે મોંઝમ માટે આકર્ષણ રહ્યું ન હતું, એટલે લા વાલિયેર-વાળી વાત અંગે મોંઝમને તીવ્ર જિજ્ઞાસા જાગી હતી; અને રાજજી મોંઝમ કેવી ઊંચી નીચી થાય છે તે જાણવા આતુર રહેતા હતા. પરંતુ રાજજીને વધારે તો લા વાલિયેર વિષે વધુ વિગતો જાણવાની લગની લાગી હતી. અને સેંતેગનોએ હવે તે બાબતની વિગતો એકઠી કરવા બીડું ઝડપ્યું હતું. તે પોતે તેને વિષે ખાસ કંઈ જાણતો ન હતો. એટલે રાજજીને ખુશ કરવા, રાજજીના કહ્યાથી, તે વિશેષ માહિતી મેળવવા તત્પર થયો.

ખાસ કરીને લા વાલિયેર પહેલાં કોઈ પ્રેમપ્રસંગમાં સપડાઈ છે કે નહિ તે જાણી લાવવા! વાઈકાર્ટ દ બ્રાન્લોન તરફથી કાર્ટ દ લા ફેર તેના હાથ માટે માગણી કરી ગયા હતા, એ રાજજીને યાદ હતું; પણ તે તો સીધી કાયદેસર વાત હતી. તેનાથી રાઓલને લા વાલિયેર ઉપર ગમે તેટલો પ્રેમ હોવાનું સાબિત થતું હોય, પણ લા વાલિયેર પોતે ખરેખર રાઓલ પ્રત્યે ખેંચાઈ છે કે નહિ, તેની કશી કલ્પના તે ઉપરથી શી રીતે આવે?

પણ એટલામાં બહાર પગલાંનો અવાજ સંભળાતાં, કોણ આવ્યું છે તે જાણી લાવવા રાજજી સેંતેગનોને બહાર મોકલ્યો. સેંતેગનો તરત જ પાછો આવ્યો અને બોલ્યો, “મોંઠ કુકે આપના બોલાવ્યાથી આવ્યા છે; પરંતુ અત્યારે મોડું થયેલું છે તેથી અત્યારે જ હાજર થવાનો તેમનો આગ્રહ નથી; તે માત્ર તેમના આવ્યાની જાણ આપ નામદારને કરવા માગે છે.”

“ઓહો, મોંઠ કુકેને મેં ત્રણ વાગ્યે કાગળ લખીને આવતી કાલે સવારે આવી પહોંચવા જણાવ્યું હતું; પણ તે તો અત્યારે રાતે જ બે વાગતાંમાં આવી પહોંચ્યા ને કંઈ! તો તેમને જલદી અહીં મોકલી, મેં કહેલી તપાસ કરવા તમે ઊપડી જાઓ, કાર્ટ; અને કાલે સવારે બધી માહિતી લઈ આવીને મને મળો.”

કુકે અંદર આવતાં જ રાજજીએ તેને ઉતાવળે આવી પહોંચવા બદલ ધન્યવાદ આપ્યા, અને પૂછ્યું, “મારો સંદેશ ક્યારે મળ્યો હતો?”

“સાંજના નવ વાગ્યે સરકાર; અને મારી સાથે વૉનના બિશપ પણ પધાર્યા છે, જેમણે આપની સમક્ષ હાજર થવા દેવા પરવાનગી માગી હતી.”

“હા, હા, તેમણે કોઈ બાબત અંગે મને ધન્યવાદ આપવા માટે આવવા જણાવ્યું હતું.”

“ખરી વાત છે, સરકાર; મારી ભલામણથી આપ નામદારે ત્રણ મહિના ઉપર તેમના નિમણૂક-પત્ર ઉપર દસ્તખત કરી આપ્યા હતા. તેમને તરત પાછા ફરવાનું છે, એટલે તે અત્યારે જ આવ્યા છે.”

“તો ભલે તેમને અંદર આવવા દો.”

એરેમીસે અંદર આવી રાજાજીને ધન્યવાદ અર્પ્યા; પરંતુ રાજા તેના મોં સામે તીવ્રતાથી જોઈ રહ્યો.

“તો તમે વૉનના બિશપ છો, ખરું?”

“હા, સરકાર.”

“વૉન તો બ્રેતાનમાં આવ્યું ને? લગભગ દરિયાકિનારા નજીક જ.”

એરેમીસે સંમતિસૂચક નમન કર્યું.

“બેલ-ઈલથી થોડા ગાઉ, કેમ?”

“અઢાર ગાઉ, સરકાર.”

“તો તો બેલ-ઈલથી એકાદ પગલા જેટલું જ દૂર ગણાય, ખરું?”

“અમો ગરીબ બ્રેતાનો માટે તો એટલું અંતર ઘણું જ મોટું ગણાય, સરકાર. ઉપરાંત, નદીથી બેલ-ઈલ વચ્ચે અઢારેક ગાઉ જેટલો દરિયો છે, પાછો.”

“મોં કુકેનું ત્યાં બહુ સારું મકાન છે, એમ મેં સાંભળ્યું છે.”

“હા, સરકાર, મેં પણ સાંભળ્યું છે.”

રાજાએ હવે કુકે તરફ ફરીને કહ્યું, “વાહ, તમારી જાગીરમાં જ વૉનના ધર્માસન ઉપર મોં દબ્બે જેવા માણસ હોય, અને તમે તમારું બેલ-ઈલ તેમને બતાવ્યું જ ન હોય, એ બહુ નવાઈની વાત છે.”

“સરકાર,” બિશપ વચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યો; “અમો ગરીબ બ્રેતાન પાદરીઓને અમારું સ્થળ છોડી બહાર નીકળવાનો વખત જ રહેતો નથી.”

“તો તો તમને એવા ગરીબ રાખવા બદલ મારે મોં કુકેને સજા કરવી પડશે; પણ ઠીક, વૉનની આવક કેટલી છે?”

“સાઠેક હજાર લિવ્ર, સરકાર,” એરેમીસે જવાબ આપ્યો.

“ઓહો, એ તો બહુ ઓછી આવક કહેવાય; હું તમને તેના કરતાં વધુ સારું સ્થળે ગોઠવી આપીશ.”

એરેમીસે નમન કર્યું. રાજાએ પણ સામું નમન કર્યું. એનો અર્થ એ થયો કે, એ મુલાકાત પૂરી થઈ.

૨

એરેમીસ જતાં રાજાએ હવે કુકે તરફ ફરીને કહ્યું, “હું તમને હજાર હજાર ધન્યવાદ આપવા માગું છું, મોંઠો કુકે. મને તમારા વિષે કંઈક પૂર્વગ્રહ જેવું હતું, — જોકે, તે બધું હવે નીકળી ગયું છે; પરંતુ, તે પૂર્વગ્રહનું કારણ તમે જાણો છો?”

“હા, સરકાર; આપ નામદાર એમ માનતા હતા કે, હું ખર્ચના રોળ વાળી દઉં છું.”

“ના, ના, એ નહિ.”

“તો પછી કદાચ આપ સરકાર એમ માનતા હશો કે, લોકો પાસે પૈસા નથી, તો આપને માટે પણ નહિ રહ્યા હોય, એટલે હું અણધર વહીવટદાર કહેવાઉં.”

“હા, હું એમ માનતો હતો; પણ હું ભૂલ કરતો હતો, એમ મને હવે સમજ્યું છે.”

કુકેએ માથું નમાવ્યું.

“પણ લોકોએ નવા કરવેરા અંગે કશું તોફાન કે ફરિયાદ કર્યા નથી ને?”

“ના સરકાર; અને પૈસા પૂરતા મળ્યા છે.”

“તમે ગયા મહિને મને ખૂબ પૈસા પૂરા પાડ્યા છે.”

“અને હજુ તો આપ નામદારની બધી જરૂરિયાતો ઉપરાંત આપ નામદારની ઈચ્છાઓને સંતોષી શકાય એટલા પૈસા છે.”

“આભાર, મોંઠો કુકે; પણ હવે બીજા બેએક મહિના હું કાંઈ પૈસા પૈસા માગવાનો નથી.”

“તો એ દરમિયાન હું પચાસ-સાઠ લાખ ફ્રાંક એકઠા કરી લઈશ, જે લગાઈ ફાટી નીકળે તો પણ હાથ ઉપર રહે.”

“પચાસ-સાઠ લાખ!”

“આપ સરકારના ઘર-ખર્ચની જ વાત હું કરું છું.”

“તો શું તમે લડાઈ ફાટી નીકળશે એમ માનો છો?”

“સરકાર, રાજગરુડને પરમાત્માએ ચાંચ અને નહોર બધ્યાં છે, તો તે પોતાની રાજશાહી પ્રકૃતિ પ્રગટ કરી શકે તે માટે જ ને?”

રાજ ઘણો જ પ્રસન્ન થયો.

“પણ અમે લોકોએ અહીં પુષ્કળ પૈસા વાપરી નાંખ્યા છે, મોંઠ કુકે; તમે મને તે માટે વઢવાના નથી ને?”

“સરકાર, આપ નામદારને હજુ જુવાનીનાં વીસ વર્ષ માણવા માટે છે; તે વીસ વર્ષ દરમ્યાન આપને સોએક કરોડ ફ્રાંક વાપરવા તો જોઈશે જ.”

“એ તો ઘણી મોટી રકમ કહેવાય.”

“હું બીજી બાબતોમાં કરકસર કરીશ, સરકાર; અને આપની પાસે કોલબેર અને હું એમ બબ્બે જણ છીએ જ ને? તેમાંનો એક આપને આપની તિજોરીનાં નાણાં છૂટે હાથે વાપરવા પ્રેરણા આપ્યા કરશે — અને તે માણસ હું હોઈશ; અને બીજો આપને માટે નાણાં કરકસરપૂર્વક બચાવવા પેરવી કર્યા કરશે — અને તે માણસ કોલબેર હશે.”

“મોંઠ કોલબેર?” રાજાએ નવાઈ પામી પૂછ્યું.

“હા, સરકાર; મોંઠ કોલબેર બહુ સારા હિસાબનીસ છે.”

કુકેએ આ વાત એવી સાહજિક રીતે કહી હતી કે, રાજાને જરા પણ વહેમ ન ગયો. તેણે તરત જ પૂછ્યું, “તમે તો મોંઠ કોલબેરની સ્તુતિ કરો છો!”

“હા, સરકાર; મારે સ્તુતિ કરવી જોઈએ; કારણ કે, તે ગુણવાન માણસ છે એટલું જ નહિ, પણ તે આપ નામદારની સેવા નિષ્ઠાપૂર્વક બજાવનાર માણસ છે, તે હું બરાબર જાણું છું.”

“તો તમારી સાથે તેમને તકરાર જેવું કેમ ચાલે છે?”

“બહુ સાદું સીધું કારણ છે, સરકાર; હું પૈસા તિજોરીમાં કેમ આવે એ જોઈ છું; ત્યારે તે એ પૈસા તિજોરીમાંથી પાછા બહાર કેમ ન નીકળે તેની પેરવીમાં રહે છે.”

“ના, ના, મોંઠ સુરિન્ટેન્ડન્ટ; તમે હમણાં જ તેમને વિષેના તમારા સારા અભિપ્રાયની વિરુદ્ધનું કંઈક ઉમેરવાના છો!”

“ના, સરકાર; આખા ફ્રાંસમાં એમના જેવો બીજો સારો કારકુન મળવો મુશ્કેલ છે.”

ઈ. સ. ૧૬૬૧માં આ ‘કારકુન’ શબ્દ આજે તેની આસપાસ જે ઊતરતો ભાવ ગૂંથાયો છે, તેવો હીણપતભર્યો ભાવ નહોતો ધરાવતો. પરંતુ રાજજીએ મોંઠ કુકે માટે સુરિન્ટેન્ડન્ટ શબ્દ વાપર્યા પછી એ શબ્દ સરખામણીમાં આપોઆપ કંઈક ઊતરતી કક્ષાએ ગોઠવાઈ ગયો.

“તમે એમના કરકસરિયા સ્વભાવ વિષે ગમે તે કહો, તો પણ આ ફ્રેંચેસો મુકામે અઢળક નાણાં ખરચીને તેમણે જ ઉત્સવનું આ આયોજન કર્યું છે. અને ખરચની બાબતમાં તેમણે જરાય હાથ ખેંચી પકડ્યો નથી.”

કુકેએ માથું નમાવ્યું, પણ જવાબ ન આપ્યો.

“તો શું તમારો અભિપ્રાય પણ એવો જ નથી?”

“ના, સરકાર; મોંઠ કોલબેરે બધું બરાબર ગણતરીભર કર્યું છે, અને તે માટે આપ નામદારના ધન્યવાદને પાત્ર બન્યા છે.”

આ ‘ગણતરીભર’ શબ્દે રાજને ચોકાવી મૂક્યો. કુકે જેવા દિલેર માણસને મોંઠે એ શબ્દ સાંભળી, રાજને તરત ખાતરી થઈ ગઈ કે, અહીંનું બધું આયોજન ‘મન મૂકીને’ નથી જ થયું—ક્યાંક ‘ગણતરી’ જેવી વસ્તુ આનંદ-ઉત્સવમાં પણ આડે આવી છે : પોતે હજી પૂરેપૂરો રાજેશ્વી નથી!

૨૩

રાતના બે વાગ્યે

૧

સંતેગનોને રાજજીએ લા વાલિયેરના પૂર્વજીવન વિષે સાચી માહિતી ઓકઠી કરી લાવવાનું કામ સોંપ્યું, ઓટલે તેના પગને પાંખો આવી હોય તેમ તે ઊડ્યો. તેને એવો વિચાર આવ્યો કે, દ ગીશે લા વાલિયેરને મોડમની તહેનાત-બાનુ તરીકે દાખલ કરાવી હોવાથી, તેની પાસેથી કદાચ જલદીથી સમાચાર મળી શકશે. તેની યોજના એવી હતી કે, જો લા વાલિયેર વિષે સારા જ સમાચાર મળે, તો તો રાજને એના પ્રેમમાં આગળ વધવામાં મદદ કરવી, અને રાજને આભાર નીચે દબાવવો; પરંતુ જો એને વિષે ભૂંડા સમાચાર જ મળે, તો રાજનું મન લા વાલિયેર ઉપર કેટલું ચોંટયું છે તે જાણી લઈ, એ છોકરીને દરબારમાંથી હાંકી કાઢવાની વેતરણ કરીને, મોડમ, રાણી વગેરે જે બધી સ્ત્રીઓ રાજનો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરતી હોય, તેમને આભાર નીચે લાવી મૂકવી, અને તેમના સૌના માનીતા થઈ જવું. આમ એને તો બંને રીતે લાભ જ લાભ દેખાતો હતો.

અને રાજને જો લા વાલિયેર ઉપર ગાંડો જ પ્રેમ હોય, છતાં લા વાલિયેર બાબત ભૂંડા સમાચાર મળ્યા હોય, તો પોતે તેની બધી વાત જાણે છે એમ લા વાલિયેરને ખબર પડવા દેવી, અને છતાં પોતે તેના ઉપર મહેરબાની કરી, રાજને એ વાત કહી દેતો નથી એમ જણાવી, તેને દબાણ નીચે રાખવી. પછી તેને રાજની સેવા બજાવવા દ્વારા જે કંઈ લાભો મળે, તેમાંથી હિરસો મેળવવાની ગણતરી રાખવાનું પણ સંતેગનો ચૂક્યો નહીં!

૧૬૦

બરાબર એક વાગ્યાના અરસામાં સદ્ભાગ્યે સેતેગનોએ દ ગીશને બગીચામાં એક થડને અઢેલીને ઊભો રહેલો અને કંઈક પ્રેમ-ગીત ગણ-ગણતો દેખ્યો. તેની સામે એક ખુલ્લી બારીમાંથી પ્રકાશ આવતો હતો તેના તરફ તે જોઈ રહ્યો હતો. કહેવાની જરૂર નથી કે એ બારી મેંડમના કમરાની હતી.

સેતેગનોએ બીજાે કશો વિચાર કર્યા વિના તેને ખભે હાથ મૂકી, કહી દીધું, “વાહ, ઠીક થયું તમે મળી ગયા તે! હું તમને જ શોધતો હતો, કાર્ટ.”

“મને?” દ ગીશે ચોંકીને કહ્યું.

“હા, હા; તમે અહીં ઊભા ઊભા પ્રેમ-ગીતો રચી રહ્યા છો, એ જાણી મને વિશેષ આનંદ થયો; કારણ કે, હું પણ પ્રેમમાં પડ્યો છું, મહેરબાન!”

દ ગીશ તરત તેનો હાથ પકડી તેને બાજુએ દોરી ગયો, જેથી તેની નજર પેલી બારી ઉપર ન પડે.

“તમે મને શા માટે શોધતા હતા, તે કહો; હું મારાથી બનતી મદદ કરવા તૈયાર છું, એમ માનજાે.”

“તો મારે એક વ્યક્તિ વિષે જરા માહિતી જોઈએ છે; અને તમને એ વ્યક્તિ સાથે સંબંધ છે, એમ મારા જાણવામાં આવ્યું છે.”

“અને એ વ્યક્તિ સાથે જ તમે પ્રેમમાં પડ્યા છો, એમ ને?”

“હું ‘હા’ પણ નથી કહેતો અને ‘ના’ પણ નથી કહેતો; કારણ કે, કોઈ એવા માણસમાં પ્રેમ કરી બેસીએ, જેની પાસેથી એ પ્રેમ પાછો વળવાની આપણને આશા જ ન હોય, તો પછી નાહક દુઃખી થવું પડે; તેના કરતાં પહેલેથી જોઈને પગલું ભરવું શું ખોટું?”

“સાચી વાત છે; આપણું હૃદય એ કીમતી વસ્તુ છે, અને તેને સ્વીકારવા તૈયાર ન હોય તેવા માણસ ઉપર તે ન જ ફેંકી શકાય!”

“તો મારે માદમુઆઓલ દ તોને શારોત વિષે કંઈક પૂછવું છે.”

પ્રે.-૧૧

“વાહ ભાઈ, આ કહાણી ક્યાંથી લાવ્યા? મારે માદો તોને શારોંત સાથે કશો જ પરિચય નથી.”

“કેમ, તમે તેમને મોડમની તહેનાતમાં ગોઠવી આપ્યાં નથી?”

“ના રે ના; એ પોતે એવા સારા ખાનદાનનાં છે કે, તેમને દાખલ થવા માટે કોઈની ભલામણ ન જોઈએ.”

“તો પછી પેલું ગીત સૌ કોઈ ગાય છે તેનો શો અર્થ?”

“ક્યું ગીત? મને સંભળાવો જોઈ.”

“કે, — ‘મોંઠો દ ગીશ છે તહેનાતી-

બાનુઓને ફાવ્યા;

તે જ કુમારી મોંતાલેને

તેમ જ — ને લાવ્યા.

—એ છેલ્લી કડીમાંનું નામ મને યાદ રહ્યું નથી.”

“લા વાલિયેરને!” દ ગીશે ઉમેરી આપ્યું; “પણ એ કવિતામાં તોને શારોંત નામ ક્યાં છે?”

“પણ એ કવિતામાં મોંતાલેનું નામ છે ને! તમે તેને ઓળખો છો?”

“આડકતરી રીતે; તે બાનુ માલિકોર્ન નામના યુવકની માનીતી છે; માલિકોર્ન માનિકોંનો માનીતો છે અને માનિકોંએ મને મોડમની તહેનાતમાં મોંતાલેનું નામ દાખલ કરાવી આપવા તથા માલિકોર્નનું નામ મોંશ્યોરના ઘર-કારભારમાં દાખલ કરાવી આપવા જણાવ્યું હતું. અને તમે જાણો છો કે રમૂજ માનિકોં મારો માનીતો દોસ્ત છે.”

“અને એ માગેલી નોકરીઓ તમે મેળવી જ આપીને?”

“મોંતાલેની બાબતમાં હા; માલિકોર્નની બાબતમાં ના અને હા બંને; કારણ કે, એ માણસ અલબત્ત અહીં હરફર કરી શકે છે, પરંતુ કોઈ જગા ઉપર તેને હજુ ગોઠવી શકાયો નથી.”

“ગીતના છેલ્લા ચરણમાં આવતી લા વાલિયેરનું શું છે?” સેંતેબનોએ આંખ મિચકારીને પૂછ્યું.

“હા, એમને પણ મેંડમની તહેનાતમાં મેં દાખલ કરાવી આપ્યાં છે; પરંતુ, કાર્ટ, માદમુઆઝોલ લા બોમ લ બ્લાંક દ લા વાલિયેર માટે તમે ગમે તેમ મારી સમક્ષ ન બોલશો; કારણ કે તેમના જ્વે ચારિત્ર્યશીલ બાનુ મેં બીજી જોઈ નથી—જાણી નથી.”

“તો તો તમે છેવટની અફવા જ સાંભળી નથી, મહેરબાન!”

“ના, ના, મારે સાંભળવી પણ નથી; એ અફવા તમારી પાસે જ રાખી મૂકશો.”

“પણ એ બાનુ અંગેની કશી વાત સાંભળવાનો તમે આવો ઈનકાર કેમ કરો છો?”

“માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેર મારા એક પરમ મિત્રની પ્રેમિકા છે.” દ ગીશ આટલું કહી, નમન કરી ચાલતો થયો.

સેંતેગનો પોતે આટલી આટલી જહેમત ઉઠાવ્યા છતાં લા વાલિયેર વિષે વિશેષ કંઈ માહિતી ન મેળવી શક્યો હોવાથી અકળાયો; અને વિચારમાં ને વિચારમાં આગળ ચાલવા લાગ્યો. થોડી વારમાં નોકરોનાં મકાનો આવ્યાં, પછી તેમની પાછળનાં મોટાં મોટાં વૃક્ષો દેખાયાં અને પછી એકદમ ઊંચી થતી અને આખા મહેલને ઘેરતી દીવાલ.

અચાનક તેણે એક જગાએ આકાશ તરફ ઊંચિથી આવતો એક સ્ત્રી અને પુરુષની વાતચીતનો અવાજ સાંભળ્યો. તેણે ધારી ધારીને જોયું તો દીવાલને ટેકવેલી નિસરાણીની ટોચે એક સ્ત્રી દીવાલની ઉપર હાથ ટેકવી ઊભી હતી અને દીવાલની પેલી બાજુએ નજીકની ડાળી ઉપર બેઠેલા એક પુરુષ સાથે વાતચીત ચલાવી રહી હતી.

૨

સ્ત્રી પેલા પુરુષને કહેતી હતી, “મોંઠો માનિકોં, આ રીતે લાંબો વખત આપણાથી વાતચીત ન ચલાવી શકાય. તમે આમ અત્યારે મને અહીં વાતચીત ચલાવવા ચિઠ્ઠી લખીને બોલાવી, તે બહુ ખોટું કર્યું છે. મને કોઈ જોઈ જાય તો કેવું માની બેસે? અને તેમાંય પાછી મને તમારી

સાથે કશી લેવાદેવા છે નહિ, છતાં! અને કંઈક અગત્યની વાત કહેવાની છે, એવું જૂઠું કારણ બતાવવાની તમારે શી જરૂર પડી, ભલા?”

“અરે મોંતાલેજી, તમે ચાલ્યાં ન જશો; મારે સાચેસાચ ઘણી ઘણી વાતો કહેવાની છે.”

સેંતેગનો બંનેને હવે ઓળખી ગયો. પાસે જ એક ઝાડવા નીચે ધીમે રહીને તે છુપાઈ ગયો.

“પણ આમ ચિઠ્ઠી લખીને તથા મને મેંડમની તહેનાતમાં નોકરી આપાવી છે વગેરે બાબતો યાદ દેવરાવીને, આવે વખતે, આવે સ્થળે, મને બોલાવવાની હોય ખરી?”

“પણ મારે વાત કહેવી છે તે તો સાંભળો; આજે દિવસે બે વાગ્યે દ ગીશ ચાલ્યા ગયા. તેમને જતા જોઈ હું તેમની પાછળ પાછળ ગયો — જે હું હંમેશ કરતો આવ્યો છું. તમે જાણો છો કે, દ ગીશની દેશ-નિકાલ થવા જેવી ભારે ફજેતી થઈ હોવા છતાં, તે ફરી ફોંતેલ્લો પાછા આવ્યા છે, અને પોરીસમાં જે બે જણે તેમને દેશનિકાલ કર્યા હતા, તેમને જ ફોંતેલ્લો આવીને તે મળ્યા. મેં તેમને ઘણી ના પાડી હતી, છતાં તે પોતાના પ્રેમ-પ્રકરણની બાબતમાં બહુ અડિયલ માણસ છે, એટલે તેમણે મારી એક વાત ન સાંભળી, અને તે અહીં આવવા નીકળ્યા જ. અર્થાત્ તેમને ઘોડા ઉપર બેસી ઉતાવળે આ તરફ આવતા જોઈ હું તેમની પાછળ પાછળ થોડે દૂર રહીને ચાલ્યો આવ્યો. હું માનતો હતો કે, થોડો વિચાર કર્યા પછી તે પાછા ફરશે; પણ તે તો પાછા ફર્યા જ નહિ, એટલે હું તેમને ફરી ભેગો થઈ શક્યો નહિ. શહેરમાં હું આઠ વાગ્યાનો આવ્યો છું અને દ ગીશને શોધવા પ્રયત્ન કર્યા કરું છું; પણ મને તેમની ભાળ મળતી નથી. તે સીધા સિહની બોડમાં જ ધૂસી જશે એવી મારી કલ્પના જ ન હોય; એટલે મેં અહીં દરબારગઢ તરફ શોધખોળ કરી ન હતી. પણ રાત વધવા લાગતાં અને મારા મિત્રનું શું થયું હશે તેની ચિંતામાં, પછી મેં દરબારગઢના કોઈ આવતા જતા નોકરને સાધ્યો અને તમને ચિઠ્ઠી પહોંચાડીને અહીં બોલાવ્યાં.”

“જુઓ મોંઠો માનિકોં, તમારે તમારા મિત્રની કશી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી; રાજજીએ તેમને સારી રીતે આવકાર્યા છે, મોંઠમે તેમને મીઠું હસીને પ્રમાણ્યા છે, અને મોંશ્યોરને પણ તેમના ઉપર હવે કશો ગુસ્સો રહ્યો નથી.”

“ઠીક, ઠીક; તેથી ત્યારે તે અહીં દરબારગઢમાં જ ધામા નાંખીને પડયા છે, એમ કહોને. પણ મારે હવે તેમની પાસે જઈ પહોંચવું હોય તો શું કરવું? દરબારગઢનો દરવાજો તો આ કલાકે મારે નામે અને મારે માટે કોઈ ઉઘાડે નહિ; અને આ ડાળી ઉપર તો આખી રાત મારાથી પોપટનો અવતાર લીધા સિવાય કાઢી શકાય તેમ નથી.”

“પણ તેથી કરીને હું કંઈ તમને આ ભીંત ઉપરથી અંદર દાખલ કરવાની હિંમત કરી શકું નહિ.”

“એક જણને નહિ તો બે જણને તો કરી શકશો જ,” બીજો એક અવાજ ઝાડમાંથી જ આવ્યો.

“ભલા ભગવાન, એ વળી કોણ બોલ્યું?” મોંતાલે ચીસ પાડી ઊઠી.

“માલિકોર્ન છે, કુમારી મોંતાલે!” આટલું બોલી તરત જ માલિકોર્ન ઝાડ ઉપર વધુ ઊંચો આવી દીવાલની ટોચની સમકક્ષ આવીને બેઠો.

“મારે આટલું જ વળી ખૂટવું હતું,” મોંતાલે હતાશ થઈને બોલી ઊઠી.

“માદમુઆઝોલ મોંતાલે, અમે બંને તમારા મિત્રો છીએ; તમારે અમારી મુશ્કેલીના વખતમાં અમને મદદ કરવી જોઈએ; અમે આ ટાઢમાં આખી રાત ખુલ્લામાં શી રીતે વિતાવી શકીએ?” માનિકોં હવે જરા વધુ જોરમાં આવી બોલ્યો.

“અરે, મોંશ્યોર માલિકોર્ન તો સશક્ત જીવાન છે, અને તેમને આવા શોભીતા તારાઓ નીચે રાત ગાળવામાં સહેજે મુશ્કેલી નહિ પડે; અને મારે તેમને એક બાબતની થોડી સજા પણ કરવાની છે.”

“તો ભલે, તમે તેમની સાથે તમારો હિસાબ પતવી લેજો; પણ હું તો ચાલ્યો આવું છું,” એમ કહી માનિકોંએ કપડાં ફાટવાની દરકાર કર્યા

વિના ડાળી ઉપરથી ભીંત ઉપર કૂદકો માર્યો અને પેલી નિસરણીએ થઈ તે નીચે ઊતરી ગયો. મોંતાલે પણ હસતી હસતી હવે નીચે ઊતરવા લાગી.

તે જ વખતે માલિકોને માનિકોં બેઠો હતો તે જગાએ ડાળી ઉપર બેસીને કહ્યું, “અરે મોંતાલેજી, મહેરબાની કરીને મને આ ડાળી ઉપર જ ઝૂલતો ન રહેવા દેશો. માનિકોં મહાશયને તો કપડાં ફાટે તોપણ મોં. દ ગીશનાં નવાં કપડાં મળી શકે; પણ મને તો માનિકોં મહાશયનાં જ મળી શકે, જે ફાટેલાં હોય. મારાથી તેમની પેઠે તમારી મદદ વિના ભીંત ઉપર કૂદકો મારી શકાશે નહિ.”

પણ માનિકોં હવે મોંતાલેને દ ગીશનો ઉતારો ક્યાં છે, તે પૂછવા લાગ્યો. મોંતાલેએ કહ્યું, “અહીંથી વાડે વાડે જાણે, ત્યાં વચ્ચે એક રસ્તો આડો આવશે. ત્યાં તમને ચાર રસ્તા ફાટાતા દેખાશે, તેમાંથી એક રસ્તો તમારો હશે. એ રસ્તે જશો એટલે દરબારગઢના કમરાઓ શરૂ થશે. તેમાં ક્યાંક શોધશો એટલે દ ગીશનો ઉતારો મળશે.”

“વાહ, તો તો તમે બતાવેલે રસ્તે આખી રાત અટવાયા કરવા સિવાય તથા કોઈ પહેરેગીરોને હાથે પકડાવા સિવાય બીજે કશો રસ્તો જ દેખાતો નથી. માટે મહેરબાની કરી તમે મારો હાથ પકડો, મોંતાલે બાનુ, અને મને દ ગીશને ઉતારે પહોંચાડી જાઓ.”

“વાહ, અને અંધારી રાતે તમારો હાથ પકડી મને ફરતી કોઈ જુએ તો શું ધારે?”

“તો પછી માલિકોંનને નીચે આવા દો; તેનું ભિજું બહુ ફળદ્રુપ છે, એટલે તે કંઈક રસ્તો બતાવશે; તથા અમે બે જણ હોઈશું તો એક-બીજાને બચાવવામાં મદદગાર થઈશું.”

પણ એટલામાં સેંતેગના ડાળીઓ ખસેડી બહાર આવ્યો અને બોલ્યો, “શિવ-રાત, માનિકોં; તમે ભલાદમી અત્યાર સુધી ક્યાં હતા? અમો બધાએ રાતે તમારી ઘણી તપાસ કરી હતી. માદમુઆઝેલ દ મોંતાલે, હું છું તમારો ઘણો ઘણો નમ્ર સેવક!”

મોંતાલેઓ, “ભલા ભગવાન!” કહી પોતાનું મોં બે હાથમાં સંતાડી દીધું.

“મહેરબાની કરી કશો અંદેશો ન લાવશો; હું જાણું છું કે તમે તદ્દન નિર્દોષ છો; અને તમારી તરફ હું જોઈતી સાક્ષી પૂરીશ. માનિકોં, મારી પાછળ પાછળ આવો; હું તમને બધા આડરસ્તા, તથા ભુલભુલા-મણીઓની પાર દોરી જઈશ.”

“તો તમે મોંઠ માલિકોંને પણ સાથે જ લેતા જાઓ ને!” મોંતાલેઓ કહ્યું.

“ના, ના,” માલિકોં બોલ્યો; “મોંઠ માનિકોંએ તમારી સાથે ઘણી ઘણી વાત કરી લીધી; હવે મારો વારો છે; મારે પણ આપણી ભવિષ્યની યોજનાઓ બાબત ઘણી અગત્યની વાતો કરવાની છે.”

“સાંભળ્યું? તમે તેમની પાસે જ રહો; આજની રાત જ ગુપ્ત મંત્રણાઓ માટેની છે!” કહી સેંતેગ્નો માનિકોંને દ ગીથના ઉતારા તરફ દોરી ચાલ્યો.

૨૪

બોપાઓ હોટેલમાંથી જકારો

મોંતાલેઓ હવે માલિકોં પાસે જઈ તેને ધમકીભર્યા સૂરે કહ્યું, “તમારે મને બરબાદ જ કરવી છે? આવી રીતે મારી પાછળ પડવાનું હોતું હશે? શું કામ તમે ઓરલેઆં છોડીને અહીં મારી પાછળ આવ્યા છો, કહો જોઈ?”

“વાહ, હું તો મારાં ઘરબાર, ભવિષ્ય-કારકિર્દી બધું છોડીને તમારી પાછળ જ ચાલી નીકળ્યો છું; અને તમે ફોંતેલોમાં છો, એટલે હું અહીં આવ્યો છું, વળી!”

“વાહ, એ તે કંઈ જવાબ છે? ચાલો ઉતાવળ કરો, તમારે શી વાત કરવાની છે? તમે ભાનભાન ભૂલીને તો નથી આવ્યા ને?”

“વાહ ભાઈ, હું તો કશું ભૂલ્યો નથી; માત્ર તમે મને હવે ભૂલ્યાં છો, એ ચોક્કસ. અહીંયાં આવી તમને મળવા માટે એક અઠવાડિયાથી હું ભટક્યા કરું છું—અને તે પણ ખિસકોલી કે ઉંદર કે નોળિયાની પેઠે જમીનમાં છુપાઈને. પણ મને હવે એ અવતાર માફક આવતો હોય એમ લાગતું નથી, એટલે મારે માણસની પેઠે જમીન ઉપર ફરજુંહરજું છે. પણ સાચું કહો, તમે હું અહીં આવ્યો છું એ જાણતાં હતાં કે નહિ? અને જાણતાં હતાં તો શા માટે મારી જરા પણ સંભાળ ન લીધી? અને મોંશ્યોરના ઘર-કારભારી તરીકે મારી નોકરીનું ક્યાં સુધી આવ્યું, એ પણ મારે જાણવું છે.”

“અરે મોંશ્યોરની પાસે આટલા દિવસ કોઈ કશી વાત જ ક્યાં ઉપાડી શકતું હતું? માત્ર ગઈ કાલથી જ તે પાછા સ્વસ્થ થતા જાય છે, અને અદેખાઈ કરવાનું તેમણે છોડી દીધું છે.”

“તેમની અદેખાઈ શી રીતે દૂર થઈ?”

“બીજી બાજુ વાળી દેવામાં આવી એટલે; ગઈ કાલથી એવી અફવા ફેલાવવામાં આવી છે કે રાજજી મેંડમને બદલે બીજી કોઈના પ્રેમમાં પડ્યા છે, એટલે મોંશ્યોરની મેંડમ ઉપરની અદેખાઈ દૂર થઈ ગઈ!”

“એ અફવા કોણે ફેલાવી?”

“મને લાગે છે કે, મેંડમ અને રાજ પોતે જ એવી સમજૂતી ઉપર આવ્યાં છે.”

“બરાબર, બરાબર; મોંશ્યોરની અદેખાઈ દૂર કરવાનો એ જ રસ્તો હતો. પણ હવે બિચારા મોં ૦ ૬ ગીશનું શું થયું?”

“અરે મેંડમે તેમને તો છેક જ પડતા મૂક્યા છે.”

“મેંડમ સાથે તમારો કેવો સંબંધ છે?”

“ઘણો જ સારો.”

“અને રાજજી સાથે?”

“રાજજી મારી પાસેથી જ્યારે જ્યારે પસાર થાય છે ત્યારે ત્યારે અચૂક હસે છે.”

“તો મોડમ અને રાજજીના પ્રેમ-પ્રકરણ માટે આડ તરીકે કોના પ્રેમની વાતને ઊભી કરવામાં આવી છે?”

“લા વાલિયેર પ્રત્યેના પ્રેમની.”

“બિચારી બાપડી; આપણે એ અફવા રોકવી જોઈએ; કારણ કે મોંઠ રાઓલ દ બ્રાન્લોન જે એવાત સાંભળશે તો કાં તો લા વાલિયેરને મારી નાંખશે, અથવા પોતાની જાતને.”

“તમે સાચેસાચ એમ માનો છો?”

“અરે મોંઠ દ બ્રાન્લોન લા વાલિયેરને એટલી ઉત્કટતાથી ચાહે છે કે, લા વાલિયેર દેખાવ ખાતર પણ રાજજીને ચાહવાનું કરશે, તો હું ફરીથી કહું છું કે, બ્રાન્લોન તેને મારી નાંખશે કે પોતે આત્મહત્યા કરશે.”

“પણ રાજજી લા વાલિયેરને બચાવી લેશે ને?”

“રાઓલ તો રાજને પણ એક સામાન્ય ડાકુને મારી નાંખે તેમ મારી નાંખશે!”

“ભલા ભગવાન! મોંઠ માલિકોર્ન, તમે ગાંડાબાંડા થયા છો કે શું?”

“જરા પણ નહિ; અને હું જ રાઓલને આ વાત કહી દઈશ.”

“થૂપ, થૂપ,” મોંતાલે તેના કાન પાસે મોં લઈ જઈને બોલી; “તમે રાઓલને કશી વાત ન કરતા; કારણ કે, આજે સાંજે—પણ કોઈ આસપાસ સાંભળતું તો નહિ હોય ને?”

“ના, ના, કોઈ નથી.”

“આજે સાંજે ‘રોયલ-ઓક’ નીચે લા વાલિયેર વાતવાતમાં બોલી પડી કે, જોણે રાજજીને એક વાર જોયા હોય, તે બીજા કોઈ પુરુષને પછીથી ચાહી શકે જ નહિ.”

“અરેરે, સ્ત્રીજાત, સાપણની જાત! તો તો મારે રાઓલને એ વાત જ કહી દેવી પડશે. હજુ મોડું નથી થયું.”

“ના રે ના; હવે ઘણું જ મોડું થઈ ગયું છે. કારણ કે, લા વાલિયેર જે કંઈ બોલી હતી, તે રાજજીના જાણવામાં આવ્યું છે—અરે, રાજજીએ પોતાને સગે કાને સાંભળ્યું છે—કારણ કે તે વખતે અચાનક તે ‘રોયલ-ઓક’ની પાછળ જ છુપાઈને બેઠેલા હતા!”

“તો તો હવે એ આખલાઓની લડાઈમાં આપણે વચ્ચે પડવા જઈએ, તો રાજજી અને ‘રોયલ-ઓક’ એ બેની વચ્ચે આપણો જ ઘૂંટો થઈ જાય.”

“હું તમને એ જ કહેવા માગતી હતી.”

“તો હવે આપણે બીજી રીતે આપણી યોજના વિચારવી જોઈએ. જુઓ, મોંઠો દ ગીશ મેડમના પ્રેમમાં છે; બીજી બાબુ લા વાલિયેર રાજજીના પ્રેમમાં છે; ત્રીજી બાબુ રાજજી મેડમ તેમ જ લા વાલિયેર બંનેના પ્રેમમાં છે, અને છેક છેલ્લા મોંશ્યોર રહ્યા, જે પોતાની જાત સિવાય બીજા કોઈના પ્રેમમાં નથી. આટલાં બધાં પ્રેમપ્રકરણો ચાલતાં હોય, તેની વચ્ચે ડીમચા જેવા માથાવાળો પણ પોતાનું નસીબ ઘડી લઈ શકે. તો પછી આપણ બે જેવાં હોશિયાર માણસોનું તો પૂછવું જ શું?”

“પાછા કલ્પનાને રવાડે ચડી ગયા, ખરું?”

“જરા પણ નહિ; કલ્પનાઓને ઘોડે સવાર થાય તે બીજા; પણ આપણી યોજનાઓ સરળતાથી પાર પાડવી હોય તો આપણ બે વચ્ચે વફાદારીના કોલકરાર થવા જોઈએ. માટે તમારો હાથ લાંબો કરો અને બોલો જોઈ કે, ‘માલિકોર્નને માટે બધું જ કરી છૂટીશ.’”

“માલિકોર્ન માટે બધું જ કરી છૂટીશ,” મોંતાલેએ કહ્યું.

“અને હું મોંતાલે માટે બધું કરી છૂટીશ,” માલિકોર્ન પણ હાથ લાંબો કરીને કહ્યું.

“હવે શું કરવાનું છે?”

“હવે તમારી આંખ અને કાન ખુલ્લાં રાખો; એક એકની સામે વાપરી શકાય એવાં બધાં સાધનો ભેગાં કર્યાં કરો; અને આપણી સામે વાપરી શકાય એવું એક પણ સાધન કોઈને હાથ ચડવા ન દો.”

“ઠીક, તો હવે કોલકરાર થઈ ગયા; હું જાઉં છું; તમે પણ તમારી હોટેલે જાઓ.”

“અરે બોપાઓં હોટેલમાં મેં કમરો રાખ્યો હતો, પણ હવે મારી પાસેથી તે છીનવી લેવામાં આવ્યો છે. કોણ જાણે ક્યાંકથી ચાર ગામડિયાઓ એક ડોળીમાં કોઈ માંદા સાધુને લઈને આવ્યા અને તેને મારા ઓરડામાં જ ઉતાર્યો. મેં હોટેલવાળાને તથા એ સાધુને એ કમરો મેં રોકેલો છે, એમ જણાવ્યું, તો તરત મને બારણાં બહાર ધકેલી મૂકવામાં આવ્યો. અર્થાત્ હવે મારી પાસે કોઈ ઉતારો નામની ચીજ જ નથી.”

“એ સાધુ કોણ હશે? એ કોઈ પંથનો ઉચ્ચાધિકારી તો નહિ હોય?”

“મેં એને માટે એ શબ્દ બોલાતો સાંભળ્યો હતો ખરો. પણ હવે, મારે ઉતારા માટે શું કરવાનું છે?”

“અરે એ બાબતની એવડી ચિંતા શા માટે કરો છો, મહેરબાન!” તરત નીચેથી સેંતેગનો નીકળીને બોલ્યો; “ચાલો મારા કમરામાં જગા છે, ત્યાં તમે નિરાંતે રહેજો. ત્યાં તમને કોઈ સાધુ આવીને નહિ કાઢી મૂકે.”

માલિકોર્ન અને મોંતાલે બંને જણ ચોરી કરતાં પકડાઈ ગયેલાં બાળકોની જેમ છોભીલાં પડી ગયાં. પણ માલિકોર્ને તરત મોંતાલેને ચાલ્યા જવાનો સંકેત કર્યો. તે ચાલી જતાં માલિકોર્ન સેંતેગનો પાસેથી રાજજીના પ્રેમ-પ્રકરણની બધી વિગતો ખોતરી કાઢવાની મળેલી તકનો લાભ લેવાની ઈચ્છા સાથે તરત જ સેંતેગનોના ઉતારે જવા તૈયાર થયો.

ખરેખર બોપાઓ હોટેલમાં શું બન્યું હતું

આમેય રાજજીના ઉત્સવોને કારણે શહેરની મુખ્ય કહેવાય તેવી હોટેલ બોપાઓમાં જગાની તાણાતાણ જ રહે; અને માલિકોર્ન જેવા મુફ્ફિસને તો વાત પૂછવા પણ કોઈ બારણે ઊભો રહેવા ન દે. પરંતુ કોણ જાણે પહેલવહેલો માલિકોર્ન જ્યારે તે હોટેલમાં આવ્યો ત્યારે તેની અને તેના ઘોડાની જાણે રાહ જોવામાં આવતી હોય તેમ તેને ભાવપૂર્વક આવકારવામાં આવ્યો. માલિકોર્નને નવાઈ થઈ, પણ તેનેય લાગ્યા વિના ન રહ્યું કે, જે તે સસ્તી નાની ઓરડી માગશે, તો તેને પાછો જ કાઢવામાં આવશે; એટલે તેણે ઠાવકું મોં રાખીને, જાણે પોતે જાણતો જ હોય તેમ કહ્યું, “આ મકાનનો સારામાં સારો ઓરડો હું લેવાનો છું, એ તમે જાણી જ લીધું હશે.”

“હા, હા, તબેલા સાથે.” હોટેલવાળાએ પણ જાણતો હોય તેમ જરા હસીને કહ્યું.

“પરંતુ, એ મોટો ઓરડો હાલ તુરત હું અનામત રાખવાનો છું; અને મારે ખર્ચે એક નાની ઓરડી જ હાલ તુરત લઉં છું. મારા મિત્ર આવશે, ત્યારે તે એ મોટા ઓરડામાં રહેશે; અને તેનું ભાડું પણ તે જ ઠરાવશે.”

“હા, હા; એ જ પ્રમાણે કરવામાં આવશે; મને ખબર છે.” એમ કહી હોટેલવાળાએ તેની સામે જોઈ આંખ મિચકારી.

માલિકોર્નને લાગ્યું તો ખરું કે, એ હોટેલવાળો કશીક ગફલતમાં છે; પરંતુ તેણે વધુ પંચાત કર્યા વિના એ પરિસ્થિતિનો લાભ લેવાનું જ

નક્કી કર્યું. પોતાની ઓરડીએ પહોંચ્યા પછી, તરત જ તે રાજદરબારની વાતો જાણવા દરબારગઢ તરફ ચોરીછૂપીથી ગયો, અને તેમ કરવા જતાં સારી પેઠે ઘાઝયો, છોલાયો અને ટિચાયો. બીજે જ દિવસે એ વીંશીમાં એક પછી એક સાત નવા ઉતારુઓ આવી પહોંચ્યા. તેમને અને તેમના રસાલાને આવતા જોઈ માલિકોર્નને એવો વિચાર જરૂર આવ્યો કે, પોતે એક દિવસ વહેલો આવ્યો તે ઘણું સારું થયું; નહિ તો આજે તો પત્તો જ ન ખાત.

બધા નવા ઉતારુઓને તેમની જગાઓએ ગોઠવ્યા પછી હોટેલવાળો માલિકોર્ન પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો, “જુઓ મૉંશયોર, તમારા મિત્રે અગાઉથી મને લખી રાખ્યું છે, તે પ્રમાણે પેલો મોટો સારો ઓરડો મેં અનામત રાખી જ મૂક્યો છે.”

માલિકોર્ન હોટેલવાળા પાસે એ કાગળ જોવા માટે માગ્યો, — એ બહાને કે, પોતાને મૌખિક આપવામાં આવેલી સૂચનાઓ અનુસાર જ વીંશીવાળાને પણ લખી જણાવવામાં આવ્યું છે કે કેમ!

હોટેલવાળાના ખીસામાં જ એ ચિઠ્ઠી હતી. માલિકોર્ન તે વાંચી —

“કેટલાંક અગત્યનાં માણસોની મિટિંગ તમારી હોટેલમાં ગોઠવવામાં આવી છે; તેની ખબર તમને આપવામાં આવી છે. હું પણ ફેંતેબ્લોમાં તે મિટિંગમાં હાજર રહેવા આવવાનો છું. તો મારા એક મિત્ર — જે મારા કરતાં અગાઉ કે મારી પછીથી આવશે — તેમને માટે એક નાની ઓરડી રાખશો અને મોટો કમરો મારે માટે રાખશો. એ મોટો કમરો મારે પોતાને માટે છે; પરંતુ નાની ઓરડીમાં રહેનાર મારો મિત્ર ગરીબ સ્થિતિનો હોઈ, તેની ઓરડીનું ભાડું માફકસરનું હોય તે જોજો.”

હોટેલવાળાએ હવે વિજયસૂચક હાસ્ય કરીને કહ્યું, “જુઓ, એ નાની ઓરડી તમારે માટે જ તેમણે રાખેલી છે ને?”

“ચોક્કસ,” માલિકોર્ન મોં ઠાવકું રાખી જવાબ આપ્યો; “અને એ ચિઠ્ઠી ઉપર જેની સહી છે, તેની સધ્ધરતા વિષે તમને શંકા તો નથી ને?”

“પણ મહાશય, એ ચિઠ્ઠી નીચે કોઈની સહી જ નથી; તેમનું નામ તો હું જ તમને પૂછવાનો હતો.”

“શું નીચે સહી જ કરી નથી? તો તો તમારે સમજી લેવું જોઈએ, કે, તેમણે પોતે પોતાનું નામ જાણી જોઈને જ પ્રગટ નહીં કર્યું હોય; એટલે તેમના વિશ્વાસુ અને મિત્ર એવા મારાથી તે શી રીતે પ્રગટ કરી શકાય? પણ આ નાની ઓરડીનો હિસાબ મારે જ ચૂકતે કરવાનો હોઈ, મારું અને મારાં ઘોડાનું રહેવાનું અને ખાવાપીવાનું રોજનું શું ખર્ચ આવે છે, તે મને કહો જોઈ.”

“ચાર વિગ્ર, મોંશ્યોર.”

“તો હું ત્રણ દિવસથી અહીં છું, તેના બાર વિગ્ર થયા; એ લઈ લો જોઈ!”

“પણ ઉતાવળ શી છે?”

“જુઓને મહેરબાન; મારે હુકમ થાય તે વખતે ગમે ત્યારે ઊપડી જવું પડે, એટલે હિસાબ પતેલો હોય એ જ સારો ને?”

“ઠીક; ઠીક, લાવો મહેરબાન.”

માલિકોર્ને એવું માની લીધું કે, દ ગીશ કે માનિકોર્ને જ આ રીતે અગાઉથી આ હોટેલમાં કમરા અનામત રખાવ્યા હશે. દ ગીશને દરબારગઢમાં કેવો આવકાર ફરીથી મળે છે, તેનો ભરોસો ન હોવાથી આમ કરવું જ પડે—અને આ હોટેલમાં કોઈ મિટિંગ મળવાની વાત તો દ ગીશે પોતાની જાતને છુપાવવા જ ઊભી કરી લાગે છે, ઈં.

આમ સાત દિવસ તો બરાબર ચાલ્યું; પણ સાતમા દિવસની રાતે માલિકોર્ને સવારના એક વાગ્યાના અરસામાં બારીએ હવા ખાવા ઊભો હતો, તેવામાં તેણે માનિકોર્ને ઘોડા ઉપર બેસીને ચિતાનુર મુખે આવતો જોયો. માલિકોર્ને માની લીધું કે, આ નાની ઓરડી જેને માટે રાખવાની હતી તે જ એ હોવો જોઈએ; એટલે તેણે માનિકોર્ને બૂમ પાડી.

પેલાએ મોં ઊંચું કરીને જોયું તો માલિકોર્નેને ઓળખ્યો. તેણે તરત જ રાજી થઈને કહ્યું, “વાહ ભાઈ, હં અત્યાર સુધી ફેંતેલો મુકામે

ત્રણ ચીજે ઢૂંઢી રહ્યો છું, પણ મને મળતી નથી; દ ગીશ, કમરો અને તબેલો.”

“મોં૦ દ ગીશના તો હું પણ કથા સમાચાર આપી શકતો નથી; કારણ કે, હું પણ તેમને ભેગો થયો નથી. પરંતુ તમારી ઓરડી અને તબેલો તો આ રહ્યાં, કારણકે, તમારે માટે તે અનામત રખાયેલાં છે.”

“મારે માટે અનામત રખાયેલાં છે? શી રીતે?”

“કેમ, તમે જ કાગળ લખીને નથી રખાવ્યાં?”

“ના, ભાઈ.”

પણ ઓટલામાં હોટેલવાળો જ નીચે માનિકોં પાસે આવી પહોંચ્યો. તેને દેખતાં જ માનિકોંએ કહ્યું, “મારે એક કમરો જોઈએ.”

“તમે પહેલેથી અનામત રખાવ્યો છે?”

“ના.”

“તો પછી મારી પાસે કમરો ફાજલ નથી.”

“તો મેં પહેલેથી અનામત રખાવ્યો છે,” માનિકોંએ ફેરવી તોળ્યું.

“કાગળથી?” હોટેલવાળાએ પૂછ્યું. માલિકોંને માનિકોંને ‘હા’ કહેવાની નિશાની કરી.

“તો તે કાગળની તારીખ શી છે?” હોટેલવાળાએ શંકામાં પડી જઈ પૂછ્યું. માનિકોંએ જવાબ માટે માલિકોંને તરફ ઊંચે જોયું. પણ માલિકોંને પોતે જ હવે મિત્રની મદદ નીચે દોડી આવ્યો હતો. પરંતુ તે જ વખતે એક મોટો ઝભ્ભો વીંટાળેલો એક મુસાફર હોટેલના દરવાજા આગળ આવીને થોભ્યો.

હોટેલવાળાએ માનિકોંને, કમરો અનામત રાખવા માટે ચિઠ્ઠી કરી તારીખે લખી હતી એ વાત ફરી પૂછી. તેનો જવાબ પેલા અજાણ્યા મુસાફરે જ આપ્યો, “ગયા બુધવારે.”

હોટેલવાળો જાતે તેને ઓળખી ગયો હોય એમ તેની પાસે જઈ બોલ્યો, “આપનો કમરો આપને માટે તૈયાર છે.”

“પણ મારે માટે બીજી એક નાની ઓરડી પણ રાખવા મેં લખ્યું હતું ને?”

“એમાં આપના મિત્ર છેલ્લા અઠવાડિયાથી આવીને ઊતર્યા છે,” હોટેલવાળાએ માલિકોર્ન તરફ આંગળી કરીને કહ્યું.

પેલાએ માલિકોર્ન તરફ નજર કરીને તરત જ કહ્યું, “એ સદ્ગુહસ્થ મારા મિત્ર નથી.”

“તો શું, તમે આ સદ્ગુહસ્થના મિત્ર નથી?” હોટેલવાળાએ ચોંકીને માલિકોર્નને પૂછ્યું.

“પણ હું મિત્ર હોઉં કે નહિ, તેની તમારે શી ફિકર? તમને હું પૈસા ચૂકવું છે ને!”

હોટેલવાળાએ જવાબમાં માત્ર, તેને તરત જ ઓરડી ખાલી કરી ચાલ્યા જવા જણાવ્યું.

માલિકોર્ન પેલા વટેમાર્ગુને કહ્યું, “આપને માટે મોટો કમરો છે, તે આપને એકલાને બીજા કમરો શા માટે જોઈએ છે?”

જવાબમાં પેલા વટેમાર્ગુએ પાછળ એક ડોળી સાથે આવતી મંડળી તરફ આંગળી કરી.

એ ડોળીમાં કોઈ સાધુને ચાર ખેડૂતો ઊંચકીને આવતા હતા.

આ વાત માલિકોર્ન મોંતાલેને કરી હતી, તે આપણે ગયા પ્રકરણમાં જાણી આવ્યા છીએ.

૨૬

અગિયાર વર્ષથી દીક્ષિત

૧

અમે વાચકને વધુ વખત ઈતેજર રાખવા માગતા નથી. એ ઝભ્ભાવાળો મુસાફર અરેમીસ હતો; ફુંકેથી છૂટો પડી તે બોપાઓ હોટેલે આવી પહોંચ્યો હતો, જ્યાં તેણે સાત-આઠ દિવસ અગાઉથી એક ઓરડી અને એક કમરો અનામત રખાવ્યાં હતાં.

માલિકોર્ન અને માનિકોને હાંકી કાઢ્યા બાદ, અરેમીસ પેલા સાધુ પાસે જઈ પહોંચ્યો, અને તેમને પૂછ્યું, “આપને કમરો માફક આવશે કે ઓરડી?”

“નીચલે મજલે જ હોય તે.”

એટલે પહેલે મજલે આવેલી નાની ઓરડીમાં જ સાધુને ડોળી સાથે જ લઈ જવામાં આવ્યા. બીજા મજલે આવેલો કમરો અરેમીસે પોતાને માટે રાખ્યો.

સાધુને ડોળીમાંથી ઉતારી, ડોળીવાળા ખેડૂતોએ જ, પથારીના અોશિકા પાસે મૂકેલી ખુરશીમાં જાળવીને બેસાડયા. સાધુએ તરત જ હોટેલવાળાને બોલાવ્યો.

હોટેલવાળો આવ્યો એટલે સાધુએ તેને કહ્યું, “આ ભલા ડોળી-વાળાઓને વિદાય કરો. રસ્તામાં તાપ બહુ લાગવાથી હું બેભાન થઈ ગયો હતો ત્યારે તે બિચારાઓ મને પોતાને ઘેર લઈ જવા માગતા હતા; પણ મેં આ હોટેલમાં મને પહોંચાડવા તેઓને વિનંતી કરી; કારણ કે, અહીં મારી રાહ જોવાતી હશે, એમ હું જાણતો હતો.”

૧૭૭

પ્રે.—૧૨

હોટેલવાળો નવાઈ પામી એ સાધુ તરફ જોઈ રહ્યો, એટલે સાધુએ પોતાના અંગૂઠા વડે પોતાની છાતી ઉપર કૂસની નિશાની અમુક રીતે કરી. હોટેલવાળાએ જવાબમાં પોતાના ડાબા ખભા ઉપર એવી જ નિશાની કરી. પછી તે બોલ્યો, “અમે આપની રાહ જોઈ રહ્યા હતા; પણ અમને એવી આશા હતી કે, આપ વધારે સારી તબિયતે અહીં આવી રહેશો.”

પેલા ડોળીવાળાઓ હોટેલવાળાએ આ સાધુ તરફ બતાવેલા વિનયથી નવાઈ પામી ઊભા રહ્યા હતા. તેમને પેલા સાધુએ પોતાના ઊંડા ખીસા-માંથી ત્રણ કે ચાર સોનૈયા કાઢીને આપવા ધર્યા; પરંતુ સાધુની પાસે આવવા તેઓની હિમત ન ચાલી, એટલે હોટેલવાળાએ જ સાધુના હાથમાંથી લઈ તે સોનૈયા એ લોકોને આપી દીધા.

આવા મુફ્લિસ દેખાતા સાધુના ખીસામાંથી સોનૈયા નીકળતા જોઈ, પેલા ખેડૂતો વિશેષ નવાઈ પામતા વિદાય થયા, એટલે હોટેલવાળો બારણું બંધ કરીને નમ્રપણે દૂર ઊભો રહ્યો. પણ પેલા સાધુના લમણા ભયંકર તાવથી ફાટી પડતા હતા. તેણે પોતાના કપાળ ઉપર ધીમેથી હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં હોટેલવાળાને પૂછ્યું —

“અહીં ફ્રોંતેબ્લોમાં વૈદો કેટલા છે?”

“ત્રણ, પિતાજી.”

“તેમનાં નામ?”

“લ્વીનીગે, કાર્મલપંથી સાધુ હુબેર, અને ત્રીજે શ્રાવક ગ્રિઝાર્ટ.”

“ગ્રિઝાર્ટને એકદમ બોલાવો.”

હોટેલવાળો આજ્ઞાનો અમલ કરવા બહાર જતો હતો, તેવામાં સાધુએ ફરીથી તેને થોભાવ્યો અને પૂછ્યું, “અહીં અંતિમ કબૂલાત-વિધિ કરાવવાના અધિકારી કોણ છે?”

“ઘણા છે, પિતાજી; પરંતુ જ્ઞેસ્પુઈટ-પંથી પાસેમાં પાસે છે, તેમને બોલાવી મંગાવું?”

“હા, તરત જ.”

હોટેલવાળો જતાં સાધુએ ખીસામાંથી કાગળોનો બીડો કાઢ્યો અને દરેક કાગળ કાળજીપૂર્વક વાંચવા માંડ્યો. પરંતુ તેની બીમારી એટલી તીવ્ર કક્ષાએ પહોંચવા લાગી હતી કે, તેને તમ્મર આવતી હોય તેમ તેના કપાળે પરસેવાનાં ટીપાં બાઝવા માંડ્યાં. તે આંખો મીંચીને લગભગ બેભાન અવસ્થામાં જ પડ્યો હતો, તેવામાં હોટેલવાળો વૈદને લઈને આવી પહોંચ્યો. સાધુએ તરત પેલા કાગળો સમેટી લઈ ખીસામાં ખોસી લીધા.

ગ્રિઝાર્તે આવીને સાધુને જણાવ્યું, “હોટેલવાળાએ મને જણાવ્યું છે કે, મારે આપણા પંથના કોઈ મહાત્માની સેવા બજાવવાની છે.”

“ખરી વાત; તો મને સાચેસાચું કહી દો કે, આ બીમારીમાંથી હું બેઠો થઈશ કે નહીં; કારણ કે મને ઘણી અશક્તિ લાગે છે.”

ગ્રિઝાર્તે નાડી જોઈને કહ્યું, “મારા પંથનો પ્રથમ કે દ્વિતીય વર્ષનો દીક્ષિત સાધુ હોય, તો હું એમ કહું કે, તાવ મટી જાય તેવો છે.”

“પણ હું અગિયાર વર્ષથી દીક્ષિત છું; મને શું કહેશો?”

“તો શું હું મારા પંથના કોઈ વડા અધિકારીની સમક્ષ ઊભો છું?”

“હા; અને એ રીતે વર્તો!”

“અને આપને આપના રોગની સાચી સ્થિતિ જાણવી છે?”

“હા; મારી સાચી સ્થિતિ.”

“આપનો મગજનો તાવ છેલ્લી કક્ષાએ પહોંચ્યો છે.”

“અર્થાત્ હવે આશા નથી? બોલી નાખો મૉશ્યોર ગ્રિઝાર્ત; તમે કદાચ અગિયાર વર્ષના દીક્ષિત માટે જ કહ્યું હશે, પણ હું તો તેથી પણ મોટો છું; પંથના અનુયાયી તરીકે તમારી પાસેથી હું તેથી વધુ સત્યની અપેક્ષા રાખું છું.” આમ કહી તે સાધુએ પોતાની આંગળી ઉપરની સોનાની વીંટીનું નંગ તેની નજરે પડે તે રીતે ફેરવ્યું. તે જોતાં જ ગ્રિઝાર્ત ચાંકીને બોલી ઊઠ્યો, “ખુદ જનરલ પોતે?”

“ચૂપ!” સાધુએ ફરમાવ્યું; “હવે તમે જાણી શકશો કે, તમારે સાચેસાચી વાત કહી દેવાની છે.”

“મોંચ્યોર, મોંસિન્યોર, આપ આપના અંતિમ કબૂલાત-વિધિની તૈયારી કરવા માંડો; કારણકે, બે કલાકમાં તો આપ બેહોશ બની ગયા હશો, અને તે આપની છેક છેલ્લી બેહોશી હશે.”

“તો મારે બે કલાક જ જીવવાનું છે કે?”

“તે પણ હું મોકલું તે કાઢો પીઓ તો જ.”

“પણ મારે આ બે કલાકમાં આપણા પંથ માટે અગત્યનાં કામો પતવવાનાં છે; એટલે તમે તમારો કાઢો જલદી મોકલી આપો.”

૨

વૈદ ગયો તેની સાથે જ કબૂલાત-વિધિ કરાવનારો આવ્યો. પણ પેલા સાધુએ તેને ફરમાવ્યું, “આ હોટેલમાં આઠ જણ આવ્યા છે; તેમાંથી હું કહું તેઓને એક પછી એક બોલાવો.”

“પરંતુ, મને તો કબૂલાત-વિધિ સાંભળવા બોલાવવામાં આવ્યો છે; તો શું આ બધું તમે જે કહો, તે કબૂલાત-વિધિનો ભાગ ગણી મારું ગુપ્ત રાખવાનું છે?”

“હા, તદ્દન ગુપ્ત. જાઓ પ્રથમ વિયેનાથી આવેલા જર્મન મુસાફર બેરન દ વોંત્પરને મોકલો.”

પેલો આત્મો બની ગુપચુપ જ ઊભો રહ્યો.

“હુકમનું પાલન કરો,” સાધુએ અનુલ્લાંઘનીય આજ્ઞાના અવાજે કહ્યું.

પેલો જઈને તે વ્યક્તિને બોલાવી લાવ્યો.

સાધુએ પેલા કબૂલાત-વિધિવાળાને જરા બહાર જઈને ઊભા રહેવાનું, તથા આ વ્યક્તિ જાય પછી તરત અંદર આવવાનું ફરમાવ્યું.

સાધુએ હવે પેલાને પૂછ્યું, “તમે બાદશાહોના બાહશાહ, અને પોપના સમકક્ષ એવા નેસ્ચ્યુઈટ-પંથના જનરલ બનવાની હરીફાઈમાં ઊતરવા આવ્યા છો કેમ?”

“પણ મને પૂછનાર કોણ છે, તે પહેલાં મારે જાણવું ઘટે.”

“તમે જેને મળવાની આશાએ આવ્યા છો, તે!” એમ કહી પેલા સાધુએ વીંટીનું નંગ ફેરવીને પેલાની નજરે પડે તેમ કર્યું. પેલો તરત જ આભો થઈ પાછો ખસી ગયો.

“આપ આવી કંગાળ કોટડીમાં, અને આ અવસ્થામાં પધાર્યા છો?”

“એ પંચાતમાં ન પડતા; મારો વખત કીમતી છે; બોલો, આપણા પંથને મદદગાર થાય એવું કશું ગુપ્ત રહસ્ય તમે મને અર્પણ કરી શકો તેમ છો? તમે જાણો છો ને કે, જે માણસ આપણા પંથ માટે ઉપયોગી નીવડે તેવું કોઈ મોટામાં મોટું રહસ્ય જણાવે, તેને જ હું મારો વારસદાર બનાવવા માગું છું?”

“મારી પાસે પચાસ હજાર વિશ્વાસુ માણસોનું લશ્કર ડાન્યૂબ નદીને કાંઠે તૈયાર ખડું છે. ઓસ્ટ્રિયાનો સમ્રાટ આપણા પંથનો વિરોધી છે; તેને ચાર દિવસમાં ઉથલાવી પાડી, હું આપ કહો તે રાજવંશી કુમારને તેની ગાદી ઉપર બેસાડી શકીશ. યુરોપના બીજા ભાગોમાં પણ એવી જ ક્રાંતિ કરવાની મારી યોજના છે.”

“ઠીક, તમને પછી જવાબ મળશે; હવે તમે ફેંતેબ્લોથી પંદર મિનિટમાં બહાર ચાલ્યા જાઓ.”

પેલો બહાર જતાં જ સાધુ ગણગણ્યો: “આમાં ગુપ્ત રહસ્ય શું આવ્યું? આ તો લશ્કરી કાવતરું છે. અને ઓસ્ટ્રિયાના રાજકુટુંબની મૂઠીમાં આખા યુરોપનું ભાવી પડેલું છે, એવુંય શી રીતે કહેવાય?” આટલું કહી, તેણે પોતાના કાગળમાં બેરનના નામ ઉપર છેકો મૂક્યો.

પેલો કબૂલાત-વિધિ કરાવનારો અંદર આવ્યો એટલે તેને સ્પોનના કાર્ડિનલ ઓરેબિયાને બોલાવી લાવવા સાધુએ ફરમાવ્યું. પેલાએ દરમ્યાન કહ્યું, “આપના વૈદ આપને માટે કાઢો લઈ બહાર ઊભા છે.”

“હું બોલાવું, ત્યારે તેઓ અંદર આવે. જાઓ, સ્પોનિશ કાર્ડિનલ ઓરેબિયાને જલદી મોકલો.”

પાંચ મિનિટમાં જ પેલો કાર્ડિનલ ફીકો પડી ગયેલો, મૂંઝાતો અંદર આવ્યો. તે બીજી કંઈક વાત કરવા ગયો, તેને તરત સાધુએ દબાવી દીધો, અને તે શું ગુપ્ત રહસ્ય અર્પિત કરવા માગે છે તે જ બોલી નાખવા તેને જણાવ્યું. કબૂલાત-વિધિ કરાવનારો હાજર હતો તેથી પેલો બોલવા આનાકાની કરતો હતો; એટલે સાધુએ તેને સ્પૉનિશ ભાષામાં બોલવા જણાવ્યું.

તે મુજબ પેલાએ કહ્યું, “રાજ લૂઈ-૧૪નું મારિયા થેરેસા સાથે લગ્ન થયું તેના ગુપ્ત કરારમાં જણાવેલું છે કે, બંને જણે સ્પૉનની રાજગાદી ઉપર કયો હકદાવો ન કરવો. એ કરારની શરતનો ભંગ કરવામાં આવે, તો આખા યુરોપની શાંતિ જ્ઞેખમમાં આવી પડે તેમ છે.” પછી પેલાએ આ સાધુના કાન પાસે મોં લાવીને કહ્યું, “પણ ફ્રાંસના રાજ લૂઈએ, સ્પૉનના રાજનું કે મારિયા થેરેસાના ભાઈનું મરણ થતાં જ એ વારસો પચાવી પાડવા લશ્કરી તૈયારીઓ સાથેની યોજના તૈયાર કરી છે, અને એ યોજનાનો કાગળ મારી પાસે છે.”

“લાવો, કયાં છે?”

પેલાએ કાગળ સાધુના હાથમાં મૂકતાં જ, સાધુએ તેને પૂછ્યું, “તમે આપણા પંથની ખરેખર મહાન સેવા બજાવી છે. પરંતુ એ યોજનાનો કાગળ તમે મેળવ્યો શી રીતે?”

“ફ્રાંસના રાજના નાના કર્મચારીઓને મેં ફોડયા છે. તેઓ બાળી નાખવાના બધા રહી કાગળો મને આપી જાય છે.”

તેને પણ પેલા સાધુએ પાએક કલાકમાં ફોંટેલ્લો છોડી ચાલ્યા જવાનું તથા જવાબ પછી મોકલાશે એમ જણાવ્યું.

હવે સાધુએ વેનિસના મારિનિને બોલાવવા કહ્યું, તથા સાથે સાથે દવા લઈને વૈદને પણ. સાધુએ પેલા કાર્ડિનલનું નામ પોતાના કાગળમાંથી છેકી ન નાખ્યું પણ તેના નામ આગળ કૂસની ચોકડી કરી. પછી આટલા પરિશ્રમથી થાકી ગયો હોય તેમ તે પથારીમાં ઢળી પડ્યો.

જ્યારે તે ભાનમાં આવ્યો, ત્યારે તેણે જ્યેષ્ઠ કે પેલો કબૂલાત-વિધિ કરનારો બારણા પાસે ઊભો હતો અને વૈદ તેમને પીઠ પાછળ ટેકો આપી અધ્ધર કરીને પોતાનો કાઢો પિવરાવતો હતો. અર્ધા કાઢો પિવાઈ પણ ગયો હતો.

પેલા વૈનિસવાળાએ આવીને વૈદ તથા પાદરીની રૂબરૂમાં જ પેલા સાધુના હુકમથી પોતે આણેલી ગુપ્ત વાત સંભળાવી; પોપે જ્ઞેસ્યુઈટ પંથની વધતી જતી સત્તાથી ગભરાઈને, જ્ઞેસ્યુઈટ લોકોને હાંકી કાઢવા યુરોપના જુદા જુદા રાજ્યોની મદદથી યોજના કરી છે. તે પ્રમાણે અગિયાર વર્ષની દીક્ષાવાળા બે મુખ્ય સાધુઓને બીજા ૩૨ જણ સાથે અમુક અમુક જગાએ દેશનિકાલ કરવાના છે.

સાધુએ એનો આભાર માન્યો; કારણ કે, પોપનું આ કાવતરું જાણમાં આવી જવાથી પંથને બચાવી લેવાનો વેળાસર ઉપાય કરી શકાય તેવું શક્ય બન્યું હતું. સાધુએ બીજાઓની માફક તેને પણ પછી જવાબ મોકલવાનું તથા પાએક ક્લાકમાં ફોંટેબ્લો છોડી જવાનું ફરમાવ્યું.

પેલો ચાલ્યો જતાં સાધુ ગણગણ્યો: “આ બધા કાં તો જાસૂસો જેવા છે કે પોલીસનાં માણસો જેવા છે. તેઓમાંનો કોઈ જનરલ થઈ શકે તેવો નથી. તેઓએ બીજાનાં કાવતરાં શોધી કાઢ્યાં છે, પણ પોતે ઉપયોગમાં લાવી શકે તેવું રહસ્ય કોઈની પાસે નથી. બરબાદી, યુદ્ધ કે લશ્કરી તાકાત—એવાં સાધનોથી જિસસનું મંડળ—જ્ઞેસ્યુઈટ પંથનું કામ—આગળ નહિ ધપાવી શકાય. માત્ર નૈતિક બાબતોમાં ઉત્તમતા દાખવવાથી મળતા પ્રભાવથી એ કામ આગળ ધપશે. પરંતુ હજુ મારો વારસદાર મને મળ્યો નહિ, તે પહેલાં આ મને શું થવા બેઠું? હું તો જાણે મરી ચાલ્યો! તો શું અમારો પંથ, મારા કોઈ મજબૂત વારસદાર વિના ખખળી પડશે? મૃત્યુ મારી ઉપર ધસી આવ્યું છે, તે શું મારી સાથે જ અમારા પંથને પણ લેવું જશે? મને જો દશ વર્ષ વધુ મળ્યાં હોત, તો ફ્રાંસના આ નવા રાજથી મંડાતા નવા યુગમાં જરૂર હું અમારા પંથને શિખરની છેક ટોચ સુધી લઈ જાત.”

આ મરવા લાગેલા માણસનો ગણગણાટ પેલો કબૂલાત-વિધિ કરાવનારો ચેાંકી ઊઠીને સાંભળ્યા કરતો હતો. વૈદ ગ્રિઝાર્ત કંઈક સ્વસ્થ-તાથી મન સાથે એ બધાની નોંધ લેતો હોય એમ લાગતું હતું.

“પરંતુ મારે મારા વારસાદર શોધવાનું કામ પૂરું કરવું જ રહ્યું; અરે ગ્રિઝાર્ત, ગ્રિઝાર્ત! એક કલાક જ વધુ મારાથી જીવી શકાય, તે માટે ગમે તે કોશિશ કર!”

ગ્રિઝાર્તે પાસે જઈ પેલા ખ્યાલામાં વધેલો કાઢો નહિ, પણ પોતાની પાસેની એક નાની શીશીમાંથી થોડાં ટીપાં તેના મોંમાં રેડી દીધાં.

“હવે જલદી પેલા સ્કોચને, અને બ્રેમેનના વેપારીને વારા ફરતી બોલાવો—ઉતાવળ કરો! હું મરવા લાગ્યો છું—અરે મારું ગળું ડૂંધાય છે.”

પેલો કબૂલાત-વિધિ કરાવનારો બીજી કોઈ મદદ મળી શકે તો મેળવવા બહાર દોડી જતો હતો, તેવામાં બારણામાં ઊભેલા ઝેરેમીસે તેને આંગળી ઊંચી કરી ડાર્ચો અને પાછો ઓરડામાં પેસી જવા સૂચવ્યું.

ઝેરેમીસે તરત જ સાધુની પાસે જઈ કહ્યું, “મોંસિન્યોર, યાદીમાં હું છટ્ટો છું; પરંતુ આપની સ્થિતિ ઘણી બગડતી જતી હોવાથી, મને મળ્યા પહેલાં આપને મૃત્યુ ઉપાડી ન જાય, તે માટે હું બોલાવ્યા વિના આગળ આવ્યો છું.”

“તમે ઝેરેમીસ, શવાલિયેર દબ્લો અને વોંનના બિશપ છો ખરું? છેલ્લી જ્યુબિલિ વખતે મેં તમને જોયા હોય એવું યાદ આવે છે: તો શું તમે ઉમેદવાર તરીકે રજૂ થાઓ છો?”

“હા, મોંસિન્યોર; મેં સાંભળ્યું છે કે, આપણા પંથને કોઈ મોટું રાજદ્વારી રહસ્ય પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે; અને આપે પણ તેવું રહસ્ય મેળવી આપનારને આપનો વારસદાર નીમવાનું નક્કી કર્યું છે એમ જાણી, હું એવું એક અગત્યનું રહસ્ય લઈને આપની પાસે આવ્યો છું. પણ મોંએ બોલેલો શબ્દ ગમે તેની પાસે પહોંચી જાય, એટલે હું આ કાગળમાં તે વસ્તુ લખી લાવ્યો છું, તે તમે વાંચો.” એટલું કહી, તેણે એક

કાગળ ખોલીને સાધુની આગળ ધર્યો; તથા સાથે સાથે પેલા બે જાણુને જરા દૂર ઊભા રહેવા નિશાની કરી.

“પણ બોલેલા શબ્દ કરતાં લખેલો શબ્દ વધુ જ્ઞેષ્ઠકારક નહિ?”

“ના, લોર્ડ; કારણ કે આ કાગળ આપ અને હું એ બે જ જાણુ સમજી શકીએ તેવી મીઠાની લિપિમાં લખેલો છે. એ લિપિ આપે ૧૬૫૫માં વાપરી હતી; અને આપનો અંગત સેક્રેટરી એકલો જ એ લિપિ જાણતો હતો.”

“તો તમે ક્યાંથી એ લિપિ જાણો છો?”

“એ લિપિ મેં જ તેને શીખવી હતી.” આટલું કહી, તે ત્યાંથી બહાર ચાલ્યો જતો હતો; પણ સાધુએ પેલો કાગળ વાંચી લઈ, તેને જલદી જલદી પાસે બોલાવ્યો. અને તે પાસે આવ્યો એટલે પાસે સળગતી મીણબત્તી ઉપર ધરી તેણે ઝરેમીસે આપેલો કાગળ સળગાવી દીધો. પછી તેણે ધીમે રહીને ઝરેમીસને પૂછ્યું, “આ રહસ્ય તમારા હાથમાં શી રીતે આવ્યું?”

“મોડમ દ શેવ્રુઝ મારફ્ટે. રાણીજીની તે નિકટની વિશ્વાસુ સખી હતી. હવે તે મરી ગઈ છે.”

“બીજું કોઈ તે વાત જાણે છે?”

“એક નોકર અને નોકરડી જાણતાં હતાં; જેઓએ તેને ઉછેર્યો હતો.”

“તેઓનું શું થયું?”

“તેઓ પણ મરી ગયાં. આ રહસ્ય જ એવું જલદ છે કે, તેને જાણનાર સૌ કોઈ મરી જ જાય.”

“તો પછી તમે શી રીતે જીવતા રહ્યા છો?”

“હું એ રહસ્ય જાણું છું એમ કોઈ જાણતું નથી તેથી.”

“અને આ રહસ્ય તમે કેટલા વખતથી જાણો છો?”

“છેલ્લાં પંદર વર્ષથી.”

“અને આ રહસ્ય તમે કશા સ્વાર્થ વિના નિષ્કામભાવે પંથને અર્પે છો?”

“ના, ના; હું સકામભાવે, અમુક આશા-મહત્ત્વાકાંક્ષા સાથે જ આ રહસ્ય પંથને સમર્પું છું. આપ જો જીવતા રહો, તો આપે મને મારા લાયકનું પદ આપવું જોઈશે.”

“પણ હું હવે મરવાની આણી ઉપર છું, ઓટલે હું તમને મારા વારસદાર બનાવું છું.” આમ કહી પોતાના હાથ ઉપરની વીંટી તેણે કાઢીને ઓરેમીસની આંગળી ઉપર પહેરાવી દીધી. પછી તેણે પેલા વૈદને અને કબૂલાત-વિધિવાળાને પાસે બોલાવીને કહ્યું, “તમે સાક્ષી છો કે, હું મોંઠો દબ્બો, વૌનના બિશ્વપને મારા કુલ વારસદાર ઠરાવું છું, નીમું છું, બનાવું છું.” આટલું કહી, તેણે પોતે જ પોતાનાથી નમાય તેટલું નમી ઓરેમીસને વંદન કર્યાં. પેલા વૈદ અને પાદરીએ પણ ધૂટણિયે પડીને ઓરેમીસને વંદન કર્યાં.

પછી એ બે જાણને ઓરડાની બહાર કાઢી સાધુએ ઓરેમીસને કહ્યું, “મેં જે કાંઈ કામો કરવાં ધાર્યાં હતાં, તે બાકી રહી ગયાં; વખત થોડો છે. મારાથી તે બધાં હવે પાર નહીં પડે.”

“હું તે બધાં પાર પાડીશ.”

“ઠીક, તો સાંભળો; પોપે આપણા પંથનું નિકંદન કાઢવાનો નિરધાર કર્યો છે—પોપ મરવો જ જોઈએ.”

“પોપ મરશે જ,” ઓરેમીસે શાંતિથી અને દૃઢતાથી જવાબ આપ્યો.

“બ્રેમેનના વેપારીને સાત લાખ લિબ્ર આપવાના બાકી રહે છે. તેનું નામ ડોન્સ્ટેટ છે.”

“તેને તે રકમ ચૂકતે કરવામાં આવશે.”

“આ કાગળમાં નામ લખેલા માલ્ટાના છ નાઈટોએ આપણા અગિયાર વર્ષના એક દીક્ષિત અધિકારીની ગફલતથી આપણા પંથનાં ત્રણ રહસ્યો પ્રાપ્ત કર્યાં છે. તે લોકોએ તે રહસ્યનું શું કર્યું છે તે જાણી લઈ, તે રહસ્ય પાછું પ્રાપ્ત કરવું અને તેને નાબૂદ કરવું.”

“તેમ કરવામાં આવશે.”

“આ ત્રણ નામવાળા દીક્ષિતોને તિબેટમાં નાશ પામવા મોકલી દેવા. તેમને સજા ફરમાવી દેવામાં આવી છે, અને તેનો અમલ કરવો.”

“ઓ સજાનો અમલ થશે.”

“ઝેન્વર્સ મુકામે રાવેલાની પૌત્રી રહે છે. તેના હાથમાં કેટલાંક કાગળિયાં ઓવાં છે જેથી આપણા પંથને કાયમનો ખતરો રહે છે. છેલ્લાં ૫૧ વર્ષથી તેને પચાસ હજાર વિદ્ય દર વર્ષે ચૂકવવામાં આવે છે. પણ પંથને માથે ઓ ભારે બોજે કહેવાય. તે કાગળિયાં અમુક ઉચ્ચ રકમે ખરીદી લેવાં અથવા આપવા ના પાડે, તો પેલી રકમ ન આપવી પડે તેમ કરવું.”

“જે સારામાં સારું હશે, તે અવશ્ય કરવામાં આવશે.”

“લિમાથી આવતું એક વહાણ વિસ્ફોટ બંદરે ગયે અઠવાડિયે લાંગર્યું હશે. તેમાં ચોકોલેટ ભરી લાવવામાં આવ્યાં છે. પણ દરેક ચોકોલેટની અંદર સોનાની લગડી છે. ઓ આખું વહાણ આપણા પંથનું છે. તેમાં કુલ એક કરોડ સિત્તેર લાખ વિદ્યની કિંમતનું સોનું છે. તેનાં કાગળિયાં આ રહ્યાં. તે માલનો કબજે તમે લઈ લેજો.”

પણ પછી તો અચાનક તેના મોંમાંથી લોહીનો જ એક કોગળો ધસી આવ્યો અને તેની આંખો, નાક વગેરે બધામાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. પેલાઓ મરતાં મરતાં ઓરેમીસનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ દબાવ્યો.

ઓરેમીસે પછી તેનો હાથ છૂટો કરી તેના હૃદય ઉપર ગોઠવી દીધો અને પછી પેલા કબૂલાત-વિધિ માટે આવેલા પાદરીને બોલાવીને કહ્યું, “હવે કબૂલાત-વિધિ કરાવવાની રહેતી નથી; તે સ્વર્ગવાસી થઈ ગયા છે. હવે તેમને માટે શ્મશાનયાત્રા અને પ્રાર્થનાઓ જ બાકી રહે છે.”

પછી પેલા વૈદ તરફ ફરીને ઓરેમીસે કહ્યું, “મોંશ્યોર ગ્રિઝાર્ટ, આ ખ્યાલો ખાલી કરી નાખો અને ધોઈ નાખો. ગ્રાન્ડ કાઉન્સિલે તમને ઓમાં જે મૂકવા કહેલું તેમાંનું ઘણું વધેલું દેખાય છે.”

ગ્રિઝાર્ટ એકદમ ચોંક્યો અને લથડિયું ખાઈ ત્રાસનો માર્યો પાછો પડ્યો. ઓરેમીસે માત્ર તેના તરફ જોઈ ખભા મચકોડયા; અને પછી પોતાને હાથે જ એ ખ્યાલો રાખમાં ઠાલવી દીધો.

૨૭

ખાસ કામ

બીજે દિવસે અથવા તે જ દિવસે (કારણ કે, આગળ વણવેલી બીનાઓ સવારના ત્રણ વાગ્યે બની હતી,) નાસ્તા પછી, રાજા રાણીજીઓ સાથે પ્રાર્થનામાં ગયા, અને મોંશ્યોર પોતે શવાલિયેર દ લોરેઈન વગેરે સાથે નદીએ સ્નાનકીડા માટે ચાલ્યા ગયા. મેંડમ અસ્વસ્થતાનું કારણ બતાવી, પોતાના કમરામાં જ ભરાઈ રહી હતી, તે વખત મોંતાલે ચુપકીદીથી લા વાલિયેરને બગીચાની બહાર એક નિર્જન જગાએ ખેંચી જવા લાગી.

મોંતાલે ચોતરફ જોતી જોતી આગળ વધતી હતી. દૂર લઈ જઈ, લા વાલિયેરને તેણે સીધો સવાલ પૂછ્યો, “સખી, તું મોંઠ દ બ્રાજલોનને ચાહે છે કે નહિ, તે સાચેસાચું કહી દે.”

“નાનપણથી અમે ભેગાં ઊછર્યા છીએ, મિત્ર છીએ; તે લગભગ મારો માઈ છે.”

“તારો ભાઈ? તારો વિવાહિત પતિ નહિ?”

“સખી, તું આટલી આકળી થઈને કેમ પૂછે છે?”

“તો શું કરું? તારી સ્થિતિ હવે હું જોઈ ગઈ છું; તું આખો દિવસ નિસાસા નાખ્યા કરે છે, અને પગના અંગૂઠા વડે જમીન ઉપર ‘બ’ અક્ષર લખવાને બદલે ‘લ’ અક્ષર લખ્યા કરે છે! પણ મૂરખ, તું

રાજના પ્રેમમાં ગમે તેટલી તડખ્યા કરે છે, પણ તને પેલી કહાણીની ખબર છે?—કે રાજ એક દાસી ઉપર પ્રેમ બતાવતો, તેથી તે દાસી આખો દિવસ ઘેલી ઘેલી થઈને ફર્યા કરતી; પણ ખરી રીતે રાજ તો બીજી કોઈ ઉમરાવજદી ઉપરનો પોતાનો પ્રેમ ગુપ્ત રાખવા અને બીજાઓને છેતરવા જ તેની દાસી ઉપર પ્રેમનો દેખાવ કરતો હતો? સૌ કોઈ એ વાત જાણતાં હતાં, માત્ર પેલી મૂરખ દાસી જ નહોતી જાણતી!”

પણ એટલામાં રાઓલને જ ત્યાં આવતો જોઈ, બંને જણી ચૂપ થઈ ગઈ.

રાઓલ લુઈઝાની રજા લેવા આવ્યો હતો: રાજએ તેને તાબડ-તોબ એક ખરીતો લઈ ઈંગ્લેંડના રાજ ચાર્લ્સ-૨ પાસે પહોંચી જવાનો આદેશ કર્યો હતો. મેડમ પણ પોતાના ભાઈને જે પત્રો લખી આપે, તે તેણે લેતા જવાનું હતું.

રાઓલે લુઈઝા તરફ ફરીને કહ્યું, “મારે બહુ તો પંદરેક દિવસ દૂર રહેવાનું થશે; અને આ તો કશા જોખમવાળું કામ પણ નથી. પહેલાં લડાઈનાં મેદાનોમાં ધસી જવાનું હોતું ત્યારે પણ હું તારી વિદાય લઈ પ્રસન્ન થિતો ધસી જતો—કારણકે મને તારા પ્રેમની બાબતની નિરાંત હતી. આજે હવે આ નાના કામ માટે દૂર જવાનું થાય છે, ત્યારે મને મનમાં વિશેષ નિરાંત હોવી જોઈએ; કારણ કે, પાછો આવે ત્યાર કદાચ રાજજી મને તારો હાથ સુપરત કરશે. પરંતુ કોણ જાણે કશા અમંગળ ભાવીની આશંકા વિનાકારણ મને ઘેરી રહી છે—જાણે મારા નસીબમાં એ મંગળ દિવસ અવવાનો નથી—અને આવી દુઃખદ આશંકાનો માર્યો હું તારી પાસે આશ્વાસન—શાંતિ પામવા આવ્યો છું.” આટલું કહી, તે ઘૂંટણિયે પડ્યો અને લા વાલિયેરનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ તેના ઉપર તેણે નમ્રનાચી ચુંબન કર્યું. લુઈઝાની આંખમાંથી આંસુ વહેતી લાગ્યાં. રાઓલ તે આંસુને પ્રેમનાં સમજ્યો; મોંતાલે સાચું કારણ સમજી હતી ગઈ કે, લુઈઝા રાઓલને છેક જ ભૂલી બેઠી છે, તેનાં એ આંસુ છે.

પણ એટલામાં તોને શારોત રાઝોલને બોલાવવા આવી; કારણકે મોડમે પોતાના ભાઈને લખવાનો કાગળ પૂરો કર્યો હતો, અને તે રાઝોલની રાહ જોતી હતી.

૨૮

પુશપુશાલ

૧

માનિકોનું ખીસું હવે ખાલી થઈ ગયું હતું : અને દ ગીશની અત્યારની ઘેલી દશામાં તે પૈસાની માગણી બાબત કશું સ્વસ્થતાથી સાંભળે કે વિચારે તેવી સ્થિતિમાં ન હતો.

માલિકોર્ન પાસે તેણે પૈસાની માગણી કરી, ત્યારે તેણે કહ્યું, “મને મોંશ્યોરના ઘર-કારભારમાં જગા અપાવી દો, તો મને ને તમને સૌને પૈસા જ પૈસા થઈ રહે.”

એટલામાં દ ગીશને એ તરફ આવતો જોઈ, માલિકોર્ન માનિકોર્ને કહ્યું, “ગમે તેમ કરી, દ ગીશ અને મોંશ્યોર વચ્ચે ફરી મેળ કરાવવો જોઈએ; અને આપણે કંઈક ભેજું વાપરીએ, તો એ વસ્તુ અશક્ય નથી.”

“તો ઠીક, તારું ભેજું કામે લગાડ.”

“પણ પછી મને મોંશ્યોરના ઘર-કારભારમાં જગા અપાવવાનું ન ભૂલતા.”

દરમ્યાન દ ગીશ પાસે આવી જતાં માનિકોર્ને તેની સામે જોઈ પૂછ્યું, “કેમ ભાઈ શું શોધો છો?”

“ભાઈ, હું જ શોધું છું, તે તારાથી મને મેળવી અપાય તેવું નથી; અલબત્ત, તારું ભેજું બહુ ફળદ્રુપ છે, પણ તે ફળદ્રુપતા તું તારા મિત્રના ઉપયોગમાં હંમેશ લાવતો નથી.”

“અરે, બોલી નાખો, મહેરબાન; મારા ભિજની કૃષ્ણપતા આ મેં ખીસામાંથી કાઢી.”

“તો મારે એક ઘેર પહોંચવું છે, જ્યાં મારે કંઈક કામ છે.”

“તો ઠીક, તે ઘર નજીક પહોંચી જાઓ, એટલે બસ!”

“પણ એ ઘરમાં અદેખો પતિ રહે છે, જે મને પાસે ટકવા દે તેવો નથી, તેનું શું?”

“અદેખો પતિ એ કૂતરાનો અવતાર કહેવાય; અને કૂતરાને શાંત પાડવા મીઠાઈનું ઢેકું નાખવું જોઈએ.”

“જા, જા; એ સલાહ તો કોઈ પણ ગમાર આપી શકે; તું કશું જ સમજી શકતો જ નથી; મારો મિત્ર રાઓલ હોત તો તે સમજત.”

“ખાસ કરીને તેને તમારે મારા કરતાં ઓછી કોયડાની ભાષામાં કહેવું પડત કે, ‘મારે મોડમ પાસે જવું છે, પણ મોંશ્યોરની બીક લાગે છે, કારણ કે તેમને મારી ઈર્ષ્યા આવી છે.’”

દ ગીશ એકદમ ગુસ્સે થઈ ગયો; તે બોલ્યો, “ખબરદાર, શય-તાન! તું ગમે તેવાં મોટાં નામોની બાબતમાં ફાવે તેમ શું બકે છે?”

“હું ક્યાં કોઈનું કશું નામ દઉં છું? તમે મને અદેખા પતિની વાત કરી, ત્યારે મેં દેશનાં બે સુપ્રસિદ્ધ પ્રેમળ પતિ-પત્નીનો દાખલો આપીને એટલું કહ્યું કે, પત્ની પાસે જવું હોય, તો પતિને પહેલાં સાધવો જોઈએ.”

“એટલે?”

“એટલે એમ કે, આપણે એક યા બીજે રસ્તે મોંશ્યોરના ઘરમાં પેસવું જોઈએ—અલબત્ત આપણે નહિ, પણ આપણા કોઈ હોશિયાર માણસને ઘરમાં ઘુસાડી રાખ્યો હોય, તો તે બારણું પણ ઉઘાડે, તેમ જ પતિને પણ આપણા વિષે બે સારા બોલ કહી મનાવી લે! ટૂંકમાં શુદ્ધ ફ્રેંચ ભાષામાં કહીએ તો, પતિનો આપણા ઉપરનો ક્રોધ દૂર કરાવે અને પત્નીનો આપણા ઉપરનો પ્રેમ વધારાવે, એવો આપણો હોશિયાર માણસ મોંશ્યોરના ઘરમાં ઘુસાડવો જોઈએ!”

“પણ પતિના ઘરમાં આપણો માણસ દાખલ કરવા માટેય બે બાબતો જોઈએ: એક તો પતિની પાસે પહોંચવા કોઈ યુક્તિ જડવો જોઈએ, અને પછી પેલો હોશિયાર માણસ મળવો જોઈએ. તું પોતે એ બંને બાબતોમાં કશો ઉપયોગી નીવડે તેમ નથી.”

“હું નહિ ને મારો મિત્ર માલિકોર્ન તો છે ને? તે તમને હજાર યુક્તિઓ શોધી આપશે અને ઘરમાં પેસીને પગ જમાવવાનું પણ તેને બરાબર આવડશે.”

“તારો એ મિત્ર વળી કોણ? મને કંઈ તેનું નામ યાદ આવે છે ખરું.”

“અરે ઓરલેઆંથી આવેલો મારો મિત્ર; તમે પહેલાં તેને મોંશ્યોરના ઘર-કારભારમાં જગા મેળવી આપવાનું કબૂલ્યું પણ હતું.”

“તો તારા એ મિત્રને કહે કે, મને મોંશ્યોર મીઠી નજરે જોતા થાય એવો ઉપાય બતાવે, પછી હું તેને જરૂર તેમના ઘર-કારભારમાં રખાવી આપીશ.”

પણ એટલામાં રાઓલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે દ ગીશને જોઈને તરત કહ્યું, “વાહ ભાઈ, ઠીક મળી ગયા; હું તમારી વિદાય લેવા તમને શોધતો જ હતો. મને રાજજી કોઈ અગત્યનો સંદેશ લઈને ઈંગ્લેંડ મોકલે છે. મેંડમ પાસેથી પણ મારે તેમના ભાઈ ઉપરનો કાગળ લેતા જવાનો છે, એટલે હું ત્યાં પણ જવા માગું છું.”

“ઈંગ્લેંડ મોકલે છે? ઠીક, ભાઈ, ત્યારે વિદાય. અને મેંડમ પાસે કાગળ લેવા જવું હોય તો હમણાં જ જાઓ; મેંડમ એકલાં જ હશે, કારણ કે, મોંશ્યોર તો નદીએ સ્નાન-મહોત્સવ માટે ચાલ્યા ગયા છે.”

“તો તો ભાઈ તમે મોંશ્યોરની મંડળીના જ કહેવાઓ, એટલે મારા વતી તેમની માફી માગજે; મારે બહુ જલદી ચાલ્યા જવાનું છે, એટલે તેઓશ્રીને મળીને તેમની વિદાય લેવાનું મારાથી બને તેમ નથી. મોંડ કુકેએ રાજજી તરફથી મને એવી આજ્ઞા આપી છે કે, મારે જરા પણ વાર ન કરવી.”

રાઓલ દ ગીશ પાસેથી ભાવભરી વિદાય લઈ, ચાલતો થતાં, માનિકોએ દ ગીશનો હાથ દાબીને કહ્યું, “લો, તમારે મોશ્યોરને મળવાનું બહાનું જોઈતું હતું તે મળી ગયું!”

૨

મોડમ બ્રાજલોનની રાહ જ જોઈ રહી હતી. બ્રાજલોનનો તેજસ્વી અને પ્રતાપી છતાં સૌમ્ય અને ભલો દેખાવ જ એવો હતો કે, એક વાર તેને જોયો હોય તો પણ તેને ભૂલવો અશક્ય હતું. અને મોડમ ફ્રાંસ આવી ત્યારે, દરિયાના જોખમની અવગણના કરી વહાણ ઉપર સામે આવી સૌ પ્રથમ તેને આવકારનારામાંનો તે એક હતો; એટલે તેને તો એ ભૂલી જ ન હતી.

“મોંદ દ બ્રાજલોન,” મોડમે તેને દેખતાવેંત કહ્યું; “મારા ભાઈને તમે મળવાના છો, ત્યારે તમારા પિતાએ મારા ભાઈ ઉપર આભારનું જે ઋણ ચડાવેલું છે, તે તેમના પુત્રને ભાવભરી રીતે આવકારીને થોડું ઘણું અદા કરતાં તેમને ખરેખર ઘણો આનંદ થશે.”

“મોડમ, કાઉંટ દ લા ફેરને રાજજીની જે કંઈ થોડીઘણી સેવા બજાવવાનું બહુમાન મળ્યું હતું, તે તો રાજજીએ તેમના પ્રત્યે બતાવેલી કૃપાથી ક્યારનું અદા થઈ ચૂક્યું છે. મારે તો ઊલટી, અમો પિતા-પુત્ર બંનેનાં આદર, ભક્તિ અને સંમાનની ખાતરી તેઓશ્રીને પહોંચાડવાની રહે છે.”

“તમે મારા ભાઈને ઓળખો છો?”

“ના જ; હું પહેલી વાર જ તેઓશ્રીનાં દર્શન કરીશ.”

“તમારે માટે મારે ભાઈને કશી ભલામણની જરૂર જ નથી પડવાની. અને છતાં તમારા વૈયક્તિક ગુણો બાબત કોઈ જામીનની જરૂર પડે, તો મારું નામ તમે નિઃસંકોચ લઈ શકો છો.”

“આપ નામદાર આપના અતિ કૃપાભારથી મને ખરેખર કૃતાર્થ કરી મૂકો છો.”

પ્રે.-૧૩

“ના, ના; મોંઠ દ બ્રાજલોન, ઊલટું ફ્રાંસને કિનારે હું ઊતરી તે વખતે દુનિયાના બે મોટા બાધાઓ—મોંઠ દ ગીશ અને ડચૂક ઓફ બકિંગહામ—તેઓએ જે કંઈ બબૂચકપણું દાખવવા માંડ્યું હતું, તે તમે તમારી સમજદારીથી કેવું સાંભળી લીધું હતું, તે મને બરાબર યાદ છે. પણ તે લોકોની વાત પડતી મૂકો—તમારી વાત ઉપર જ આવીએ. તમે ઈંગ્લેંડ કાયમ માટે જાઓ છો? મારી આ જિજ્ઞાસા બદલ મને માફ કરશો, પણ તેની પાછળ તમને બની શકે તેટલી મદદગાર નીવડવાની જ મારી ભાવના છે.”

“ના, મેંડમ; હું તો રાજજીએ મને વિશ્વાસપૂર્વક સોંપેલાં એક કાગળ ઈંગ્લેંડ પહોંચાડવા જ જાઉં છું; એથી વિશેષ ત્યાં રહેવાનું મારે કંઈ કારણ હોય એમ મને લાગતું નથી. સિવાય કે, રાજજી ચાર્લ્સ-ર મને બીજાં કંઈ હુકમ આપે.”

“તો હું કહી રાખું છું કે, તે તો તમને પોતાની પાસે બને તેટલા વધુ લાંબો સમય રહેવા વિનંતી કરે.”

“તે સ્થિતિમાં મારાથી તેઓશ્રીને તો ના નહિ પાડી શકાય. પરંતુ તો પછી હું આપને અત્યારથી વિનંતી કરી રાખું છું કે, ફ્રાંસના રાજજીને આપ યાદ દેવરાવશો કે તેઓશ્રીનો નમ્ર સેવક દૂર ઈંગ્લેંડમાં ફ્રાંસ પાછા ફરવા માટેના તેમના હુકમની રાહ જોઈ રહ્યો છે.”

“ના, ના, પણ મોંશ્યોર દ બ્રાજલોન, મારા દેશની સ્ત્રીઓ તમને ત્યાં વધુ રોકાવાનું મન કરાવવામાં સફળ નહિ નીવડે, એમ હું માની શકતી નથી.”

“પણ આપ નામદાર બહુ બુદ્ધિશાળી છો, એટલે કદાચ સમજી ગયાં હશે કે, મને ફ્રાંસ જલદી પાછા ફરવાની ઉત્કંઠા રખાવે એવું કશુંક કારણ અહીં જ મોજૂદ છે.”

“તો તમારા જેવા યુવાન પ્રેમશૂર ‘નાઈટ’ના પ્રેમનો જવાબ પણ સામા પક્ષેથી બરાબર મળતો હશે, એ પૂછવાની મારે જરૂર જ ન હોવી જોઈએ ખરું?”

“મોડમ, અમે બંને સાથે જ ઊંઘ્યાં છીએ અને હું માનું છું કે, અમારો પ્રેમ અરસપરસનો જ છે.”

“તો પછી, મોંશ્યોર દ બ્રાજલોન તમે જરૂર ત્યાંથી વહેલા જ પાછા ફરજો; કારણ કે, તમે ત્યાંથી પાછા ફરો, એ સિવાય તમો બંનેના લગ્નની આડે બીજું કશું નડતર બાકી રહેતું નહિ હોય, એવી હું આશા રાખું છું.”

“ઊલટું, એક મોટું વિધન બાકી રહે છે, મોડમ.”

“હૈં? એ વળી કયું?”

“રાજજીની પરવાનગી મળવી બાકી છે.”

“તો શું રાજજી એ લગ્નની વિરુદ્ધ છે?”

“વિરુદ્ધ છે કે નહિ તે તો હું નથી જાણતો; પરંતુ મારા પિતાજી-એ જ્યારે તેમની પાસે લગ્નની પરવાનગી માગી, ત્યારે તેઓશ્રીએ એ લગ્ન મુલતવી તો રખાવ્યું જ. તેઓશ્રીએ સીધી ના નથી પાડી, પણ એટલું તો કહ્યું જ કે, એ લગ્ન મુલતવી રાખવું જ પડશે.”

“તો શું એ જુવાન બાનુ તમારા પ્રેમને યોગ્ય નથી, એમ માનવામાં આવે છે?”

“અરે, કોઈ પણ રાજના પ્રેમને પાત્ર થાય તેવી તે છે, એની મને ખાતરી છે.”

“તો તેનું ખાનદાન તમારા ખાનદાનને અનુરૂપ નથી?”

“તેનું ખાનદાન ઉત્તમ છે.”

“તે જુવાન છે? સુંદર છે?”

“તેની ઉંમર સત્તર વર્ષની છે, અને મારા મનથી તે અતિશય સુંદર છે.”

“તો શું તે ગ્રામપ્રદેશમાં છે કે પેરીસમાં છે?”

“તે અહીં ફ્રેંતેબ્લોમાં જ છે, મોડમ.”

“હું તેને ઓળખું છું?”

“તે આપની જ તહેનાત-બાનુ છે.”

“તો તેનું નામ શું છે? જો તમારે તે ગુપ્ત રાખવાનું કારણ ન હોય, તો મને જરૂર કહો.”

“મારો સ્નેહ એવો વિશુદ્ધ છે કે તેને ગુપ્ત રાખવાની કંઈ જરૂર નથી; તેમાંય આપ નામદાર તો મારી પ્રત્યે અતિ કૃપાળુતા ધરાવો છો, એટલે આપનાથી તો તે જરા પણ છૂપું રાખવું ન ઘટે. તેનું નામ માદમુઆઝોલ લુઈઝા દ લા વાલિયેર છે.”

મોડમ ગમે તેટલી કુશળતાથી પોતાના ગળામાંથી નીકળતી ચીસ દબાવી રાખવા ગઈ, પરંતુ તેના ગળામાંથી એક ધીમી ચીસ નીકળી જ ગઈ.

“અને રાજાજીઈ આ યુવતી સાથેનું તમારું લગ્ન મુલતવી રખાવ્યું છે?”

“હા જી.”

“તેમણે તે મુલતવી રખાવવાનું કંઈ કારણ દર્શાવ્યું હતું?”

“ના જી.”

“કાઉંટ દ લા ફ્રેરે રાજાજીની પરવાનગી ક્યારે માગી હતી?”

“એક મહિના કરતાં વધુ સમય થઈ ગયો, મોડમ.”

“એક મહિનો?”

“હા જી; એક મહિનો તો થયો જ.”

“તો વાઈકાઉંટ, તમારે જલદી પાછા ફરવું જ જોઈએ, એમ હું પણ કબૂલ કરું છું,” મોડમે જરા હસીને કહ્યું; “અને મારા ભાઈને હું ઈંગ્લેંડ જે પહેલો પત્ર લખીશ, તેમાં હું રાજાજીના નામે તમને જલદી પાછા ફરવા દેવાનું કહેવરાવીશ.”

મોડમે આપેલો પત્ર લઈ, રાઝોલ તેમને નમન કરી ચાલતો થયો. તે જતાં જ મોડમ ગણગણી, “એક મહિનો? એક મહિનાથી રાજા લા વાલિયેરનું લગ્ન આટકાવી રહ્યા છે, અને મેં જ મૂરખે હાથે કરીને એ છોકરી પ્રેમ કરવા રાજાજીને સોંપી!”

અને મોડમે તરત બીજે કાગળ પોતાના ભાઈને લખ્યો, જેના તાજ કલમ તરીકે બ્રાજલોનને એકદમ ફ્રાંસ પાછા ફરવાનો હુકમ ઉમેર્યો.

૩

માનિકોના કદ્યાથી દ ગીશ હવે ઘોડા ઉપર બેસી નદી તરફ જ્યાં મોંશ્યોર નાહવા ગયા હતા તે તરફ જ ઊપડ્યો. માનિકોં પણ સાથે જ થયો.

મોંશ્યોર નાહતી વખતે પોતાના શરીરનું ગોરાપાણું અને સુકુમારતા બીજાઓની સાથે સરખાવી ખાસ પ્રસન્ન થયા હતા, અને તેથી પાછા ફરતાં તડકો તેમના શરીરને ઝાંખપ ન લગાડી દે, તે માટે ઝાડોની છાયા નીચે થઈને જ, મોં ઉપર બુરખા જેવી જાળી રાખી, ધીમે ધીમે ઘોડો ચલાવતા આવતા હતા.

દ ગીશે તેમને સ્વાસ્થ્ય, આનંદ અને સુખવૈભવ વાંછતાં અભિનંદન અર્પ્યા એટલે તરત તેઓશ્રી ખુશ થઈ બોલી ઊઠયા, “આવ ભાઈ, આમ મારે જમણે હાથે તારો ઘોડો લાવ, અને જેજે બહુ ધીમો ચલાવજે—ધૂળ અને તડકો મારા મોં ઉપર ન પડે તે રીતે ધીમી ગતિએ જવાનું છે.”

દ ગીશ તેમની બાજુએ ગોઠવાયો એટલે તરત પ્રિન્સ મજાકના ભાવમાં આવી જઈ બોલી ઊઠયા, “પ્રિય મિત્ર, હવે મને કહે કે, પેલા દ ગીશની શી ખબર છે, જેને હું પહેલાં ઓળખતો હતો પણ પછી જે મારી પત્ની ઉપર મીઠી નજર નાંખતો થયો હતો?”

દ ગીશ આવી સીધી મજાકથી આભો બની ગયો; પણ મોં ઠાવકું રાખી બોલ્યો, “મોંશ્યોર, મારા ઉપર જરા દયા દાખવો; આપ તો મિત્રભાવે ગમે તેમ બોલો, પણ પેલો શવાલિયેર દ લોરેઈન તો મારી વલે બેસાડી નાંખશે.”

“પણ દ ગીશ, કબૂલ કરી દે કે, તું મોડમ તરફ જરા ખંચાયો હતો.”

“હું કદી એવી અનુભવી વાત કબૂલ કરવાનો નથી.”

“હા, હા, મારા પ્રત્યે આદરભાવ દાખવવા તારાથી એ વાત કબૂલ ન થાય, એ ખરું છે. પણ હું તને મારા પ્રત્યેના આદરભાવમાંથી મુક્તિ બક્ષું છું, અને તું જેમ માદમુઆઝોલ દ શાલે કે આદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેરની વાત કરતો હોય તેવી રીતે વાત કર. અલબત્ત, પહેલી તારી વિવાહિતા છે અને બીજી રાજાજની ભવિષ્યની પ્રેમિકા છે!”

“વાહ, મોંસિન્યોર, આજે આપ ખૂબ રંગમાં છો, કહેવું પડશે.”

“વાત એમ છે કે, આજે બહુ દિવસે તને મળી હું ખરે જ બહુ રાજી થયો છું. પણ તું મારા ઉપર ગુસ્સે થઈ ગયો હતો નહિ?”

“હું ગુસ્સે થાઉં? આપના ઉપર?”

“અરે પણ મં રાજાજને કહીને તને દેશનિકાલ નહોતો કરાવ્યો; મેંડમે કરાવ્યો હતો. તેં મેંડમને શું કહ્યું હતું કે કર્યું હતું, જેથી તેમણે તને આવી સજા કરાવી, બોલ જોઈ?”

“ખરે જ મોંસિન્યોર—”

“હા, હા, સ્ત્રીઓને ગમે તે કારણે ખોટું લાગી જાય છે; પણ મને પોતાને તારા પ્રત્યે કશું ખોટું નથી લાગ્યું, હાં.”

“તો તો હું છેક જ કમનસીબ પ્રાણી નથી.”

“પણ જો, હું જ મેંડમ સાથે તારો મેળ કરાવી આપવા માગું છું. આજે સાંજે મેંડમના કમરામાં પત્તાં રમવા તારે આવવાનું છે; તું જમજે મારી સાથે, અને હું તને મેંડમ પાસે લઈ જઈશ.”

“તો તો આપ નામદાર મને ના પાડવાની પરવાનગી આપશો?”

“શું? મારું કહ્યું તારે નથી માનવું એમ? તું બળવો કરવા માંગે છે?”

“નામદાર, ગઈ કાલે મેંડમે આખા દરબારની રૂબરૂમાં મારા સામું પણ ન જોયું, ઉપરાંત મેં તેમને વંદન કર્યા ત્યારે તેમણે જવાબ સરખો ન આપ્યો.”

માનિકોં દ ગીશની હોશિયારી ઉપર આફ્રિન પોકારી ગયો. તેને બીક હતી કે દ ગીશ એકદમ રાજી થઈ મેંડમ પાસે પહોંચી જવાની હા પાડી બેસશે!

પ્રિન્સને દ ગીશને મોંઝો જ પોતાની પત્નીની તેના તરફની બે-દરકારીની વાત બહુ ગમી. ઓટલે તેમણે તો હવે પોતાની સાથે આવવાનો દ ગીશને ‘હુકમ’ જ આપ્યો.

દ ગીશે માથું નમાવી ન છૂટકે જાણે એ હુકમ માથે ધારણ કર્યા જેવું કર્યું; પણ તરત જ ઉમેર્યું, “નામદાર, અત્યારે તો હું આપ નામદાર પાસે એક કામ લઈને આવ્યો છું.”

“બોલી નાંખ.”

“મોંઝો દ બ્રાજલોન રાજજીના હુકમથી લંડન જવા ઊપડી જાય છે; તે આપને સલામ ભરવા આવ્યા હતા, પણ આપને નદીએ નાહવા ગયેલા જાણી, તથા તેમને જલદી ઊપડી જવાનો હુકમ હોઈ, નાછૂટકે તેમણે આપને પોતાની સલામ નિવેદિત કરવાનું કામ મને સોંપ્યું છે.”

“વાહ, હું વાઈકાઉટને સુખ-યાત્રા ઈચ્છું છું. પણ હવે તું જલદી કપડાં બદલીને આવી પહોંચ, નહિ તો —”

“નહિ તો શું થશે, મોંસિન્યોર?”

“હું તને બાસ્તિલમાં નંખાવીશ.”

“વાહ, આપ નામદાર પણ નામદાર મેંડમના બિલકુલ ‘સિક્કાની બાંજી બાજુ’ જેવા જ છો. મેંડમને મારા પ્રત્યે ભાવ ન હોવાથી મને તે દેશનિકાલ કરાવે છે; અને આપ નામદારને મારા પ્રત્યે અતિ ભાવ હોવાથી આપ મને બાસ્તિલમાં નંખાવશો. હું આપ નામદારનો તેમ જ મેંડમનો બંનેનો એકસાથે આભારી છું.”

“ચાલ, ચાલ, તું બહુ આનંદી મિત્ર છે; અને મારે તારા વિના ચાલે તેમ જ નથી; તું નહોતો તેટલા દિવસમાં પેલા રોતીસૂરત લોરેઈને મારી વલે બેસારી દીધી હતી.”

“પણ નામદાર, તો પછી આપને મારી એક અરજ બદલામાં રજૂ કરવાની પરવાનગી અબધડી જ આપશો.”

“અરજ શી છે?”

“હું મારા એક મિત્રના મિત્રને — માલિકોંગને આપના ગૃહ-તંત્રમાં કંઈક ઠેકાણે પાડવા માગું છું.”

“કઈ નોકરીમાં?”

“ગમે તે; કોઈ પણ બાબતની દેખરેખ રાખવાના કામમાં.”

“જે, તે તારી અરજ કેવા સારા દિવસે રજૂ કરી છે! કાલે જ મેં મારા એક કર્મચારીને રુખસદ આપી દીધી છે. તે કામ ઉપર હું તેને લઈ લઉં છું.”

“તેને કામકાજ શું કરવાનું રહેશે?”

“મારા આખા ઘરમાં દેખરેખ રાખવાનું અને મને રોજ-બ-રોજ અહેવાલ આપતા રહેવાનું.”

“વાહ, તો તો આપના ગૃહ-તંત્રનો વડો પોલીસ અમલદાર જ કહોને! એ કામ તો તે આપને સંતોષકારક રીતે બજાવી આપશે.”

“પણ તેનો દેખાવ કેવો છે? મને મારી આસપાસ ભદા દેખાવના માણસો ગમતા નથી.”

માનિકોંગે હવે વચ્ચે આવીને કહ્યું, “નામદાર, કાઉંટનો મિત્ર તે હું, અને તે માણસ મારો મિત્ર છે. હું આપ નામદારને ખાતરી આપું છું કે, એ આપને બધી રીતે સંતોષ આપી શકશે.”

વનદેવતા અને જળપરી

દરબારગઢમાં મિજબાની પૂરી થયા પછી સૌ કપડાં પહેરીને તૈયાર થઈ આવતાં સાંજના આઠેક વાગી ગયા. આઠ વાગતાંમાં મહેમાનો મેંડમને ત્યાં આવવા લાગ્યા. મેંડમનું આમંત્રણ સૌને હંમેશાં આકર્ષતું. પરંતુ ત્યાં સૌની એક પ્રકારે પરીક્ષા પણ થઈ રહેતી. મેંડમનાં વિનોદ, મર્માળી ભાષા અને આનંદોલ્લાસને પહોંચી વળવું દરેકને માટે શક્ય નહોતું.

મોંશ્યોરનો ઠકારો આજે જોવા જોવો હતો. કાર્ડિનલ માઝારેંઓ ભેગું કરેલું અને પાછળ મૂકેલું ઝવેરાત તો હતું જ અને રાણીમાતાનું તથા ઉપરાંતમાં પોતાની પત્ની જે લાવેલી તે પણ હતું. એ બધું તેમણે આજે ધારણ કર્યું હતું!

તેની પાછળ દ ગીંશ કંઈક ધીમે પગલે તથા નમ્રતા ધારણ કરીને કંઈ ખચકાતો ખચકાતો આવતો હોય તેમ આવ્યો. તેણે એવો સુંદર-સમુચિત પોશાક પહેર્યો હતો અને તેના ઘાટીલા સુંદર શરીર ઉપર તે એવો શોભતો હતો, કે આખા મેળાવડામાં સૌ કોઈને એ બાબતમાં તેનું જ સર્વોપરીત્વ સ્વીકારવું પડ્યું! મેંડમે એક જ નજર તેના ઉપર નાંખી — અને તે ઘડીએ દ ગીંશના મેંડ ઉપર રંગ ચડી આવ્યો; પણ એ એક નજરથી જ મેંડમના મનમાંથી જાણે રાજાને ગુમાવ્યાનો રંગ દૂર થઈ ગયો, અને તેના મેંડ ઉપર પણ રંગ ચડી આવ્યો.

મોંશ્યોર હવે મેંડમ પાસે આવીને તેનો હાથ હાથમાં લઈને બોલ્યા, “મેંડમ, અત્યારે હું અહીં એક દેશનિકાલ થયેલા કમનસીબ માણસને લઈ આવ્યો છું. તમારી તેના ઉપર ખફા-નજર થયેલી છે તે હું જાણું છું; પરંતુ, હું તમને યાદ રાખવા વિનંતી કરું છું કે, તે મારો સર્વોત્તમ મિત્ર

છે, અને તેને તમે જો માયાળુ શબ્દોથી આવકારશો, તો મને ખરે જ ઘણો આનંદ થશે.”

“કોની વાત કરો છો?” મેંડમે ચારે તરફ ભાલા માણસની પેઠે નજર નાંખીને પૂછ્યું.

પ્રિન્સે તરત જ જરા ખસી દ ગીશને આગળ કર્યો.

મેંડમ તરત નવાઈનો ભાવ ધારણ કરીને બોલી, “શું મોંઠે દ ગીશની વાત તમે કરતા હતા?”

“હા, હા, ઓમની જ. તેને તમે માફી આપો.”

“માફી આપું? શા વતીની, પણ?”

“કાંઈ નહિ, કાંઈ નહિ, પણ તમે તમારો હાથ તેને ચૂમવા દો, એટલે બસ.”

મેંડમે જાણે નામરજીથી કર્યો હોય તેમ હાથ આગળ ધર્યો. દ ગીશે તેના ઉપર ઢૂંટણિયે પડી ચુંબન કર્યું.

તે જ વખતે રાજજી પધાર્યાની જાહેરાત થઈ. મેંડમ પોતાની તહેનાત-બાનુઓની હરોળ સાથે રાજજીને સત્કારવા આગળ વધી.

રાજજી સૌની સાથે હસીને વાત કરી તથા સૌ ઉપર નજર નાંખી — ખાસ કરીને મેંડમની તહેનાત-બાનુઓ ઉપર, અને તેમાંય લા વાલિયેર ઉપર! પછી મેંડમ અને મોંશ્યોર સાથે ઠઠામશકરીઓ ચાલી. રાજજીનો મિત્ર-વિદૂષક સેંતેગનો સાથે હતો. મોંશ્યોર મોટા મિત્રમંડળ-સખી-મંડળ સાથે નદીએ નાહવા ગયા હતા, તેની વાત ઉપાડીને રાજજીએ કહ્યું, “મોંશ્યોરના સ્નાન-સમારંભની તો કવિતાઓ લખાવા લાગી છે; અને એક કવિને તો પાણીમાં રહેતી એક જળપરીએ નજરે જોયેલી ગુપ્ત વાતો પણ કહી દીધી છે, એટલે તે કવિએ લખેલી કવિતા તો ખરેખર સાંભળવા લાયક થઈ છે.”

રાજજીએ આમ કહી પાસે ઊભેલી સ્ત્રીઓ તરફ નજર કરી, તો તેમાંની કેટલીયના મોં ઉપર રંગ ચડી આવ્યો.

મોડમે તરત જ રાજજીને પૂછ્યું, “આપ નામદારના રાજ્યમાં જલ-સ્થલમાં રહેનાર સૌ આપનાં પ્રજાજન કહેવાય. એટલે એ જળપરીએ પેલા કવિને કહેલી વાતો આપને તો જાણમાં આવી જ ગઈ હશે. તો આપ જ તેમાંથી થોડી વાનગી અમને સાંભળાવોને.”

રાજજીએ હસતાં હસતાં કહ્યું, “જુઓ મોડમ, હું તેમાંની બધી વાતો કહું, તો તેમાંની કેટલાંક વિગતો સાંભળતાં તમને જરા મૂંઝવણ થશે; તેના કરતાં મારા આ મિત્ર અને સોબતી સૈતેગ્નોને તમે કહ્યો તો તે બરાબર બધું વર્ણવીને કહ્યો. તેમને વાત કહેતાં સારી આવડે છે, અને યાદ ન રહ્યું હોય તો તે ઉપજાવી કાઢીને કહેતાં પણ સારું આવડે છે. એ બાબતમાં તો તેમને એક કવિ જ કહેવા જોઈએ!”

સૈતેગ્નો તરત બોલી ઊઠ્યો, “આપને પેલી જલપરીએ કવિને કહેલાં પદો યાદ ન રહ્યાં, તો મને તો શી રીતે યાદ રહે? ઉપરાંત, પાણીમાં બની બનાંને શું બની શકે? તેના કરતાં સ્થળ ઉપર જ કેવી કેવી રસભરી વાતો બનતી હોય છે!”

“તો સ્થળ ઉપર બનતી રસભરી વાતો કહો!” મોડમે તરત ફરમાવ્યું.

એ પ્રશ્ન તો વનદેવતાને પૂછવા યોગ્ય છે. અને વનદેવતાની ભાષા સમજનારને તો એવાં એવાં રહસ્યો સાંભળવા મળે કે, જે સાંભળવા તો દેવલોકો પણ ઈચ્છા કરે.”

“વાહ, કાઉંટ, તમને તો વાતમાં મોણ ઘાલતાં બહુ સારું આવડે છે ને! અને વનદેવતાઓ પાસે આજકાલ બહુ રસિક વાતો કહેવાની ભેગી થઈ છે એ જાણ તમને થઈ, તેનો અર્થ એ કે, તમને પોતાને એ લોકોની દોસ્તી હોવી જોઈએ અને તેમની ભાષા પણ તમે સમજી શકતા હોવા જોઈએ.”

“હા મોડમ; એ બાબત હું નમ્રપણે છતાં પૂરતા અભિમાન સાથે સ્વીકારી શકું તેમ છું.”

“તો તમે વનદેવતા પાસેથી સાંભળેલી આ થોડા દિવસમાં જ બનેલી કોઈ રસિક વાર્તા અમને આજે સાંભળાવોને!”

“દીક, મેંડમ; આપનો હુકમ હું નકારી શકતો નથી. તો સૌથી પ્રથમ તો હું ઓટલું જણાવું કે, વનદેવતાઓ પણ વન વન દીક જુદી હોય છે. અને તેમાંય ઓકવૃક્ષમાં રહેનારી વનદેવતા ખાસ વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવતી હોય છે. અને તેમાંય ફેંતેબ્લોના ઉપવનમાં ‘રોયલ-ઓક’ એવા નામવાળા વૃક્ષમાં રહેનારી તો ખાસ વિશિષ્ટ શક્તિ ધરાવે છે. અને આપ નામદારને હું તદ્દન નમ્રપણે જણાવી દઉં કે, એ સર્વોત્તમ વનદેવતાનો હું ખાસ મિત્ર છું.”

“શાબાશ, કાઉંટ, તમારી વાત કહેવાની કુશળતા તો રાજજીએ વખાણી તે કરતાંય વધુ જણાય છે. અને આજે અમને કોઈ ભારે રસિક વાત જણવા મળશે, એવાં પૂરાં ઝેંધાણ તમારા ઉપોદ્ધાતથી જ વરતાય છે!”

“હા, તો જુઓ સાંભળો : ફેંતેબ્લો મુકામે મહાશુભસ્થાને એક ઝૂંપડીમાં બે ગોપ રહેતા હતા. એકનું નામ હતું તિરસી. તેને વાગસામાં ઘણી મોટી જાગીર મળી હતી, અને તે હતો પણ ફૂંટડો તથા બધા રાજવંશી ગુણોયુક્ત. કહોને કે તે ગોપ-રાજ જ હતો! પણ તેનું ખાસ આધિપત્ય સ્ત્રીઓના હૃદયમાં હતું—કોઈ સ્ત્રી પોતાની મરજીથી એના સિવાય બીજા કોઈને પોતાનું ભાવભર્યું હૃદય અર્પી શકે જ નહિ—”

“શાબાશ, શાબાશ! પણ હવે તેના બીજા સાથીનું વર્ણન કરોને! તે પણ તેના મિત્ર-રાજ તિરસી કરતાં કોઈ ઓછો ઊતરે એવો તો નહિ જ હોય!”

“મેંડમ, એ બીજા ગોપનું નામ આમિતાં હતું પણ તે મામૂલી માણસનું વર્ણન કરવાનું મને ફાવશે જ નહિ; સામાન્ય બે-પગા માણસ જેવો તે માણસ હતો. માત્ર તેનામાં એક ગુણ હતો અને તે એ કે, તે તેના મિત્ર—”

“ગોપ-રાજ” મેંડમે જરા હસી વચ્ચે ઉમેર્યું.

“હાં, હાં—તેના ગોપ-રાજના હુકમથી તેના પગ આગળ જીવતો દટાવા તૈયાર થઈ જાય.”

“વાહ વફાદારી! વાહ રાજભક્તિ!” મેંડમે હસીને કહ્યું.

સેંતેગનોએ નમન કરી એ પ્રશંસા સ્વીકારી લીધી. પછી તેણે આગળ ચલાવ્યું—

“એક રાતે તિરસી અને આમિતાં બંને જંગલમાં પોતપોતાના પ્રેમ-પ્રકરણની વાતો કરતા ફરતા હતા.”

“હાસ્તો; રાજકારણની વાતો કરવા તો તે વનજંગલમાં ન જ ફરેને!” મેંડમે હસીને કહ્યું.

“હાં મેંડમ; તો હું કહેતો હતો તેમ, ફરતાં ફરતાં તેઓ વનના ગાઢમાં ગાઢ ભાગમાં આવી પહોંચ્યા. તેઓને પોતાના હૃદયની ગુપ્ત વાતો એકબીજાને કહેવા નિર્જન એકાંત જ જોઈતું હતું. અચાનક તેઓને કાને એ નિર્જન ભાગમાં જ કોઈની વાતોનો અવાજ આવ્યો.”

મેંડમે અનાયક મોંતાલે અને તોને શારોંત તરફ નજર નાંખી. તે બંને કંઈક વિચિત્ર સળવળાટ દાખવવા લાગી હતી.

“એ અવાજ કેટલીક ગોપ-કન્યાઓનો હતો. તેઓ પણ પોતાના હૃદયમાં એકઠી થયેલો પ્રેમ-ભાર એકબીજાને કહીને હૃદય હળવાં કરવા એવી નિર્જન એકાંત જગામાં આવી હતી.”

વાત એટલે સુધી આવતાં જ સૌ એકદમ ખડખડાટ હસી પડયાં.

સેંતેગનોએ ઠાવકે મોંએ જણાવ્યું, “વનદેવતાએ મને કહ્યું હતું કે, એ ગોપ-કન્યાઓ ત્રણ હતી.”

મેંડમે પણ એટલે ઠાવકે મોંએ કહ્યું, “ઓમનાં નામ શાં હતાં, વારુ? વનદેવતાએ તમને જરૂર તે કહ્યાં જ હશે!”

સેંતેગનો જરા ખચકાયો. પણ પછી તરત બોલ્યો, “ફિલી, આમારિલી અને ગાલાતેઆ.”

“હવે ઓમના રૂપનું વર્ણન કરો,” મેંડમે જરા હસી સેંતેગનોને ફરમાવ્યું.

“ફિલી,” સેંતેગનોએ મોંતાલે તરફ નજર કરીને કહ્યું, “ના-કાળી, ના-ગોરી, ના-ઊંચી, ના-નીચી, ના-આનંદી, ના-ગંભીર એવી હતી. તે કોઈ રાજકુંવરી જેવી મજાકી પ્રકૃતિની હતી અને દુનિયાની શ્રેષ્ઠમાં

શ્રેષ્ઠ નખરાંબાજને પણ હરાવે તેવી નખરાંબાજ હતી. પંખિણીની પેઠે તે હરહંમેશ ક્લબલાટ કરતી રહેતી; અને ઘડીકમાં જમીન સરસી ઊડતી તો ઘડીકમાં પકડવા આવનાર પારધીઓને પડકારતી આકાશમાં ઊંચી ચડી જતી.”

સૌની આંખો મોંતાલે ઉપર સ્થિર થઈ. પણ તે તો ઠાવકે મોંએ સેંતેગનો જાણે બીજી કોઈ સ્ત્રીનું વર્ણન કરતો હોય એમ ધ્યાન દઈને સાંભળી રહી.

“આમારિલી ત્રણમાં મોટી હતી,” સેંતેગનોએ આગળ ચલાવ્યું. તોને શારેંત એ સાંભળી જરા ધૂરકી; પણ સેંતેગનોએ દાક્ષિણ્યથી તરત ઉમેર્યું, “પણ એની એ મોટાઈ વીસ વર્ષ કરતાં આગળ જતી ન હતી. ઊંચી, વાળનાં ગાઢાં ઝૂલફુંવાળી, રૂઆબદાર ચાલવાળી, તથા માનવોમાં દેવીની પેઠે સરસાઈ ભોગવતી એ ગોપ-કન્યાએ ઊંઘતા કામદેવના ભાથા-માંથી બાણો ચોરી લીધાં હતાં અને પછી તે બાણો આસપાસના બધા ગોપ-જવાનો ઉપર તાકવામાં તે કૂર આનંદ લીધા કરતી.”

“કેવી નાદાન દુષ્ટ ભરવાડણ!” મોડમે ઠાવકે મોંએ કહ્યું; “મને લાગે છે કે, કોઈ ને કોઈ દિવસ તે આણુઘડ બાઈ એ તીક્ષ્ણ બાણ પોતાને જ વગાડી બેસશે!”

“બધા ગોપ-ન્યુવાનોનાં એ જ પ્રાર્થના છે,” સેંતેગનોએ પણ તોને શારેંત તરફ નજર કરીને કહ્યું.

“ખાસ કરીને પેલા ગોપ આમિતાંની,” મોડમે ઉમેર્યું.

“એ ગોપ આમિતાં એવો શરમાળ પ્રકૃતિનો છે કે, એના હૃદયમાં એવો ભાવ હોય તો પણ કોઈના જાણવામાં કદી ન આવે.”

“અને હવે ગાલાતેઆ બાકી રહી; તેનું વર્ણન જરા વિગતે કરજો, કાઉંટ; કારણ કે, પેલી બેના વર્ણન કરતાં આ ત્રીજીનું વર્ણન કરવામાં જ કદાચ તમારી વર્ણનશક્તિની પરીક્ષા થઈ રહેશે.”

સેંતેગનોએ પૂરી સ્વસ્થતાથી તેનું વર્ણન આરંભ્યું—“ગાલાતેઆ દૂધ જેવી સફેદ છે, અને તેના સોનેરી વાળ પવનમાં લહેરાય છે ત્યારે

પવનને તરંગિત તથા સુગંધિત કરી મૂકે છે. તેની સુંદર ભૂરી આંખોમાંથી એવું વિચિત્ર તેજ નીકળ્યા કરે છે કે જે અમાનુષી જ લાગે. જ્યારે તે ભવાં ચડાવે અથવા પોતાની નજર જમીન ઉપર ઢાળી દે, ત્યારે સૂર્ય પોતે શોકનો કાળો ઓછાડ ઓઢી લે છે. તેથી ઊલટું, તે જ્યારે હસે છે, ત્યારે સમસ્ત પ્રકૃતિ ખીલી ઊઠે છે, આનંદી ઊઠે છે, અને આગલી ક્ષણે ચૂપ થઈ ગયેલાં પંખીઓ પણ કલરવ કરતાં મંજુલ કંઠે ગાવા માંડે છે. ગાલાતેઆ તો સમગ્ર સૃષ્ટિની પ્રશંસાને — નહિ, નહિ, પૂજાને પાત્ર છે; અને તે તેનો પ્રથમ પ્રેમ જે માનવ ઉપર ઢોળશે, તે માણસ ખરેખર ધન્ય થઈ જશે.”

મોડમે ઠાવકે મોંએ રાજજીને પૂછ્યું, “આપ નામદારનો આ ત્રણ ગોપ-કન્યાઓ બાબત શો અભિપ્રાય છે?”

“આમારિલી ખરેખર મારે મતે સુંદર છે.”

“મને તો ફિલી બહુ ગમી,” મોંશ્યોર વચમાં બોલી ઊઠયા, અને આખી મંડળી ખડખડાટ હસડી પડી. બિચારી મોંતાલે શરમની મારી લાલ લાલ થઈ ગઈ.

“ઠીક”, મોડમે હવે આગળ ચલાવ્યું; “એ ગોપ-કન્યાઓ અંદર અંદર શી વાતો કરતી હતી?”

“તેઓ એકબીજીને કહેતી હતી કે, પ્રેમનો મારગ ખરેખર કાંટાળો છે, અને ખૂબ જોખમકારક છે; પરંતુ પ્રેમ ન કરવો એ પણ હૃદયને માટે મૃત્યુની સજા બરાબર છે.”

“છેવટે તેઓ શા નિર્ણય ઉપર આવી?” મોડમે પૂછ્યું.

“તેઓ એ નિર્ણય ઉપર આવી કે, પ્રેમ કરવો એ જરૂરી છે.”

“તો તો બહુ સારું; તેમણે પોતપોતાનો પ્રેમ ક્યાં ઢોળવા વિચાર્યું હતું વારુ?”

“આમારિલી જે કે પ્રેમ કરવામાં રહેલાં જોખમો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકતી હતી, છતાં તેણે કબૂલ કર્યું કે અમુક ગોપ-યુવાનની મૂર્તિ તેના અંતરમાં વસી ગઈ છે ખરી.”

“એ મૂર્તિ તિરસીની હતી કે આમિતાંની?”

“આમિતાંની મેંડમ,” સેંતેગનોએ નમ્રતાથી કહ્યું; “પણ સુંદર મધુર આંખોવાળી ગાલાતેઆએ તરત જવાબ આપ્યો કે, દુનિયાભરના ભલ-ભલા ગોપયુવાનો પણ ગોપ-રાજ તિરસીની બરાબરી ન કરી શકે— જેમ બધાં વૃક્ષો ઓકની બરાબરી ન કરી શકે, કે બધાં પુષ્પો કમળની બરાબરી ન કરી શકે. વળી તેણે તિરસીનું એવું મનોહર વર્ણન કરી બતાવ્યું કે, તિરસી ગોપ-રાજ, જે એ બધું સાંભળતો હતો, તે પણ પોતાનાં પદ-પ્રતિષ્ઠા ભૂલી તે કન્યા તરફ આકર્ષાય. આમ આમારિલી અને ગાલાતેઆ એ બે ગોપ-કન્યાઓનાં હૃદયની ગુપ્ત વાત ઓકવૃક્ષમાં રહેતી વનદેવતાએ મને કહી સંભળાવી. એ વનદેવતા ઓકનાં પોલાણોમાં, વનવગડામાં, ખીણ-કોતરમાં જે કંઈ બનતું હોય છે તે જાણી શકે છે, તથા અવકાશમાં ઊડતાં પંખીઓ પણ પોતાનાં જે પ્રેમ-પ્રકરણોનાં ગીત ગાતાં હોય છે, તે પણ તે સાંભળી શકે છે.”

“તો ઠીક, મોંશ્યોર દ સેંતેગનો તમે આટલું જ વનદેવતાને મુખે સાંભળ્યું હતું, નહિ?”

“હા જી; મને એટલું જ કહેવામાં આવ્યું હતું.”

“પણ તમે પાસે ઊભેલી જળદેવી તરફ બિલકુલ દુર્લક્ષ કર્યું તે ભૂલ કરી; તે તમને કશુંક વિશેષ સંભળાવવા માગતી હતી, પણ તમે ઉતાવળમાં ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.”

“જળદેવી?”

“હા, હા, તમારા એ ‘રોયલ-ઓક વૃક્ષ પાસે જ એક મનોહર ઝરાણું’ છે, ત્યાં રહેતી જળદેવી તમારી પેલી વનદેવતા કરતાં વધુ વિગતો જાણતી હતી.”

રાજા હવે અકળાવા લાગ્યો; પોતાના પરાક્રમની કંઈક વિશેષ વિગતો મેંડમ પાસે છે એટલું સમજતાં તેને વાર ન લાગી.

“હું તે ઝરાણું ઓળંગવા જતી હતી તેવામાં જ તે જળદેવીએ મને રોકીને કહ્યું, આ ભૂંડી વનદેવતાએ મોંઠ દ સેંતેગનોને અધૂરી અને

તેથી જૂઠી વાત જ કહી છે, અને તેટલા ઉપરથી ભારે ભ્રમ સરજવાનો છે!”

“અધૂરી અને જૂઠી?”

“હાસ્તો, જે અધૂરું હોય તે જૂઠું જ નીવડે. જુઓને, હું તેણે કહેલી વિશેષ વાત ઉમેરી આપું, એટલે તમે તથા તમારા મિત્ર ગોપ-રાજ જ નક્કી કરી લેજો.”

રાજ ફરીથી ચોંક્યો.

“જળદેવીએ મને કહ્યું, અહીં મારા કિનારાઓ ઉપર એક હાસ્ય-રસિક નાટિકા જેવી ઘટના હમણાં જ બની ગઈ. બે ભરવાડો છાનામાના સ્ત્રીઓની ગુપ્ત વાતો સાંભળવાના લોભમાં ‘રોયલ-ઓક’ પાછળ છુપાઈને ત્યાં બેઠેલી ભરવાડણીની વાતો સાંભળતા હતા. પણ પેલી ભરવાડણી બહુ તોફાની ભરવાડણી હતી; તેમણે થોડા વખત અગાઉ જ મારા ઝરાણાના કિનારા ઉપર બેસી પગનાં છબછબિયાં કરતી વખતે પેલા બે ભરવાડોને ચાંદનીના પ્રકાશમાં ત્યાં ફરતા દૂરથી જોયા હતા; તેઓએ તેમને ઓળખી પણ કાઢ્યા હતા; એટલે તેઓએ તોફાન કરવાની વૃત્તિથી નક્કી કર્યું કે, આપણે ‘રોયલ-ઓક’ વૃક્ષ નીચે બેસીએ અને પેલા ભરવાડો આ તરફ આવે એટલે પછી તેમને માટે પ્રેમની જૂઠી વાતો આપસમાં કરી, તેઓને બબૂચક બનાવીએ!”

રાજ એકીસાથે લાલચોળ અને કાળો ઠણુક બનતો ચાલ્યો. — ખરેખર પેલી ત્રણ કન્યાઓએ પોતાને બનાવવા કેવળ તોફાન ખાતર જ પ્રેમનું આ નાટક રચ્યું હતું કે શું?

“અને સ્ત્રીઓ બરાબર જાણતી હોય છે કે, પુરુષોને વણમાગ્યો કોઈ સ્ત્રીનો પ્રેમ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેમને કેટલો આનંદ થાય છે! એટલે પેલી ગોપ-કન્યાઓએ એ બેય જણને જાણે વિસંભ-કથા કરતી હોય તે રીતે વાતો કરતાં કરતાં તિરસીને તથા આમિતાંને બરાબર ઉલ્લુ બનાવ્યા. અને પેલા બંને બન્યા પણ ખરા!”

પ્રે.-૧૪

રાજા હવે વચ્ચે બોલી ઊઠ્યો, “પણ મેંડમ, તમે જળદેવતાની ભાષા શી રીતે સમજી શક્યાં?”

“પૂછી જુઓને આ મોંશ્યોર દ સેંતેગ્નોને! તે પણ પેલી વન-દેવતાની ભાષા બરાબર સમજી શક્યા હતા ને? એ દેવ-દેવી આપણા માનવોની બધી ભાષા જાણતી હોય છે! તેથી પેલી જળદેવીએ મને અંગ્રેજીમાં જ બધી વાત કહી હતી; પણ મારા કાન મને છેતરતા હોય એમ માની, પછી મેં મારી તહેનાત-બાનુઓ માદમુઆઓલ મોંતાલે, દ તોને-શારોંત, અને દ લા વાલિયેરને પાસે બોલાવી અને જળદેવીને મુખે બધી વાત ફ્રેંચ ભાષામાં કહેવરાવી. તેઓને જે વાત તેણે ફ્રેંચ ભાષામાં કહી, તે જ વાત મને તેણે અંગ્રેજીમાં પણ કહી હતી!”

“ખરી વાત?” રાજાએ પૂછ્યું.

“ખરી વાત છે ને, ફિલી-અરે કુમારી દ મોંતાલે?” મેંડમે બાજુએ ફરીને પૂછ્યું.

“હાજી; આપે કહ્યું તે પ્રમાણે જ બધું હતું,” મોંતાલેએ બેધડક બોલી નાખ્યું.

“અને કુમારી દ તોને શારોંત, તમે પણ એમ જ કહો છો ને?”

“તદ્દન સાચી વાત છે.”

“અને તમે લા વાલિયેર?”

એ બિચારી રાજાની તીવ્ર દૃષ્ટિ હેઠળ સમસમી રહી. તે આખી વાત બનાવટી છે—એમ પણ સ્પષ્ટ કહી શકી નહિ, તેમ જ સાચું છે એમ જૂઠું પણ બોલી શકી નહિ. તેણે માત્ર જાણે સંમતિસૂચક ઓકું ઊંચું કરી છાતી ઉપર નીચું નાખી દીધું.

રાજા તરત જ બોલી ઊઠ્યો, “સાચી વાત છે; સ્ત્રીઓની ગુપ્ત વાતો સાંભળવા પ્રયત્ન કરનાર તે બેને યોગ્ય સજા જ થઈ કહેવાય.”

“તો શું જળદેવીની વાત સાંભળી, આપ નામદારને નાખુશી થઈ, રોમ મારે માનવું?” મેંડમે ઠાવકે મોંએ રાજાને પૂછ્યું.

“નારે, ના, મેંડમ; તમારી જળદેવીએ તો ઊલટો મને ઘણો ખુશ કર્યો છે. કારણ કે તેણે સાચી જ વાત કહી હતી, અને તેના ત્રણ ત્રણ સાક્ષીઓ તમે રજૂ કરેલા છે.”

લા વાલિયેરની આંખોએ અંધારાં આવી ગયાં.

૩૦

રાજવી માનસ

રાજ પોતાના કમરા તરફ ઝડપી પગલે પાછો ફર્યો. એ રીતે તે પોતાના લથડતા પગને સ્થિર રાખવા માગતો હતો.

મેંડમને રાજના જલદી જલદી ચાલ્યા જવામાં કશું અસાધારણ ન લાગ્યું. તેનું મન તો પોતે મારેલા ફટકાથી જ આનંદ-વિભોર બની ગયું હતું. તેને તો રાજને એટલું જ બતાવવું હતું કે, તેમનો પ્રેમ પોતાના જેવી કોઈ ખાનદાન રાજવંશી ઉપર ઢોળવાથી અમુક શિષ્ટતા અને મર્યાદા આપોઆપ જળવાઈ રહે છે; ત્યારે સામાન્ય વ્યક્તિ ઉપર પ્રેમ ઢોળવા જતાં રાજ જેવો રાજ પણ સામાન્ય માનવીઓનો ટીકા-પાત્ર — હાસ્યાસ્પદ બની રહે!

લૂઈની પ્રકૃતિ મેંડમ બરાબર સમજતી હતી. તેના હૃદય ઉપર આવો સીધો ઘા કરવો, એ તેના સ્વમાનને તોડી ફોડી ધૂળભેગું કરવા જેવું હતું. લૂઈ કદી પોતાની એ વલે ન થવા દે. તે તરત જ પોતાના હૃદયના ભાવોને જતા કરી, પોતાની પ્રતિષ્ઠાને જાળવવા જ તત્પર થઈ જાય! એટલે મેંડમને ખાતરી હતી કે, રાજ જ હવે લૂઈઆના ઉપર પોતે પ્રેમ ઢોળ્યો હતો એ છાપ ભૂંસી નાખવા, તે છોકરીને વધારે પડતી ઉતાવળથી અને તેટલી પોતાની નજર સામેથી નાબૂદ કરવા પ્રયત્ન કરશે.

અને વસ્તુતાએ પણ, માઝારે'ના દબાણમાંથી નીકળ્યા પછી, લૂઈ, પહેલી વાર, પોતે પ્રજાજનોનાં હૃદયોનો — ભાવભક્તિનો તેમ જ સમગ્ર

રાજ્યનો માલિક છે, એવું અનુભવવાની શરૂઆત કરતો હતો, ત્યાં જ બલુવા જેવા ગામડાની છોકરીઓ તેની આવી મશ્કરી કરી ગઈ, એ વસ્તુ તેને ઝાળ જેવી લાગી ગઈ. પરંતુ સ્ત્રીઓ ઉપર પોતાની લશ્કરી તાકાતનો કે રાજવી તાકાતનો પ્રયોગ ઓછો જ કરી શકાય!

અને છતાં આ માત્ર રાજવી માન-પ્રતિષ્ઠાનો જ સવાલ ન હતો. રાજ પહેલી વાર લા વાલિયેરની નિર્દોષતા, મુગ્ધતા અને પ્રેમળતાથી આકર્ષાયો હતો. તેણે એક યુવાન તરીકે—માનવી તરીકે—નિર્મળ એકનિષ્ઠ પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાનાં કેવાંય સ્વપ્નાં માણ્યાં હતાં અને લા વાલિયેરનો એવો મુગ્ધ પ્રેમ પોતા તરફ ઢળેલો જોતાં તે બીજા બધો વિચાર છોડી, એકદમ તે પ્રેમ સ્વીકારી પોતાને ધન્ય માનવા લાગ્યો હતો. કોઈનું હૃદય વાણમાગ્યું ભક્તિભાવથી પોતાને અર્પણ થયેલું જોવું—એ વસ્તુ માનવને કેવો દેવ જેવો બનાવી મૂકે છે!

અને, એ છોકરી પાસે ખાનદાન, બુદ્ધિ, કે સૌંદર્ય એ કશાની બહાશ મારવા જેવું કંઈ જ ન હતું. અને છતાં આસપાસની સૌ સ્ત્રીઓ કરતાં તેની પાસે જે વિશેષ હોવાનું રાજને દેખાયું, તે વિશેષ વસ્તુ—તેનો હૃદયભર્યો નિર્હેતુક પ્રેમ—એ વડે જ તે જિતાઈ ગયો હતો.

પરંતુ તે વસ્તુ તો એક મશ્કરી હતી—ઠંડે પેટે રાજ જેવા રાજની કરેલી મશ્કરી હતી! રાજ એકદમ સાબદો થઈ ગયો. આ વસ્તુ તેના જીવનમાં પહેલી તેમ જ છેલ્લી જ બની રહેશે! હવે કોઈના મુગ્ધ પ્રેમની વાત તેને લોભાવી કે છેતરી શકશે નહિ!

રાજ પોતાના કમરામાં આવી ઝડપભેર આમથી તેમ આંટા મારવા લાગી ગયો; તથા હાથપગ ઉગામી, પસ્તાવાની, ગુસ્સાની, હતાશાની એમ અનેક ચેષ્ટાઓ કરવા લાગ્યો. સામે સૈતેગનો પણ ગુપચુપ પૂતળાની પેઠે ઊભો હતો, તેનું તેને ભાન ન હતું.

અચાનક તેની સામે નજર પડતાં રાજ ગુસ્સાર્થી ધમધમી જઈ બોલી ઊઠ્યો, “હે, અલ્યા સૈતેગનો, તું પણ આ શરમભરેલી મશ્કરીથી છેતરાયો!”

“સરકાર, આપ નાહક એ વાતને આટલી બધી મન ઉપર ન લાવશો; સ્ત્રીઓ તો પુરુષજાતના કમનસીબ માટે જ આવી હૃદયહીન, પ્રેમહીન, અક્કલહીન સરજાઈ છે. તેમની પાસેથી કશા સારાની આશા રાખવી, એ જ અશક્યની ઈચ્છા રાખવા સમી વિડંબના માત્ર છે.”

“સેતેગનો, હું ગુસ્સે નથી થયો; પણ બે ટચૂકડી છોકરીઓ આપણી આમ મજાક કરી ગઈ, એ વાતનું મને વધારે પડતું લાગી આવ્યું છે. આપણે બંને કશો વધુ વિચાર કર્યા વિના આપણા આંધળા હૃદયના દોરવાયા દોરવાઈ ગયા એ કેવું?”

“સરકાર, એ હૃદયને ધમણની પેઠે દમ ભર્યા કરવાનું જ કામ સોંપવું જોઈએ, અને એને આપણી લાગણીઓ કે ભાવનાઓનો ભાર સંભાળવાનું તજાવી દેવું જોઈએ. છતાં મારી પોતાની વાત કહું તો, આપ નામદારને પેલી છોકરી ઉપર એકદમ વળી ગયેલા—”

“હું વળી ગયો? હશે; પણ મારે એ છોકરીનો વાંક ન કાઢવો જોઈએ; કારણકે મને પોતાને તો પહેલેથી ખબર હતી જ કે તેનું હૃદય બીજા કોઈને આપિત થઈ ગયેલું હતું.”

“હા જી; વાઈકાઉટ દ બ્રાજલોન માટે તેની માગણી જ આપ નામદાર પાસે કરવામાં આવી હતી.”

“અને હવે, એ બે જણ અરસપરસ આટલાં બધાં ચાહે છે, તો ઈંગ્લેંડથી વાઈકાઉટ પાછો આવે એટલે તરત એ છોકરીને તેની સાથે પરણાવી જ દઈશું. મેં નાહક તે વખતે એ લગ્ન મુલતવી રખાવીને ઉપાધિ વહોરી! પણ હવે આપણે બંનેએ આ વાત મન ઉપરથી છેક કાઢી જ નાખવી, અને—”

તે જ ઘડીએ બહારથી હનૂરિયો એક ચિઠ્ઠી લઈને રાજજીને આવવા માટે અંદર આવવા પરવાનગી માગવા લાગ્યો.

રાજજીએ તેને અંદર આવવા દઈ એ ચિઠ્ઠી હાથમાં લઈને પૂછ્યું, “કોની છે?”

“સરકાર મને ખબર નથી; ફરજ ઉપર ઊભેલા એક અફસરે મને આપી.”

રાજા એ ચિઠ્ઠી વાંચતાં જ એકદમ કંપી તથા ચીસ પાડી ઊઠ્યો.

સેંતેગનો તરત રાજાજી તરફ દોડ્યો. તેણે પેલા હજૂરિયાને બહાર ચાલ્યા જવા નિશાની કરી, અને પછી બારણું બંધ થતાં રાજાજીને પૂછ્યું—

“નામદાર, આપ અસ્વસ્થ છો?”

“ના, ના, પણ સેંતેગનો તું આ વાંચ.”

સેંતેગનોએ ચિઠ્ઠી હાથમાં લઈને વાંચી—

“મારી આ ધૃષ્ટતા ક્ષમા કરશો; તથા પત્રના આરંભમાં ક્ષાં વિધિસર સંબોધન નથી તેની સવિશેષ ક્ષમા આપશો. આ બધું હું ઘણી ઉતાવળમાં તથા કંઈક ચોરીછૂપીથી લખું છું, એટલું જ મને ક્ષમા આપવા જણાવવું બસ થશે. હું મારા કમરામાં દુઃખશોકથી તરફડતી પાછી ફરી છું. આપ નામદારને મારી એટલી જ નમ્ર અરજ છે કે, સાચી વાત નિવેદિત કરવા મને ઝટપટ મુલાકાત બક્ષવામાં આવે. મારું હૃદય ફાટી પડે છે.”

—લુઈઝા દ લા વાલિયેર”

સેંતેગનોએ ચિઠ્ઠી પૂરી કરી રાજાજી તરફ પ્રશ્નાર્થ દૃષ્ટિ કરીને જોયું.

રાજાજીએ તેને જલદી જલદી ઝભમો ઓઢી લેવા જણાવ્યું. અને પૂછ્યું, “આ લોકોના કમરામાં છાનામાના જઈ પહોંચાય તેવો કોઈ ઉપાય તને સૂઝે છે?”

“ના સરકાર; મોડમ હમણાં હમણાં પોતાની તહેનાત-બાનુઓ ઉપર કડક જાપતો રાખે છે, એવું સાંભળ્યું છે.”

“પણ તે તરફના કોઈ હજૂરિયાને તું ઓળખે છે કે નહિ?”

“હું એક સદ્ગુણસ્થને ઓળખું છું, જે ત્યાંની એક તહેનાત-બાનુ સાથે સારા મેળમાં છે.”

“તોને શાશંત સાથે?”

“ના સરકાર, મોંતાલે સાથે.”

“તેનું નામ?”

“માલિકોર્ન.”

“તે આપણને અંદર ઘુસાડી શકશે, ઓવી તને ખાતરી છે?”

“તે અંદર જવાની કાંઈ ને કાંઈ વ્યવસ્થા જરૂર કરશે જ; તે બહુ ચકોર માણસ છે; અને એક વખત મેં તેના ઉપર આભાર ચડાવેલો છે, એટલે તેનો બદલો વાળવા તે જરૂર પ્રયત્ન કરશે.”

૩૧

વનદેવતા કે જળદેવીઓ ન ધારેલું તેવું—

સંતેગનોએ દાદર આગળ જ એક નોકરને બોલાવી માલિકોર્નને બોલાવી મંગાવ્યો. માલિકોર્ન મોંશ્યોરની નોકરીઓ ચડી ગયો હતો અને તેમની સાથે જ અત્યારે વાતચીત કરતો હતો. તે આવ્યો એટલે ઝભ્ભા વડે ઢંકાયેલા રાજજી બાજુએ ફરી ગયા, જેથી માલિકોર્ન તેમને ઓળખી ન શકે.

સંતેગનોએ માલિકોર્નને તહેનાત-બાનુઓના કમરામાં જવાની ગોઠવણ કરવાનું કહેતાં જ માલિકોર્ન બોલી ઊઠ્યો, “અશક્ય; તમારો હેતુ શો છે, એ જાણ્યા વિના મારાથી એ ગંભીર જોખમ ઉઠાવી જ શી રીતે શકાય?”

“જુઓ, મોંશ્યોર માલિકોર્ન, મારાથી એ હેતુ પ્રગટ કરી શકાય તેમ નથી; પરંતુ મિત્ર તરીકે મારામાં વિશ્વાસ રાખો કે તમને તથા કોઈને નુકસાન કે જોખમમાં આવી પડવું પડે એવો હેતુ હરગિજ નથી.”

“પણ કુમારી મોંતાલેની સાથે વાત કરતો તમે મને જોયો હતો, તેટલા માટે તેના કમરાના બારણાની ચાવી તમે મારી પાસે માગો છો, એ કેવું?”

“પણ કુમારી મોંતાલે તે કમરામાં એકલાં નહીં જ રહેતાં હોય.”

“હા, કુમારી દ લા વાલિયેર સાથે રહે છે, પણ તેમને મળવા જવા તો તમે પણ ન ઈચ્છતા હો—જેમ કુમારી મોંતાલેને પણ મળવા જવાનું તમને કારણ ન હોઈ શકે. કુમારી વાલિયેરને મળવા જવા તો વાઈકાઉટ દ બ્રાજલોન ઈચ્છે તો તેમને હું જરૂર અંદર જવા દઉં; અથવા રાજજીને ગમે ત્યાં જવાની સદર પરવાનગી છે એટલે તેમને હું તે કમરાની ચાવી આપી શકું, પરંતુ તમારો હેતુ જાણ્યા વિના તમારે માટે હું એ કમરો ને ખોલી શકું.”

“તો તો તમે મને એ ચાવી આપી દો જોઈ,” રાજ એકદમ આગળ આવી, મોં ખુલ્લું થવા દઈ બોલ્યો; “ઉપરાંતમાં તમે કુમારી મોંતાલેને તમારી સાથે વાતો કરવા નીચે બોલાવી લો; જેથી અમે ઉપર જઈ કુમારી દ લા વાલિયેર સાથે વાત કરી શકીએ; અમારે તેમને જ મળવું છે.”

“નામદાર સરકાર!” માલિકોર્ન એકદમ જમીન સુધી નીચો નમીને બોલ્યો.

“હા, હા, રાજ!” લૂઈ હસતો હસતો બોલ્યો; “તમે જે સામનો કર્યો, તેમ જ તમે હવે જે તાબેદારી બતાવો છો, તેથી હું ખુશ થયો છું. જલદી ઊઠો અને મેં કહ્યા મુજબની વ્યવસ્થા કરી આપો.”

“આપ નામદારની આજ્ઞા મને શિરોધાર્ય છે.” માલિકોર્ન રાજજીને દાદર તરફ દોરી જતો બોલ્યો.

“પણ કુમારી મોંતાલેને પ્રથમ નીચે બોલાવી લો; તથા હું આવ્યો છું એની ખબર તેમને કે કોઈને જરાય ન પડવી જોઈએ.”

માલિકોર્ને તરત જ નીચા નમી એ આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો. માલિકોર્ન હવે ઉતાવળે દાદરો ચડવા લાગ્યો. પણ વિચાર કરી, રાજજી પણ

તેની લગોલગ ઉપર પહોંચી ગયા, અને પેલાએ ચાવી લગાવી કે તરત જ બારણું ઉઘાડી અંદર દાખલ થઈ ગયા.

લા વાલિયેર એક આરામખુરશીમાં નીચું માથું કરી બેઠી હતી, અને મોંતાલે એક અરીસા સામે ઊભી રહી પોતાના વાળ ગોઠવતી હતી. રાજજીને જોઈ તરત તે ચોંકીને બહાર નાઠી. લા વાલિયેર રાજજીને જોઈ ઊભી થવા ગઈ પણ પાછી ગબડી પડી. સૈંતેગનો બારણા આગળ અવળો ફરી પડદા પાછળ ઊભો રહ્યો.

લા વાલિયેરે ફરી ઊભા થવા પ્રયત્ન કર્યો અને નીચા નમી આજીજી કરતાં કહ્યું, “સરકાર, મારી ધૃષ્ટતા બદલ ક્ષમા કરો; મેં આપને ઘણી તરદી આપી.”

“મારી મુલાકાત તમે શા માટે માગી હતી?”

“સરકાર, મેં ભારે અપરાધ કર્યો છે; આપ નામદારની હું ભારેમાં ભારે ગુનેગાર છું.”

“જરા પણ નહિ.”

“સરકાર, મારા પ્રત્યે આવો ગંભીર ઉપેક્ષાનો ભાવ ન દાખવશો; આપ આ ગુસ્સામાં બોલી રહ્યા છો, એ હું સમજું છું. મેં આપને ભારે ખોટું લગાડયું છે, પણ હું ઓટલી જ ખાતરી આપને આપવા માગું છું કે, મેં જાણીબૂજીને એ અપરાધ કર્યો નથી.”

“કોઈ જુવાન છોકરી મજાકના ભાવમાં આવી જઈ, કશી રમત ખેલે, તેથી મારે ખોટું લગાડવાનું ન હોય. તમારી જગાએ બીજું કોઈ પણ હોત તો તેણેય એમ જ કર્યું હોત.”

“સરકાર, આપ શું કહો છો? જો મેં જાણીબૂજીને એ મજાક ખેલી હોય, તો તો મારા જેવી અપરાધિની બીજી કોઈ ન કહેવાય.”

“પણ આટલું જ કહેવા માટે તમે આ મુલાકાત માગી હતી?” એમ કહી રાજ તરત પાછો ફરવા ગયો.

તે જોઈ તરત જ લા વાલિયેર ડૂસકાં ભરતી રાજજી તરફ વળી અને કહેવા લાગી, “સરકાર, મને એક વાર કહેતા જાઓ, કે, ‘રોયલ-ઓક’ નીચે જે કંઈ હું બોલી હતી તે બધું આપે સાંભળ્યું હતું?”

“એકેએક શબ્દ.”

“અને એ શબ્દો સાંભળતી વખતે આપને લાગ્યું હતું ખરું કે, હું એ બધું ગોઠવીને મજાક ખાતર બોલી રહી છું?”

“તે વખતે નહીં લાગ્યું હોય તો પછી જ્યારે તે બોલનારને સગે મોંઝે મેં સાંભળ્યું કે, એ બધું મજાક ખાતર ગોઠવી રાખેલું જ તે બોલી હતી, ત્યારે તો તેમ માનવું જ રહ્યું.”

“પરંતુ, નામદાર એમ હું ન કહું તો મને ધમકી આપવામાં આવી હતી.”

“ધમકી? મારા રાજ્યમાં કોણ એવી ધમકી આપી શકે?”

“જેને એક કંગાળ મુફ્લિસ જુવાન છોકરીને ડરાવવાની કે બરબાદ કરવાની સત્તા છે, તે વળી.”

“પણ એવાં જૂઠાં બહાનાં બતાવી, બીજાઓને દોષિત ઠરાવી, પોતાનો દોષ ઢાંકવા ઈચ્છતી તમારા જેવી કરતાં તો તેવા જુલમગાર લોકોને હું વધુ પસંદ કરું.”

“સરકાર, આપ મારા બોલવા ઉપર વિશ્વાસ નથી મૂકતા? આપ શું એમ સાચેસાચ માનો છો કે, આ બધી મજાક મેં મારે હાથે કરીને યોજી હતી?”

આટલું કહેતામાં તો લા વાલિયેર પોતાના બંને હાથોમાં મોં ઢાંકી દઈ, ડૂસકે ચડી. રાજા સ્ત્રીજાતિના આ ફંદ તરફ ફૂર ટાઢી નજરથી જોઈ રહ્યો.

“હા, હા, અને મજાક પણ કેવી! જે રાજા તેને સાચી માની પગે પડતો આવે, તો તેને આખા દરબાર સમક્ષ ધૂતકારીને આપમાનવાનો આનંદ મળે; તેમ જ પોતાના અદરાયેલા ભરથારને પણ લગ્ન બાદ,

એક રાજા જેવા રાજાને પોતે કેવો બનાવ્યો હતો, એ પરાક્રમની વાત આનંદ સાથે કહી શકાય!”

“સરકાર!” લા વાલિયેર ચીસ પાડી ઊઠી; “આપ હવે એક શબ્દ ન બોલશો; આપ મને પ્રાણદંડ દઈ રહ્યા છો, તે પણ જોઈ શકતા નથી?”

“એ પણ એ મજાકનો જ એક ભાગ છે, બાતુ,” રાજા ટાઢા-શથી બોલ્યો. જોકે તેને લાગવા માંડ્યું ખરું કે, કંઈક કાર્યું કપાય છે.

લા વાલિયેર હવે જોરથી ધબાકા સાથે ઘૂંટણિયે પડી અને બોલી, “સરકાર, મારી વફાદારી ઉપર શંકા લવાય તેના કરતાં હું બેશરમ દેખાઉં તે વધુ પસંદ કરું છું. અને તેથી હવે મારી શરમ અને મારી સમજબુદ્ધિ બંનેની પરવા છોડી, હું કહી દઉં છું કે, આપે મેંડમના કમરામાં મેંડમને મોંએ જે કંઈ સાંભળ્યું હતું તે ધરાર નૂઠાણું છે, અને હું ‘રોયલ-ઓક’ વૃક્ષ હેઠળ જે બોલી હતી —”

“—તે?”

“તે જ એકમાત્ર સત્ય હકીકત છે. હું અહીં ઘૂંટણિયે પડી શરમની મારી મરી જાઉં એ બહેતર છે; પણ હું મારા પ્રાણ નીકળી જશે ત્યાં સુધી બોલ્યા કરવાની છું કે, હું આપને ચાહું છું—આપને બલુવા પહેલ-વારકા જેવા ત્યારથી હું મારું હૃદય આપને અર્પણ કરી બેઠી છું. મારી એ ધૃષ્ટતા બદલ મને જે સજા કરવી હોય તે કરો; મારી એ બેશરમી બદલ મને ધૂત્કારી કાઢો; પરંતુ એક ક્ષણ પણ એમ ન માનતા કે મેં મજાક કરી આપને છેતર્યા હતા. હું એવા કુળમાં જન્મી છું, સરકાર, જેની વફાદારી નીવડી ચૂકેલી વસ્તુ છે; અને હું પણ મારા રાજાને ચાહું છું.”

આટલું બોલતાં બોલતાં તો દાતરડાથી કપાયેલી કુમળી ડાળીની પેઠે તત્ક્ષણ તે રાજાજીના હાથને લગભગ બેહોશ થઈને વળગી પડી. રાજાને એ મુગ્ધ છોકરીના હૃદયસ્પર્શી શબ્દો સ્પર્શ્યા વિના ન રહ્યા. અને લા વાલિયેરના હાથનો સ્પર્શ પોતાના હાથને થતાં જ તેમણે તેની

કમરે હાથ વીંટાળીને તેને ઊંચકી લીધી. પરંતુ તેનું માથું તેની છાતી ઉપર એવા વજનથી ઢળી પડ્યું હતું કે, રાજાને એમ જ લાગ્યું કે તેનું પ્રાણ-પંખરું ઊડી ગયું છે.

રાજાએ ડરના માર્યા એકદમ સેંતેગનોને બૂમ પાડી. બંનેએ મળી તેને પાસેની પથારીમાં હળવેથી પોઢાડી દીધી અને પાસે પડેલી શીશી-ઓમાંથી સુગંધી જળો ખોબા ભરી ભરી તેના મોં ઉપર છાંટયાં.

સેંતેગનો હવે વાલિયેરને વિનંતી કરતો કહેવા લાગ્યો, “સાંસતાં થાઓ, હવે આંખ ઉઘાડો; રાજાજી તમારી વાતને સાચી માને છે, અને હવે જુઓ તે જ પોતે ગાભરા થઈ ગયા છે.”

પણ લા વાલિયેર સાંભળતી ન હતી.

રાજા હવે ધૂંટણિયે પડી, તેના હાથના પંજ ઉપર ચુંબન ઉપર ચુંબન કરવા લાગ્યો. તેને ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે અતિશય વેદનાથી તેનું નાજુક હૃદય ફાટી ગયું છે.

કેટલીય વારે કોણ જાણે ધીમે ધીમે લા વાલિયેરનો જીવ તેના ખોળિયામાં પાછો આવ્યો. તેના હોઠ ઉપર હજુ એ જ શબ્દો હતા, “સરકાર, મને માફ કરો, માફ કરો!”

રાજા કંઈ બોલી શક્યો નહિ; સેંતેગનો હવે વખત જોઈ પાછો પડદા પાછળ ખસી ગયો.

રાજા પ્રેમ-ભરી કરુણા-ભરી નજરે પેલી સામું જોઈ રહ્યો.

“સરકાર, આપની કૃપાદૃષ્ટિ ઉપરથી લાગે છે કે, હવે આપે મને ક્ષમા આપી છે; હવે મને મઠમાં સાધ્વી તરીકે મોકલી આપવાનો લુકમ બક્ષો. આખી જિંદગી હું આપની ક્ષેમકુશળતા માટે પ્રાર્થના કરતી મઠમાં વિતાવીશ. આપની સમક્ષ બેઆદબી કરીને પણ મારા હૃદયનો પ્રેમ નિવેદિત કરવાની તક મળી, એને હું મારા જીવનની પરમ ખુશનસીબી માનીશ. હવે હું મારું મોં આપને બતાવી ગુસ્સે નહિ કરું.”

“ના, ના, હવે તો તું ભગવાનને ધન્યવાદ આપતી તથા લૂઈને ચાહતી અહીં જ રહેશે. તું પણ સાંભળી લે કે, લૂઈ તને જ ચાહે છે—તને

જ ચાહથે - અને તે પણ ભગવાનની સાક્ષીઓ, તારા પવિત્ર હૃદયના સોગંદ ખાઈને કહે છે.”

“સરકાર! સરકાર!”

રાજાઓ જવાબમાં ચુંબનોથી તેને નવરાવી દીધી. પરંતુ લા વાલિયેરને રાજાની આ ઉદ્દામતાનો જ ડર લાગવા માંડ્યો. તેણે પોતાની બેઅદબીની ક્ષમા માગવાનું જ ચાલુ રાખ્યું.

રાજાઓ હવે ઊભા થઈ ગંભીરતાપૂર્વક જણાવ્યું, “આ જગતમાં તારા જેટલું જેને ચાહતો હોઉં, કે જેનો આદર કરતો હોઉં, તેવું હવે બીજું કોઈ જ નથી. મારા હૃદયમાં જે આનંદનો ઊભરો તું જુઓ છે, તેથી તું ડર નહીં. એ ક્ષણિક નથી. રાજા પણ માણસ છે અને તેને સાચો પ્રેમ કરવાનો કે મેળવવાનો હક છે, એની તું ના નહિ જ પાડે. આજથી માંડીને તું મારા સંરક્ષણ નીચે આવે છે. આજથી માંડીને તારા ઉપર અધિકાર ચલાવનારાં કે તને અદેખાઈથી બરબાદ કરવા ઈચ્છનારાં એ સહુના કરતાં તું એટલી ઊંચી બની રહે છે કે, તને ડરાવવાની હિંમત કરવાને બદલે તારી કરુણાને પણ પાત્ર તેઓ ન રહે તેટલાં હેક તે બની રહેશે. આજથી તું હવે તારી રોજની પ્રાર્થનાઓમાં મને કદી ન ભૂલતી.”

“સરકાર, ખાતરી રાખજો કે, ભગવાન અને તમે મારા હૃદયમાં એકસાથે જ વસેલા રહેશો.”

રાજાઓ હવે સંતેગનોને પાસે બોલાવ્યો અને તેને બતાવીને લા વાલિયેરને કહ્યું, “મેં તને જે શાશ્વત પ્રીતિ સોગંદપૂર્વક બક્ષી છે, તેના બદલામાં આ માણસ પ્રત્યે તું થોડીક મિત્રતા દાખવજે.”

સંતેગનોએ તરત જ લા વાલિયેર સમક્ષ એક ઘૂંટણુ ટેકવી નમન કર્યું. કારણ કે, આજથી લા વાલિયેર તેને માટે રાજાજી જેટલી જ આદર અને સંમાનને પાત્ર વ્યક્તિ બનતી હતી. ઉપરાંત, આ પ્રેમ-પ્રસંગમાં રાજાજી તેને જ પોતાનો સાક્ષી બનાવવા માગતા હતા.

૩૨

નવા જનરલ

રાજ અને લા વાલિયેર પોતાના પ્રેમના રસાયણમાં ભૂતકાળની બધી કડવાશ, વર્તમાનનો બધો આનંદ અને ભવિષ્યની બધી આશાઓ ઓગાળીને એકરૂપ કરી રહ્યાં હતાં, તે દરમ્યાન ઝેરેમીસ અને કુંકે, રાજ જે વસ્તુઓ ભૂલતો હતો, તે અંગે જ વિચાર કરી રહ્યા હતા.

“તો હવે, મોંશ્યોર દબ્લો, તમે મને આપણા બેલ-ઈલ પ્રકરણનું કેમનું ગોઠવાયું તેની વાત કરો.”

“બધું યોજના મુજબ જ ગોઠવાતું જાય છે. રાજ એ નિર્જન નીરસ ટાપુમાં જે લશ્કરીઓ ટુકડીઓ મોકલે છે, તેઓ તરત કંટાળવા માંડે છે. પછી આપણે યોગ્ય વખતે આપણે જેસે તેમને બધી સુખસગવડ, તથા આનંદપ્રમોદનાં સાધનો પૂરાં પાડવા માંડીએ છીએ, એટલે તેઓ ‘મોંઠ કુંકે ઝીંદાબાદ!’ ના જ પોકારો કરવા લાગે છે – ‘રાજજી ઝીંદાબાદ!’ તો કદી તેમને મોંઠ નીકળતું જ નથી!”

“અર્થાત્ ત્યાં મોકલેલી ટુકડીઓ ઉપર આપણે ભરોસો રાખી શકીએ, ખરું ને? અને રાજજી એ લશ્કરી ટુકડીઓ ત્રણ ત્રણ વરસે બદલ્યા કરે, તો થોડાં વર્ષોમાં તો રાજજીના લશ્કરનાં જ પચાસ હજાર માણસ આપણા વળનાં બની ગયાં હોય, ખરું ને? મોંશ્યોર દબ્લો, તમારી યોજનાશક્તિ અને અગમચેતીનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં ઓછાં. પરંતુ આપણા મિત્ર દુ વાલોની શી હાલત છે?”

“પોર્ચેસિના ખાનપાનની, સારસંભાળની, તથા માલિશ વગેરેની બરાબર વ્યવસ્થા કરેલી છે. તે સેન્ટ માંદેમાં તમારા મકાનમાં જ છે. હવે

૨૨૨

ધીમે ધીમે તે આખું ઝાડ હલાવીને ઉપાડી નાખે તે મૂળ દશાએ આવતો જાય છે.”

“પણ થોડા વખતમાં એકલા એકલા રહી તે કંટાળી જશે અને પૂછપરછ શરૂ કરશે તો?”

“તેને કોઈ મળી ન શકે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.”

“પરંતુ તેમને મનમાં કંઈક આશા-મહત્ત્વાકાંક્ષા જેવું તો હશેને? શી આશાએ તે તમારાં એ બધાં નિયંત્રણો સહન કરી રહ્યા છે?”

“બેલ-ઈલના મહાન ઓંજનિયર તરીકે રાજજી આગળ તેને રજૂ કરવાનો છે, એ આશા તેના મનમાં મેં ઊભી કરી રાખી છે. જેમ બને તેમ જલદી તે બેલ-ઈલ પહોંચી જાય એ આપણી યોજનાઓ માટે બહુ અગત્યનું છે. કારણ કે એ માણસ એવો આનંદી પ્રકૃતિનો અને છતાં આજ્ઞાપાલક છે કે, રાજજીના બધા અફસરોને તે પોતા-વગે કરી લેશે, અને છતાં આપણી આજ્ઞાને વફાદાર રહેશે.”

“તો પછી તેમને જલદી ત્યાં રવાના કરવાની પેરવી કરોને?”

“હું એ પેરવીમાં જ છું; પરંતુ મારે તમને એક વાત કરી લેવી જોઈએ. મને દાર્તનોં ઉપર વહેમ જાય છે. તે અહીં ફેંતેબ્લો મુકામે શાથી નથી, એ મને સમજાતું નથી. તે કદી રજા ઉપર ઊતરે તેવો કે નવરો બેસી રહે તેવો નથી. એટલે અત્યારે તે શી પેરવીમાં છે, તે મારે પ્રથમ જાણી લેવું છે. મારું પોતાનું કામકાજ હવે બરાબર ગોઠવાઈ ગયું હોવાથી હું પ્રથમ કામ દાર્તનોંની ભાળ મેળવવાનું જ કરવાનો છું.”

“તમારું કામકાજ ગોઠવાઈ ગયું ખરું? મારે વિષે પણ હું એવું જ કહી શકું, તો કેવું સારું?”

“તમારે કશી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી; રાજજીએ તમને સારી રીતે આવકાર્યા છે, અને કોલબેર પણ તમને જપવા દે છે, એ બધી સારી નિશાનીઓ છે. એટલે હવે ગઈ કાલે મેં કહ્યું હતું તેમ પેલી લા વાલિયેર તરફ તમે લક્ષ આપવા માંડો, તો સારું. તેને તમારે પૂરેપૂરી

જીતી લેવી જોઈએ. અને તમારા જેવા પ્રેમ-કુશળ માણસ માટે એ વસ્તુ અધરી ન હોવી જોઈએ.”

“અધરી તો ન જ કહેવાય; પણ મારું હૃદય હવે એક પ્રેમિકાને અર્પિત થઈ ચૂક્યું છે.”

“અરે મોટાભાઈ, તો તો તમને અમારે સાંભાળી લેવા પડશે! અત્યારે તમારું માથું ઠેકાણે હોય એની તમને પોતાને જ કેટલી બધી જરૂર છે, અને અમારે બધાને પણ!”

“ખરી વાત છે; અને તેથી તો તમારો સંદેશ આવતાં જ હું બધું છોડી તરત ચાલ્યો આવ્યો. તો ઠીક, તમે કહો છો કે, મારે પેલી છોકરીને હાથમાં લેવી જોઈએ; પણ તેમાંથી શું નીપજવાની તમારી ધારણા છે, તે તો મને કહો!”

“રાજજી તેનામાં મોહિત થયા છે. પરમ દિવસ સુધી તે મેંડમમાં આસકત હતા. અરે મોંશ્યોરે પોતે રાજમાતાને સુધ્ધાં એ બાબત ફરિયાદ કરી હતી. પણ હવે દ લા વાલિયેરનો વારો આવ્યો છે અને તે પાછી મેંડમની તહેનાત-બાનુ છે. મારી જાણ મુજબ મેંડમે જ ઓઠા તરીકે તેને રાજ આગળ ધરી છે. એ સ્થિતિમાં એ વાલિયેર છોકરી બંને ઉપર દુભાયેલી રહેશે. એટલે તેને હાથમાં લેવી તમારા જેવાને અધરી નહિ પડે. અને તે હાથમાં આવી એટલે મેંડમ તથા રાજજીનું ગુપ્ત રહસ્ય તમારા હાથમાં આવે; અને હાથમાં કોઈનું ગુપ્ત રહસ્ય હોવું, એટલે તેના ઉપર કેવા તાકાતવાળા બનવું, એ તમે તો સમજે જ છો.”

“પણ પેલીને હાથમાં શી રીતે લેવી?”

“વાહ, તમે મને એ પ્રશ્ન પૂછો છો? કોઈ સ્ત્રી ઉપર તમારું મન ચોટે, તો પછી તમે બીજું પગલું શું ભરો?”

“તેને મારા પ્રેમનું નિવેદન કરતો પ્રેમપત્ર લખું; તેની કોઈ પણ સેવા બજાવવામાં હું કેટલી ધન્યતા અનુભવીશ, એનું વર્ણન કરું; અને પત્ર નીચે માત્ર ‘ફૂકે’ એવું લખી સહી કરું!”

“અને તમારા એવા પત્ર છતાં કોઈ સ્ત્રી અભેદ રહી હોય એવો તમને અનુભવ થયો છે?”

“એક જ જણી આજુનમ રહી હતી; પણ ચાર દિવસ અગાઉ તે પણ નમી પડી, અને એ ધન્યતાના આનંદથી જ હું અત્યારે પુલકિત થઈ રહ્યો છું.”

“તો તમે લા વાલિયેરને પણ પ્રેમપત્ર લખવા માંડો—”

“ના, ના; તમે જ લખાવો તે પ્રમાણે હું લખીશ. અત્યારે મારાથી કોઈને પ્રેમની બાબતમાં છેતરામાણુના શબ્દો વાપરી શકાય તેમ રહ્યું નથી.”

પછી ઍરેમીસના લખાવ્યા મુજબ ફુંકેએ પત્ર લખ્યો—

“મેં તમને જ્યાં છે, અને તમને જાણીને નવાઈ નહિ લાગે કે, મને તમે ખૂબ સુંદર લાગ્યાં છો. પરંતુ રાજદરબારમાં તમારે યોગ્ય પદ તમને મળ્યું ન હોવાથી, ત્યાંની તમારી બધી હાજરી એજે જાય છે. તમને જે કોઈ પણ જાતની મહત્ત્વાકાંક્ષા પ્રેરતી હોય, તો કોઈ પ્રતિષ્ઠિત ઈજ્જતદાર માણસની પ્રેમભક્તિ, તમારી શક્તિઓ અને સૌંદર્યને આગળ લાવવામાં ઉપયોગી નીવડે, એ નિર્વિવાદ છે. હું મારાં પ્રેમભક્તિ તમારે ચરણે સાદર કરું છું. હું સમજું છું કે, તમારા જેવાં સ્વરૂપવાન યુવતીને, પોતાના ભવિષ્ય બાબતની કશી ધ્રુવતાની ખાતરી ન હોય ત્યાં સુધી, પોતાની ઈજ્જત-આબરૂ જોખમમાં મુકાય તેવું પગલું ભરવાનું ન ગમે. તેથી જે તમને મારો પ્રેમ સ્વીકારવાનું યોગ્ય લાગે, તો હું તે બદલનો આભાર તમને હંમેશને માટે મુક્ત અને સ્વતંત્ર કરી મૂકીને જ વ્યક્ત કરીશ.”

“નીચે સહી કરો,” ઍરેમીસે કહ્યું.

“મારી સહીની આવશ્યકતા તમે માનો છો?”

“એ કાગળ નીચેની તમારી સહી દશ લાખ ફ્રાંક જેટલી કીમતી છે, એટલું પેલી નાદાન છોકરી પણ સમજ્યા વિના નહિ રહે.”

ફુંકેએ સહી કરી.

“હવે તમે એ કાગળ કોની મારફતે મોકલશો?” ઍરેમીસે પૂછ્યું.
પ્રે.-૧૫

“જીવનભર મારી સેવામાં રહેવા મારા વિશ્વાસુ નોકર તોભી મારફતે.”

“ઠીક, ઠીક; ઉપરાંત આ દાવમાં આપણી હોડ કંઈ ભારે પણ નથી.”

“કેમ? એ છોકરી જે રાજા તેમ જ મેડમ બંને પ્રત્યે ભાવવાળી હોય, તો રાજા તેને માગે તેટલાં નાણાં આપશે જ.”

“રાજા પાસે નાણાં છે ખરાં?”

“હોવાં જ જોઈએ; નહીં તો મારી પાસે તે વધુ માગ્યા વિના ન રહે.”

“એ બાબતની ધરપત રાખજો; કારણકે, થોડા વખતમાં જ તે વધુ નાણાં માગશે.”

“ના, ના; હું તો માનતો હતો કે તે વૉ મુકામે ઉત્સવ-સમારંભ ગોઠવવાની મારી પાસે માગણી કરશે; પણ હજુ તેવું કંઈ બન્યું નથી.”

“પરંતુ તે નહિ જ માગણી કરે, એવું માની ન લેશો; તે સ્વભાવે કૂર નથી; પણ તેની લાગણીઓ ઉદ્દંડ છે; અને કોલબેર એની પ્રકૃતિ સમજી ગયો છે એટલે તેને બરાબર રમાડી જાણે છે.”

“તો તો મારું આવી બન્યું; કારણકે, રાજા ઉપર મારો પ્રભાવ કેવળ મારી પાસેનાં નાણાંનો જ હતો. પરંતુ હું ખાલી થઈ ગયો છું.”

“ના, ના; એવું કાંઈ નથી.”

“મારી સ્થિતિ મારા કરતાં તમે વધુ જાણો?”

“એમ પણ હોય.”

“પણ ધારો કે રાજા વૉ મુકામે ઉત્સવ-સમારંભની માગણી કરે, તો હું તે માટે નાણાં ક્યાંથી લાવું? છેલ્લાં નાણાં જ મેં શા ભોગે ઊભાં કર્યાં હતાં તે તમે જાણો છો?”

“હવે જે નાણાં ઊભાં કરવાં પડશે, તે માટે તમારે કશો ભોગ આપવો નહિ પડે.”

“પણ ત્યારે મને કોણ પૈસા આપી દેવાનું છે?”

“હું આપીશ.”

“મને તમે સાઠ લાખ ફ્રાંક આપી શકશો?”

“જરૂર પડશે એક કરોડ આપીશ.”

“દૉલ્, મહાશય, મને એક વાત વચ્ચે પૂછવા દો; મને રાજાજીની ખફામરજી કરતાંય હવે તમારી ખફામરજીની વધુ બીક લાગે છે. તમે ખરેખર કોણ છો?”

“તમે જાણો જ છો, વળી.”

“ઓ તો છે; પણ તમારું લક્ષ શું છે?”

“હં ફ્રાંસના રાજ્યસિંહાસને એવો રાજા બેઠેલો જેવા માગું છું જે મોંશ્યોર ફુકેનો ભક્ત હોય,—અને એ મોંશ્યોર ફુકે મારા ભક્ત હોય.”

“પણ હું તો સંપૂર્ણપણે તમારો જ છું, એની તો તમને ખાતરી જ છે; પરંતુ રાજાજી મારા ભક્ત કદી નહિ બને.”

“પણ મેં એમ ક્યારે કહ્યું કે રાજાજી તમારા ભક્ત થશે?”

“વાહ, હમાણાં તો કહ્યું!”

“અત્યારના રાજાજી એમ મેં ક્યાં કહ્યું છે?”

“એટલે?”

“માની લો કે, એ રાજા લૂઈ-૧૪ ન હોય તો? અને જે હોય તેની રાજગાદી તમને જ આભારી હોય તો?”

“દૉલ્, તમે ગાંડા થયા છો? ફ્રાંસની રાજગાદી ઉપર લૂઈ-૧૪ને સ્થાને આવી શકે તેવો કોઈ જીવતો માણસ મારી જાણમાં નથી.”

“પણ મારી જાણમાં છે.”

“કોણ? કિલિપ?”

“ના.”

“તો પછી રાજવંશી ન હોય, અને રાજગાદીનો અધિકારી ન હોય, તેવો બીજો કોઈ તે ગાદી ઉપર આવી જ શી રીતે શકે?”

“પણ બધા જ અધિકારવાળો કોઈ હોય તો?”

“મોંશ્યોર દૉલ્, તમે કેવળ મને મૂંઝવી રહ્યા છો.”

એરેમીસ હસ્યો.

“મને હવે ખરેખર તમારો ડર લાગે છે!” ફૂકેએ ઉમેર્યું.

એરેમીસ જવાબમાં વધુ હસ્યો.

“તમે તો હસો છો કંઈ!” ફૂકેએ અકબાઈને કહ્યું.

“વખત આવ્યે મારી જેમ તમે પણ એટલું જ - એવું જ હસશો.”

“તો જરા વધુ ખુલાસાવાર વાત કરો!”

“જ્યારે યોગ્ય વખત આવશે ત્યારે હું જ તમને બધી વાત કરીશ. ત્યાં સુધી મારામાં વિશ્વાસ રાખો.”

“ઠીક, હું તમારામાં વિશ્વાસ રાખવા તૈયાર છું. પરંતુ આજ સુધી તમે આટલા બધા આત્મવિશ્વાસથી - હિંમતથી મારી સાથે કદી વાત નહોતા કરતા.”

“પરંતુ આત્મવિશ્વાસથી વાત કરવા માટે પાછળ બળ દેખાતું હોવું જોઈએ ને?”

“તો હવે તમને ક્યારથી એ બળ દેખાવા માંડ્યું છે?”

“ગઈ કાલથી; મેં તમને હમણાં જ એક કરોડ ફ્રાંક આપવા તૈયારી બતાવી હતી, હું ફરીથી એ વાતની તમને યાદ દેવરાવું છું.”

“શી વાત છે? હમણાં જ તમે રાજાઓને ઉથલાવીને ફ્રાંકી દેવાની અને તેમની જગાએ મનગમતા બીજા રાજા સ્થાપવાની તમારી તાકાતની પણ વાત કરી હતી!”

“હું એ વાત ફરીથી પણ તમને કહું છું!”

ફૂકે એક ખુરશીમાં ફસડાઈ પડ્યો. એરેમીસ તેની સામે જાણે માનવ-ભાગ્ય-વિધાતા હોય તે રીતે જોઈ રહ્યો.

“ઠીક, ઠીક, અત્યારે તો હું જાઉં છું; તમે તમારો કાગળ લા વાલિયેરને પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરો. હું કાલે તમને મળીશ.” એમ કહી એરેમીસ ચાલતો થયો.

૩૩

આંધી

૧

આજે ફોંતેબ્બોની આસપાસનાં ઉપવનોમાં વન-વિહારનો કાર્યક્રમ હતો; અને સૌ મંડળ આનંદ-વિભોર થઈ વન તરફ ઊપડ્યું. સ્ત્રીઓ ઘોડાગાડીઓમાં હતી અને રાજ વગેરે ઘોડાઓ ઉપર હતા.

એ વનવિહાર માટે નીકળતા પહેલાં રાજએ કોલબેરની સૂચના મુજબ મોંઠ ફુકેને બોલાવીને વિધિસર વો મુકામે આનંદ-ઉત્સવનું નિમંત્રણ માગી લીધું! ઉપરાંત, એ આનંદ-પ્રમોદનું આયોજન ફોંતેબ્બો કરતાં પણ મોટા પાયા ઉપર ‘મોંઠ ફુકેને છાજે તેવું’ કરવા પણ, રાજએ, કોલબેરની કંજૂસાઈની ટીકા કરતાં કરતાં જણાવ્યું!

વનવિહારે ઊપડતી વખતે, શરૂઆતમાં તો, રાણી મારિયા થેરેસા અને મેડમના કોચ પાસે પાસે જ રાજ ઘોડેસવારી કરતો રહ્યો હતો; પણ પછી ધીમે રહીને પાછળ પડતો પડતો લા વાલિયેર વગેરે તહેનાત-બાનુઓ બેઠી હતી તે કોચ પાસે તે આવી પહોંચ્યો.

પણ એટલામાં આખું સરઘસ થોભ્યું. તે બધાં જંગલની અધવચ આવી પહોંચ્યાં હતાં. ત્યાં આગળથી ત્રણ સુંદર છાયાદાર રસ્તા ફૂંટાતા હતા. રાણીઓ વગેરે ત્યાંથી ઊતરી પોતપોતાની તહેનાત-બાનુઓ સાથે પગે ચાલવા લાગી. કેટલાય નોકરો મોટા મોટા વાંસોથી નીચે નમેલી ડાળીઓ પાછી ધકેલતા રહેતા હતા. દ ગીશ મેડમ પાસે આવીને વંદન કરી ઊભો રહ્યો. મોંશ્યોર તો લોરેઈન અને માનિકોં સાથે નદીની સહેલ-ગાહે જ ચાલ્યા ગયા હતા – અહીં આવ્યા ન હતા.

૨૨૯

રાજાએ લા વાલિયેરને કોચમાંથી ઊતરતી વેળા હાથનો ટેકો આપ્યો, એટલે મોંતાલે અને તોને શારોંત સમજીને દૂર ખસી ગયાં. પછી રાજા થોડી વારમાં, એક આડરસ્તે થઈ, ઝપાટાબંધ લા વાલિયેરને બધાથી દૂર એકાંતમાં લઈ ચાલ્યો. કોઈ તેમની પાછળ લાગુ રહી શક્યું નહિ, અને જોતજોતામાં તો કોઈને તેમની ભાળ જ ન રહી.

૨

રાજા લા વાલિયેરને લઈ જે આડ-રસ્તે અથવા ન-રસ્તે દૂર લઈ ચાલ્યો, તે તરફ જ નસીબજોગે બે માણસો કચારના ફરતા હતા. ઉપર આકાશમાં ભયંકર તોફાન ઘેરાઈ રહ્યું હતું, તેની જાણે તેમને દરકાર ન હતી. અચાનક વીજળીનો મોટો ચમકારો અને પછી ભયંકર કડાકો થતાં, તે બે જણમાંનો એક ચોંકીને બોલી ઊઠ્યો—

“અરે, આ તો આંધી ચડી આવી છે; ચાલો આપણે આપણી ઘોડાગાડીઓ તરફ પહોંચી જઈએ, ભાઈ દબ્લો.”

“હજુ કાંઈ ઉતાવળ કરવા જેવું નથી,” અરેમીસે આકાશ તરફ નજર કરીને કહ્યું; “પણ તમે કહેતા હતા તેમ ગઈ સાંજે પેલો કાગળ પહોંચાડી દીધો છે, કેમ?”

“હા, હા, તેના હાથમાં તે પહોંચી ગયો.”

“કશો જવાબ તમારો માણસ લાવ્યો?”

“ના, મને પછી તોબી મળ્યો નથી. તે છોકરી મેંડમની તહેનાતમાં હોય, અથવા પોતાના કમરામાં કપડાં બદલતી હોય, તો પણ તેને બહાર થોભવું જ પડે; અને આપણે તો નીકળવાનો વખત થઈ ગયો એટલે ત્યાંથી નીકળી ગયા.”

“નીકળતાં પહેલાં તમે રાજાજીને મળ્યા?”

“હા, હા; આજથી બરાબર એક મહિના બાદ વૉ મુકામે મારા મકાનમાં આનંદ-પ્રમોદના ઉત્સવનું નિમંત્રણ તેમણે કોલબેરના પઢાવ્યા પ્રમાણે બરાબર માગી લીધું ને! પણ હવે વચ્ચે એક રાત ગઈ એટલે તમારા પેલા બધા ભ્રમ ઓછા થયા હશે!”

“ક્યા ભ્રમ?”

“તમે કરોડોની મદદ મને એ આનંદ-ઉત્સવ માટે કરવાનું ઠોકતા હતા, તે ભ્રમ વળી!”

“શા માટે દૂર થાય? ગઈ આખી રાત મેં એ આનંદ-ઉત્સવ માટે જે જે તૈયારીઓ કરવાની છે, તે અંગે હુકમો લખવામાં જ ગાળી છે,” અરેમીસે જવાબ આપ્યો.

“પણ એ આયોજનમાં ઓછામાં ઓછું કેટલું ખર્ચ થશે એમ તમે ધારો છો?”

“જે થાય તે; હું સાઠ લાખ આપીશ; તમારે વીસત્રીસ લાખની જોગવાઈ કરવી પડશે.”

“તમે બહુ ચમત્કારી માણસ છો, દબ્બો; અત્યારે તમે લાખોની રકમ છૂટે હાથે વેરો છો; અને થોડા દિવસ અગાઉ બાસ્તિલના ગવર્નર બેઈઝમોને હપતાના આપવા માટે પચાસ હજાર ફ્રાંક પણ તમારે મારી પાસે માગવા પડ્યા હતા!”

“કારણકે, થોડા દિવસ ઉપર હું છેક જ ગરીબ હતો.”

“અને આજે?”

“આજે રાજ કરતાંય વધુ તાલેવંત છું.”

“ભલે ભલે; તમે તમારા આપેલા વચનમાંથી પાછા ફરો એવા નથી, એની મને ખાતરી છે; એટલે તમારી એ ગુપ્ત વાત તમારી પાસેથી કઢાવવા હું આગ્રહ નહિ રાખું. પણ જુઓ, આ આંધી ચડી આવી, અને આપણે ઘોડાગાડીઓ સુધી કોરા નહીં જ પહોંચી શકીએ.”

અને તરત જ ચોમેર મુશળધાર વરસાદ નૂટી પડ્યો.

“હજુ પાંદડાં પલળીને પાણી નીચે આવે તે પહેલાં આપણે દોડી જઈએ તો કેમ?” અરેમીસે પૂછ્યું.

“અશક્ય; પણ આટલામાં દશેક ડગલાં દૂર મારી એક ક્રીડા-ગુફા છે; ચાલો ત્યાં જ જઈએ.”

“વાહ, તમારી ક્રીડા-ગુફાઓ ક્યાં ક્યાં પથરાયેલી છે? અને તમને એ બધીનો રસ્તો પણ ભલો યાદ રહે છે! પરંતુ, તમારો ઘોડાગાડીવાળો આપણને બીજે રસ્તે પાછા ફરેલા માની લઈ, રાજજીની ગાડીઓની પાછળ પાછળ તો ચાલ્યો નહિ જાય?”

“એ ડર રાખવાની જરૂર નથી; હું જ્યાં મારી ગાડીને થોભાવું, ત્યાંથી માત્ર રાજજીના ખાસ હુકમ સિવાય, તે મને પૂછ્યા વિના ખસે જ નહિ. પરંતુ, જુઓ, જુઓ, આપણે એકલા જ આટલે દૂર નથી આવ્યા; બીજાંઓનાં પગલાં તેમ જ અવાજ પણ આસપાસમાં સંભળાય છે!”

“કોઈ સ્ત્રીનો અવાજ છે,” એરેમીસે કહ્યું.

“અને કોઈ પુરુષનો પણ છે,” કુકેએ કહ્યું.

“અરે, આ તો લા વાલિયેર અને રાજજી છે ને!”

બંને જણ એકસાથે આશ્ચર્ય પામી બોલી ઊઠ્યા.

“તો પછી રાજજીને પણ આ ક્રીડા-ગુફાની માહિતી હશે—અને વનદેવતાઓ તથા જળદેવતાઓ હમણાં રાજજી ઉપર બહુ ખુશ છે!—એટલે તે ત્યાં જ જતા હશે.”

“ના, ના; આપણે પહેલા જ ત્યાં જઈએ; જો રાજજી ગુફાની વાત નહિ જાણતા હોય, તો તે શી વાતો કરે છે, તે સાંભળી શકાશે; અને જાણતા હોઈ ત્યાં જ આવશે, તો ગુફાને બે પ્રવેશદ્વાર હોઈ, બીજી બાજુથી આપણે ખાલી કરી જઈશું,” કુકેએ કહ્યું.

અને રાજજીને એ ગુફાની ખબર ન જ હતી; તે તો કોઈ ઘટાદાર મોટા ઝાડની ઓથ જ શોધતો હતો તથા વાલિયેરને પાછળ પાછળ દોરતો આવતો હતો.

એક ઝાડ નીચે આવી, રાજજીને પોતાનો ટોપો હાથમાં લઈ, લા વાલિયેરના માથા ઉપર ધર્યો, જેથી તેના ઉપર પાણીનાં ટીપાં ટપકે નહિ.

“સરકાર, આ શું કરો છો?” કહી, લા વાલિયેરે હળવે પણ મક્કમ હાથે રાજજીનો હાથ આઘો ધકેલ્યો.

વરસાદના તોફાનમાં રાજા અને લા વાલિયેર. - પૃ. ૨૩૨.

“હું તને આખી મંડળીથી દર ખેંચી લાવ્યો એ ઠીક ન કર્યું. તું પાણીથી આખી જ ભીંજઈ જઈશ! જોને, તું તો ધૂળવા પણ લાગી.”

“ના સરકાર; મને માત્ર એટલી જ બીક છે કે, હું અહીં આમ આપ નામદાર સાથે એકલી આવી, એનો ખોટો અર્થ કરાશે.”

“વાહ, શો ખોટો અર્થ કરાશે? તું ફ્રાંસના રાજા સાથે એટલે કે રાજ્યના પ્રથમ કોટીના સદ્ગૃહસ્થ સાથે નથી, શું?”

“સરકાર, મારી બાબતમાં તો એ બહુમાન જ છે; પરંતુ હું મારે માટે ગેરસમજ કરાય તે અંગે નથી બીતી.”

“તો શું મારી બાબત અંગે ડરે છે?”

“આપ સરકાર ગઈ કાલે રાતે નામદાર મેડમના કમરામાં શું બન્યું તે ભૂલી ગયા?”

“વાહ, એ પ્રસંગ તો મને ઘણો જ યાદ રહેશે—એ પ્રસંગને કારણે તો મને તારો પ્રથમ પત્ર મળ્યો અને તું પણ મળી!”

“સરકાર, વરસાદ જોરથી પડવા લાગ્યો, અને આપ નામદારનું મસ્તક તદ્દન ખુલ્લું છે.”

“મારે માટે જરાય ફિક્કર ન કરીશ; ફિક્કર તો તારી કરવાની છે.”

“વાહ સરકાર, હું તો ગામડાગામની છું, અને વરસાદમાં કે તડકામાં, મેદાનોમાં કે બગીચાઓમાં રખડવાને ટેવાયેલી છું,” લા વાલિયેરે હસતાં હસતાં કહ્યું; “અને મારાં કપડાંની બાબતમાં તો કશું ચિંતા કરવા જેવું જ નથી.”

“હા, હા, મેં એક વાર જોયું છે કે, તારાં કપડાં તદ્દન સાદાં જ હોય છે. પરંતુ તું જાણે છે, પ્રિય, કે મારો તારા ઉપરનો પ્રેમ તારાં કપડાં કે શાણગાર-આભૂષણને કારણે નથી થયો.”

“સરકાર, મારી સાદાઈમાં મારો કશો ગણ જોવાની જરૂર નથી; હું તવંગર નથી, એ જ એનું કારણ છે,” એટલું બોલી તે મધુર મીઠું હસી પડી.

“તો પછી તું કબૂલ કર કે તને સુંદર કપડાં-શણગાર ગમે તો છે!”

“સરકાર, જે વસ્તુનું મારું ગળું પહોંચતું હોય, તે વસ્તુ જ મને સુંદર લાગે છે. જે વસ્તુ મારા હાથની બહાર હોય, તે વસ્તુને હું મારે માટે નિષિદ્ધ કોટીની ગણું છું.”

“પણ એ બધો મારો જ વાંક છે; તારી અને તારા કુટુંબની બહુ વખત સુધી ઉપેક્ષા કરવામાં આવી છે; હું હવે એ ભૂલ ઝટપટ સુધારી લેવા માગું છું.”

“સરકાર, મને મોડમની તહેનાત મળી છે, એટલું જ બહુ છે; એથી વધુ કંઈ પણ આપની કૃપાથી કરવા જશો, તો કેવળ મારે માટે અને આપને માટે દુશ્મનો જ ઊભા કરશો. મને આવી સામાન્ય કક્ષામાં જ રહેવા દેજો; એમાં રહીને પણ મને જે પ્રાપ્ત થયું છે, તે મારે મન અમૂલ્ય છે.”

“તું વસ્તુસ્થિતિને બહુ નિરાશાની નજરે જોતી લાગે છે,” રાજાએ વિચારમાં પડી જઈને કહ્યું.

“સરકાર, મારી વાતની કશી ગેરસમજ ન કરશો, એટલું આપની પાસે માગવાની પરવાનગી આપો. મારું તુચ્છ હૃદય તો ગમે તેવી મોટી વાત માટે તડપે, પરંતુ આપ કંઈ આપના એકલાના નથી: આપ પરિણીત છો, અને નામદાર રાણીજીના તરફના આપના પ્રેમમાં એક કણ પણ મારે નિમિત્તે આપ ઓછો કરો, તો તે વસ્તુ રાણીજીને કેટલી બધી કારમી વેદના દેનારી થઈ પડે? આપ ન જાણો; પરંતુ નામદાર રાણીજી આપના દરેક પગલાને બારીકાઈથી નિહાળી રહ્યાં છે. આપ નામદાર તેમને પતિ તરીકે મળ્યા છો, એ સૌભાગ્ય માટે તે ભગવાનનો જેટલો આભાર માનતાં હશે, તેટલાં જ તે આપના હૃદયનો એક પણ ધબકારો તેમના સિવાય બીજા કોઈ માટે ધબકતો થયો છે એવું જાણે, ત્યારે દુઃખી થાય. એવાં પ્રેમળ ભલાં રાણીજીને દુઃખ થાય એવું કોઈ પણ કૃત્ય અપકૃત્ય ગણાય. હું જે શબ્દો વાપરું છું તે બદલ મને ક્ષમા આપશો;

કારણ કે, આવા મોટા સામ્રાજ્યની સમ્રાજ્ઞી મારા જેવી એક તુચ્છ છોકરીની ઈર્ષ્યા લાવે, એ અસંભવિત કહેવાય; પરંતુ સમ્રાજ્ઞી પણ છેવટે સ્ત્રી છે અને તેનું હૃદય પણ છેવટે પતિના પ્રેમથી વંચિત થતાં કંપે જ.

“પ્રિય તું જાણે છે કે, તારા આજના આ શબ્દોથી જ, અત્યાર સુધી તારે માટે મારામાં જે સદ્ભાવ હતો, તે હવે પ્રશંસાભાવ બની જાય છે?”

“સરકાર, આપ આપની કૃપા વડે મારી દરેક વાતને વધારે પડતો ઓપ આપી દઈને જ સ્વીકારો છો. હું આપને આપના રાજ્યના સૌથી વધુ ઉદાર પ્રકૃતિના પુરુષ માનું છું; પરંતુ આપ મારા જેવી બાળાની મજાક કરવા જેટલી હદે જાઓ, એવું માનવાની મને ફરજ ન પાડશે.”

“તો તો આખા ખ્રિસ્તી જગતમાં મારા જેવો કમનસીબ રાજવી બીજા કોઈ નહિ હોય; કારણકે, હું જેને આખી દુનિયામાં સૌથી વધુ ચાહું છું, તેનામાં પણ મારા શબ્દોને સાચા માનવાનો વિશ્વાસ ઊભો કરી શકતો નથી.”

“સરકાર,” લા વાલિયેર પાસે આવેલા રાજાને થોડો હળવેથી આઘો ધક્કેવતી બોલી; “હવે વરસાદ બંધ રહે તેવું થયું છે.” પણ તે આ શબ્દો બોલી રહી તે પહેલાં જ વરસાદ એકદમ ગાજવીજ સાથે જોરથી તૂટી પડ્યો. તે બિચારી ડરની મારી ચીસ પાડી ઊઠી. રાજાએ હવે તેને એક હાથ વડે પોતાના હૃદય સરસી ખેંચી લીધી. અને બીજા હાથ તેના માથા ઉપર ઊંચો ધર્યો—જાણે તેના ઉપર વીજળી પડે તો રોકવા માટે!

“સરકાર, આંધી વધતી જ જાય છે; જાણે ભગવાન ગુસ્સે થયા છે.”

“તો પ્રિય સાંભળ, જો પાંચ મિનિટ બાદ પણ આ તોફાન આટલા જ જોરથી ફરીથી ચાલુ થશે, તો જરૂર હું અને પરમાત્માનો કોપ જ

માનીશ; પરંતુ પાંચ મિનિટ બાદ તે પસાર થઈ ગયું હશે, તો તો તેને હું કેવળ એક મોસમી બનાવ જ ગણી કાઢીશ.”

અને રાજાએ એ શબ્દો કહીને, જાણે પ્રશ્ન પૂછતો હોય એ અદાથી આકાશ સામે નજર કરી. પરંતુ આંધી દૂર ને દૂર ચાલી ગઈ, અને આ સ્થળ ઉપર પછી એક પણ કાટકો થયો નહિ, કે એક પણ ઝાપટું વરસ્યું નહિ.

રાજાએ હવે ધીમે રહી લુઈઝાનું મોં ઊંચું કરીને પૂછ્યું, “હજુ પણ તું આ આંધીને પરમાત્માના કોપ તરીકે ઓળખાવીશ શું?”

લુઈઝાએ ઊંચે જોયું તેની સાથે જ તેને પહેલી વાર ખબર પડી કે, વરસાદનું પાણી પાંદડાંની પાર થઈ હવે મોટે ટીપે રાજાના મસ્તક ઉપર ટપકી રહ્યું હતું. તે બોલી ઊઠી, “સરકાર, મારે માટે આપ આમ ખુલ્લે માથે વરસાદમાં પલળતા ઊભા છો, એવી હું તે કોણ છું?”

“જેતી નથી કે તું તો આંધીઓને હટાવી સુંદર વાતાવરણ સર્જનારી મંગલા છે?” તે જ ઘડીએ એક સૂર્યનું કિરણ પણ વાદળો અને પાંદડાંમાંથી માર્ગ કરતું એ તરફ આવ્યું અને પાણીનાં અસંખ્ય ટીપાં રત્નોની પેઠે ચમકી ઊઠ્યાં.

“સરકાર, રાણીજી વગેરે સૌ કેટલાં બધાં મૂંઝાઈ ગયાં હશે? આવી આંધીમાં આપને એકલા મૂકી દેવા બદલ તેઓ સૌ ઉપર કેટલાં આકળાં બની ગયાં હશે? અને મેંડમ તો—” પણ મેંડમ શબ્દ બોલવાની સાથે તો તે જાણે છળી મરી હોય એવો દેખાવ થઈ ગયો.

“તે શું મેંડમનું નામ દીધું?”

“હા, સરકાર, તે પણ દાઝે બળે છે.”

“પણ મેંડમને મારા ઉપર દાઝે બળવાનો શો અધિકાર છે?”

“સરકાર, મારાથી આપના હૃદયને લગતી વાતની ચર્ચા ન થઈ શકે.”

“તો શું તું પણ ઓમ માને છે કે, તેને મારા ઉપર દાઝે બળવાનું કારણ છે?”

“સરકાર, તે પણ દાઝે બળે છે જ.” લા વાલિયેરે મક્કમતાથી એ વાતનું પુનરુચ્ચારણ કર્યું.

“અને તેથી તેનું વર્તન તારા પ્રત્યે કંઈક કઠોર બન્યું છે?”

“સરકાર, હવે કૃપા કરીને ગાડીઓ તરફ પધારો; આપ નામદારની ઘણી શોધખોળ થતી હશે; અને કોઈનાં પગલાં પાસે જ આવતાં સંભળાય છે, જુઓ!”

“ભલેને, જેને પાસે આવવું હોય તે આવે; મેં વરસાદમાં કુમારી દ લા વાલિયેરને સાથ અને ઓથ આપ્યાં, તેમાં કશું અનુગનું કર્યું છે, એવું કોઈ માની તો જુએ કે બોલી તો જુએ—”

“સરકાર, કૃપા કરો, કૃપા કરો; આપ છેક જ ભીના થઈ ગયા છો; અને કોઈ પણ કારણે આપે આગું જિજ્ઞાસુ ખેડવાનું ન હોય.”

“મેં એક સદ્ગુણસ્થ તરીકેની મારી ફરજ જ બજાવી છે. અને જેનું આવી બન્યું હોય તે પોતાના રાજના આ કૃત્યની નિંદા કરી જુએ—”

પણ એટલામાં તો કેટલાક દરબારીઓ દોડતા દોડતા, શોધતા શોધતા ચિંતાતુર થઈ તે તરફ આવી પહોંચ્યા. પરંતુ રાજાએ તો લા વાલિયેરના માથા ઉપર પાણીનાં ટીપાં ન પડે તે માટે પોતાનો ટોપો ધરેલો જ રાખ્યો. પછી તે તરફ એકકાં થઈ ગયેલાં તે સૌના દેખતાં રાજાએ પોતાના હાથનો ટેકો લા વાલિયેરને આપી તેને ઘોડાગાડીઓ તરફ લીધી. આખો વખત પોતાના બીજા હાથે તેના માથા ઉપર તેમણે પોતાનો ટોપો ધરી જ રાખ્યો.

રાણીએ, મેડમે, — સૌએ રાજાનું આ અસાધારણ દાક્ષિણ્ય નજરે જોયું. મેડમે રાણી મારિયા થેરેસાને કોણી મારીને કહ્યું, “જુઓ, જરા, જુઓ!”

રાણીએ તરત પોતાની આંખો મીંચી દીધી; — બેભાન બની ગઈ હોય એમ.

પેલાં સૌ ચાલ્યાં જતાં જ ઝરેમીસે કુંકેનો હાથ પકડી જરથી કહ્યું, “ગમે તેમ કરીને તમે લા વાલિયેરને મોકલેલો પ્રેમપત્ર પાછો હાથ કરી લો! રાજ પોતે આ છોકરી ઉપર ગળાબૂડ પ્રેમમાં પરેલા છે, અને તે છોકરી ઉપર પ્રેમપત્ર લખવાની હિમત કરનારનું આવી જ બને! વધારે ખરાબી તો એ છે કે, આ છોકરડી પાછી રાજના પ્રેમમાં ડૂબી મરેલી છે. અને તમારા વિશ્વાસુ નોકરે એ પ્રેમપત્ર લા વાલિયેરને આપી દીધો હોય એવું તમે માનતા હો, તો ગમે તેમ કરીને તમે લા વાલિયેરની મુલાકાત લઈને, એ પત્રનો અર્થ છેક જ સામાન્ય ગણાય તેવી રીતે તેની સાથે વાત કરી આવો.”

કહેવાની જરૂર નથી કે, બે કલાક બાદ કુંકેએ લા વાલિયેરની શિષ્ટતાભરી મુલાકાત તેના કમરામાં લીધી, ત્યારે તેને ખાતરી થયા વિના ન રહી કે, પોતાનો પત્ર તેના હાથમાં પહોંચ્યો જ નથી.

ઝરેમીસ એ વાત જાણતાં જ ચોંક્યો. તે બોલી ઊઠ્યો, મોંઠ કુંકે, તમારો વિશ્વાસુ માણસ તમારા તે પ્રેમપત્ર દ્વારા જ તમને વેચી ખાવા કે તમને દબાવવાની પેરવીમાં પડ્યો છે. એકદમ ગમે તેમ કરીને તેને પકડો કે મારી નાખો!”

થોડી વાર પછી ભારે શોધખોળ અને દોડધામને અંતે બંનેને ખાતરી થઈ કે, એ પત્ર જેની મારફતે મોકલ્યો હતો તે તોબી ભાગી છૂટ્યો છે!

કુંકે ઠાંત કચકચાવીને બોલ્યો, “પણ તે આ દુનિયામાં તો ક્યાંક હશેને?”

“સાચી વાત છે; મારે તેનો પરતો મેળવવો જ પડશે,” ઝરેમીસ મુકકો ઉગામીને બોલ્યો.

૩૪ લોઠરી

૧

રાણીમાતા એને આજે જુવાન રાણી મારિયા થેરેસાને પોતાની મુલાકાતે આવવા વિનંતી કરી હતી. એક વખતની એ જાજરમાન-સ્વરૂપવાન રાણીમાતા રોગ અને વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે હવે કોઈનીય સ્પૃહણીય વસ્તુ રહી નહોતી! રાજા પોતે પહેલાં સવાર-સાંજ બે વખત એક એક કલાક તેમની પાસે આવીને બેસતો. પરંતુ હવે જ્યારથી રાજકાજ તેણે માથે લીધું હતું, ત્યારથી એકાદ વખત માંડ તે રાણી-માતાને મળતો; અને તેય ઘણું-ખરું રાણીમાતા બહાર કયાંક આવ્યાં હોય ત્યાં જ.

મોડમની આસપાસ જ હવે મુખ્ય દરબાર તો ભરાતો. રાણી એનની પાસે તો કેટલાંય વર્ષોથી તેમની પાસે રહેલી તેમની સ્પેનિશ નર્સ લા મોલેના કે બીજી એકાદ બાનુ સિવાય કોઈ હોતું જ નહિ. રાણીમાતા સમજી ગયાં હતાં કે, આ બધાં જુવાનિયાં તો પોતાના ભોગવિલાસનું સાધન-સોનું-જ્યાં મળે ત્યાં જ ભેગાં થવાનાં. એટલે ધીમે ધીમે તેમણે એ બધાંને ખેંચવા એ જ ઉપાય અજમાવવા માંડ્યો. તેમની પાસે માઝારેંએ ભેગું કરી આપેલું સોનાનાણું હતું જ. ઉપરાંત કેટલુંક દુર્લભ એવું જરઝવેરાત પણ હતું.

એટલે પ્રથમ તો તેમણે પોતાના મેજ ઉપર બાજીની રમતમાં ઘણા ઘણા સોનેયા જીતી શકાય એમ છે, એમ જાહેર થવા દીધું. ઉપરાંત પોતે ખુશ થાય તો ઘણી બક્ષિસો આપી શકે તેમ છે, તથા પોતાને મળતાં ઘણાં વર્ષાસનો નામે ચડાવી આપી શકે તેમ છે, એમ પણ સૌની જાણમાં આવવા દીધું.

૨૩૯

પરંતુ આ પ્રકરણ જે દિવસની હકીકત નોંધે છે, તે દિવસે મોડી રાતના મહાભોજન બાદ રાણીમાતાએ પોતાની પાસેનાં બે અનુપમ જડાઉ બ્રેસલેટો લોટરીથી આપી દેવાનું જાહેર કર્યું હતું. એ બ્રેસલેટો એવી સુંદર કારીગરીનાં હતાં કે, તે મેળવવા કોઈ પણ ઉમરાવજાદી કે રાજરાણીને પણ મન થાય. એ બ્રેસલેટોની પ્રશંસામાં તો યુરોપના રાજદરબારોમાં કવિઓએ કેટલીય કવિતાઓ અને જોડકણાં રચ્યાં હતાં!

સવારમાં જ યુવાન રાણી થેરેસાને તેમણે મુલાકાતે બોલાવી હતી. તે આવી એટલે તેમણે સાંજે પોતે કરવા ધારેલા લોટરી-સમારંભની વાત કરી. તે બિચારી બોલી કે, “આપ આ અનુપમ બ્રેસલેટો ફ્રાંસના રાજવંશના કબજા બહાર ચાલ્યાં જાય એવું કરવા ઈચ્છો છો?”

રાણી-માતાએ જવાબ આપ્યો: “મારે એ બ્રેસલેટ તને જ ભેટ આપવાં હતાં; પરંતુ એ તને ભેટ આપી દઉં, તો પછી મોંઝમ રિસાય અને મારાથી દૂર ભાગે. મારે તો મોંઝમ અહીં મારી પાસે રહ્યા કરે એવું કરવું છે, જેથી તેના ઉપર મારી (અને તારી પણ!) નજર રહે અને રાજજી તેનાં નખરાંમાં નાહક ન અંજાય! લોટરીથી એ બ્રેસલેટ તને મળે, તો તેમાં તેને કંઈ વાંધો કાઢવા જેવું ન રહે, ખરું ને?”

મારિયા થેરેસા રાજમાતાની યુક્તિ સમજીને રાજી થતી થતી ચાલી ગઈ.

પછી મોંઝમ તેમને મળવા આવી. તેણે તો સીધું જ કહ્યું, “એ બ્રેસલેટ કાંતો આપના હાથ ઉપર રહેવાં જોઈએ કે પછી મારા હાથ ઉપર. બીજા કોઈના હાથ ઉપર તે રહે તો છાજે જ નહિ.”

“પણ મેં એ બ્રેસલેટ તમારા હાથમાં આવે તે માટે જ આ યુક્તિ કરી છે તો!”

“લોટરી તો આંધળી વસ્તુ છે; એમાં આપણું ધાર્યું પરિણામ શી રીતે લાવી શકાય?”

“જુઓ, મને સ્વપ્ન આવ્યું છે કે, એ લોટરીમાં રાજજીનો જ નંબર લાગવાનો છે; અને મારાં સ્વપ્ન કદી ખોટાં પડતાં નથી.”

“વાહ! સ્વપ્ન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો એ વળી વધુ મુશ્કેલ બાબત.”

“ના, ના; મારાં સ્વપ્ન ઉપર મને વિશ્વાસ છે, અને તે વિશ્વાસ છે તેથી જ મેં આ લોટરી યોજી છે. અને મારા જીવનના આખરી દિવસોમાં તમો સૌ મારાં સ્વપ્ન ઉપર વિશ્વાસ મૂકતાં થાઓ, એવું હું ઈચ્છું છું.”

“પણ ધારો કે, આપના સ્વપ્ન મુજબ રાજાજીના હાથમાં એ બ્રેસલેટ આવ્યાં પછી?”

“પછીની વસ્તુ તમે મને પૂછો છો કે? રાજાના હાથમાં એ બ્રેસલેટ આવશે એટલે તે પોતે તો એ બ્રેસલેટ પહેરી શકે નહિ, તેથી જ હાથોમાં તે વધુમાં વધુ શોભે તે હાથોમાં જ તે પધરાવી દેશે. અને એ હાથ કોના હશે, એ મારે મોંઝો તમારે સાંભળવું છે?”

મોડમ રાજાજીના પોતાની ઉપરના પ્રેમનો ઉલ્લેખ રાણી-માતાને મોંઝો સાંભળી જરા શરમાઈ, છતાં લોટરીના આંધળા ચાન્સ ઉપર તેને ભરોંસો પડ્યો નહિ. એટલે રાણીમાતાએ, હસતાં હસતાં, આ બ્રેસલેટો તેને જ મળવાનાં છે તે માટેનાં કારણો ગણાવવા માંડ્યાં—

“જુઓ પહેલું કારણ તો મારું સ્વપ્ન જ છે. એટલે તે સ્વપ્ન મુજબ રાજા જે જીતે, તો તો તે તમને જ એ બ્રેસલેટ આપી દેશે, ખરું?”

“હીક, એ એક કારણ થયું; પછી?”

“બીજું કારણ એ કે, તમે જ જે લોટરીમાં જીતો, તો તો એ બ્રેસલેટ તમને જ મળશે, ખરું?”

“બરાબર, એ બીજું કારણ થયું; પછી?”

“પછી મોંશ્યોર જીતે, તો પણ—”

“તો તો તે તેમની પ્રિય પત્ની શવાલિયેર દે લોરોંઈનને જ પહેરાવી દેશે,” મોડમ ખડખડાટ હસતી બોલી; પણ પછી તેણે ઉમેર્યું, “હાં, એ ત્રીજું કારણ થયું; હવે કોઈ ચોથું તો નથી ને?”

“કેમ, હું જ જીતું તો પણ એ બ્રેસલેટ તમને જ મળે ને?”

“ખરી વાત,” મેંડમે હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો.

૨

સાંજના આઠ વાગતાંમાં તો બધાં જ રાણી-માતાના કમરામાં આવી પૂગ્યાં હતાં. રાણી એન પોતાના ભપકાબંધ પોશાકમાં સુસજ્જ થઈને બેઠી હતી. બસો જણનાં નામની ટિકીટો લખીને તેમને નંબર આપી દેવામાં આવ્યા હતા. અને એ નંબરોવાળા સુંદર ગોળ લખોટા એક સુંદર રેશમી થેલીમાં ભરવામાં આવ્યા હતા.

બધાં આવ્યાં એટલે દરેકની ટિકિટ નંબર સાથે તેને વહેંચી દેવામાં આવી. લા વાલિયેરનું નામ ન હોવાથી તેને ટિકિટ મળી નહિ. પછી જેમને ટિકિટો આપવામાં આવી હતી, તેમનાં નામ નંબર સાથે બોલી બતાવવામાં આવ્યાં. રાજની ટિકિટ ઉપર પહેલો નંબર હતો. બીજાં નંબર રાણીમાતાનો, પછી રાણી મારિયા થેરેસાનો, પછી મોંશયોરનો, પછી મેંડમનો—એ પ્રમાણે રાજ ધ્યાન દઈને બધાં નામ સાંભળી રહ્યો. મેંડમની તહેનાતબાનુઓમાંથી લા વાલિયેરને ટિકિટ નહોતી મળી, તે તરત રાજના તેમ જ સૌ કોઈના લક્ષમાં આવ્યું.

મેંડમે રાણીમાતાને મશ્કરીના સૂરે કહ્યું, “લા વાલિયેરનું નામ રાખવું હતું ને! તેને એ બ્રેસલેટ મળ્યાં હોત, તો તે વેચીને તેની દહેજનાં નાણાં ઊભાં કરી શકત! જુઓને એણે સવારે વન-કીડા વખતે જે પેટી-કોટ પહેર્યો હતો, તે જ અત્યારે પણ પહેર્યો છે.”

માલિકોર્ન અને મોંતાલેનાં નામ પણ પડતાં મુકાયાં હતાં; સેંતેગ્નો અને તોને શારેંતનાં નામ હતાં. સેંતેગ્નોએ તોને શારેંતને કાન પાસે મોં લઈ જઈને કહ્યું, “આપણે આપણાં નસીબ જોડીએ તો કેમ? જે હું જીતું તો બ્રેસલેટ તમને આપી દઈશ, અને તમે જીતો તો તમારી સુંદર આંખો વડે મારા ઉપર એક મીઠી નજર નાખજે!”

“ના, ના; તમે બ્રેસલેટ જીતો તો તમે જ રાખજે; દરેક જણ પોતપોતાને માટે!”

“તમારા જેવાં કૂર અને ઘાતકી સુંદરી મેં જ્યાં નથી—”

“ચૂપ ચૂપ; કદાચ મારો નંબર લોટરીમાં આવ્યો હશે અને બોલશે તો પણ તમારા લવારામાં મને સંભળાશે નહિ.”

અને તરત જ જે જુવાન છોકરીને પેલી થેલીમાંથી નંબરવાળો એક લખોટો ઉપાડવાનો હતો, તે તેણે ઉપાડ્યો અને નંબર મોટેથી બોલી બતાવ્યો—નંબર ૧!”

“રાજજી! રાજજી!” રાણીમાતા, રાણી તથા મેડમ આનંદપૂર્વક બોલી ઊઠ્યાં.

મેડમે તો રાણી-માતાને કાનમાં હસતાં હસતાં કહી પણ દીધું—
“તમારું સ્વપ્ન સાચું પડ્યું!”

રાજએ પછી કારકેટમાંથી એ બ્રેસલેટો હાથમાં લીધાં અને પછી એમની કારીગરી અને સુંદરતાથી રાજ થઈ, તેમનાં વખાણ કરી, સૌને જોવા માટે ફેરવવા માંડ્યાં.

પહેલાં એ બ્રેસલેટો પુરુષોમાં જ ફરવા લાગ્યાં; સ્ત્રીઓ બહુ ઉત્સુક થઈ ગઈ. છેવટે રાજજીએ જ કહ્યું, “હવે સ્ત્રીઓને એ જોવા દો. આપણ પુરુષો કરતાં આવી બધી જરઝવેરાતની ચીજોની કદર એ લોકો જ વધુ સારી રીતે કરી શકે!”

એટલે હવે એ બ્રેસલેટો રાણી, મેડમ, વગેરેના હાથમાં થતાં થતાં તહેનાતબાનુઓ સુધી પહોંચ્યાં. છેવટે મોંતાલે અને લા વાલિયેર એ બેના જ હાથમાં જવાનાં બાકી રહ્યાં, ત્યારે પુરુષોએ એમની સામે જોવાનું જ છોડી દીધું. નહિ તો અત્યાર સુધી બધા પુરુષોની નજર, જે સ્ત્રીના હાથમાં એ બ્રેસલેટ જતાં તેના હાથ અને તેના મોં ઉપર થતા ફેરફારો જોવા માટે, તે તરફ જ ચોંટી રહેતી!

મોંતાલે એ બ્રેસલેટો હાથમાં આવતાં જ આભી બની ગઈ. લા વાલિયેરે તો ઉપેક્ષાભરી નજર તે તરફ નાખી. મોંતાલે બોલી ઊઠી, “તું તો જાણે સાચી સ્ત્રી જ નથી; આવાં બ્રેસલેટ હાથમાં લેવાનું પણ તને મન નથી થતું!”

“હા, હા; હું સાચી સ્ત્રી નથી જ; જે આપણું કદી થવાનું ન હોય, તેની કશી લાલસા મને ઊભી થતી નથી.” લા વાલિયેરે જવાબ આપ્યો.

રાજાએ એ શબ્દો સાંભળ્યા હતા. તે હવે લા વાલિયેર પાસે જઈને બોલ્યો : “કુમારી, તમારી ભૂલ થાય છે; તમે સ્ત્રી છો જ. અને સ્ત્રીઓને જ સુંદર આભૂષણોથી રાજી થવાનો હક છે.”

“સરકાર, આપ નામદાર મારી કશી વાતને સાચી નહિ જ માનવાના, ખરું?”

“નહિ, નહિ; ઊલટું દરેક સદ્ગુણ તમારામાં છે, એ હું માનું જ છું. માટે આ બ્રેસલેટો કેવાં છે, તે વિષેનો તમારો સાચો અભિપ્રાય આપો.”

“સરકાર, આ બ્રેસલેટો એટલાં સુંદર છે કે, કોઈ રાજાણીના હાથમાં જ શોભે.”

“તમારો અભિપ્રાય જાણી હું રાજી થયો; અને એક રાજા હવે તમને એ બ્રેસલેટો તમારા હાથ ઉપર ધારણ કરવા વિનંતી કરે છે : એ બ્રેસલેટ તમારાં છે.”

લા વાલિયેરે ભયથી કંપી ઊઠીને આખી કારકેટ રાજાજી તરફ ધરી. રાજાએ હળવે હાથે તે તેના તરફ પાછી ધકેલી. આખા મંડળ ઉપર મૃત્યુની કારમી શાંતિ જાણે છવાઈ ગઈ.

રાણીઓ સુધી આ વાતચીતના શબ્દો સાંભળાય તેમ ન હતું. તોને શારોતે એ દૂતકાર્ય કર્યું. તેણે રાણીઓ પાસે જઈને મોટેથી કહ્યું,

“બલા ભગવાન! લા વાલિયેર કેવી ભાગ્યશાળી છે! રાજાએ તેને બ્રેસલેટ બક્ષિસ આપી દીધાં!”

૩૫ ત્રણ કોકડાં

૧

આ બધા ઉત્સવસમારંભની ધમાલમાં દાર્તોનોને આપણે છેક જ ભૂલી ગયા છીએ, એવું વાચકને લાગશે. પરંતુ ખરી વાત એ છે કે, ફોતેબ્લો મુકામે રાજા ઉત્સવ-સમારંભ માટે આવવાનો થયો, ત્યારે દાર્તોનો-એ જ તેની પાસે થોડી રજા માગી લીધી હતી. રાજાએ આનાકાની કરી હતી, પણ દાર્તોનોનો આગ્રહ જાેઈ, છેવટે તેણે તે રજા મંજૂર કરી હતી.

ઉત્સવ-સમારંભમાંથી ગેરહાજર રહેવામાં દાર્તોનોની એક યોજના હતી; પરંતુ તે યોજના યથાક્રમે જ પ્રગટ થવો દેવી અમને પણ વધુ યોગ્ય લાગે છે.

ખ્વાશિતને ઘેર આવી કામકાજ વિનાનો કંટાળેલો માણસ પડી રહે તે રીતે એ પડી રહેતો. ભલો બિચારો ખ્વાશિત મૂંઝાઈને વારંવાર આવીને તેને પૂછતો—

“મહાશય, આપને કંટાળો આવે છે, નહિ?”

“ના રે ના, મને કંટાળો વળી શા માટે આવે?”

“પરંતુ, તમે આખો દિવસ આમ જાણે ખિન્ન થઈને બેસી રહો, એ મારાથી જોયું જતું નથી.”

“કેમ ભાઈ, લા રોશેલના ઘેરા વખતે તોપોનું નિશાન ગોઠવી આપનાર પેલો કદરૂપો આરબ હતો, તે તને યાદ છે? આમ નવરો પડે ત્યારે તે ઘણી વાર કશાં પાંદડાં ચૂંગીમાં ઘાલી સળગાવીને દમ માર્યા કરતો.

૨૪૫

“હું તેને પૂછતો કે, કેમ ભાઈ, આમ પડયો પડયો આખો વખત ઊંઘ્યા કરે છે? ત્યારે તે જવાબ આપતો કે, ‘ઊભા રહ્યા કરતાં બેસવું સારું; અને બેસવા કરતાં સૂવું સારું; અને સૂવા કરતાં મરેલા હોવું વધારે સારું.’”

“પણ મહાશય, થાકેલા હોઈએ ત્યારે ઊભા રહેવા કરતાં બેસવું વધુ સારું કહેવાય. અને એ પ્રમાણે બેઠેલા કરતાં સૂતેલા હોવું પણ મંજૂર રાખી શકાય. પરંતુ જીવતા કરતાં મરેલા હોવું એ વધુ સારું—એ વાત હું કબૂલ રાખી શકતો નથી. મરેલા હોવા કરતાં હું પથારીમાં સૂતેલા હોવાનું જરૂર વધુ પસંદ કરું. અને તમે જે મારા અભિપ્રાય કરતાં એ આરબના અભિપ્રાયના થયા હો, તો મારે માની લેવું જ રહ્યું કે, તમે એ આરબડાની પેઠે જીવનથી પણ ખરેખર કંટાળેલા જ છો.”

“ના રે ના, ભાઈ, હું જીવનથી જરા પણ કંટાળેલો નથી. માત્ર હું પેલી વાતમાં આવે છે તે સસલાની પેઠે વિચાર કરું છું.”

“વિચાર કરો છો? ના રે ના; તમે સુકાતા જાઓ છો; અને ખરું કહું તો હવે હું જ મરણિયો થઈ ગયો છું એટલે તરવાર લઈ સીધો મોંઠો દબ્બે સાથે હિસાબ ચૂકવવા જ દોડી જવાનો છું.”

“એ-હે-ય, તું ભાઈ મોંઠો દબ્બેનું નામ શા માટે બોલ્યો? અને તારે મોંઠો દબ્બે સાથે શો હિસાબ ચૂકવે કરવાનો છે, વારુ?”

“કારણ કે, છેલ્લી ત્રણ રાતોથી તમે ઊંઘમાં મોંઠો દબ્બેનું નામ બોલ્યા કરો છો!”

“હે? એ શી વાત? ખરેખર, હું શું બોલું છું, ભાઈ? મને કહે તો!”

“ગઈ કાલે રાતે જ તમે બોલ્યા હતા, ‘ઝેરેમીસ, બચ્યા ઝેરેમીસ!’ ઉપરાંત તમે છેલ્લા ત્રણ દિવસથી બહારથી પાછા આવતાંની સાથે મોંઠો દબ્બેને મેં જોયા છે કે મોંઠો દબ્બે તરફથી તમારે માટે કોઈ પત્ર આવ્યો છે, એમ પૂછવા કરો છો! અને ‘માલાગા’ની સોગંદ! મારે ઘેરથી તમે દૂબળા બનીને જાઓ, એ હું કદી મંજૂર રાખવાનો નથી.”

“લે ભાઈ, હવે હું જાડો થવાના સોગંદ ખાઉં છું, બસ? તથા હવે હું સ્વપ્નાં જ નહિ લાગું તથા ઝેરેમીસના કાગળ સંબંધી કશી પૂછપરછ પણ નહિ કરું, બસ? એ વિષે તારી પેઠે જ ‘માલાગા’ની સોગંદ ખાઉં છું. પણ ભાઈ, ‘માલાગા’ એ તો સૂકી દ્રાક્ષ કે ખારેકનું નામ છે. એના સોગંદ તું ક્યારથી ખાતો થયો? પહેલાં તો કદી ખાતો નહોતો!”

ખ્વાંશિત આંખ ચીંચકારી એકદમ હસી પડ્યો. તે બોલ્યો, “એ હવે મારા આકરામાં આકરા સોગંદ છે. એ સોગંદ શીખવાડનાર કોણ છે કહું?”

“જરૂર કહે, ભાઈ.”

“જુઓ માલિક, હું તમારી પેઠે વિચારમાં પડીને દૂબળા બનવામાં માનતો નથી. મને તો હજુ કકડીને ભૂખ લાગે છે, અને મારા હાથ-પગ હજુ મજબૂત છે. હું એમ માનું છું કે, મોજમજા કર્યા સિવાય આ પૃથ્વી ઉપર સુખી થઈ જ શકાય નહિ.”

“વાહ, શી અદ્ભુત દલીલ છે!”

“પરંતુ માલિક, મોજમજા કંઈ રસ્તે રખડતી ચીજ નથી. એટલે આપણે એનો કંઈ ને કંઈ ઉપાય કરવાં જોઈએ – પેરવી કરવી જોઈએ – અરે, યોજના કરવી જોઈએ.”

“વાહ, મારા આયોજનકાર! તારી મોજમજાની યોજના શી છે, કહે તો વારુ.”

“તમે જોયું છે ને કે કોઈ કોઈ વાર હું ઘર છોડીને ચાલ્યો જાઉં છું?”

“હા; અમુક અમુક દિવસે તું જાય છે; પણ હું એમ માનતો હતો કે તું માલની ખરીદી માટે કે ઉઘરાણી માટે બહારગામ જાય છે.”

“પણ ક્યા દિવસોએ હું બહાર જાઉં છું, તે તમે નોંધ્યું છે?”

“હા, દરેક મહિનાની પંદરમી અને ત્રીસમી તારીખે.”

“અને હું કેટલા દિવસ ગેરહાજર રહું છું?”

“બે, ત્રણ કે કદીક ચાર દિવસ.”

“પણ હું ઉઘરાણી માટે કે ખરીદી માટે જાઉં છું, એવું ભલું તમે માની શક્યા!”

“ભાઈ, તારી વાતમાં મને રસ પડવા માંડ્યો છે, અને હવે તો મારો કંટાળો ચાલ્યો જવા લાગ્યો છે. તું ત્યારે ક્યાં શા માટે જાય છે, તે સાચેસાચું કહે જાઉં, તને ‘માલાગા’ની સોગંદ!”

“બસ, હવે જો મારી વાતમાં જ તમને રસ પડતો જાય છે, તો પછી હું તમારા કંટાળાનો પૂરેપૂરો ઉપાય કરી નાખવા માગું છું. બોલો, તમારી પાસે કેટલા ઘોડા છે?”

“દશ, વીસ, પચાસ.”

“નહિ, નહિ; બે જ ઘોડા બસ છે: એક તમારે માટે અને એક મારે માટે! તો પછી કાલે મારી સાથે આવવા તૈયાર થઈ જાઓ!”

“પણ તું મને ક્યાં લઈ જવા માગે છે, તે તો કહે!”

“જુઓ માલિક, અહીં વધુ કશી પૂછપરછ નહિ કરવાની, એ આપણી શરત! હું તમને ફેંતેલો લઈ જવા માગું છું, ત્યાં મારી નાની-સરખી જાગીર છે.”

“વાહ બેટ્ટે! જાગીર? તું વળી જાગીરદાર ક્યારનો બન્યો?”

“જુઓ માલિક, મને તમો સૌ જાગીરદારો સાથે રહી રહીને એવા બધા મોટા શબ્દો વાપરવાની ટેવ પડી છે એટલું જ. બાકી ત્યાં મારું સામાન્ય નાનું સરખું એકાંતમાં આવેલું ઘર છે.”

“તો અહીં બજારમાં આવેલી દુકાન કરતાં, ત્યાં એકાંત જગાએ આવેલા ઘરમાં મને વધુ મજા પડશે, એમ તું શાથી માને છે?”

“માલિક, ઘર તો સ્મશાનને કિનારે જ આવેલું છે; પણ મજા ઘરમાં છે!”

“લે! સ્મશાનને કિનારે આવેલા ઘરમાં બેસી તું મોતના વિચારો કરીને આનંદ કરવા જાય છે, એમ?”

“અરે જ્વેજ્વે તો ખરા માલિક, કે મજા છે કે નહિ.” આમ કહી હસતો હસતો પ્લાંચેત દુકાન તરફ ચાલ્યો ગયો. પછી તરત દાર્તેનોંએ પોતાના વિચારનો તાંતણો પાછો જોડ્યો—

“બસ બસ, ત્રણ બાબતોમાં બધું આવી ગયું. એક તો બાસ્તિલના ગવર્નર બેઈઝમો સાથે ઓરેમીસ પૈસાની લેવડદેવડ શા માટે રાખે છે, તે નક્કી કરવું. બીજું એ કે, ઓરેમીસ કેમ મને કાગળ લખતો નથી, તે નક્કી કરવું. અને ત્રીજું એ નક્કી કરવું કે, પોર્થોસિ કયાં છે? આ ત્રણ કોકડાં ઉકેલીએ એટલે બધું જ રહસ્ય પ્રગટ થઈ જશે. ઓરેમીસ એ બધું મારાથી છુપાવે છે, તો આપણે આપણી અક્કલ લડાવવી જ રહી; અને ‘માલાગા’ની સોગંદ! ઓરેમીસનું કોકડું ઉકેલવામાં પ્લાંચેતની જાગીરના મસાણિયા ઘર કરતાં ઓછી મજા નહિ હોય!”

૨

બીજે દિવસે સવારે દાર્તેનોં અમુક વિચાર કરી સીધો મોં ૦ ૬ બેઈઝમોની મુલાકાત લેવા બાસ્તિલ તરફ ચાલ્યો. તે દિવસ જ્વલની સાફ-સૂફીનો હતો, એટલે ભારે ધમાલ મચી રહી હતી.

બેઈઝમોંએ દાર્તેનોંને પૂરેપૂરા ભાવથી આવકાર્યો, પણ વાત કરતાં તે કંઈક ખચકાતો હોય એમ દાર્તેનોંને લાગ્યા વિના ન રહ્યું. અરે, બેઈઝમોંને જાણે દાર્તેનોં સાથે વાતચીત કરવાની કોઈએ મનાઈ કરી હોય, એમ જ આખો વખત લાગ્યા કરતું હતું. પહેલાંના બેઈઝમોં અને આજના બેઈઝમોંમાં જોવા મળેલા આ ફેરફારે તેને જરા વિચારમાં નાખી દીધો. અને દાર્તેનોં ‘વિચાર’માં પડે, એટલે તે માણસ મટી બિલાડી જ બની જાય.

દાર્તેનોંએ છેવટે બેઈઝમોંને સીધું જ પૂછ્યું, “તમે ઓરેમીસ સાથે પછી ભેગા થયા હતા કે નહિ, તથા ઓરેમીસે તમને બાકીના ૫૦,૦૦૦ ફ્રાંકનો હપતો ભરી આપ્યો હતો કે નહિ?”

ત્યારે કશો સીધો જવાબ આપવાને બદલે, ‘મારે જરા કામ છે, જઈને હમણાં આવું છું’ કહીને બેઈઝમોં ચાલ્યો જ ગયો, તે પછી આવ્યો

જ નહિ! દાર્તનોં હવે ચેતી ગયો. એટલે તે હવે બેઈઝમો પાછો આવે તેની રાહ જોવાને બદલે અમુક વિચાર કરીને બાસ્તિલની બહાર જ નીકળી ગયો. તેની ચાલાક નજરે તે જોઈ ગયો કે, પોતે આ બધી પૂછપરછ કરવા બેઈઝમો પાસે આવ્યો હતો એ વસ્તુ જ કદાચ બેઈઝમો ઓરેમીસને જણાવી દેવાની ઉતાવળમાં છે!

તેણે આ રીતે ‘વિચાર’ ચલાવ્યો—“જો બેઈઝમોને મારી સાથે કશી વાતચીત ન કરવાની ઓરેમીસે જ સૂચના આપી હશે, તો હું પછીથી કશી પૂછપરછ કરવા આવું છું કે નહિ, તેની ખબર પહોંચાડવાનું તેણે અવશ્ય જણાવ્યું જ હશે! અને બેઈઝમો એ ‘હુકમ’નું પાલન તરત કરવાનો જ! માટે આપણે અહીં આટલામાં જ કોઈ ઠેકાણે ગુપચુપ છુપાઈને જોઈ લેવું કે જેલનો કોઈ માણસ કશો સંદેશો લઈને બહાર નીકળે છે કે નહિ.”

અને થોડી જ વારમાં તેના ધાર્યા પ્રમાણે જ બન્યું! બાસ્તિલનો દરવાજો બરાબર દેખાય તેવી જગાએ છુપાઈને દૂર તે બેઠો હતો ત્યાંથી તેણે જોયું કે, એક સૈનિક જેલના દરવાજામાંથી નીકળ્યો.

હવે વરદી પહેરેલો સૈનિક એક વખત નોકરીએ હાજર થયા પછી ચોવીસ કલાકે એટલે કે બીજા દિવસની વહેલી સવારે જ છૂટો થાય, એ દાર્તનોં તો જાણતો જ હતો; એટલે આ સૈનિક જરૂર કોઈ ચિઠ્ઠી-ચપાટી લઈને જ કયાંક જતો હોવો જોઈએ એ સમજી જતાં દાર્તનોંને વાર ન લાગી.

અને સૈનિક હોય તે ચિઠ્ઠી-ચપાટી હોય તો કમરપટ્ટા નીચે જ ખોસે. દાર્તનોંએ જરા લોકોની ભીડ સુધી પહોંચી, પાસે જઈને જોયું તો તેના કમરપટ્ટામાં ખોસેલું પરબીડિયું દેખાતું હતું જ.

હવે એ પરબીડિયું કશી ઝૂંટાઝૂંટ કર્યા વિના પોતાના હાથમાં આવે એ જોવું રહ્યું. પણ એટલામાં તે રસ્તા ઉપર થઈને એક સૈનિકને કેટલાક પોલીસો પકડીને લઈ જતા હતા. પેલો સૈનિક ધાંધલ મચાવી રહ્યો હતો; તે કહેતો હતો કે, તે પોતે સદ્ગૃહસ્થ છે, સૈનિક છે, ચોર નથી; અલબત્ત,

તે કોઈના ઘરમાંથી પકડાયો હતો, પણ તે ઘરમાં એ ચોરી કરવા નહિ પણ પ્રેમ કરવા પેઠો હતો.

બંદીવાન સૈનિકે જેવના સૈનિકને પાસે થઈને જતો જોઈ, તરત તેને પોતાનો બિરાદર જાણી, પોતાને આ પોલીસડાં યોગ્ય રીતે સન્માન સાથે લઈ જાય તેમ કરવા તેની મદદ માગી. અને ફ્રેંચ સૈનિકને ઉપદેશ-સલાહ આપવાની આવે તો તે પાછી પાની કરે જ નહિ. એટલે પેલો જેવનો સૈનિક તરત જ પોલીસોને તેમ જ પેલા બંદીવાનને યોગ્ય શિખા-મણુ આપવાના કામમાં પડ્યો. તે જ ઘડીએ દાર્તનોંએ બીડમાં જેવના સૈનિકની પાસે ધસી જઈ, તેના કમરપટ્ટામાંથી કોઈ ચાલાક ખીસાકાતરુની જેમ પેલું પરબીડિયું ખેંચી લીધું. થોડેક પાસે એક ઘરના થાંભલાની આડમાં જઈ તેણે ઉપરનું સરનામું જોયું, તો “મોંશ્યોર દુ વાલોં, મોંશ્યોર ફુકેને ત્યાં, સેં-માંદે -” એમ લખેલું હતું. તેણે કવર સીધું ફાડયા વિના પગ નીચે રોળાયોળમાં જ સહેજ ફાટી ગયું હોય તેમ વચ્ચેથી ફાડીને અંદરનો કાગળ કાઢીને વાંચ્યો તો અંદર લખ્યું હતું -

“વહાલા મોંશ્યોર દ વાલોં - તમે મોંશ્યોર દબ્લોંને મહેરબાની કરી જણાવજો કે, તે બાસ્તિલ આવ્યો હતો અને પૂછપરછ કરતો હતો.

“- તમારો દ બેઈઝમોં”

દાર્તનોં રાજ થઈ ગગણ્યો, “વાહ, વાહ! બધું સમજઈ ગયું; પોર્થોસિભાઈ પણ સાથે સામેલ છે.”

પછી પેલા કાગળને પરબીડિયામાં ઘાલી દઈ, કોઈ જુએ નહિ તેમ, તેને થોડે દૂર જમીન ઉપર નાખી, દાર્તનોં દૂર ખસી ગયો. પેલો જેવનો સૈનિક બધું ધાંધલ પતાવી, આગળ ચાલવા માંડ્યો. પણ પછી પટ્ટા ઉપર હાથ મૂકતાં જ સમજી ગયો કે કાગળ ત્યાં નથી! તેના હોસકોસ છેક જ ઊડી ગયા. નોકરી તો ગઈ જ! પણ બીજીય શી સજ થાય તે શું કહેવાય?

પછી તે પાછો વળી આમતેમ નજર કરવા લાગ્યો, તો થોડે દૂર પેલું પરબીડિયું જોઈને રાજ થતો તેના તરફ દોડ્યો. પરબીડિયું ચૂંથાઈ

ગયું હતું તથા એક બાજુ જરા ફાટયું પણ હતું. પરંતુ સીલ બરાબર જેમનું તેમ હતું અને તે બિચારો જીવમાં જીવ આવ્યો હોય તેમ રાજી થતો આગળ ચાલ્યો.

દાર્તનોંએ તેને આગળ જવા દીધો. તે જાણી ગયો હતો કે, ઝેરમીસ પેરીસમાં નથી; કારણ કે બેઈઝમો એ કાગળ પહોંચાડવાનું પોથોસને સોંપે છે; અને પોથોસ કુકેને ત્યાં છે. અને પોથોસ સાથે વાતચીત કરી, બધું કઢાવવું તેને અશક્ય ન લાગ્યું !

૩૬

પોથોસનું બળ ઝોછું થયું નથી !

દાર્તનોંએ બરાબર ગણતરી કરી હતી કે, દરેક ક્લાકને બરાબર સાઠ મિનિટ હોય છે, અને દરેક મિનિટને સાઠ સેકન્ડ! એ ગણતરીને આધારે જ્યારે પેલો જલનો સૈનિક કુકેના મકાનમાંથી પરબીડિયા વિના બહાર નીકળ્યો, ત્યારે જ દાર્તનોં અંદર પેઠો.

અંદર પેસવા માટે દાર્તનોંને પોતાનું નામ આપવું ન હતું; કારણ, તેને ખાતરી હતી કે, પહેરાવાળાઓને પણ ચોક્કસ સૂચનાઓ આપવામાં આવી જ હશે; એટલે તેણે ખોટું નામ આપ્યું અને સીધું એમ જણાવ્યું કે, પેલો સૈનિક હમણાં જ કાગળ મૌં૦ દુ વાલોંને આપી આવ્યો, તે તેનો પોતાનો માણસ હતો; અને તે કાગળમાં પોતે આવ્યાની ખબર જ મૌં૦ દુ વાલોંને જણાવેલી હતી.

એટલે હવે તેને માટે અંદરનો રસ્તો ખુલ્લો થઈ ગયો. એક હજૂ-રિયો તેને છેક પાછળ જવાનો રસ્તો બતાવવા સાથે આવવાનું પૂછવા લાગ્યો; પરંતુ દાર્તનોંને હવે આ મકાનનો પોતે ભોમિયો છે એ દેખાવ ચાલુ રાખવો પડ્યો; એટલે તેણે કહી દીધું કે, મને મૌં૦ દુ વાલોંનો ઉતારો ક્યાં છે તે ખબર છે!

પાઓક કલાક તે આખા મકાનમાં તેનું ભવ્ય ફ્લિનચર જોતો જોતો આગળ ને આગળ વધતો ગયો. મકાનમાં જેટલા થાંભલા હતા તેટલા નોકરો હતા. આખા મકાનના છેવટના ભાગમાં એક દીવાલથી આંતરેલો જુદો ભાગ આવ્યો. તેમાં વૃક્ષો-વેલા-પૂતળાંની ભરમાર હતી. પૌરોહિસને આખા મકાનની છેક પાછળ આટલી બધી ચાળણીઓ બાદ રાખવામાં આવેલો જોઈ તેની નવાઈ વધતી ચાલી.

ત્યાંના દરવાજા ઉપરના પહોરેગીરને તેણે કહ્યું, “અંદર જઈ મોંઠ લ બેરન દુ વાલેંને ખબર આપો કે રાજજીના બરકંદાજીના કપ્તાન મોંઠ લ શવાલિયેર દાર્તનો મળવા આવ્યા છે.”

પૌરોહિસ ખબર મળતાં જ સામો આવ્યો, પણ તેના મોં ઉપર કેવળ નવાઈ જ વ્યાપેલી હતી. તેણે તરત કહ્યું, “તમે અહીં ક્યાંથી?”

“પણ ભાઈ, તમે જ અહીં જાણે ક્યાંક સંતાઈ ગયા હો તેમ કેમ ભરાઈ પેઠા છો?”

“હા, હા, “પૌરોહિસે જરા મૂંઝાઈને કહ્યું; “તમને નવાઈ લાગતી હશે ખરી કે, હું વળી મોંઠ ફુકેના ઘરમાં ક્યાંથી, ખરું?”

“વાહ, એમાં નવાઈ શી લાગવાની છે? મોંઠ ફુકેને ઘણા મિત્રો છે, ખાસ કરીને હોશિયાર, ચાલાક અને બળવાન લોકોની તે ખાસ મિત્રતા રાખે છે.”

“તમે મને ભેલ-ઈલમાં મળ્યા જ હતા.”

“અને તેથી જ તમે મોંઠ ફુકેના મિત્ર છો, એ કલ્પવું કશું મુશ્કેલ ન જ કહેવાય!”

“હા, હા, મને અમુક રીતની મોંઠ ફુકેની ઓળખાણ છે,” પૌરોહિસે જરા તત-પપ કરતો બોલ્યો.

“વાહ ભાઈ, પૌરોહિસ, તમે મારી પ્રત્યે કેવું પરાયાપાણું રાખો છો?”

“કેવી રીતે?”

“તમે પોતે જ ભેલ-ઈલ જેવી સુંદર અનોખી કિલ્લેબંધી બાંધી હતી છતાં મને તો તેવી વાત પણ કરી નહિ! રાજજીએ તો મને એ

સુંદર કિલ્લેબંધી બાંધનારનું નામ જાણવા જ મોકલ્યો હતો, પણ તમે મને કશું કહો ત્યારે ને?”

“શું રાજજીએ તમને એ જાણવા —”

“હા, હા; પણ હવે એ વાત મૂકો ને પડતી.”

“વાહ, વાત પડતી શા માટે મૂકવી? તો શું રાજજી જાણતા હતા કે અમે બેલ-ઈલને કિલ્લેબંદ કરી રહ્યા હતા?”

“લે, રાજજી બધું જ જાણતા હોય છે.”

“પણ કોણ તે કિલ્લેબંદી બાંધી રહ્યું છે, તેની તેમને ખબર ન હતી?”

“તેમને જે વર્ણન મળ્યું હતું તે ઉપરથી તે સમજી શક્યા હતા કે, કોઈ ભારે શિલ્પી-લડવૈયો જ એવી કિલ્લેબંદી બાંધી શકે.”

“અરેરે, મને પહેલેથી એ વાતની ખબર હોત તો! પરંતુ હું વૉનમાં તમને પાછો ભેગો ન થયો એટલે પછી તમે રાજજીને શું કહ્યું?”

“મેં વિચાર કર્યો; અને વિચાર કરતાં મને પૂરું સત્ય માલૂમ પડી ગયું. તમને મેં બેલ-ઈલમાં હુકમો આપતા અને પથ્થર ઊંચકતા જોયા જ હતા એટલે એ કિલ્લેબંદી તમે જ બાંધી છે તેની મને કલ્પના કરતાં વાર ન લાગી; અને મેં સાચે સાચે એ પણ કલ્પી લીધું કે તમે મોંઠ કુકેના હુકમથી બેલ-ઈલને કિલ્લેબંદ કરી રહ્યા હતા.”

“સાચી વાત છે.”

“પણ હું એક વાત વિચાર કરવા માંડું એટલે પછી અધવચ રહેતો નથી. મેં એ પણ કલ્પી લીધું કે, મોંઠ કુકે એ કિલ્લેબંદી અંગે ભારે ગુપ્તતા જાળવતા હોવા જોઈએ. પણ શાથી એ ગુપ્તતા તે રાખતા હતા એ તમે જાણતા હતા, ભાઈ?”

“પોતે કિલ્લેબંદી કરે છે તે બધા જાણી ન જાય તે માટે વળી, બીજું શું કારણ હોય?”

“અરે, મોંઠ કુકે પોતાને મોંઠે રાજજીને કહેતા હતા ત્યારે એ કારણ મેં સાંભળ્યું; તે કારણ એ હતું કે, મોંઠ કુકે રાજજીને અચંબામાં

નાખવા માટે ગુપ્ત રીતે આખો ટાપુ પૂરો કિલ્લેબંદ કરીને રાજાજીને બક્ષિસ આપવા માગતા હતા! ઉપરાંત તેમણે એમ પણ કહ્યું કે, એ આખી કિલ્લેબંદી અનોખા પ્રકારની છે અને તે એમના એક પરમ મિત્રે જાતે દેખરેખ રાખીને બાંધેલી છે. રાજાજીએ તેમને એ મિત્રનું નામ પૂછ્યું, તો મોંઠો ફુકેએ કહ્યું કે, ‘તેમનું નામ બૌરન દુ વાલોં છે. અને તેમને આપની સમક્ષ રજૂ કરવા આપની પરવાનગી હું માગું છું.’”

“શું મને રાજાજી સમક્ષ રજૂ કરવાની પરવાનગી માગી?”

“અને રાજાજીએ તરત જ આપી પણ.”

“તો પછી મને એ લોકો રાજાજી સમક્ષ હજુ રજૂ કેમ કરતા નથી?”

“તો તમને એ ‘લોકોએ’ રાજાજી સમક્ષ રજૂ કરવાની વાત નથી કરી?”

“વાત તો કરી છે; પણ રાજાજીએ પરવાનગી આપી છે એ કહ્યું નથી; અને મને રાહ જોતો અહીં નાખી મૂક્યો છે.”

“અરે, રાજાજીએ પરવાનગી આપી છે એટલે તમને રજૂ તો કરશે જ વળી; પણ અહીં તમને બહુ અટૂલું લાગતું હશે, નહિ?”

“નારે ના, હવે હું વાંચવામાં પડ્યો છું એટલે એવું નથી લાગતું.”

“પણ ભાઈ વાંચવામાં ‘પડવાથી’ તમારું શરીરનું બળ તો બહુ ઘટી ગયું હશે!”

“ના રે ના; જરાય નહિ.”

“મેં તો સાંભળ્યું હતું કે, અહીં આવ્યા પછી થોડા દિવસ—”

“હા, હા, મારું એકે હાડકું હાલી શકતું નહોતું.”

“કેમ, કેમ? શું થયું હતું?”

પૌરોહિત સમજી ગયો કે, તે વધારે પડતું બોલી બેઠો છે. “હું બેલ-ઈલથી ઘણી સખત ઘોડેસવારી કરીને આવ્યો હતો.”

“હા, હા; હું તમારી પાછળ જ આવતો હતો; ને રસ્તામાં મેં સાત કે આઠ ઘોડાઓ મરેલા પડેલા જોયા હતા!”

“હું ઘણો વજનદાર માણસ છું એ તો તમે જાણો છો ને? અને મારી ઘણી ચરબી ઓગળી જવાથી હું એકદમ માંદા જેવો થઈ ગયો હતો. એરેમીસે મને મોંઠ ફુંકેના પોતાના દાકતરની સારવારમાં મૂકી દીધો. પણ અઠવાડિયું પૂરું થતાં તો મારાથી શ્વાસ જ લેવાતો બંધ થઈ ગયો. દાકતરે કહ્યું કે, તમે ખૂબ હવા શ્વાસમાં લો છો, તેટલી આ ઓરડામાં મળી શકતી નથી. તેથી તેઓએ બીજા મોટા કમરામાં મને ખસેડ્યો; પણ મને જરાય બહાર નીકળવા ન દે; દાકતર તો મને હાલવાનું જ ન કહે; તેથી એક ભયંકર અકસ્માત પણ થઈ ગયો.”

“કેવોક ‘ભયંકર’ અકસ્માત, વળી?”

“દાકતર ગધેડો મને અશક્તિ આવી ગઈ છે એમ કહી બહાર નીકળવાની જ મનાઈ કર્યા કરે; પણ મને તો મારા શરીરમાં ખૂબ જોર માલૂમ પડે; એટલે મેં એક વખત મારા હજૂરિયાને મારાં કપડાં લાવી આપવા હુકમ કર્યો, જેથી હું બહાર જઈ શકું. પણ નવાઈની વાત! મારાં કપડાં બહુ પહોળાં થઈ ગયાં હતાં છતાં મારા પગ બહુ મોટા થઈ ગયેલા, તે બૂટમાં પેસે જ નહિ. બહુ જોર કરી ખેંચીને હું બૂટ પગમાં પહેરવા ગયો, તો બૂટનું ઉપલું પડ મારા હાથમાં રહ્યું અને નીચેનું તળિયું છટક્યું, અને મારો પગ સીધો કમરા વચ્ચેની પડદીમાં જ અથડાયો. પડદી ગઈ તૂટી, અને પડદી ઉપર ભરવેલા તખ્તા, અરીસા બધું નીચે પડીને થયો ખુરદો! પડદી પાછળનું ચીની માટીનાં અને કાચનાં વાસણોવાળું ટેબલ પણ તે આચકાથી ગબડ્યું ને સાતેક હજાર ફ્રાંકના માલનો ચૂરો થઈ ગયો. પણ નવાઈની વાત એ કે, એ પડદી ભાગી ગઈ તેના ધક્કાથી છત ઉપર ટિંગાવેલું બસો રતલ વજનનું કાચનું ઝૂમર પડ્યું મારા માથા ઉપર.”

“બાપરે, તો તો તમારું માથું ફૂટી ગયું હશે!”

“ના, ના; માથું નહિ, પણ તે ઝૂમર ફૂટી ગયું. આપણી ખોપરીઓ ઉપર નોત્ર-દામ મંદિરના ધૂમટ જેવા ધૂમટ હોય છે, તેની સાથે અથડાતાં તોપ જેવો ધડાકો થયો અને કાચ વેરાઈને પડયા આજુબાજુ! પણ ગમ્મતની વાત એ કે, એ ઝૂમર મારા માથા ઉપર પડતાં તેની નીચેના ભાગમાં પાંચ શોભાના મણુકા હતા તે—”

“માથામાં પેસી ગયા, એમ ને—?”

“ના, ના; મારા માથામાંથી એ જગાએ ઊલટા પાંચ મોટા લખોટા ઊપસી આવ્યા.”

“તો તો ભાઈ, તમારી ખોપરી નીચે જે શિલ્પવિદ્યા ભેગી થઈ હશે, તે એ પાંચ મણુકા વાગ્યા ત્યાં થઈને બારણું મળશે એમ માની દોડી આવી હશે; પણ એ મણુકાથી તમારી ખોપરીમાં જોઈતાં કાણું ન પડતાં, ત્યાં ને ત્યાં નાના નાના પાંચ ધૂમટ ઊપસી આવ્યા હશે.”

“પણ પછી એ લોકોએ મને તેમનું ઘર બહુ તકલાદી ગણી, અહીં આ પાછળના બગીચામાં આવેલા મજબૂત બાંધણીના મકાનમાં મૂક્યો છે; અહીં બગીચામાં અવારનવાર હું મારી શક્તિ પાછી આવી કે નહિ, તે જેવા મોટાં ઝાડ હલાવી હલાવી ઉખાડી કાઢું છું, પરંતુ મારા માથા ઉપરના પાંચે ઢેકા બરાબર બેસી ન જાય ત્યાં સુધી રાજજી પાસે મને રજૂ ન કરી શકાય, એમ કહી ઓરેમીસ મને લઈ જતો નથી.”

“તો ઓરેમીસ અહીં પેરીસમાં છે?”

“ના, મોંઠ ફુકે સાથે ફેંતેલ્લો ગયો છે.”

“તો તો તમને ભૂલી જ જાયને! કારણ કે ફેંતેલ્લોમાં તો અત્યારે નાચ-ગાન-નાટકની મહેફિલો ઊડી રહી છે અને રોશનીઓના ઝગારાઓથી રાત અને દિવસ એક બની રહ્યાં છે. પણ મને બીજે જ ડર છે: ઓરેમીસ શિયાળ જેવો લુચ્ચો છે; તેણે તમને અહીં જાણી બૂજીને પૂરી રાખ્યા છે!”

“મને પૂરી રાખ્યો છે?”

“તો જુઓ, તમને કદી બહાર જવા દેવામાં આવે છે?”

“કદી નહિ.”

“તમને ઘોડેસવારી કરવા દેવામાં આવે છે?”

“કદી નહિ.”

“તમારા મિત્રોને તમારી પાસે મળવા આવવા દેવામાં આવે છે?”

“કદી નહિ.”

“તો પછી, ભલાદમી ઓ બધાનો ભેગો સરવાળો કરી જુઓ તો ‘કેદ પૂર્યા છે’ એવો જવાબ આવે છે કે નહિ? આગળના મકાનમાં કદીક પણ તમે કોઈને મળવા પામો, એટલે તકલાદી મકાનનું બહાનું બતાવી, ઝૂમર ફોડી, કાચ ફોડી, પ્યાલા ફોડી, તમને અહીં પાછળ લાવી મૂક્યા છે!”

“પણ એરેમીસ મને પૂરી શું કરવા રાખે?”

“જુઓ હું પૂછું તેના સ્પષ્ટ-સાચા જવાબ આપશો, તો આપણે બંને મળી એનો હેતુ પામી શકીશું.”

“પૂછો ભાઈ, બિલકુલ સાચેસાચું જ કહીશ; કારણ કે મને પણ હવે બધું ભેદી લાગતું જાય છે.”

“તો બેલ-ઈલની કિલ્લેબંદીનો નકશો એરેમીસે જ તૈયાર કર્યો હતો ને?”

“હા, પણ એટલું જ તેણે કર્યું હતું. પછીનું બધું તો મેં જ કર્યું હતું; તે કદી બેલ-ઈલ આવતો જ નહિ. મારે જ વૌન તેને મળવા જવું પડતું.”

“તો બસ; તે માત્ર નકશા જ દોરીને બેલ-ઈલના કુશળ ઈજનેર તરીકે પોતાની જાતને આગળ ધપાવવા માગે છે, અને તમને તો માત્ર કડિયા-સલાટ જેવા જ ઠરાવવા માગે છે.”

“હા, હા, પથરા ઊંચકનાર અને પ્લાસ્ટર છાંદનાર મજૂર જ વળી!”

“એટલે તે પોતે રાજ આગળ બેલ-ઈલના ઈજનેર તરીકે રજૂ થઈ આગળ આવશે, અને તમને ‘વાગ્યું છે,’-‘માંદા છો’, કરી અહીં નાખી

મૂકશે. પણ હવે તો મને જ મન થઈ જાય છે કે, જાણે હું જ રાજજી આગળ તમને બેલ-ઈલના કુશળ ઈજનેર તરીકે રજૂ કરી દઉં! તો એ ઓરેમીસભાઈને બરાબર ખબર પડે ખરી, કે મિત્રોને ભોગે આગળ કેમ અવાય છે!”

“ખરી વાત, ભાઈ; ઓરેમીસ તો મને વાયદા જ કર્યા કરે છે; તો પછી તમે જ મને રાજજી આગળ રજૂ કરી દો ને!—ના, ના, પણ ઓરેમીસ ગુસ્સે થાય—”

“શા માટે? તે પણ તમને રાજજી આગળ રજૂ કરવાનું કહ્યા તો કરે છે ને?”

“ના, પણ મેં અહીંથી તેમને કહ્યા વિના ન નીકળવાનું વચન આપ્યું છે.”

“થોભો, એનો વિચાર પછીથી કરીશું; પણ અહીં તમારે ઓરેમીસના વતીનું કશું કામકાજ સંભાળવાનું છે?”

“હા, હા, અહીં જે પત્રો આવે તે મારે તેને ફોંતેબ્લો પહોંચાડવાના હોય છે ખરા.”

“પણ આજકાલમાં કોઈ કાગળ આવ્યો છે?”

“હા, હમણાં જ.”

“પણ એ કાગળો તમને વાંચવાની પરવાનગી હોય છે?”

“ના, એ બધા કાગળો બહુ અગત્યના હોય છે; એટલે મારે વિશ્વાસુમાં વિશ્વાસુ માણસો દ્વારા તેને તરત મોકલવાના હોય છે.”

“તો આજે આવેલો અગત્યનો કાગળ તમે જાતે જ ફોંતેબ્લો જઈને પહોંચાડી આવો તો શું? ઊલટો ઓરેમીસ ખુશ થશે; તથા તમે હવે ઘોડેસવારી કરી શકો તેવા સાજા થયા છો એમ પણ નજરે જોઈ શકશે. પછી તે શાનું બહાનું કાઢશે? અને માથાના ઢેકા તો ટોપા નીચે જ છુપાઈ રહેને?”

“ખરી વાત!”

“ઉપરાંત રાજજી પણ ત્યાં છે, એટલે હું જ તમને રાજજી સમક્ષ રજૂ કરી દઈશ.”

“વાહ ભાઈ દાર્તેનોં, તમારા જેવો સાચી – ઉપયોગી સલાહ આપે એવો મિત્ર મેં બીજા કોઈ જોયો જ નથી.”

“તો પછી એ કાગળ મોડો ન પહોંચે તે માટે ચાલો ને આપણે તરત જ અહીંથી નીકળીએ.”

“પણ મોંઠો ફુકેને મેં કહ્યું છે કે, હું તેમને ખબર આપ્યા વિના સેં-માંદે છોડી નહિ જઈ, તેનું શું?”

“વાહ, તમેય મારા ભાઈ કેવા બાલિશ છો? તમે ફોંતેબલો જ જાઓ છો, ત્યાં મોંઠો ફુકેને મળીને સીધા કહી દેવાનું કે, ‘મેં સેં-માંદે હમણાં જ છોડ્યું છે અને તે વાત હું તમને જણાવું છું!’”

“ખરી વાત! તે અહીં ન હોય એટલે તે હોય ત્યાં જઈને જ એ ખબર આપવી પડે ને! વાહ, ભાઈ, તમારી તરત-બુદ્ધિ ઉપર તો હું આફરીન છું.”

“બસ તો રાજજી બેલ-ઈલનો કુશળ ઈજનેર કોણ છે, તે જાણવા માગે છે; તમને પોતાને આગળ આવવાની કે બડાઈ મારવાની ટેવ જ નથી; એટલે લુચ્યો ઓરેમીસ તમને ઢાંકી રાખી, રાજજી આગળ પોતે જ બેલ-ઈલનો ઈજનેર છે એમ કહી રજૂ થવા ઈચ્છે છે. પણ હું તમારી યોગ્ય કદર થાય એવો જ પ્રયત્ન કરવાનો.”

દાર્તેનોં હવે પોર્થોસિને લઈ પગપાળો જ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો.

પ્લાંશિતનું ખીજું ઘર

૧

પ્લાંશિતને તો પોતાને ઘેર મોંઠે દ વાલોં પધાર્યા એનું જ મહત્ત્વ બહુ ભારે હતું. પોથેસિસ પ્લાંશિતે કરેલા ભાવભીના સત્કારથી ખુશ થઈ ગયો અને તેના ઘરને અને દુકાનને પોતાનું માની, મેવાની પેટીઓમાંથી મોટા ખોબા ભરી વખાણ કરતો કરતો મોંમાં ઓરવા લાગ્યો. તાત્કાલિક તેણે ઉપર જવાનું મોકૂફ રાખી, પ્લાંશિતની દુકાનના કોઠાર વચ્ચે જ અડો જમાવ્યો. પોતાના નાકને જે ચીજ ગમી, તે ચીજનો બૂકડો તેણે ભર્યો જ છે; અને જે જીભને પણ તે ચીજ વધુ ગમી, તો પછી એ પેટીઓ અર્ધી ખાલી થયે જ છૂટકો. તેના દાંત બધા સાબૂત હતા અને ઘંટીની પેઠે જ બધું ઝપાટાબંધ ચાવી આપતા હતા. ગળાની નળીની પહોળાઈનો તો સવાલ જ ન હતો.

થોડા વખતમાં તો પ્લાંશિતના નોકરો ગભરાઈ જઈ એકબીજાને નિશાનીઓ કરી એ બધું બતાવવા લાગ્યા. તેમના મનમાં થઈ ગયું કે, દુકાનમાં આજ સાંજ સુધીમાં કશું વેચવા જેનું જ બાકી નહિ રહે!

પ્લાંશિતની દુકાનનો મુખ્ય ગુમાસ્તો ખાસ અકળાવા લાગ્યો. કારણકે, પ્લાંશિતે તેને પોતાના મૃત્યુ બાદ પોતાની દુકાન સોંપી દેવાનો વાયદો કરી રાખેલો હતો. તે પોથેસિસ પાસે જઈ બોલી ઊઠ્યો, “મોંશયોર, આપ જરા કાળજી રાખજે; આ બધી ચીજો તો નરી આગ છે આગ!”

“તો પછી ઝટપટ મને થોડું મધ આપી દે જોઈ; મધ બહુ ઠંડું ગણાય છે.” એમ કહી પોથેસિસ પાસે પડેલી મધની દશ-શેરિયા કૂપી

ઉપાડીને તેનો દાટો કાઢી, મોઢે લગાવી. એક ઘૂંટડો ખાસો અર્ધા શેરનો ઊતરતો.

એટલામાં ખ્વાંશેત પાસે થઈને જતો હતો; તેને પોયેસિ પૂછ્યું, “ભાઈ, વાળુનું ક્યારે થવાનું છે? આ બધા કાચા-કોરાથી પેટ ભરાતું નથી અને જીભ સળવળ્યા કરે છે.”

દાર્તનોંએ જ વચ્ચે જવાબ આપ્યો, “ભાઈ, અહીં તો આપણે સામાન્ય નાસ્તા જોવું જ કરી લઈએ; પછી ખ્વાંશેતની જગીર ઉપર જઈને પૂરું ભોજન તો કરીશું.”

“તો તો રસ્તામાં ખાવા કામ આવે,” એમ કહી પોયેસિ બિસ્કીટ ભરેલી એક બરણી પોતાનાં જંગી ખીસાંમાં ઠાલવી દીધી.

પછી નાસ્તાનું જલદી જલદી પતાવી ત્રણે જણુ પેંરીસથી નીકળી સાંજના છએક વાગતાં ફોંતેબ્લો મુકામે આવી પહોંચ્યા.

૨

ખ્વાંશેતનું મકાન બોપાઓં વીણીની સામે જ આવેલું હતું. એક બુઢ્ઢા નોકરે આવી ત્રણે ઘોડા સંભાળી લીધા.

અંદર પેસતાં જ દાર્તનોંએ જોયું તો ત્રીસેક વર્ષની એક હજુપુટ યુવાન સ્ત્રી, એક બિલાડીને પાસામાં લઈ, આરામખુરશી ઉપર પડી પડી ઊંઘતી હતી. દાર્તનોં બોલી ઊઠ્યો, “લુચ્યા ખ્વાંશિતિયા, હવે હું સમજ્યો કે તું અવારનવાર ક્યાં આવે છે! આ તો તારં બીજું ઘર જ છે!”

ખ્વાંશેતે આ બધાના પગરવથી જગી ઊઠેલ સ્ત્રી તરફ જોઈને કહ્યું, “ડિયર, હું મોંશ્યોર લુ ચવાલિયેર દાર્તનોંની ઓળખ કરાવું છું; તે મારા માનવંત ભાગીદાર છે!”

દાર્તનોંએ તે બાઈનો હાથ પૂરેપૂરા વિવેકથી હાથમાં લીધો.

પછી ખ્વાંશેતે ‘મોંશ્યોર લ બેરન દુ વાલોં દ બ્રાસીય દ પિયેરફોંદ’ના રજઆત કરી. પોયેસિે કોઈ મહારાણીને પણ મંજૂર થાય તેવી અદાથી નમન કર્યું.

પછી પ્લાંચેતની વારી આવી, અને તે તો સીધો તેના બે હાથમાં જ ભરાયો. દાર્તનોંએ કહ્યું, “ભાઈ, તને જીવન જીવતાં આવડે છે, એમ કહેવું પડે!”

પ્લાંચેત હસતાં હસતાં બોલ્યો, “મોંશયોર, આપણું જીવન પણ એક મૂડી છે, જેનું રોકાણ યોગ્ય રીતે કરીએ, તો જ તેમાંથી સારો લાભ ખાટી શકીએ.”

“અને ભાઈ તને તો તારી મૂડી ઉપર બહુ સારું વ્યાજ મળતું લાગે છે,” એમ કહી પોર્થેસિ વાદળ ગડગડતાં હોય તેવા અવાજે હસી પડ્યો.

પ્લાંચેતે હવે ઘર-ધણિયાણી તરફ ફરીને કહ્યું, “આ બે સદ્ગુહસ્થોની મારા જીવન ઉપર ઘણી ઘણી અસર છે; મેં તમને એમને વિષે વારંવાર વાત કરી છે.”

“બીજા બે વિષે પણ,” બાનુએ ડચ ભાષાના રણકા સાથે જવાબ આપ્યો.

“મેડમ ડચ છે?” દાર્તનોંએ પૂછ્યું.

“હું ઍન્ટવર્પ તરફની છું,” બાનુએ જ જવાબ આપ્યો.

“અને તેમનું નામ મેડમ ગેશર છે.”

“ભાઈ, તું તેમને મેડમ ન કહેતો; એથી એમનું નામ નાહક ઘરડું થઈ જતું લાગે છે.”

“હું તેમને ત્રુશાં કહું છું.”

“બહુ સુંદર નામ છે, તેમની સુંદર જાત જેવું જ,” પોર્થેસિ મૂછના આંકડા ચડાવતાં કહ્યું.

પ્લાંચેતે કહાણી આગળ ચલાવતાં કહ્યું, “ત્રુશાં હોલેન્ડથી પોતાના સદ્ગુણ અને બે હજાર ફ્લોરિન લઈને એક જંગલી પશુ જેવા ઘણી પાસેથી નાસી આવ્યાં હતાં. તે ઘણી તેમને ઢોરની પેઠે ધીબતો. મારી દુકાનનો જે આગલો માલિક હતો, તેની પાસે તે રડતાં કકળતાં દોડી

આવ્યાં હતાં. ત્રુશાંના બે હજાર ફ્લોરિન મેં ધંધામાં લગાડયા છે જેથી તેમને વર્ષે દશ હજાર ફ્રાંકની આવક થાય છે. તે સ્વનંત્ર છે અને સારી રીતે ગોઠવાઈ ગયાં છે. તે એક ગાય રાખે છે, એક નોકરડી રાખે છે અને એક બુઢ્ઢો નોકર રાખે છે. ઉપરાંતમાં તે મારાં ફાટેલાં કપડાં સાંધી આપે છે, દરેક પખવાડિયે મને મળે છે અને ખુશીઆનંદમાં જીવન ગુજારે છે.”

“અને ખરેખર હું બહુ સુખમાં છું,” ત્રુશાંએ જવાબ આપ્યો.

દરમ્યાન રસોડાની તૈયારીઓ ધમધોકાર ચાલી રહી હતી. પૉથેસિ ખૂબ ભૂખ્યો થઈ ગયો હતો અને પ્લાંશિતે સમજી જઈને જ ખાન-ખાનની તૈયારીઓ વિસ્તૃત પ્રમાણમાં કરાવવા માંડી હતી.

ભોજન દરમ્યાન પૉથેસિ ખરેખર વિક્રમ નોંધાવ્યો. દશ બાટલીઓ ખાલી થઈ ગઈ અને ખોરાક ખૂટતાં ત્રુશાં ચીઝનાં ચોસલાં લઈ આવી. દાર્તનોએ ભોંયરામાં ફરીથી જવાનો પ્લાંશિતને આદેશ કર્યો. આમેય તેનાથી સ્થિર પગલે ચાલી શકાતું ન હતું. એટલે દાર્તનો તેની સાથે મદદમાં ગયો. દરમ્યાન પાછળ ઓરડામાં પૉથેસિ ત્રુશાં સાથે ભાવભરી મિત્રાચારી આરંભી! ત્રુશાં પણ આવા મોટા જગીરદારનો પોતા પ્રત્યેનો ભાવ દેખી ઘેલી ઘેલી થઈ ગઈ.

બાટલીઓ આવતાં ફરીથી મહેફિલ જમી. છેવટે સવારના બેના અરસામાં આખું ઘર કંઈક ઊંઘવા તરફ વળ્યું.

૩

બીજે દિવસે બધા જ ઘસઘસાટ ઊંઘતા હતા. ત્રુશાંએ આવી બારીઓમાંથી પેસતાં સૂર્યાકિરણો સૌને જગાડી ન દે તે માટે પડદા ઢાળી દીધા. પરંતુ દાર્તનો થોડી વાર પછી જગી ઉઠયો.

પછી તો બધા એકબીજને ઉઠાડવા માંડી ગયા, અને ઘરમાં નાસ્તા માટેની મબલક તૈયારી આરંભાઈ. પ્લાંશિત હવે પોતાના મહેમાનોને પોતાનું આખું ઘર બતાવવા લઈ ચાલ્યો.

મુખ્ય શેરી ઉપર આ ઘરને ચાર બારીઓ પડતી હતી. તે તરફ રસ્તાની ધાંધલ રહેતી હોવાથી બે બારીઓ કાયમ માટે પ્લાંશિતે બંધ કરાવી દીધી હતી.

પછી મકાનની બીજી તરફની બારીઓ ઉઘાડતાં સામી બાજુ દૂર વન-ઉપવનનું સુંદર દૃશ્ય નજરે પડ્યું. પરંતુ વચ્ચે પથ્થરો અને કૂસો પથરાયેલું મેદાન જોઈ, પોથેસિ પૂછ્યું, “આ શું છે ભાઈ?”

“ઓ ફોંતેબ્લોનું સ્મશાન છે,” પ્લાંશિતે જવાબ આપ્યો.

“હે? સ્મશાન?” દાર્તેનોંઓ પૂછ્યું.

“હા, હા; એક દિવસ ખાલી નથી જતો, જ્યારે અહીં કોઈ ને કોઈ દટાવા આવતું ન હોય. અને જુદી જુદી વ્યક્તિ પ્રમાણે તેમને દાટવા આવતાં સરઘસો પણ રાજકુટુંબનાં માણસોનાં, વેપારી નાગરિકોનાં, સાધવીઓનાં—એમ તરેહવાર જ હોય છે.”

“ખરી મજા,” પોથેસિ સરઘસો જોવાની વાત સાંભળી જવાબ આપ્યો.

“પણ એમાં મજા જેવું શું કહેવાય, એ મને સમજતું નથી,” દાર્તેનોં બોલી ઊઠ્યો.

“વાહ, એ જોઈને મજાના ધાર્મિક વિચારો મનમાં ઉદ્ભવે છે,” પ્લાંશિત બોલી ઊઠ્યો; “આપણે બધાએ એક ને એક દિવસ મરવાનું તો છે જ; અને કોઈ ડાહ્યા માણસે કહ્યું છે કે, મૃત્યુનો વિચાર માણસને બહુ લાભકર છે. હું પેંરીસમાં એવા ભાગમાં રહું છું, જ્યાં હજારો વાહનોની અને લાખો જીવતાં માણસોની અવરજવર અને ધમાલ જ આખો વખત નજરે પડ્યા કરે છે. અહીં આવી થોડાં મડદાં જોવાથી મને ભારે શાંતિ મળે છે.”

“વાહ ભાઈ, તું તો કવિ અને ફિલસૂફ થવા જ જન્મ્યો લાગે છે,” દાર્તેનોંઓ જવાબ આપ્યો.

પણ એટલામાં એક મડદું દટાવા ત્યાં આવતું જોઈ, પોથેસિ બોલી ઊઠ્યો, “લો એક મડદું આવી જ પૂગ્યુંને!”

“પણ એ મડદું કોઈ સારી પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિનું નથી લાગતું; જુઓને કોઈ પાછળ આવ્યું જ ક્યાં છે?” ખ્વાશિતે જવાબ આપ્યો.

“એક માણસ દેખાય છે,” પોથેસિ કહ્યું.

“અભામાં પૂરેપૂરો ઢંકાયેલો; અને મને હવે આ બારી ગમતી જાય છે,” દાર્તનોંએ જરા ચાંકીને કહ્યું.

પોથેસિ પરંતુ સરઘસ વિનાનું મડદું જોવા ત્યાં વધુ રોકાવા ના પાડી, એટલે તે અને ખ્વાશિત દાર્તનોંને ત્યાં એકલો મૂકી ચાલ્યા ગયા. દાર્તનોં થોડું વધુ નિરીક્ષણ કર્યા બાદ બોલી ઊઠ્યો: “વાહ, આ તો ઓરેમીસ જ છે ને!”

પરંતુ એટલામાં પાસે કોઈનો પગરવ સાંભળી ઓરેમીસે તે તરફ મોં ફેરવ્યું, તો એક સ્ત્રીને જોઈને, પોતાનો ટોપો તેને સલામ કરવા માથેથી ઉતાર્યો.

“વાહ, વૉનના બિશપે અહીં સ્મશાનભૂમિમાં પણ કોઈ સંકેતસ્થાન ઊભું કર્યું છે કે શું? બેટ્ટો હજી એવો ને એવો જ રહ્યો!” દાર્તનોં ગણગણ્યો.

પેલાં બે વચ્ચેની વાંતચીત અર્ધો કલાક ચાલી. પરંતુ દાર્તનોં બાઈનું મોં જોઈ શક્યો નહિ; તેની પીઠ જ તેના તરફ આપ્યો વખત દેખાતી રહી. પછી જ્યારે તે જવા લાગી, ત્યારે તેણે ઓરેમીસને ખૂબ લગીને નમન કર્યું. દાર્તનોં ગણગણ્યો, “વાહ, શરૂઆતમાં બાઈસાહેબ નમ્યા; હવે જતી વખતે બાઈસાહેબ નમી પડ્યાં!”

દાર્તનોં તરત શેરી તરફની બારીએ દોડ્યો. ઓરેમીસ બોપાઓં હોટેલમાં દાખલ થયો, પણ બાઈ જંગલની કિનારી તરફની દિશામાં વળી. ત્યાં તેની ઘોડાગાડી તૈયાર ઊભેલી હતી.

દાર્તનોંને મનમાં થઈ આવ્યું કે, આ બાઈનો બુરખો કેમ કરીને ઊંચો કરાવવો! એટલે તે તરત તેની પાછળ પાછળ દોડ્યો. દોડતી વેળા તેના એડીવાળા બૂટનો અવાજ થતાં, પેલી બાઈને લાગ્યું કે, મારો પીછો કોઈએ પકડ્યો છે! એટલે તરત તેણે તેના તરફ વળીને જોયું. દાર્તનોંની

છાતીમાં જાણે ગોળી પેસી ગઈ: તે મેડમ દ શેવ્રુઝ* હતી! ઝેરેમીસની જૂની મળતિયાણ, મેરી મિશોં! રાઓલની મા!

દાર્તેનોં હવે દૂરથી જ પાછો ફર્યો; પણ તેણે ત્રુશાંના નોકરને વચ્ચે પૂછ્યું, “આ કોનું મડદું દટાવા આવ્યું છે?”

“એક ગરીબ ફ્રાંસિસ્કન પાદરીનું; તેને સ્મશાન સુધી પાછળ આવનાર એકાદ કૂતરો પણ નથી.”

“પણ ઝેરેમીસ કૂતરો નથી, છતાં તે આવ્યો જ છે, તો જરૂર તેને બીજી કોઈ સારી ગંધ મળી હોવી જોઈએ,” દાર્તેનોંએ વિચાર્યું.

૩૮

રાજજીની મુલાકાત

૧

ખાંશેતના ઘરમાં પોર્થેસને ઘણું ગોઠી ગયું. ફૂટડી ત્રુશાં પોર્થેસને બગીચામાં ફરવા લઈ ગઈ અને સ્ટ્રોબેરી તોડી તોડીને પોતાને હાથે ખવરાવવા લાગી. પોર્થેસ પણ તેને રાજી કરવા, તે કહે તે ઝાડ બાથમાં લઈ ઉખાડી આપવા લાગ્યો!

દાર્તેનોં ખાંશેતના મનમાં થતી ચિંતા પામી ગયો. તે તરત જ રાજજીની મુલાકાત ક્યારે મળી શકશે તે જાણી લાવવા એકલો દરબારગઢ તરફ ચાલ્યો ગયો.

બે કલાકમાં તે પાછો આવ્યો ત્યારે ખબર લાવ્યો કે, “આજે સાંજના રાજજી આપણને મળશે.”

*‘શ્રી મસ્કેટિયર્સ’—૧માં રાણી એનની પ્રેમ-કારણ તથા રાજ-કારણમાં વફાદાર મિત્ર તરીકે તે દાખલ થાય છે. કાર્ડિનલ રિશલ્યૂના પંજમાંથી નાસી છૂટવા મેરી મિશોં નામે સ્પેન નાસી છૂટે છે. રસ્તામાં ઝેરેમીસ સાથે એક રાત ભેગી થાય છે. જુઓ ‘શ્રી મસ્કેટિયર્સ—૨’ પૃ ૧૦૯ ઈ૦.

છ વાગ્યે ઘોડા તૈયાર કરાવી, બંને જણ પ્લાંશેતનો તથા ત્રુશાંનો ભાવભીની પરોણાગત માટે આભાર માનીને નીકળવા તૈયાર થયા.

“દાર્તનોંએ પૉથેસની આંગળી તરફ જોઈને કહ્યું, “ભાઈ, તમારી આંગળી ઉપર સરસ વીંટી છે!”

“ત્રણસો પિસ્તલ આપ્યા હતા,” પૉથેસ બોલી ઊઠ્યો.

“તો મેંડમ ત્રુશાંને તમારા સંભારણા તરીકે એ વીંટી આપતા જાઓને! તમારા જેવા મોટા ઉમરાવો પોતાના જૂના નોકરે કરેલી ભાવભીની મહેમાનગતની કદર કરે જ!”

“અરે મેંડમને તો હું બ્રાસીય મુકામે આવેલી બાર એકરની મારી જાગીર જ બક્ષિસ કરી દેવા ઈચ્છું છું.” પૉથેસે રાજી થઈને જવાબ આપ્યો.

“એ બધું ભવિષ્યમાં થઈ રહેશે. અત્યારે તો આ વીંટી આપો, એટલું બસ છે,” એમ કહી, દાર્તનોંએ એ વીંટી પોતાને હાથે જ કાઢી લઈ મેંડમ પાસે જઈ કહ્યું, “મેંડમ, મોશ્યોર લ બેરન તમારા ભાવભીના સત્કારની કદર કેમ કરવી એ સમજી શકતા નથી; એમના જેવા બીજા ખાનદાન ઉમરાવ બીજા મળવા મુશ્કેલ છે; તે તો પોતાની બ્રાસીયની જાગીર જ તમને બક્ષિસ આપવા તૈયાર થયા હતા, પણ મેં મહાપરાણે તેમને તેમ કરતા રોક્યા છે.”

પ્લાંશેત અને ત્રુશાં બંને અર્ધા અર્ધા થઈ ગયાં.

પૉથેસે તો પેલી નોકરડી અને બુઢ્ઢા નોકરને પણ ખીસામાંથી મૂઠીઓ ભરીને નાણાં આપવા તૈયારી બતાવી; પણ દાર્તનોંએ કહ્યું, “એ લોકોને બક્ષિસ હું આપીશ.” એમ કહી તેણે તે બંનેને એક એક પિસ્તલ પકડાવી દીધો.

૨

રાતના સાત વાગ્યે રાજજીએ હોલેન્ડના એલચીને મુલાકાત બક્ષી હતી. પાએક ક્લાક એ મુલાકાત ચાલી. ત્યાર પછી બીજી મુલાકાતોનો

વારો આવ્યો. એક થાંભલા પાછળ દાર્તનોં અને પોર્થોસ ઊભા ઊભા પોતાનો વારો આવે તેની રાહ જોતા હતા.

એટલામાં દાર્તનોંએ પોર્થોસને મોંઠ ફુંકે અને ઓરેમીસને પૂરા રાજદરબારી પોશાકમાં રાજ પાસે જતા બતાવ્યા, અને કહ્યું, “જુઓ મોંઠ ફુંકે ઓરેમીસને બેલ-ઈલની કિલ્લેબંદીના શિલ્પી તરીકે રજૂ કરવા જતા હોય એમ લાગે છે.”

“તો પછી મારું શું?”

“મેં તમને પહેલેથી જ કહ્યું હતું ને ભાઈ, કે તમે ભોળા ભાળા નિખાલસ દિલના માણસ છો, એટલે તમને તેમણે સેં-માંદેમાં જ નાખી મૂકવા ધાર્યું લાગે છે. પણ, ગભરાશો નહિ, હું છું ને?”

ફુંકે આ દરમ્યાન રાજજીને કહેતો હતો, “મારે આપ નામદાર પાસે એક અરજ ગુજારવાની છે. મોંઠ દબ્લો મહત્વાકાંક્ષી માણસ નથી; પરંતુ પોતે રાજદરબારની કાંઈક સેવા બજાવી શકે તેમ છે એમ જાણે છે. આપ નામદારને રોમમાં એક પ્રતિનિધિ જોઈએ છે, જે ત્યાં જબરી અસર જમાવી શકે. તો હું મોંઠ દબ્લો માટે કાર્ડિનલના ટોપાની અરજ ગુજારવા આપની પરવાનગી માગું છું.”

રાજ જોંક્યો.

“હું આપ નામદાર પાસે વારંવાર કશી માગણી રજૂ કરતો નથી,” ફુંકેએ કહ્યું.

“પરંતુ મોંઠ ફુંકે, દબ્લો ફ્રાંસમાં રહીને જ અમારી સેવા વધુ સારી રીતે બજાવી નહિ શકે? હું તેમને આર્યબિશપ બનાવું તો?”

“સરકાર, આપ તો મોંઠ દબ્લો ઉપર કૃપાનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા છો,” ફુંકેએ ભારે રાજદ્રારી કુનેહથી જવાબ આપ્યો; “આર્યબિશપ તો આપ નામદાર તેમને બનાવશો જ, પણ તેથી કાર્ડિનલનો ટોપો તેમને માથેથી ખસેડવો નહિ પડે—બંને બક્ષિસો એકસાથે ગોઠવાઈ રહેશે.”

રાજ ફુંકેની હાજરજવાબીથી ખુશ થયો; તે હસતો હસતો બોલી ઊઠ્યો, “દાર્તનોં પણ આનાથી વધુ સારો જવાબ આપી ન શકત.”

તરત જ દાર્તનોં આગળ ધસી આવ્યો અને બોલ્યો, “સરકાર, આપે મને યાદ કર્યો? હું હાજર છું.”

ઝેરેમીસ અને ફુકે એક ડગલું પાછા હઠયા અને જાણે ત્યાંથી ચાલતા થવા લાગ્યા. પરંતુ દાર્તનોંએ પોથેસિને આગળ કરીને તરત કહ્યું, “સરકાર, હું આપની સમક્ષ મોંઠ લ બેરન દુ વાલોંને રજૂ કરવા રજા લઉં છું—ફ્રાંસના એક બહાદુરમાં બહાદુર ઉમરાવ!”

ઝેરેમીસ પોથેસિને જોતાં જ મડદા જેવો ફીકો પડી ગયો. ફુકેએ પણ સખત મૂઠી ભિડાવી.

“પોથેસિ અહીં ક્યાંથી?” ફુકેએ ઝેરેમીસના કાનમાં કહ્યું.

“સરકાર,” દાર્તનોંએ આગળ ચલાવ્યું; “મોંઠ દુ વાલોંને મારે આપની સમક્ષ છ વર્ષ અગાઉ રજૂ કરવા જોઈતા હતા; પણ કેટલાક માણસો એવા જોડકા તારાઓ જેવા હોય છે કે, જેઓ તેમના જોડીદારો સાથે ખસવાનું ન મળે ત્યાં સુધી ખસતા જ નથી. એટલે આજે જ્યારે મોંઠ દબલોં તેમને પડખે છે, ત્યારે જ હું તેમને રજૂ કરવાનું ઉચિત માનું છું.”

“તો શું એ બે જણ મિત્રો છે?” રાજાએ પૂછ્યું.

“પરમ મિત્રો છે, સરકાર; એકને બદલે બીજે ગણો તો પણ ચાલે; મોંઠ દ વોંનને જ પૂછો ને કે, બેલ-ઈલની કિલ્લેબંદી શી રીતે કરાઈ હતી.”

ફુકે એકદમ એક પગલું પાછો હઠ્યો.

“બેલ-ઈલની કિલ્લેબંદી એ સદ્ગૃહસ્થે જ કરી હતી,” ઝેરેમીસ હવે તરત બોલી ઊઠ્યો.

રાજા આશ્ચર્યચકિત થઈ પોથેસિની ભવ્ય આકૃતિ તરફ જોઈ રહ્યો.

દાર્તનોંએ આગળ કહ્યું, “પણ મોંશ્યોર લ બેરનને પૂછો કે, એ બધી કિલ્લેબંદી પૂરી કરવામાં તેમને કોની દોરવણી મળી હતી?”

“ઝેરેમીસની,” પોથેસિ ખેલદિલીથી જવાબ આપ્યો, અને બિશ્વપ તરફ આંગળી કરી.

“આ બધું શું છે, અને ક્યાં જઈ અટકવાનું છે, કોણ જાણે?”
ઝોરેમીસ મનમાં ગણગણાવ્યો.

રાજજીએ નવાઈ પામી પૂછ્યું, “કાર્ડિનલનું, અરે, બિશપનું નામ ઝોરેમીસ છે શું?”

“ઉપનામ છે, સરકાર,” દાર્તનોંઓ કહ્યું; “એમના પાદરીના ઝભ્ભા નીચે એક તેજસ્વી અફસર, એક અનુપમ વફાદાર સદ્ગૃહસ્થ અને આપના રાજ્યનો ડાહ્યામાં ડાહ્યો ધર્મશાસ્ત્રી છુપાયેલો છે, સરકાર.”

લૂઈએ માથું ઊંચું કરીને કહ્યું, “અને એક કુશળ ઈજનેર પણ!”

“અને બરકંદાજોમાં એ મારા સાથીદાર પણ હતા, સરકાર; મોંઠ દબ્લો, મોંઠ દુ વાલો, લું, તથા મોંઠ લ કાર્ટેટ દ લા ફેર – જે આપને સુપરિચિત છે – તે ચાર મળી એવી મંડળી જમી હતી કે, જેની વીરતા-ભરી વફાદારીની વાતો આપના પિતાશ્રીના રાજ્યકાળમાં તેમ જ આપના સગીરપણાના કાળમાં ચોતરફ સંભળાયા કરતી. મોંઠ દબ્લોએ આપના પિતાશ્રીના અમાત્યોને પોતાની સલાહથી સેંકડો વખત નવાજ્યા હતા, સરકાર.”

“અને પિતાની જે વફાદારીથી સેવા બજાવી હતી, એવી વફાદારી પુત્ર પ્રત્યે દાખવવા જ જોણે બેલ-ઈલની કિલ્લેબંદી આરંભી હતી,” ઝોરેમીસે ઉમેર્યું.

લૂઈએ તરત ફુંકે તરફ ફરીને કહ્યું, “તો જાઓ, મોંઠ દબ્લોને કાર્ડિનલની જે હેટ ખાલી પડશે તે તરત જ મળી જશે.” પછી ઝોરેમીસ પ્રત્યે ફરીને તેણે કહ્યું, “મારો કોલ છે; અને મોંઠ ફુંકેનો તમે એ બદલ આભાર માનજો. અને મોંઠ દુ વાલો, બોલો તમારે તમારી સેવા બદલ શું માગવું છે? જેઓએ મારા પિતાશ્રીની વફાદારીથી સેવા બજાવી હોય, તેઓની યોગ્ય કદર કરતાં મને ઘણો આનંદ થશે.”

“સરકાર –” પોથેસિે શરૂ કર્યું, પણ તેનાથી આગળ બોલાયું નહિ.

“સરકાર,” દાર્તનોં વચ્ચે બોલી ઊઠ્યો, “આપ નામદારની રૂબરૂમાં એ જરા ડહાઈ ગયા છે; જોકે હજાર હજાર દુશ્મનોના ગોળીબાર કે

આગભરી નજરો સામે તે હંમેશ અડગ ઊભા રહ્યા છે. પરંતુ મને તો આપના સૂર્ય સમાન પ્રકાશ તરફ જીવાની દેવ છે, એટલે હું ડઘાયા વિના આપને એમના મનની વાત જણાવવા રજા લઉં છું—તેમને કશું જ જોઈતું નથી; તેમને માત્ર આપની સામે પાએક ક્લાક જોઈ રહેવાનો આનંદ બક્ષવામાં આવે, એવી તેમની અપેક્ષા છે.”

“તમે આજે સાંજે મારી સાથે વાળુ કરવા આવજો,” રાજાએ પોથેસિને દિલથી હસીને કહ્યું.

દાર્તનોં હવે પોથેસિને બહાર ધકેલી ગયો.

પોથેસિ દાર્તનોંને કાનમાં કહ્યું, “ઝેરેમીસ મારા ઉપર ચિડાયો લાગે છે.”

“ઝેરે અત્યારે તો તે તમારા ઉપર ભારે ખુશ થયો છે; કારણ કે, તેને કાર્ડિનલની હેટ મેળવી આપવામાં આપણે બે જ કારણભૂત થયા છીએ.”

૩

પણ ઝેરેમીસે જરા આડા ફંટાઈ, એક થાંભલા પાછળ પહોંચી જઈ તરત પોથેસિનો હાથ પકડયો અને કહ્યું, “તો તમે મારી જેલમાંથી નાસી છૂટયા કેમ?”

“ભાઈ, એમને ન વઢતા; હું જ ભગાડી લાવ્યો છું,” દાર્તનોંએ કહ્યું.

“પણ, મિત્ર તમે થોડી વધુ રાહ જોઈ ન શકયા?” ઝેરેમીસે પોથેસિ સામે જોઈને જ કહ્યું.

દાર્તનોંએ જ જવાબ આપ્યો, “જુઓ, તમે દેવળવાળાઓની રાજનીતિ ભારે આડીઅવળી હોય છે, પણ અમે તો તરવારિયાભાઈ સીધો જ ઘા કરી જણીએ. વાત એમ છે કે, હું બેઈઝમોને મળવા ગયો હતો—”

ઝેરેમીસે તરત કાન સરવા કર્યાં.

પણ પોર્થોસ વચ્ચે બોલી ઊઠ્યો, “હાં, હાં, ઠીક યાદ આવ્યું. ઓરેમીસ, તમારે માટે બેઈઝમોએ કંઈક કાગળ મોકલ્યો છે.”

ઓરેમીસે તરત તે કાગળ લઈ વાંચ્યો; દાર્તોનેાં એ કાગળમાંની હકીકત જાણતો જ હતો એટલે સ્વસ્થપણે ઊભો રહ્યો. પણ ઓરેમીસે એના કરતાંય વધુ સ્વસ્થતા દાખવીને કાગળ વાંચી ગળવામાં મૂક્યો, અને દાર્તોનેાંને કહ્યું—

“તમે શું કહેતા હતા કેપ્ટન?”

“હું એ કહેતો હતો કે, રાજજીના કામકાજ અંગે હું બેઈઝમોને મળવા ગયો હતો. સહેજે તમારી અને તમારા મિત્રો વિષે વાત નીકળી; તો મને જણાયું કે, બેઈઝમો મારી સાથે કંઈક ટાઢાશ દાખવી રહ્યો છે. એટલે હું તો ત્યાંથી ચાલતો થયો; પરંતુ રસ્તામાં એક સૈનિક મને મળ્યો તે પૂછવા લાગ્યો, ‘મહેરબાન આ પરબીડિયા ઉપરનું સરનામું વાંચી આપશો?’ મેં વાંચી આપ્યું તો ઉપર લખેલું, ‘મોંશ્યોર દુ વાલોં, મોંશ્યોર ફુકેને ત્યાં, સેં-માંદે.’ તે ઉપરથી મને ખબર પડી ગઈ કે, પોર્થોસભૈયા બેલ-ઈલ કે પિયેરફોંદ નથી ચાલ્યા ગયા, પણ સેં-માંદેમાં મોંઠ ફુકેને ત્યાં જ છે. પણ મોંઠ ફુકે તો સેં-માંદેમાં છે નહિ, એટલે પોર્થોસભાઈ કાંતો એકલા પડી ગયા હશે કે કદાચ ઓરેમીસ સાથે હશે. એટલે આપણે તરત ચાલ્યા પોર્થોસને મળવા!”

“ઘણું સારું કર્યું,” ઓરેમીસે વિચારમાં પડી જઈ કહ્યું; “અને પછી તમે પોર્થોસને ફોંતેબ્લો સાથે લેતા આવ્યા કેમ?”

“હા, ખ્વાંશેતને ઘેર જ ઊતર્યા છીએ.”

“શું ખ્વાંશેત ફોંતેબ્લોમાં રહે છે?”

“હા, સ્મશાન નજીક.”

“‘સ્મશાન નજીક’ એટલે?”

“અરે ખ્વાંશેત બેટાના જીવન વિષેના ખ્યાલો વિચિત્ર છે; તેને કોઈ કોઈ વાર સ્મશાન તરફ જઈ રહેવાથી ભારે પ્રેરણા મળે છે. એટલે આજે જ સવારે—” પોર્થોસે જવાબ આપ્યો.

પ્રે.-૧૮

“આજે સવારે શું?”

“આજે સવારે અમે એક માણસને જમીનમાં દટાતો સળંગ જોયો. કેવો શોકભર્યો દેખાવ? પણ દાર્તનોને તો તે દેખાવ પણ પ્લાશિત નેટલો જ જોવા ગમ્યો હોય એમ લાગે છે.”

“તો શું દાર્તનોએ પણ એ વિધિ જોયો?”

“હા, હા, અમે તો સૌ ચાલી ગયા, પણ એ તો મોડા સુધી જોતા જ રહ્યા.”

એરેમીસ ચૅકચો અને દાર્તનો સામું જોવા ગયો પણ તે તો પાસે આવેલા સેંતેગ્નો સાથે ભારે રસપૂર્વક વાતચીત કરવામાં તલ્લીન થઈ ગયો હતો.

સેંતેગ્નો જતાં એરેમીસે દાર્તનોને ખભે હાથ મૂકીને કહ્યું, “મારે તમારી સાથે વાત કરવી છે, દશેક મિનિટ આપી શકશો?”

“અમારે હમણાં જ રાજજી સાથે ભોજન લેવા જવાનું છે; એટલે રાજજી ટેબલે જઈને બિરાજે તે પહેલાં જરૂર અહીં જ ઊભા ઊભા આપણે વાતો કરી લઈએ.”

“તો મને ખરેખરું કહી દો કે, તમે પૉર્યોસના મનમાં મારી સામે શંકાનો ભાવ પેદા કર્યો છે કે નહિ?”

“ભાઈ, હું તો એટલું જ જાણું કે, તે એકલો એકલો ખૂબ કંટાળ્યો હતો, અને તે પૂરો સાજો થાય એટલે રાજજી સાથે તેનો ભેટો તમે કરાવવા ઈચ્છતા જ હતા, એ જાણી, મેં તેને તરત મારી સાથે લીધો.”

“ઠીક, ઠીક, પણ આપણ મિત્રોએ એકબીજા સાથે જરા વધુ ખુલ્લા દિલે વર્તવું જોઈએ; તમે ભાઈ મને હજુ પહેલાં જવો જ ચાહો છો કે નહિ?”

“નેટલો પહેલાં ચાહતો હતો તેટલો જ,” દાર્તનોએ દ્વિઅર્થી જવાબ આપ્યો.

“તો કહો, તમે રાજજીના હુકમથી બેલ-ઈલ આવ્યા હતા ને?”

“હાં; ભગવાનની કસમ!”

“પરંતુ, બેલ-ઈલને પૂરેપૂરો કિલ્લેબંદ કરી રાજજીને અર્પણ કરવાના આનંદથી તમે અમને વંચિત રાખ્યા.”

“લે, પણ તમે બેલ-ઈલ રાજજીને આપવા ઈચ્છો છો તેની ખબર મને પહેલેથી હોય તો ને!”

“તો તમે કશું જાણ્યા વિના જ બેલ-ઈલ આવ્યા હતા?”

“નહિ તો? ઓરેમીસ આવા કુશળ ઈજનેર બની ગયા છે અને આવી અનોખી કિલ્લેબંદી યોજી શકે છે, એની મને કલ્પના પણ શી રીતે આવે?”

“ઠીક, હું આગળ ચાલું; જ્યારે અમારી ગુપ્ત વાત તમારી જાણમાં આવી ગઈ, ત્યારે તમે રાજજીને એ ખબર આપવા બનતી ઉતાવળે ઊપડ્યા, ખરું?”

“મેં મારાથી બનતી ઉતાવળ કરી જ હતી; કારણકે તમે લોકો મારા કરતાં વધુ ઉતાવળે જતા હતા. જ્યારે બસો અઠ્ઠાવન રતલનો પોર્થોસિ જેવો માણસ મારામાર કરતો દોડતો જાય, અને તમે તમારે માટે વાપરેલા શબ્દો પ્રમાણે ‘સંધિવાથી પીડાતો પાદરી’ પણ આખે રસ્તે દોડમાર કરતો ભાગે, તો પછી મારે માની લેવું જ રહ્યું કે, મારા બે મિત્રો મારાથી કશુંક છુપાવવા માગે છે, અને તે વાતો એટલી અગત્યની છે કે, મને છેતરીને આમ દોડી જવાની તેમને જરૂર પડી છે. એટલે મેં પણ મારા પાતળા અને સંધિવા વિનાના શરીરથી કસાય તેટલી ઉતાવળ કરી.”

“પણ ભાઈ, તમને એવો વિચાર કંમ ન આવ્યો કે, તમે અજાણમાં મને તથા પોર્થોસિને કંઈક નુકસાન કરી બેસશો?”

“મને લાગ્યું તો હતું જ; પણ તમે તથા પોર્થોસિ બેલ-ઈલમાં મને કેવો ભટકાવ્યો હતો તે જરા યાદ કરી જુઓ.”

“અર્થાત્ તમે હવે બધું જાણી ગયા છો, એમ?”

“ના ભાઈ, કશું જ નહિ.”

“વાત એમ છે કે મોંઠ ફુંકેને ઘણા ખરાબ શત્રુઓ છે; તેમાંનો એક તો ખાસ કટ્ટર દુશ્મન છે. રાજાજીને તમે જે માહિતી પહોંચાડો, તેનો પેલો એવો ગેરલાભ લઈ શકે તેમ હતું કે, અમારે જલદી જઈ મોંઠ ફુંકેને પોતાની વફાદારી અને દિલેરીની સાબિતી તરીકે એ ટાપુ રાજાજીને આપી દેવા ઉતાવળ કરાવવી પડી. જે તમે અમારા કરતાં વહેલા પહોંચી ગયા હોત, તો મોંઠ ફુંકે રાજાજીને એ બક્ષિસ આપીને ચૌકાવી ન શક્યા હોત.”

“હું સમજ્યો.”

“બસ ગુપ્ત વાત કહો કે રહસ્ય કહો, તો આટલું છે.”

“તો તમારે મને બાબુએ લઈ જઈને એટલું જ કહેવાનું હતું કે, ‘વહાલા દાર્તનોં, અમે બેલ-ઈલને રાજાજી માટે જ કિલ્લેબંદ કરી રહ્યા છીએ, અને અમે એ કિલ્લેબંદી રાજાજીને જ અર્પણ કરવા માગીએ છીએ.’ તો મારી બધી હિલચાલ તરત જ મંદી પડી ગઈ હોત. હું તરત રાજાજી પાસે જઈને કહી દેત કે, ‘મોંઠ ફુંકે બેલ-ઈલને કિલ્લેબંદ કરી રહ્યા છે, અને ઘણી સારી રીતે કરી રહ્યા છે; પરંતુ એ ટાપુ કિલ્લેબંદ કરવા માટેના હેતુઓ વિષે વાત કરવા મોંઠ ફુંકે આપ નામદારને સીધા જ મળવાના છે.’ આમ કર્યું હોત, તો હું કશી કઢંગી સ્થિતિમાં મુકાયો ન હોત, અને તમે લોકો રાજાજીને આવી કીમતી ભેટ આપીને ચૌકાવવાનો આનંદ પણ મેળવી શક્યા હોત.”

“પણ તમે તો મોંઠ કોલબેરના જ હિતમાં વર્તતા હો એમ વત્યા છો, તો શું તમે તેમના મિત્ર છો?”

“જરાય નહિ; ઊલટું કોલબેર એવો દુષ્ટ હલકટ માણસ છે કે, હું માઝરે જેટલો જ તેને ધિક્કારું છું; પણ હું તેનાથી જરાય બીતો નથી, એટલી વાત ખરી.”

“તો ભાઈ, હું મોંઠ ફુંકેને ચાહું છું અને તેમનાં હિતોને હું મારાં હિતો જ માનું છું. તમે જાણો જ છો કે, મારી પાસે કશી મિલકત હતી જ નહિ; તેમણે મને બિશપની જાગીર બક્ષી છે. તે બહુ ઉદાર માણસ

છે; અને સામા માણસના અંતરની સાચી દિલેરી ઓળખવા જેટલો હું દુનિયાનો અનુભવી છું. એટલે હું હવે તેમના જ હિતમાં લાગેલો છું.”

“તમે સારો માલિક શોધી કાઢ્યો છે,” દાર્તનેનોએ જવાબ આપ્યો.

એરેમીસે હોઠ કરડયા; પણ પછી તરત પૂછ્યું, “પૌથેસિસ આ બધામાં શી રીતે છે, એ તો તમે સમજી જ ગયા હશો?”

“ના; પરંતુ જ્યાં સુધી કોઈ મિત્ર તેની ગુપ્ત વાત સામે આવીને મને ન કહે, ત્યાં સુધી હું પૂછપરછ કરવાની ઈતેજરી દાખવતો નથી.”

“તો હું કહું!”

“ના; મને એ રીતે વિશ્વાસમાં લેવાથી મારે કોઈ રીતે બંધાવું પડે તેમ હોય, તો એ કહેવાની જરૂર નથી.”

“ના, ના, પૌથેસિસ કરતાં બીજા કોઈને હું વધુ ચાહતો નથી. તે એવો ભલો ભોળો માણસ છે! તેની વાત સીધી જ હોય છે. અને બિશપ બન્યા પછી મને એવા સાદા સ્વભાવના ભોળા માણસો, જે કશી કાવતરાબાજી જાણતા નથી, તે વધુ ગમે છે. એટલે મને પૌથેસિસ મળ્યો, ત્યારે એ કેવળ ખાલી બેસી રહેલો હતો. મેં તેને વૉન આવવા કહ્યું. મૌં કુંકે મારા ઉપર બહુ ભાવ રાખે છે, અને જ્યારે તેમણે જાણ્યું કે, પૌથેસિસ અને હું બંને ભાઈ જેવા જ છીએ, ત્યારે તેમણે તેને પણ ઊંચે હોદ્દે પહોંચાડવાનું વચન આપ્યું—અને એ જ આખી વાતનું ‘રહસ્ય’ કહો તો રહસ્ય છે.”

“ખાતરી રાખજે કે તમારા રહસ્યનો હું કદી દુરુપયોગ નહિ કરું.”

“તો ભાઈ, હવે એક વાત પૂછું. તમે મૌં કુંકેના માણસ બનવા ઈચ્છો કે નહિ? એમના મિત્ર બનવું તેનો અર્થ શો થાય, એ હું પૂરે-પૂરું કહી રહું, ત્યાં સુધી મને વચ્ચે રોકતા નહિ.”

“ઠીક, હું સાંભળું છું.”

“તમારે ફ્રાન્સના માર્શલ થવું છે? ઉમરાવ કે ડચૂક થવું છે? વર્ષે દહાડે દશ લાખ ફ્રાંકની આવકવાળી જાગીર સાથે?”

“પણ એ બધું મેળવવા શું કરવું પડે તે કહોને?”

“મોંઠા ફુકેના માણસ બની રહેવું.”

“પણ હું રાજજીનો માણસ બની ચૂક્યો છું.”

“પણ તમારેય માણસના અંતરમાં ઊકતી મહત્વાકાંક્ષાઓ નહિ હોય, એમ હું માનતો નથી.”

“જરૂર મને પણ મહત્વાકાંક્ષા છે—માર્શલ બનવાની. પણ રાજજી મને માર્શલ બનાવશે,—ડચૂક કે અમીર પણ તે જ બનાવશે. રાજ જ આખા દેશનો માલિક છે ને?”

“એની કોણ ના પાડે છે? પણ રાજજીની આસપાસ ઘણી આડચો હોય છે.”

“રાજને પોતાને માટે તો નથી હોતીને?”

“પરંતુ—”

“જુઓ ભાઈ એરેમીસ, હું એક વાત કહી દઉં; બધા પોતપોતાની ચિંતા કરે છે; કોઈ આ બિચારા જુવાનિયા રાજની ચિંતા કરતું નથી. હું તેને જ પડખે ઊભવાનો.”

“પણ તમારી સેવાઓના બદલામાં અપકાર સામો મળશે તો?”

“નિર્બળ લોકો જ એવી બીક રાખે.”

“પરંતુ રાજને જ તમારી જરૂર ન હોય તો?”

“ના રે ના; ઊલટી કોઈ દિવસ નહિ પડી હોય તેવી મારી જરૂર તેમને પડશે. અને પ્રિય મિત્ર, સાંભળી લો; બીજા કોઈ પ્રિન્સ કોંદ જોવા નવા કોઈ રાજગાદીના દુશ્મનને પકડવાની જરૂર પડશે, તો એ કામ કોણ કરી આપશે? એકલા આ બંદા જ આખા ફ્રાંસમાં તે કામ કરી શકશે,” એમ કહી દાર્તેનોંએ તરવાર ઉપર હાથ નાંખ્યો.

“તમારી વાત સાચી છે,” આટલું બોલી, એરેમીસ એકદમ ફીકોફ્ય પડી ગયો.

જતાં જતાં તે દાર્તેનોને ખૂબ વહાલથી ભેટતો હોય તેમ ભેટયો.
દાર્તેનોં મનમાં ગણગણ્યો: “રાજગાદી સામે જ કંઈક કારસ્તાન
ચાલતું લાગે છે!”

ઝેરેમીસ પણ જતો જતો ગણગણ્યો, “હવે દાર્તેનોં સામો છે,
એટલે આપણે આપણો ધડાકો જરા જલદી પતવવો પડશે.”

૩૯

દ ગીથ

રાણી-માતાના ઓરડામાંથી લોટરી પૂરી થયે, અને રાજજીએ લા
વાલિયેરને પેલાં બ્રેસલેટ આપી દીધા બાદ, દ ગીથ તે ઓરડો છોડી
ભારે ચિતામાં પડેલી સ્થિતિમાં મહેલ બહાર આંટા મારવા માંડ્યો. છેવટે
તેણે ભારે આનાકાની સાથે નીચેની ચિઠ્ઠી લખી—

“મોડમ, મને એક ક્ષણ વાર વાતચીત કરી લેવા માટે મુલાકાત
આપશો. આપના પ્રત્યે જે સંમાન-બુદ્ધિ હું ધરાવું છે, તેને ઝાંખપ લાગે
તેવું કશું મારી આ માગણીમાં મહેરબાની કરીને ન જોશો ઈ૦, ઈ૦.”

આટલું લખી, પોતાની સહી કરી, તે કાગળની ગડી કરીને ઊભો;
તેટલામાં દૂરથી તેણે બધી બાનુઓને રાણીમાતાનો કમરો છોડીને ચાલી
જતી જોઈ. છેક છેલ્લી મોડમ નીકળી. તેની આગળ બેએક નોકરો મશાલ
લઈ ચાલતા હતા. પોતાના દરવાજા પાસે પહોંચતાં જ મોડમે કહ્યું—

“જુઓ જોઈ, જઈને કોઈ દ ગીથને શોધી કાઢો. મેં તેમને એક
કામ સોંપ્યું હતું તે તેમણે કર્યું કે નહિ તેનો જવાબ મારે જોઈએ છે.
જે તે કશા કામકાજમાં ન હોય, તો તો તેમને મારા કમરા તરફ આવી
જવા જ વિનંતી કરજે.”

દ ગીથે તે બધું દૂરથી છુપાઈને સાંભળ્યું હતું. એટલે મોડમ અંદર
ગયા પછી તે બેઠેકરાઈથી આમ તેમ ટહેલવા લાગ્યો. એકાદ નોકરની

નજર તેના ઉપર પડતાં તે બોલી ઊઠ્યો, “સદ્ભાગ્યે મોંઠ લ કાઠેટ આપ મળી ગયા; નામદાર મોંઠમ આપને મળવા ઈચ્છે છે. આપને અત્યારે જરા ફરસદ છે?”

દગીશિ હવે પેલી ચિઠ્ઠી હાથમાં ચોળી નાંખી; અને તરત તે પેલા નોકર સાથે મોંઠમના કમરા તરફ પહોંચી ગયો. તેને આવેલો જોતાં જ મોંઠમે મોંતાલેને બહાર જવા ફરમાવ્યું. દ ગીશ પોતાની પ્રિયતમા સાથે પ્રેમની બે વાતો જ કરવા આવ્યો હતો. પણ મોંઠમ કંઈક જુદી જ ચિંતામાં હતી.

મોંઠમે તરત જ દ ગીશને પૂછ્યું, “તો શું તમારે મને કંઈ જ વાત કરવાની નથી? આ બ્રેસલેટની બાબત વિષે?”

“હા, મોંઠમ; એ બ્રેસલેટની બાબત વિચિત્ર બની ગઈ ખરી.”

“તમે ઓમ માનો છો કે રાજ પેલીના પ્રેમમાં છે?”

“મને ઓમ લાગે છે કે, રાજજી એ દેખાવ કોઈને ચિડવવા કરી રહ્યા છે; નહિ તો એ બિચારી લા વાલિયેરને આમ લોકજીભે ચડાવવા જેવું ખામુખા તે ન કરે. ઉપરાંત રાજજી જાણે છે કે, એ છોકરીના વિવાહ મારા મિત્ર વાઈકાઉટ દ બ્રાન્લોન સાથે થઈ ગયેલા છે. અને બ્રાન્લોને રાજજીની એવી સેવાઓ બજાવેલી છે કે, તેને આવો કારી ધા કરવાનું તે ઈચ્છે નહિ.”

“બ્રાન્લોન તમારો મિત્ર છે તેની રાજને શી પરવા?” ઓમ કહી મોંઠમ તુરછકારભર્યું હસી પડી.

“હું ઓમ નથી માનતો કે, રાજજી લા વાલિયેર સાથે પ્રેમમાં હોય; ખરી રીતે પોતાની કોઈ પ્રેમપાત્રને ચીડવવા જ તેમણે એ કર્યું લાગે છે; આખા રાજદરબારની વાતોથી સુપરિચિત એવાં આપ જ મને આ બધા અંગે કંઈ વિશેષ સમજ આપી શકો, ઓમ હું માનું છું. હું એટલા માટે જ આપની મુલાકાત પણ માગવાની તૈયારીમાં હતો.”

“તમે મને મળવા માગતા હતા? તમને તો મેં બોલાવ્યા છે!”

“જુઓ આ ચિઠ્ઠી હજુ ચોખાઈ રહેલી મારી પાસે જ છે!”

મોંઝમ એ ચિઠ્ઠી વાંચ્યા પછી નવાઈ પામી, તેમ જ રાજી પણ થઈ.

“તો જુઓ, હું શા માટે આપને મળવા માગતો હતો, તે વાત તો પતી ગઈ; હવે આપે મને શા માટે બોલાવ્યો, તે કહો.”

“પેલાં બ્રેસલેટના પ્રસંગથી હું ગાંડી થઈ જવાની છું.”

“તો શું, રાજી એ બ્રેસલેટ આપને જ આપશે એમ આપ માનતાં હતાં?”

“હાસ્તો, કેમ નહિ?”

“પણ આપ તો રાજીનાં ભાભી-બહેન થાઓ; રાજી એ બ્રેસલેટ પોતાનાં રાણીજીને જ ન આપે?”

“પણ લા વાલિયેરને જ જો આપ્યાં, તો મને પણ આપી શકત! અરે, પસંદ કરવા માટે આખો દરબાર જ ન હતો?”

“માફ કરજો મોંઝમ, પણ અત્યારની આપની રીસ તથા આંખ ઉપર છવાઈ રહેલ અશ્રુબિંદુ જોતાં કોઈને પણ લાગ્યા વિના ન રહે કે, આપને ઈર્ષ્યા આવી છે.”

“લા વાલિયેરની ઈર્ષ્યા મને આવે? શી વાત બોલો છો, કાઉંટ?”

“હા, હા, મોંઝમ, લા વાલિયેરની આપને ઈર્ષ્યા આવી છે.” દ ગીથે બેધડક જવાબ આપ્યો.

“તો શું, મોંશ્યોર તમારો હેતુ મને અપમાનિત કરવાનો જ છે?”

“એ તો અસંભવિત વસ્તુ છે.”

“જાઓ, આ કમરો છોડીને એકદમ ચાલતા થાઓ.”

“હું પણ આ રીતે ખામુખા અપમાનિત થવાનું છે એવું જાણતો હોત, તો અહીં આવવા મન ન કરત,” એમ કહી દ ગીથ એક ડગલું લથડિયું ખાઈ પાછો પડ્યો, અને ધીમેથી નમન કરી ઉતાવળે ચાલી જવા લાગ્યો.

મોંઝમ તરત જ વાઘણની પેઠે તેના ઉપર લપકી અને તેને ગળા આગળના કોલરથી પકડીને તેને પાછો ફેરવી બોલી, “મારા પ્રત્યે સંમાન

ધરાવવાનો દેખાવ કરવા કરતાં મારું અપમાન કરવું હોય તો કરી નાંખો; તમારે જે કહેવું છે તે બોલી નાંખો.”

દ ગીશે તરત જ પોતાની તરવાર મ્યાનમાંથી ખેંચી અને મેંડમ આગળ ધરીને એટલું જ કહ્યું, “આ તરવાર મારા હૃદયમાં ખોસી દો અને થોડું થોડું કરીને રિબાવીને મને મારવા જેવું કરવાને બદલે એકવારકો મારો ફેંસલો લાવી દો.”

મેંડમ દ ગીશની પ્રેમ-ભરી પણ હતાશ નજર સામે જોઈને તરત સમજી ગઈ કે, હવે જો એક વધુ શબ્દ પોતે બોલશે, તો પેલો પોતાની તરવાર પોતાની છાતીમાં ત્યાં ને ત્યાં ખોસી દીધા વિના નહિ રહે.

મેંડમે તરત તરવાર તેના હાથમાંથી છીનવી લીધી અને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં અધીરાઈથી દબાવીને કહ્યું, “મારા પ્રત્યે છેક જ કૂર ન થશો, કાર્ડેટ; હું પોતે કેટલી સિઝાઈ રહી છું, તે જાણવા છતાં તમને મારી દયા જ આવતી નથી.”

એટલું બોલતામાં તો મેંડમનું ગળું ભરાઈ આવ્યું, અને તેની આંખોમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં.

તરત જ દ ગીશ તેની સામે ઘૂંટણિયે પડીને બોલ્યો, “તો પછી તમે તમારાં દુઃખ મારાથી ગુપ્ત શા માટે રાખો છો? તમે બીજા કોઈને ચાહો છો?—ઓ મને કહી દો. એ જાણીને હું પોતે જીવતો રહેવાનું પસંદ નહીં કરું; પરંતુ તે પહેલાં તમને બનતું આશ્વાસન આપતો જઈશ તથા તમને જોઈતી મદદ કરતો જઈશ.”

“તમે મને એટલી હદે ચાહો છો શું?”

“હા, મેંડમ, હું એટલી હદે ચાહું છું, એ સાચી વાત છે.”

તરત જ મેંડમે પોતાના બંને હાથ તેના હાથમાં મૂકી દીધા. પછી તે ધીમેથી બોલી, “ખરેખર, મેં મારું હૃદય બીજા કોઈને સમર્પી દીધું છે.”

“તો શું, તમે રાજાજીને ચાહો છો?”

મેંડમે ધીમેથી માથું હલાવીને હા કહી. પરંતુ તેણે ઉમેર્યું, “મારા જેવીના હૃદયમાં બીજા લાગણીઓ પણ સાથે સાથે એટલી જ ઉદ્દામપણે

પ્રવર્નતી હોય છે. પ્રેમ એ જીવનનું કાવ્ય છે; પરંતુ હૃદયનું ખરું જીવન તો અભિમાન છે. કાઉંટ, હું રાજસિંહાસન ઉપર જન્મેલી છું; મારાં માનપ્રતિષ્ઠાનું મને ઘણું મહત્ત્વ તથા અભિમાન છે.”

“તો પણ, મને એક વાર ફરીથી કહેવા દો કે, તમે મારા મિત્રની ભવિષ્યમાં એક દિવસ પત્ની બનનાર પેલી છોકરી પ્રત્યે અન્યાય આચરી રહ્યાં છો.”

“કાઉંટ, એવું માનવા જેટલા તમે ખરેખર બુધ્ધુ છો?”

“તો પછી, મારે મારા મિત્રને કાલે જ ખબર આપી દેવી જોઈએ કે, લા વાલિયેર તારા પ્રત્યેની પ્રતિજ્ઞાઓ ભૂલીને બેવફા નીવડી રહી છે. નહિ, નહિ—પરંતુ, કોઈ સ્ત્રીની ગુપ્ત વાત પ્રગટ કરી દેવા જેટલા કાયર મારે ન બનવું જોઈએ. ઉપરાંત મારા મિત્રના મનની શાંતિને મારે નાબૂદ પણ શા માટે કરવી?”

“તો પછી તમે તમારા કમનસીબ મિત્રને લા વાલિયેરના પ્રેમના મિથ્યા સ્વપ્નમાં જ રાગવા દેશો?”

“જ્યાં સુધી લા વાલિયેરનો દોષ સાબિત ન થાય, ત્યાં સુધી મારે તેમ જ કરવું જોઈએ.”

“પણ બ્રેસલેટોના પ્રસંગ ઉપરથી જ તે સાબિત નથી થઈ જતું?”

“પણ, મેંડમ તમને જ એ બ્રેસલેટ આપી દેવામાં આવશે, એવી અપેક્ષા હતી જ ને?”

આ દલીલ સામે મેંડમથી વિશેષ ન બોલાયું. મેંડમ સમજી ગઈ કે દ ગીથ એટલો ખાનદાન માણસ છે કે, તે ‘રાજા લા વાલિયેરને ચાહે છે’ એમ કહી મેંડમનો પ્રેમ પોતાના તરફ વાળવા પ્રયત્ન કરવાનો પ્રયત્ન કદી નહીં કરે. જો કે, તે સમજી ગઈ કે, લા વાલિયેર ઉપર તેને વહેમ તો ગયો જ છે; પરંતુ પોતાનો વહેમ દૂર થાય એવું કંઈ મળી આવે તે દરમિયાન, ખાનદાન ચારિત્ર્યવાળો આ માણસ તેની પીઠ પાછળ બદ-ગોઈ કરવાનો આડો માર્ગ તો નહિ જ લે.”

પોતાના પ્રેમીમાં જોવા મળેલ આ અતિ ઉત્તમ ચારિત્ર્યાંશથી મેંડમ તરત પ્રભાવિત થઈ ગઈ. તેના અંતરમાં દ ગીશની એક સાચા વીર પુરુષ તરીકેની ભવ્ય છાપ ઊઠી. તેણે તરત જ કહ્યું, “કાઉંટ, આ બધી શંકા-કુશંકા, બેવફાઈ, ચિંતા-ફિકર વગેરે વાતો પડતી મૂકો. હું પણ મારા અંતરમાંથી એ બધા ખ્યાલો કાઢી નાંખું છું. લા વાલિયેર રાજાને ચાહતી હોય કે ન ચાહતી હોય, અને રાજા પોતે પણ લા વાલિયેરને ચાહતા હોય કે ન ચાહતા હોય, — અત્યારની ઘડી, અને આજના દિવસથી હું મારે જીવનમાં જે બે ભાગ ભજવવાના છે, તેમને અલગ જ રાખીશ.”

“ક્યા બે ભાગ, મેંડમ?”

“એક તો હું રાજાની ભાભી-બહેન છું; અને રાજાની પત્નીની દેરાણી છું. ઉપરાંત, હું રાજાના ભાઈની પત્ની પણ છું. એટલે મારી સાથે સૌ કોઈએ આદરભાવથી વર્તવું ઘટે. ખરું ને?”

દ ગીશ તરત જ દેવની સમક્ષ ભક્તિભાવપૂર્વક ઘૂંટણિયે પડે તેમ તેની આગળ ઘૂંટણિયે પડ્યો.

“પણ, પણ, મારે જે બીજા સાચો અને ખરો ભાગ ભજવવાનો છે, તે હું કહેવાનું ભૂલી જાઉં છું.”

“કયો? કયો?”

“હું એક સ્ત્રી છું; અને સ્ત્રી તરીકે હું બીજાને ચાહું છું.” આટલું કહી તેણે હાથ પહોળા કર્યા. દ ગીશ એ હાથોમાં સમાઈ ગયો.

તે જ ઘડીએ મોંતાલેએ અચાનક અંદર પેસી ખબર આપ્યા કે, “મોં ૬ ગીશને કોઈ મળવા માગે છે.”

દ ગીશ મોંતાલેના આ અચાનક પ્રવેશથી ગુસ્સે થઈ, છોભીલો પડી, મેંડમે વિદાય આપવા ઊંચા કરેલા હાથ સામે જોયા વિના, બહાર નીકળી ગયો.

જસૂસોના કોલકરાર

૧

મોંતાલે હવે નવરી પડી એટલે તરત જ તેણે માલિકોર્નનો સંપર્ક સાધ્યો.

“કેમ, શા છેલ્લા સમાચાર?” મોંતાલેએ પૂછ્યું.

“મોં ૯ ગીથ મેડમના પ્રેમમાં છે.”

“પણ તે કરતાં પણ વધુ તાજ સમાચાર મારી પાસે છે; મેડમ મોં ૯ ગીથના પ્રેમમાં છે!”

“હવે બીજી દિશાના સમાચાર?” માલિકોર્ને પૂછ્યું.

“લૌટરી પછી રાજજી ૯ લા વાલિયેરને મળવા માગતા હતા, પણ બારણું બંધ હતું એટલે રાજજી, ખાતરિયું ભૂલીને આવેલા ચોરની પેઠે ઘેટા જેવા બની પાછા ચાલ્યા ગયા.”

“અને ત્રીજી દિશાના?”

“હમણાં ૯ ગીથ માટે જે સંદેશવાહક આવ્યો છે, તે મોં ૯ બ્રાન્લોન પાસેની ચિઠ્ઠી લઈને આવ્યો છે.”

“હવે આપણે સાબદા રહેવું જોઈએ; નહિ તો કંઈ ને કંઈ કમનસીબ ઘટના બનવાની તૈયારીમાં છે.” માલિકોર્ને કહ્યું.

“તો આપણે કામકાજ વહેંચી લેવું જોઈએ, જેથી ગરબડગોટો ન વળે.”

“ત્રણ પ્રેમ-કાવતરાં એકસાથે ચાલવાનાં; એટલે રોજની ત્રણ પ્રેમ-ચિઠ્ઠીઓ તો આવ-જા કરવાની જ. આપણે એ બધી ચિઠ્ઠીઓથી માહિતગાર રહેવું જોઈએ. જે ત્રણ પ્રેમિકાઓ છે, તે કંઈ એ ચિઠ્ઠીઓ પોતે તો સાચવી જાણે એવી નથી; એ બધું હું સંભાળી લઈશ.” મોંતાલેએ કહ્યું.

“સાયવજ્ઞે, તમારે લા વાલિયેરના જ ઓરડામાં ભેગા રહેવાનું, અને રાણીજી, રાણી-માતા કે મેંડમ પોતે ગમે ત્યારે તહેનાત-બાનુની ઓરડીની તલાસી લઈ શકે. એ બધાં ખૂબ અદેખાઈ અને દાઝ દાખવવાની; એટલે તમારા ઓરડામાં તમારી પાસે કશું ન રાખતાં.”

“પણ તમે એક જાણને ભૂલી ગયા: મોંશ્યોર પોતે! મેંડમના પતિ-દેવ! તે કંઈ ઓછી દાઝ નહિ દાખવે.”

“હું તો અત્યાર સુધી સ્ત્રીઓની વાત જ કરતો હતો; તો હવે પુરુષોને ગણવા માંડીએ. મોંશ્યોરને આપણે નં. ૧ આપીએ; ગીશ નં. ૨ કહેવાય; વાઈકાર્ટ ૬ બ્રાજલોન નં. ૩, અને રાજજી નં. ૪. અબલત્ત, રાજજી એ બધાના કરતાં એકલા જ વધુ દાઝ દાખવવાના; અને સમર્થ પણ સૌથી વધુ જ ગણાય. પરંતુ મોંતાલેજી, તમે આવી જબરી જાળમાં શું કરવા હાથે કરીને પેસવા જાઓ છો? એ બધામાં ગૂંચવાવા અટવાવા જવું એ માથાસટોસટનું કામ છે. મને લાગે છે કે, વખતસર એમાંથી નીકળી જવું જ વધુ સહીસલામત નથી?”

“મને તો લાગે છે કે, આવી જાળમાં તો જે બધા તાંતાણા પોતાના હાથમાં લેવાની હિંમત દાખવે, તેનું કામ બની જાય. બોલો, તમારી મારી પાછળ આવવાની હિંમત છે?”

“છે જ; પણ હું તમારી પાછળ છું એ તમારે અવારનવાર યાદ રાખવાની મહેરબાની કરતા રહેવું, મોંતાલેજી!”

“જરૂર; તો સંરક્ષણાત્મક અને આક્રમણાત્મક કરાર આપણે બે વચ્ચે આજથી કરવાના થાય છે; અર્થાત્ બીજાના આક્રમણ વખતે તમે મારી મદદમાં રહેશો, અને જ્યારે બીજા ઉપર આક્રમણ કરવાનું થાય ત્યારે પણ તમે સાથે-પડખે, એટલું જ નહિ પણ, તમારી પુરુષજાતને છાજે તેમ મારાથી આગળ, મારી પાછળ નહિ, — રહેશો, ખરું ને?”

“કબૂલ! પણ બધા કાગળપત્રનો કબજો અવશ્ય લેતા રહેવો; જેમ બ્રાજલોને લા વાલિયેરને બ્લુવા લખેલા બધા પત્રો હું તમારા કમરામાંથી

અહીં લેતો આવ્યો છું. વખત આવ્યે તે પત્રો સરના પત્તા જેવું કામ આપશે.”

“શાબાશ; હવે પછી મારા હાથમાં જે કંઈ આવશે, તે પણ તમને સોંપતી રહીશ.”

“પણ વચ્ચે કોઈ ‘વચ’ નહિ રાખવી; બધું હાથોહાથ અને મોઢામોઢ આપણે બેએ જ પતવવું.”

“ખરી વાત; પણ પેલી મોંઠે દ ગીશના કમરાની બારી ઊઘડી; આપણે અહીંથી ઝટપટ વિદાય થઈ જઈએ.”

૨

દ ગીશે તેને હમણાં મળેલો કાગળ વાંચવા જ બારી ઉઘાડી હતી. કેવેથી લખેલા એ કાગળમાં બ્રાજલોને લખ્યું હતું કે,

“દ વાદે કેવેમાં મને મળ્યો હતો. ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામની સાથેની તકરારમાં તે ગંભીર રીતે ઘાયલ થયો હતો. દ વાદે બહાદુર છે, પણ પ્રકૃતિએ કરીને તે બહુ હીન-હલકટ સ્વભાવનો છે. તેણે તમારે વિષે, તથા મેંડમ વિષે ઘણી ઘણી વાતો કરી. તમને કોના ઉપર પ્રેમ છે, તે વાત પણ કરી; પણ સાથે સાથે મને કોના ઉપર પ્રેમ છે, તે વિષે પણ વાત કરી.

“મારા ઉપર તો તેણે ખૂબ દયા બતાવીને કેટલાક એવા ગૂઢ ઉલ્લેખો કર્યા કે, જેથી મારા મનમાં ચિંતા જેવું પેદા થાય. તેને રાજદરબારના છેવટના સમાચારો મળ્યા છે, એમ તેણે જણાવ્યું. કદાચ મોંઠે દ લોરેઈન મારફ્ટ મળ્યા હશે. તેણે એમ કહ્યું કે, રાજજીએ પોતાનો પ્રેમ બીજી કોઈ ઉપર ઢોળવા માંડયો છે. એ બીજું કોણ છે, તે કદાચ તમે જાણી શકશો. તેણે મેંડમની એકાદ તહેનાત-બાનુનો નામ વિના ઉલ્લેખ કર્યો. મારી તો એ ગૂઢ ઉલ્લેખથી ઊંધ જ ઊડી ગઈ.

“મારા સ્વભાવમાં રહેલી અમુક ઊણપોને કારણે હું તેને ઝટ ખુલાસો પૂછી ન શક્યો. દ વાદે પણ પૌરીસ જવા તરત ઊપડવાનો

હતો, એટલે મેં વધુ પૂછપરછ કરવા તેને રોકવો ઠીક ન માન્યું. તેણે નીકળતી વખતે પાછા મને આશ્વાસનના અને દયાના કંઈક શબ્દો કહ્યા. મારી ચિંતા વધી ગઈ છે. પણ એ ચાલ્યો ગયો ત્યાર પછી મને એકદમ બંધું સમજવા લાગ્યું. એના એ બધા ઈશારા મારે માટે જ હતા તથા હું જેને પ્રેમ કરું છું તેને લાગુ પડતા હતા, એમ મને સમજ્યું. મારે રાજજીના હુકમથી તરત ઈંગ્લેંડ જવાનું હોવાથી મેં તેની પાછળ જઈ તેને વધુ ખુલાસો પૂછવાનું યોગ્ય ન માન્યું. પણ હવે તમને આ ચિઠ્ઠી લખીને જણાવું છું કે, એ ત્યાં આવે ત્યારે તેને મળીને વધુ ખુલાસો પૂછશો.

“મોંઠો દ વાદે વળી એમ પણ કહેવા પ્રયત્ન કર્યો કે, ડચૂક ઓફ બ્રિંગ્લોમ પેરીસ છોડ્યું છે, પણ મોંઠમ સાથેનો તેનો ગુપ્ત સંબંધ જેમનો તેમ કાયમ છે, એટલા માત્રે જ મારે તેની સાથે તરવાર ખેંચવી જોઈતી હતી. પણ રાજના સંદેશવાહક તરીકે મારાથી એવાં દ્વંદ્વયુદ્ધમાં ઝટ પડી શકાય નહિ.

“મારો વિશ્વાસુ નોકર ઓલિવેં તમને આ ચિઠ્ઠી આપશે. મોઢામોઢ વધુ તે જે કહે તે ઉપર બરાબર વિશ્વાસ મૂકજો. પ્રિય ભાઈ, તમે કુમારી દ લા વાલિયેરને મારા સાદર સ્નેહવંદન નિવેદિત કરજો.

— દ બ્રાજલોન ”

“તા. ક. — જો કંઈ ગંભીર વાત બને — અને આપણે કોઈ પણ ઘટના માટે તૈયાર રહેવું જ રહ્યું — તો ‘પાછો ચાલ્યો આવ’ એટલા જ શબ્દ લખી મને તરત ઈંગ્લેંડ સંદેશો પહોંચાડજો, તો તમારો કાગળ મળ્યા બાદ હું છત્રીસ કલાકમાં જ ઈંગ્લેંડથી ફ્રાંસ પાછો આવી પહોંચીશ. આ કાગળ વાંચીને બાળી નાંખજો.”

દ ગીશે એ કાગળ ત્રણ વાર વાંચ્યા પછી પણ બાળી નાંખવાને બદલે ખીસામાં જ મૂકી દીધો.

દ ગીશે તરત જ માલિકોર્નને પોતાના કમરામાં બોલાવ્યો, અને પા-એક કલાક તેને પૂછપરછ કરી; પણ પેલો ચાલાક માણસ તરત સમજી ગયો

કે, સઝોલને લા વાલિયેર બાબત કંઈક શંકા જવા પામી છે, અને દ ગીશ લા વાલિયેરની તપાસ રાખવા માગે છે. દ ગીશ તેની પાસેથી, પોતે નજરે જાયેલી વાત સિવાય, રાજ અને લા વાલિયેર વચ્ચેના સંબંધ વિષે વિશેષ કંઈ જાણી ન શક્યો.

૪૧

૬ વાર્દ

મોંશયોરે દ વાર્દને પોતાની પાસે ઓ અર્થમાં આવકાર્યો, જે અર્થમાં છીછરા માણસો કંઈ પણ નવીનતાને નવીનતા ખાતર જ આવકારે છે. ઉપરાંત, પોતે આ મિત્રને વધુ આવકારે, તો લોરેઈન જેવા જૂના મિત્રોનું થોડું ધમાંડ ઓછું થાય, એવો પણ તેમનો હેતુ ખરો!

ઓ આવકાર-ક્રિયા વખતે દ ગીશ પણ સૌ સાથે હાજર હતો; પણ તે જાણી જોઈને બાજુએ રહ્યો હતો. જે કે, દ વાર્દ બીજાઓ સાથે વાતચીત કરતી વખતેય દ ગીશને જરા પણ નજર બહાર નીકળી જવા દીધો ન હતો.

તે જ વખતે મેંડમ ઓ કમરામાં દાખલ થઈ. તેની બે કે ત્રણ તહેનાત-બાનુઓ તેની સાથે હતી. તેણે દ વાર્દને ઠંડો આવકાર આપ્યો. બદલામાં દ વાર્દ મેંડમને વંદન કરી, તરત પોતાનો મોરચો તેની સામે માંડી દીધો; તેણે જાહેર કર્યું કે, પોતે ડયૂક ઓફ બર્કિંગહામના તાજ સમાચાર આપી શકે તેમ છે.

પણ મેંડમ બહુ બહાદુર બાઈ હતી. તેણે તરત જ સ્વસ્થ થઈ જઈ, દ વાર્દને પૂછ્યું: “મોંશયોર દ વાર્દ, સાંભળ્યું છે કે, તમે ઘણા ધાયલ થયા હતા, અને ઘણા રિબાયા હતા?”

હવે દાંત કચકચાવવાનો દ વાર્દનો વારો આવ્યો. તેણે કહ્યું, “ના રે ના; સહેજ લીટી-લસરકા જેવું જ થયું હતું.”

પ્રે.-૧૯

“તો પણ આ ગરમ મોસમમાં—”

“ના, ના, મોડમ, દરિયાકિનારે ઠંડા પવન જ ફૂંકાયા કરે છે. પરંતુ મને એક વાતનું આશ્વાસન હતું—”

“કે—?”

“કે, મારા પ્રતિસ્પર્ધીને વધારે ઊંડા ઘા થયા છે.”

“ઓ હો, એટલે કે તે વધુ ઘાયલ થયા છે, એ જ ને?” મોડમે એ માહિતી પ્રત્યે છેક જ ઉપેક્ષાવૃત્તિ દાખવીને કહ્યું.

હવે દ વાર્દનો સાપની પેઠે છંછેડાવાનો વારો આવ્યો અને તેણે સાપની પેઠે જ એરી ડંખ માર્યો—“મોડમ, તમારી ભૂલ થાય છે; અથવા જાણી જોઈને તમે મારા કહેવાનો જુદો અર્થ કરો છો; મેં એમ નહોતું કહ્યું કે, શરીરે તે મારા કરતાં વધુ રિબાય છે; વધુ ઘાયલ તો તેનું હૃદય થયું છે.”

દ ગીશ સમજી ગયો કે પવન કઈ તરફ વાઈ રહ્યો છે; તેણે મોડમને આ નકામી તકરારમાંથી વિરમવા વિનંતી કરતો હોય તેવી નિશાની કરી; પણ મોડમ તો તે નિશાની પોતાની નજરે ન પડવાનો દેખાવ ચાલુ રાખી, હસતી હસતી બોલી—

“એમ? તમારી તરવાર ડચૂક ઓફ બર્કિંગ્લામના હૃદય સોંસરવી નીકળી ગઈ હતી? પણ તો તો હૃદયની આરપાર ઘા પામેલો કોઈ જીવતો રહે, એમ હજુ સુધી તો જાણ્યું નથી.”

પ્રિન્સ—મોશ્યોર હવે વચ્ચે બોલી ઊઠયા, “પ્રિય, તમે મોંઠ દ વાર્દના કહેવાનો અર્થ સમજ્યાં નથી; તે એમ કહેવા માંગે છે કે, ડચૂક ઓફ બર્કિંગ્લામના હૃદયમાં તરવારનો નહિ, પણ બીજા કશાનો ઘા થયો છે.”

“ઓહો, તો તો મોંઠ દ વાર્દ મજાકમાં બધું કહે છે, ખરું, ને? પણ મને લાગે છે કે, ડચૂક પોતે અહીં હાજર હોત, તો તેમની આવી મશ્કરી ન કરી શકાત; પણ કમનસીબે તે અહીં હાજર નથી, મોંઠ દ

વાદ; અથવા કહો કે, સારે નસીબે તે અહીં હાજર નથી!” મેંડમે સણસણતો જવાબ આપ્યો.

દ વાદની આંખો જાણે સળગી ઊઠી. તે અંતે મૂઠીઓ વાળીને બોલ્યો, “તે અહીં હોય તેના જેવું રૂડું બીજું કશું નહિ!”

દ ગીશ જરા પણ હાલ્યો નહિ. મેંડમને આશા હતી કે તે પોતાની મદદે આવશે. મોંશયોર જરા સંકોચમાં પડી ગયા. શવાલિયેર દ લોરેઈન હવે વચ્ચે ટપકી પડ્યો—

“મેંડમ, દ વાદ બરાબર જાણે છે કે, બકિંગહામનું હૃદય ઘવાયું એ કંઈ નવાઈની વાત નથી; અને તેવું બધું તેમને પહેલાં અનેક વાર બની ચૂકેલું છે.”

મેંડમ સમજી ગઈ કે, હવે એકને બદલે બે શત્રુઓ સાથે તેને કામ પડવાનું છે. એટલે તેણે વાતચીતનો વિષય બદલી નાંખ્યો. અને રાજદરબારનો નિયમ છે કે, રાજવંશીઓ વાતચીત બદલે, પછી કોઈ દરબારી વાતને પાછી મૂળ મુદ્દા તરફ વાળી શકે નહિ.

થોડી વારે મેંડમ પોતાના કમરા તરફ પાછી ગઈ. મોંશયોરને કંઈક પૂછવાનું હોવાથી તે સાથે સાથે ગયો. શવાલિયેર લોરેઈન સમજી ગયો કે, એ પતિપત્ની વચ્ચે મેળ થઈ જાય કે રહે એ સારું નથી; એટલે તે મોંશયોર પાછા આવે ત્યારે તેમને સંકોરવા માટે તેમના કમરામાં જઈને બેઠો.

દ ગીશ હવે દ વાદને તેના ખબર પૂછનારાઓ પાસેથી છોડાવી બહાર લઈ ચાલ્યો.

“હૈં, પ્રિય દ વાદ, તમે તો આવતાંવેંત દરબારમાં સારી અસર પાડી દીધી ને કંઈ!”

“હા, હા, બહુ જ સારી અસર પડી છે, તમે જોયું ને?”

“પણ તમે તે બાજુથી અમારે માટે શા વિશેષ સમાચાર લાવ્યા છો, તે તો કહો.”

“હું તો કંઈ સમાચાર નથી લાવ્યો; ઊલટો હું તો અહીં સમાચાર મેળવવા આવ્યો છું.”

“પણ તમે બુલોં તરફ આપણા કોઈ દોસ્ત-મિત્રને મળ્યા હશો ને?”

“હા, હા; બ્રાજવોંનને! તે રાજા ચાર્લ્સ-૨ પાસે રાજજનો કંઈ સંદેશ લઈને જતો હતો.”

“તમારે તેની સાથે કંઈ વાતચીત થઈ હશે!”

“ના, ના; મારે ને તેને શી વાતચીત થઈ તે તો મને યાદ નથી; પણ એટલું યાદ છે કે, અમુક વાત મેં તેને જાણી જોઈને કહી ન હતી.”

“કંઈ વાત—?”

“લા વાલિયેરવાળી વાત.”

“લા વાલિયેરવાળી વાત? તો બ્રાજવોંન પોતે અહીં હતો ત્યારે જે વાત નહોતો જાણી શક્યો, એવી તે કંઈ વિચિત્ર વાત તમે ત્યાં રહ્યા રહ્યા જાણી, એ તો કહો વારુ!”

“તમે ખરેખર ગંભીરતાથી મને એ વાત પૂછો છો?”

“પૂરી ગંભીરતાથી.”

“વાહ, તમે અહીં દરબારના સભ્ય છો, મેડમના ઘર-કુટુંબની નજીક જ રહો છો, મૉશ્યોરના મિત્ર છો, અરે, મનોહર પ્રિન્સેસના માનીતા છો, અને મને પૂછો છો?”

ગીશ ક્રોધથી લાલ લાલ થઈ ગયો. “કંઈ પ્રિન્સેસની વાત તમે કરો છો?”

“હું મેડમની જ વાત કરું છું, વળી; તમે બીજી કોઈ પ્રિન્સેસને પણ ઓળખો છો કે શું?”

ખલાસ; આ ઘડીએ દ ગીશ તરવાર ખેંચી જ ચૂક્યો હોત; દ વાદ પણ મેડમના નામ ઉપર જ તકરાર થાય એમ ઈચ્છતો હતો, જેથી મેડમની ફજેતી કરી શકાય. પરંતુ દ ગીશને લા વાલિયેર—પોતાના મિત્રની વિવાહિતાના નામ ઉપર જ તેની સાથે તકરાર માંડવી હતી. એટલે તરત તે શાંત પડી જઈને બોલ્યો, “પણ આપણી અત્યારની

વાતચીતમાં મોંઝમની વાત ક્યાં આવે છે? તમે હમણાં બ્રાજલોનને અમુક વાત ન કહી એવું કહેતા હતા, તે વાત ઉપર જ આવો ને!”

“પણ એ તો તમે પણ જાણતા હશો.”

“હું કશું જ જાણતો નથી.”

“નોન્સન્સ!”

“પણ તમે કઈ વાત મનમાં રાખીને બોલો છો, તે કહો, પછી હું કહી શકું કે, હું તે જાણું છું કે નહિ. રાઓલ અન્યારે અહીં નથી, એટલે તેને વિષે કે તેની અંગત બાબત વિષે કઈ વાતો ફેલાવાય છે, તે જાણવાની મારે જરૂર છે.”

“પણ તે પાછો આવશે ને? જો કે, તે જલદી પાછો નહિ આવી શકે, એની મને ખાતરી છે; કારણ કે, તેને ત્યાં રહેવા માટે જ મોકલવામાં આવ્યો છે.”

ગીથ હવે ૬ વાર્દનો હાથ જોરથી પકડીને બોલ્યો, “આ બધું બ્રાજલોનની બાબતમાં ઘણું શંકાભર્યું તમે બોલતા જાઓ છો; અને તેણે બુલોંથી જે લખ્યું હતું તેની સાબિતી મને મળતી જાય છે.”

“તેણે તમને શું લખ્યું હતું?”

“તેણે એમ લખ્યું હતું કે, તમે લા વાલિયેર બાબત આડકતરી રીતે ગતીય આક્ષેપો કર્યા હતા અને રાઓલના તે જુવાન છોકરી ઉપરના વિશ્વાસની ઠેકડી ઉડાવી હતી.”

“હા, હા, મેં બરાબર એ પ્રમાણે કહ્યું હતું, અને બહાદુર માણસની પાસેથી જે જવાબની અપેક્ષા રખાય, તે અપેક્ષા પણ હું રાખી રહ્યો હતો. જેમ, મારે તમારી સાથે તકરાર માંડવી હોય, તો તમને પણ હું એવું સંભળાવું જ કે, મોંઝમે ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામને ખૂબ ખૂબ પ્રેમ બતાવ્યા પછી, તમને અપનાવવા એ ફૂટડા ડચૂકને હાંકી કાઢ્યો છે.”

૬ ગીથ સમજી ગયો કે, ૬ વાર્દ મોંઝમની બાબત ઉપર જ પોતાની સાથે તકરાર માગે છે. પણ તેણે હવે ગુલાંટ મારીને હસતાં હસતાં કહ્યું, “વાહ ભાઈ, એવું જો ખરેખર બન્યું હોય તો તો ધન્ય ભાગ્ય!”

“હા, હા; હું વધુ એમ પણ ઉમેરી શકું તેમ છું કે, તમે અને મેંડમ અમુક ગુપ્ત જગાઓ ભેગાં થયાં હતાં અને હાથ ઉપર ચુંબન થયાં હતાં—”

દ ગીશે તેને વચ્ચેથી બોલતો અટકાવીને કહ્યું કે, “મારી પોતાની વાત અંગે આજે તમે ગમે તે બોલશો તેની હું પરવા કરવાનો નથી; પરંતુ મારા ગેરહાજર મિત્ર અંગે જરા પણ બોલશો, તો સમજી રાખજો કે, હું આગનો કટકો છું. કારણ કે, વિદાય થતી વેળા તેનાં હિતોની જાળવણી તે મને સોંપતો ગયો છે.”

“હું તમારી વાત સમજું છું, મૉશ્યોર દ ગીશ; તમે ગમે તેટલું કહો, તો પણ બ્રાન્હોન અને આ ફૂટ્ટી લા વાલિયેર અંગે પણ આપણી વચ્ચે કશી તકરાર થાય તેમ નથી. તે ક્યાં મેંડમ જેવી ચપળા છે, જેણે પ્રથમ ડચૂકની અને પછી તમારી માઠી વલે બેસાડી દીધી!”

“પણ એ બધી તો મારી બાધાઈ કહેવાય ને? મેંડમની માત્ર મશ્કરી અથવા સામાન્ય વર્તવિને હું ગંભીર ગણીને સામો પ્રેમ કરવા જાઉં, તો લાત ખાઉં, એમાં નવાઈ શી? પણ રાઓલની વાત તો જુદી છે; તે લા વાલિયેર ઉપર પ્રેમ કરે છે, અને તેના ઉપર લા વાલિયેર સામો પ્રેમ કરે છે. એટલે તેની બાબતમાં તમે તથા આ બધા દરબારીઓ જે વાતો ફેલાવો છો, તે ગલીય આક્ષેપો માત્ર છે.” દ ગીશે તે વખતે પાસે થઈને જતા કેટલાક દરબારીઓને જોઈને કહ્યું.

“ગલીય?”

“હા, હા; તમારો ઈરાદો બ્રાન્હોનને નાહક દુભાવવાનો અને દુઃખી કરવાનો જ છે; તે સિવાય તમારે એ બધામાં પડવાનું બીજું કશું વિશેષ કારણ મને નથી દેખાતું.”

“વાહ ભાઈ, સ્ત્રીઓની સોબતમાં રહેનારને અમુક આવડતો ઝટ આવી જાય છે; હું તો ગામડાં તરફ ભટકતો રહ્યો, એટલે તમારી પેઠે વાતો નથી કરી જાણતો કાઉંટ; મારાં તમને અભિનંદન!”

“હું સ્વીકારું છું.”

“અરે હું તમારી ગુરુ મેડમને પણ એ અભિનંદન બક્ષિસ આપીશ.”

“જુઓ, મોંઠ દ વાદ, મેં તમને તમારા મોંઠ ઉપર લા વાલિયેરની બાબતમાં જુઠા અને ગલીચ આક્ષેપ કરનારા કહ્યા છે; હવે તમારે તે વાતનો શો જવાબ આપવાનો છે?”

“પણ હું ઘાયલ થયેલો છું; એ દશામાં તમારે તમારી બહાદુરી બતાવવી છે, એમ?”

“આપણે પિસ્તોલથી લડીશું; ત્યાં એક અઠવાડિયું વિશેષ આરામ તમે લઈ લો, ત્યાર પછી લડીશું.”

“તો તો ઠીક, એક અઠવાડિયા પછી.”

“ના, ના; તમારા જેવો કાયર માણસ — જેને સ્ત્રીઓની ગલીચ નિંદા કરવાની હલકટતા વરેલી છે — તેવો માણસ એક અઠવાડિયામાં તો રફુચકર થઈ જાય; મારે અબઘડી તમારો ફેસલો કરવો છે.”

“દીકરા, પાગલ થયે છે શું?”

“તમે કાયર માણસ છો; અને સીધા જો મારી સાથે લડવા તૈયાર નહીં થાઓ, તો હું રાજજી આગળ પહોંચીને તેમને જણાવીશ કે, તમે લા વાલિયેરનું અપમાન કર્યું છે અને છતાં મારી સાથે લડવા તૈયાર નથી.”

“પણ મારાથી પગ ઉપર સ્થિર ઊભા રહી શકાય તેટલી તાકાત તો મને મળવી જોઈએ ને?”

“ઘોડા ઉપર બેસીને લડજો.”

“એમ? મૂરખ, તું જાણે છે કે, હું દોડતે ઘોડે ઊડતી ચકલી તાકીને પાડી શકું છું? તું મારે હાથે નાહક માર્યો જઈશ.”

“તો તો તમે દુશ્મન થઈને પણ ભારે મિત્રકૃત્ય કર્યું કહેવાશે; મારે મરી જવું જ છે.”

“તો પછી હું તેમ કરીને તને આભારી કરવા તૈયાર છું. પણ રાજજીને કાને આ તકરારનો કશો ઉલ્લેખ થવો ન જોઈએ; એનું કારણ તો તું જાણે છે!”

“સોગંદપૂર્વક કહું છું કે, રાજજીને આપણી બે વચ્ચેની લડાઈની જરા પણ ખબર મારી મારફત નહિ પહોંચે.”

દ્વંદ્વયુદ્ધ

૧

ઘોડાઓ પસંદ કરી પોતાને હાથે જ જીન કસી, પિસ્તોલોની જોડી લઈ, દ વાર્દ અને દ ગીશ બંને જાણુ હવે નીકળી પડયા.

રસ્તે જતાં તેઓએ દ્વંદ્વયુદ્ધની વ્યૂહરચના વિચારી લીધી. ઘોડા ઉપર જ બેસી બંનેએ પિસ્તોલ ફોડવી એમ નક્કી કર્યું, કારણ કે દ વાર્દથી ચાલી શકાય તેમ ન હતું. ઉપરાંત અંધારું હોવાથી ત્રણ બાર દરેકે કરવા એટલું પણ નક્કી થયું.

પાસેની ઝાડીમાં વચ્ચે એક જાણીતું મેદાન હતું; બંને જાણુ તે તરફ જ વળ્યા.

ઘોડો પહેલો માર્યો જાય, તો તે સવાર જમીન ઉપર ઊતરીને લડે; પણ સામા હરીફને તેથી ઘોડા ઉપરથી ઊતરવાનું ફરજિયાત ન ગણાય, એવું દ વાર્દની મુશ્કેલીને કારણે કબૂલ રાખવામાં આવ્યું.

મેદાનમાં આવી, તેઓએ ત્રણ ત્રણ ગોળીઓ ભરી લીધી, તથા બાકીનો દારૂ અને ગોળીઓ ફેંકી દીધાં. પછી કોઈએ છુપાવીને વધુ દારૂગોળો સાથે નથી રાખ્યો, તેના તેમણે સોગંદ ખાધા.

દ વાર્દે છેવટના દ ગીશને સાંભળાવી દીધું કે, “હું જાણું છું કે, તને મોડમે પોતાના પ્રેમી તરીકે સ્વીકાર્યો છે; અને એ વાત હું બીજાઓને કહી ન દઉં, તે માટે તું મને મારી નાખવા માગે છે. તારી જગાએ હું હોઉં તો હું પણ એમ જ કરું. પણ તેં વચ્ચે આ બ્રાજ-લોનવાળી વાત નાહક મારા ખભા ઉપર શાથી પધરાવી છે, તે મને સમજતું નથી. પરંતુ, ખેર, કંઈ નહીં! એક વાર મને તેં છંછેડયો, એટલે હું હવે પાછી પાની નહિ કરું, એ જાણી રાખજે.”

“બરાબર છે; અને એમ કરશે તો તેમાં તમે કશું અજુગતું કરતા નહીં હો.”

“પણ, મૂરખ, સમજી રાખ કે, તારી ગુપ્ત વાત હું એકલો નથી જાણતો, પણ મારા જેવો જ મારો બીજો મિત્ર પણ જાણે છે. એટલે તું મને મારી નાખીશ તેથી કંઈ તારી ગુપ્ત વાત બહાર પડતી અટકવાની નથી; પરંતુ જો હું તને મારી નાખીશ, — અને દ્વંદ્વયુદ્ધમાં તો બધું જ સંભવી શકે — તો પછી યાદ રાખજે કે તારી મોડમને બે કટ્ટર દુશ્મનોના હાથમાં તું સોંપતો ગયો હોઈશ, જેઓ તેને બરબાદ કર્યા વિના નહીં જાયે!”

“મૌશ્યોર, મારું મોત એમ રસ્તામાં નથી પડ્યું, અને બે દુશ્મનોની વાત તમે કરી, તેમાંના એકને અહીં ખતમ કરી, બીજાને ખતમ કરવામાં હું ઝાઝી વાર નહીં લગાડું, એની ખાતરી રાખજો.”

જવાબમાં દ વાર્દ એક વિકરાળ હાસ્ય હસ્યો. પછી બંને જાણ એ મેદાનને સામસામે છેડે ઘોડા દોડાવી ગયા. બંને વચ્ચે સીએક પગલાંનું અંતર અને કાળું ડિબાંગ અંધારું અડીખમ ઊભું હતું. એક મિનિટ છેક જ ચુપકીટીમાં પસાર થઈ; પછી બંનેએ પોતપોતાની પિસ્તોલના ઘોડા ચડાવ્યા.

ત્યાર પછી બન્ને જાણાએ એકબીજાની સામે ઘોડા દોડાવ્યા: દ ગીશે તો એમ જ માનીને ઘોડો મેદાનની વચ્ચે દોડાવ્યો કે, દ વાર્દ પણ કાયદેસર તેમ જ કરશે. પરંતુ દ ગીશ મેદાનની વચ્ચે આવ્યો, ત્યારે માત્ર એક ભડાકો અને સાણસાણતી ગોળી જ તેના ટોપાની કલગી ઉડાવી દઈને ચાલતી થઈ. દ ગીશ વિચાર કરે તેવામાં તો બીજી ગોળી આવી અને તેના ઘોડાના લમણામાંથી પસાર થઈ ગઈ. ઘોડો લથડિયું ખાઈને જમીન ઉપર પડ્યો.

દ ગીશે ધાર્યું હતું તે કરતાં જુદી જ દિશાએથી આ ગોળીબાર થયા હતા. દ વાર્દ સામે આવવાને બદલે દગાબાજી રમ્યો હતો.

દ ગીશ જમીન ઉપર તૂટી પડેલા ઘોડાનાં તરફડિયાંની મદદથી મહાપરાણે પોતાના પગ તેની નીચેથી ખેંચી લઈ શક્યો.

દ ગીશ હવે ઝટપટ પોતાની પિસ્તોલ હાથમાં લઈ, ભડાકાના અજવાળાથી દ વાદે જ્યાં હશે એમ તેણે માન્યું હતું, તે તરફ દોડ્યો. તેણે પહેલી પિસ્તોલ ફોડી, તેનાથી દ વાદેનો ટોપો તેના માથા ઉપરથી ઊડી ગયો. પણ દ ગીશ બીજા બાર કરે, તે પહેલાં દ વાદે ત્રીજા બાર કર્યો અને દ ગીશનો હાથ વચ્ચેથી જાણે લબડી પડ્યો. તેની પિસ્તોલ તેના હાથમાંથી છૂટી ગઈ. દ ગીશે તરત ડાબે હાથે પિસ્તોલ જમીન ઉપરથી ઉપાડી અને સીધું દ વાદે તરફ વધવા માંડ્યું. દ વાદે સમજી ગયો કે દ ગીશને કારમો ઘા થયો નથી; અને તેને પોતાનું મોત નજીક આવેલું લાગ્યું; કારણકે તેના ત્રણ બાર પૂરા થયા હતા. પરંતુ દ ગીશ પિસ્તોલ ઉગામે, તે પહેલાં તે દ વાદેના ઘોડાના પગમાં જ બેભાન થઈને ફસડાઈ પડ્યો.

દ વાદે તરત ઘોડાને ઓડી મારી, એટલે દ ગીશના શરીરને દૂર ઉછાળી નાખી, ઘોડો તરત ચાર પગે શહેર તરફ ઊપડ્યો.

૨

દ વાદે જઈ દ ગીશના મિત્ર માનિકોને જગાડ્યો અને તેને બધી વાત કહી સંભળાવી. માનિકોએ પૂછ્યું -

“અને તમે માનો છો કે, તે મૃત્યુ પામ્યા છે?”

“હા, મને લાગે છે ખરું.”

“અને તમે બંને કોઈ સાક્ષી રાખ્યા વિના આ દ્વંદ્વયુદ્ધ લડયા, એમ?”

“દ ગીશે જ એવો આગ્રહ રાખ્યો હતો.”

“દ ગીશ એવું કરે નહિ.”

“તો શું તમે મારા શબ્દોમાં અવિશ્વાસ મૂકો છો?”

“જે તે બરાબર મરી ગયેલો જ હશે, તો હું પૂરેપૂરો અવિશ્વાસ જ મૂકીશ.”

ક વાદ અને ક ગીશતું ક'કયુક. - પૃ૦ ૨૬૮.

“મૌશ્યોર માનિકો!”

“મૌશ્યોર દ વાદ્!”

“તમે મારું અપમાન કરવા માગો છો?”

“તમને જે લાગે તે; પણ કોઈ સદ્ગૃહસ્થ આમ આવીને કહે નહિ કે, ‘મેં બીજા સદ્ગૃહસ્થને એક ખૂણે લઈ જઈ મારી નાખ્યો છે!’ દેખીનું જ એ કેવું વિચિત્ર છે?”

માનિકોંએ રસ્તો બતાવવા દ વાદ્ને સાથે લીધો.

મેદાને આવ્યા ત્યારે વચ્ચે ઘોડો મરેલો પડ્યો હતો, અને ઘોડાની જમણી તરફ ઘાસ ઉપર ઊંચે મોંએ કાઉંટ લોહીના ખાબોચિયામાં પડેલો હતો. જ્યારથી ત્યાં પડ્યો હશે ત્યારથી તે જરાય હાલ્યો ચાલ્યો નહીં હોય એમ લાગતું હતું.”

માનિકોંએ ઘૂંટણિયે પડી કાઉંટને હાથમાં લીધો. તેનું શરીર ઠંડું પડી ગયેલું હતું. તેણે તેને જમીન ઉપર પાછો પડી જવા દીધો. આસપાસ ફેંફોસતાં માનિકોંના હાથમાં દ ગીશની ભરેલી પિસ્તોલ આવી.

તે તરત જ મડદા જેવો ફીકો પડી જઈ ઊભો થયો અને બોલી ઊઠ્યો, “વાહ તેમની પિસ્તોલ હજુ ભરેલી છે, અને તે મરણ પામ્યા છે.”

“મરી ગયા છે ને?”

“હા; પણ હવે મૌશ્યોર દ વાદ્ બોલી નાખો કે, તમે તેમની સાથે દ્રંદ્રયુદ્ધ નથી ખેલ્યા પણ દગાબાજીથી તમે તેમનું ખૂન કર્યું છે. મહેરબાની કરી નાહક જીભાજોડી ન કરશો. તમે ત્રણ ગોળીબાર કરી નાખ્યા, પણ તેમની પિસ્તોલ હજુ ભરેલી છે. તમે તેમના ઘોડાને પણ મારી નાખ્યો છે. પણ દ ગીશ જેવો કાબેલ નિશાનબાજ તમને કે તમારા ઘોડાને કશું ન કરી શકે, એમ માનવા હું તૈયાર નથી. તમે મને જ અહીં બોલાવી લાવવામાં ભૂલ કરી છે, અને મૌશ્યોર દ વાદ્, તમે હવે પરમાત્માને યાદ કરી લો.”

“શું, મોંશયોર માનિકોં, તમે મને મારી નાખવા માગો છો?”

“તદ્દન એમ જ કરવા ઈચ્છું છું, મોંશયોર.”

“મારું ખૂન કરશો?”

“જરા પણ ખચકાયા વિના.”

“તમે સદ્ગૃહસ્થ છો કે નહિ?”

“તેની સાબિતીઓ મેં મારા જીવનકાળમાં પૂરતી આપી છે.”

“તો મને મારો બચાવ તો કરવા દેશો ને?”

“જરા પણ નહિ; તો તો તમે બિચારા દ ગીશને જે કર્યું તે જ મને પણ કરો, એ હું બરાબર જાણું છું.”

માનિકોંએ તરત પોતાની પિસ્તોલ ઉપાડીને દ વાદની છાતી ઉપર તાકી. દગાબાજ, કાયર દ વાદના પગ એકદમ ભાગી પડયા. એક ક્ષણની જ વાર હતી, પણ તેવામાં દ ગીશનો નિસાસો એ કારમી ચુપક્રીટીમાં સંભળાયો.

“અરે, દ ગીશ હજુ જીવે છે! દ ગીશ, મને બચાવો; આ તમારો મિત્ર મારી કતલ કરે છે.”

તે જ ઘડીએ દ ગીશ એક કોણી ઉપર થોડો ઊંચો થયો. માનિકોંએ તરત પોતાની પિસ્તોલ દૂર ફેંકી દીધી, અને દ વાદને કહ્યું, “હવે આમને પહેલાં સારવાર માટે લઈ જવામાં મદદ કરો; ત્યાર બાદ યોગ્ય સમયે હું તમારી સાથેનો હિસાબ કાયદેસર ચૂકતે કરીશ.”

દાર્તેનોની કામગીરી

૧

રાજજીએ પોલેસિને પોતાના ટેબલ ઉપર સાથે વાળુ કરવા માટે નિમંત્રણ આપ્યું હતું. તે વખતે પોલેસિ ખાવાની બાબતમાં જે વિક્રમ સ્થાપી આપ્યો, તે જોઈ રાજજી ખુશખુશાલ થઈ ગયા, અને સૌ કોઈને વારંવાર સંભળાવવા લાગ્યા, ‘ખાય તે જ ધાય!’

ભિક્ષીને બહાર નીકળ્યા કે તરત રાજજીને સંતેગ્નોએ ખબર આપ્યા કે, “દ ગીશને અકસ્માત નડયો છે; તેમનો એક હાથ છેક જ તૂટી ગયો છે અને છાતીમાં મોટું કાણું પડ્યું છે—અને તે લગભગ મરવાની તૈયારીમાં છે.”

“પણ એ બધું બન્યું શી રીતે? પૂરી વિગતો જાણવીને વાત કરવી જોઈએને!”

“સરકાર, એમ કહેવાય છે કે, તે જંગલી સુવ્વરનો શિકાર કરવા એકલા ગયા હતા.”

“સાંજે?”

“હા, સરકાર.”

“અને સુવ્વરનો શિકાર કરવા જતાં છાતીમાં કાણું પડે અને હાથ તૂટી જાય?”

“સરકાર, તેમનો મિત્ર માનિકોં એમ કહે છે.”

“પણ છાતીમાં કાણું તો પિસ્તોલ ફૂટી ગઈ હોય તો પડે; અને સુવ્વરનો શિકાર કરવા કોઈ પિસ્તોલ લઈને આજ સુધી તો ગયો નથી.”

“સરકાર, દ ગીશનો ઘોડો પણ માર્યો ગયો છે, અને હજુ જંગલ વચ્ચેના મેદાનમાં જ પડેલો છે, એમ કહેવાય છે.”

રાજાએ તરત જ દાર્તનોને બોલાવ્યો.

“તમે તરત જ રૉ-પૉ દુબ્વા-રૉશિ તરફ જાઓ; એક માણસ ત્યાં ધાયલ થયો છે, અને એક ઘોડો મરેલો પડ્યો છે. આખી ઘટના કેવી રીતે બની તેનો સાચો અહેવાલ તમે જાતે જઈને જાણી લાવો— આ સેંતેગનો જ્વેવાને પૂછીને નહિ; કારણ કે, તે લોકો કશું સમજ પડે તેવું ન કહેવાના સોગંદ ખાઈને બેઠા છે.”

દરમ્યાન રાજાજીએ પોતાના ખાસ દાક્તરને બોલાવી સેંતેગનો સાથે દ ગીશને જ્વેવા માટે મોકલી દીધો.

૨

દાર્તનો યોડી વારમાં જ તબેલામાંથી એક ફાનસ ઉતારી, ઘોડા ઉપર બેસી, રાજાજીએ કહેલી જગાએ ગયો. અર્ધા કલાક પછી, પોતાનું નિરીક્ષણ પૂરું કરીને તે રાજાજી પાસે પાછો આવ્યો, ત્યારે રાજાજીએ પૂછ્યું, “બોલો શા નતીજ ઉપર પહોંચ્યા છો?”

“સરકાર, બે ઘોડેસવારો અહીંથી સાથે જ નીકળ્યા હતા; તેમનાં પગલાં રસ્તા ઉપર સાથે જ જતાં હતાં. પછી મેદાને પહોંચી, બંને ઘોડે-સવારો, એકાદ મિનિટ કંઈક શરતો નક્કી કરવા થોભ્યા હોવા જોઈએ; કારણકે, ઘોડાઓએ અધીરા થઈ પગ-પછાડવાની નિશાનીઓ ત્યાં છે.”

“એનો અર્થ કે દ્વંદ્વયુદ્ધ ખેલાયું છે, એમ ને?”

“હા જી; પછી એક જણ ત્યાં ઊભો રહ્યો, અને બીજે સામે ચાલ્યો ગયો. પછી સ્થિર ઊભેલો બે-તૃતીયાંશ જગા જેટલો સામે ધસી ગયો; પણ પેલો સામો હરીફ કિનારે કિનારે ગોળાકાર ખસી ગયો હતો!”

“તેમનાં નામ તો તમે નહીં જાણી શક્યા હો?”

“સરકાર, કિનારે ગોળાકાર ફરી જનાર કાળા ઘોડા ઉપર બેઠેલો હતો; ઘોડાની પૂંછડીના વાળ આસપાસની ઝાડીમાં ભરાઈ રહેલા છે.

બીજે ઘોડો તો વચ્ચે મરેલો જ પડ્યો છે, એટલે તેને વિષે કલ્પના કરવાની જરૂર નથી.”

“તે ઘોડો શાથી મરી ગયો છે?”

“તેના લમણામાં થઈને પિસ્તોલની ગોળી પસાર થઈ ગઈ છે. કિનારે ગોળાકાર ખસનારાએ એ ઘોડાને અને ઘોડેસવારને બાજુઓથી સારી રીતે તકાય તે માટે જ પોતાની હિલચાલ કરી હોવી જોઈએ. અને મરેલા ઘોડાવાળો ઘોડેસવાર અધવચ આલ્યો કે તરત જ પેલાએ ગોળી છોડી છે: અર્થાત્ દગાબાજી થઈ છે!”

“આગળ ચાલો.”

“પેલો ઘોડેસવાર, ઘોડા નીચેથી થોડા પ્રયત્ને નીકળી જઈ, સીધો પગપાળો, પેલા કાળા ઘોડાવાળા તરફ દોડ્યો, અને પછી તેણે ગોળી છોડી. તેનાથી કાળા ઘોડાવાળાનો ટોપો ઊડી ગયેલો ત્યાં જ દેખાય છે. પણ તે જ ઘડીએ પેલા કાળા ઘોડાવાળાએ ત્રીજી ગોળી છોડી હોવી જોઈએ (કારણ ત્યાં ત્રણ ડૂચા પડેલા છે.), તે ગોળી આ પગપાળાને વાગી. તેમ છતાં તે પેલા કાળા ઘોડાવાળા તરફ ધસી તો ગયો જ, પણ પોતાની પિસ્તોલ ફેંડી શકે તે પહેલાં તે જમીન ઉપર નીચે ફસડાઈ પડ્યો લાગે છે.”

“તે ક્યાં ક્યાં ધાયલ થયેલો છે?”

“તેની નાની આંગળી પરની વીંટીનો થોડો ભાગ ત્યાં પડેલો છે; એટલે તેને જમણે હાથે તે ધાયલ થયેલો છે, એ નક્કી; પણ ત્યાંથી બે ફૂટને આંતરે લોહીનું ખાખોચિયું છે, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે, તેની છાતીમાં પણ ઘા થયો હોવો જોઈએ.”

“બિચારો દ ગીશ!” રાજ નિસાસો નાખીને બોલ્યો.

“હાં સરકાર, તો એ દ ગીશ હતા કેમ? મેં પેલા મરેલા ઘોડાના જીન ઉપર તેમની મુદ્રા જોઈ હતી.”

“તો તમને એમ લાગે છે કે, તે બહુ ગંભીરપણે ધાયલ થયેલો છે?”

“હા સરકાર; કારણ કે લોહીના વિસ્તાર ઉપરથી લાગે છે કે, ત્યાં તે લાંબો વખત પડી રહ્યા હોવા જોઈએ. પરંતુ પછીથી ત્રણ જાણનાં પગલાં શહેર તરફ આવતાં જોઈ મને ખાતરી થઈ છે કે, આજુબાજુ ટેકો આપનારા બેના ટેકાથી તે થોડું થોડું ચાલી શકે તેવી સ્થિતિમાં તો હશે જ.”

“મોંશયોર, તમે જાણે નજરે એ આખી લડાઈ જોઈ હોય એમ બધું વર્ણન કરી બતાવ્યું; તો દ ગીશને મારનાર કોણ હશે તેની કલ્પના કરીને મને કહો જોઈ.”

“સરકાર, તે જ્યારે નાસી જ છૂટ્યો છે, ત્યારે પછી મારે તેનું નામ દેવું નથી.”

“પણ એ દ્વંદ્વયુદ્ધ લડ્યો હોવાથી ગુનેગાર બન્યો છે, અને તમારે તેને પકડવામાં મને મદદ કરવી જોઈએ.”

“સરકાર, દ્વંદ્વયુદ્ધને હું પોતે ગુનો માનતો નથી; તથા બહાદુર પુરુષોને જીવનમાં પોતાની ઈજ્જત-આબરૂના સવાલ વખતે એ રસ્તો અપનાવવો જ પડે છે; અલબત્ત, આપ નામદારનો અભિપ્રાય એ બાબતમાં જુદો છે, તે હું જાણું છું.”

“પણ મોંશયોર દાર્તેનોં મેં તમને હુકમ કર્યો હતો—”

“સરકાર, આપે મને શું બન્યું છે તે જોવા મોકલ્યો હતો; તે હું જોઈ લાગ્યો. હવે આપ દ ગીશના પ્રતિસ્પર્ધીનું નામ દઈ તેને પકડી લાવવાનો હુકમ કરશો, તો હું તેને દુનિયાને છેડેથી પકડી લાવીશ.”

“તો, તેને પકડી લાવો.”

“સરકાર, તેનું નામ મને કહો.”

રાજાએ જોરથી પગ પછાડ્યો. પણ પછી વિચાર કરીને કહ્યું, “ઠીક ઠીક, તમે એક વાર નહીં, દશ વાર નહીં, સો વાર નહીં, પણ હજાર વાર સાચા છો.”

“એ બંને પ્રતિસ્પર્ધીઓ સાથે એક એક સાક્ષી પણ હતો ખરું? તમે બે માણસો તેને પાછો ચલાવી લાવ્યા એમ કહ્યું ને?” રાજાએ થોડો વિચાર કરીને પૂછ્યું.

“એ માણસ સાક્ષી નહોતા, સરકાર; દ ગીશ ગબડી પડયા એટલે તેમનો પ્રતિસ્પર્ધી તેમને મરેલા માની કે મરવા માટે પાછળ મૂકી શહેર તરફ દોડી આવ્યાનાં ચિહ્નો છે.”

“નાપાક, કાયર!”

“પછી બે માણસો પગપાળા ત્યાં પાછા ગયા છે, અને દ ગીશને જીવતા જોઈ, સાથે ચલાવી લાવ્યા છે.”

“પણ એ બે જણ લડાઈ પતી ગયા પછી આવ્યા હતા એ વાતની સાબિતી શી છે?”

“સરકાર, જ્યારે લડાઈ થઈ ત્યારે વરસાદ તરતનો જ થંભ્યો હતો, તેથી જમીનને ભેજ ચૂસવાનો વખત મળ્યો નહોતો, એટલે ત્યાં પડેલાં પગલાં ઊંડાં ઊતરેલાં છે. પણ જ્યારે મોંઠે દ ગીશ ત્યાં બેભાન હાલતમાં પડયા હતા, ત્યારે જમીન ભેજથી જમી ગઈ હતી, તેથી પછી આવેલા માણસોનાં પગલાં બહુ ઊંડાં ઊતર્યાં નથી.”

“શાબાશ, શાબાશ!”

તે જ ઘડીએ રાજાજીના હુકમથી માનિકોને લઈને સેંતેગનો અંદર દાખલ થયો.

મુકાબલો

માનિકોં અંદર દાખલ થયો ઓટલે રાજાએ દાતનોં અને સેંતે-
ગનોને બિલકુલ ચૂપ રહેવા નિશાની કરી. પછી માનિકોંએ આવીને સલામ
ભરી ઓટલે રાજાએ તરત તેને પૂછ્યું, “કાઉંટ દ ગીશને જે કમનસીબ
અકસ્માત નડયો તેની હકીકત કહો જૈઉં.”

માનિકોંએ આસપાસ સૌ સામે નજર કરી લઈ બેધડક જવાબ
આપ્યો કે, “જંગલી સુવ્વરનો શિકાર કરવા જતાં એ કરુણ અકસ્માત
થયો છે, નામદાર.”

“પણ જંગલી સુવ્વરનો શિકાર કરવા માટે સાથે કૂતરાઓ વિના કે
શિકારીઓ વિના, દ ગીશ એકલા દોડી ગયા, એ તો કોઈ સદ્ગૃહસ્થની
શિકારની રીત ન કહેવાય!”

“સરકાર, જુવાની દીવાની છે! વિશેષ શું કહી શકાય?”

“પણ જંગલી સુવ્વર સામેય પિસ્તોલથી લડવા જવાનું ઈચ્છનારો
મેં હજુ કોઈ જાણ્યો નથી; પિસ્તોલથી તો ટૂંકટૂંક લડાય!” રાજાએ
કટાક્ષમાં કહ્યું.

“સરકાર, અમુક કામ કર્યા પછી, તે શા માટે એમ જ કહ્યું
એનો ખુલાસો આપવો હંમેશ મુશ્કેલ હોય છે.”

“પણ ઘોડા ઉપર બેસીને સુવ્વરનો શિકાર કરવા જતાં ઘોડાના
લમણામાં પિસ્તોલની ગોળી શી રીતે વાગી, એનું કારણ આપવું કદાચ
મુશ્કેલ નહિ હોય, મૌશ્યોર! એ ઘોડો ત્યાં મરેલો પડેલો છે!”

“બધું દીવાનાપણા જેવું તો લાગે જ છે, સરકાર.”

“પણ તો તો મારે તમારા ઉપર ગુસ્સે થવું જોઈએ; તમે કાઉંટના મિત્ર ગણાઓ છો, છતાં, તમે તેમને એ દીવાનાપણામાંથી રોક્યા કેમ નહિ?”

તે જ ઘડીએ રાજજનો દાક્તર અંદર દાખલ થયો.

રાજજનો પૂછ્યું, “શું દાક્તર, તમે મોંઠ દ ગીશને જોઈ આવ્યા? જંગલી સુવ્વર તેમના શરીરનો કેટલો ભાગ ખાઈ ગયું છે?”

“શાની વાત પૂછો છો, સરકાર? મોંઠ દ ગીશને ને જંગલી સુવ્વરને શી લેવા દેવા? તેમને તો પિસ્તોલની ગોળી વાગી છે; એ ગોળી તેમના જમણા હાથની વીંટીની આંગળી અને નાની આંગળીને તોડી, છાતીના સ્નાયુમાં ધૂસી ગઈ છે.”

“હેં? શું મોંઠ દ ગીશ ગોળીથી ઘાયલ થયા છે?”

“જુઓને સરકાર, એ ચપટી થયેલી ગોળી આ હું કાઢી લાવ્યો.” એમ કહી દાક્તરે ખીસામાંથી એક ગોળી કાઢીને બતાવી. “એ ગોળી તેમની પિસ્તોલના ઘોડા ઉપર કે છાતીના હાડકાની જમણી બાજુ ઉપર પછડાઈ ચપટી થઈ ગઈ, એટલે ઊંડી ઊતરી નહિ; નહિ તો તેમનું કામ ક્યારનું તમામ થઈ જત.”

“શું માનિકોં? તમે તો જંગલી સુવ્વરની, દીવાનાપણાની કે એવી કંઈ વાત કરતા હતા, અને આ તો સીધો પિસ્તોલની ગોળીનો મામલો છે; બોલો, આ બધું શું છે? તમે મને જૂઠી ઉપજાવી કાઢેલી વાત કરવાની હિંમત કરી, એ શું?”

“સરકાર, મારી વાતને જૂઠી અને ઉપજાવી કાઢેલી આપ ફરમાવો છો, એ બહુ આકરા શબ્દો છે.”

“તો તમે તે માટે બીજા શબ્દો શોધી આપો.”

“ના સરકાર, મારે એવો પ્રયત્ન નથી કરવો; આપ જે ઠપકો આપવો ઉચિત માનો, તે નમ્રપણે સ્વીકારવા હું તૈયાર છું.”

“સાચી વાત છે; જે માણસ મારાથી સાચી વાત છુપાવે છે, તે મારી નાખુશીને પાત્ર થાય છે; બોલો, કબૂલ કરી દો કે મોંઠે ૬ ગીશ ટ્રંદ્રયુદ્ધ લડયા છે.”

“સરકાર, હું એ વાતની ના પાડતો નથી; અને આપ નામદારે મને પહેલેથી જૂઠું બોલવાની ફરજ ના પાડી હોત, તો આપનો મારા ઉપર મોટો ઉપકાર થાત.”

“ફરજ પાડી? કોણે ફરજ પાડી?”

“સરકાર મોંઠે ૬ ગીશ મારા મિત્ર છે; અને આપ નામદારે મૃત્યુ-દંડ જાહેર કરીને ટ્રંદ્રયુદ્ધની મનાઈ ફરમાવી છે. જૂઠું બોલવાથી મારા મિત્રની જિંદગી બચી શકશે, એ લોભમાં હું જૂઠું બોલ્યો છું, સરકાર.”

“પણ પછીથી આમ જૂઠું બોલવા કરતાં, તમે તેમને ટ્રંદ્રયુદ્ધ ખેલવાનો ગુનો કરતાં જ પહેલેથી કેમ ન અટકાવ્યા?”

“સરકાર, આપ નામદાર પોતે ફ્રાંસ દેશના સર્વોચ્ચ સદ્ગૃહસ્થ છો; આપ તો સમજી જ શકશો કે એક સદ્ગૃહસ્થને માટે દુશ્મનનો પડકાર ઝીલવાની ના પાડવી, એ કેટલું અશક્ય — હીણપતભર્યું કહેવાય. તેની સરખામણીમાં પછી રાજાજીની સજા તરીકે જલ્લાદનો કુહાડો સ્વીકારી લેવો, એ વધુ ઈજ્જતભર્યું લાગે!”

“ઠીક, ઠીક; એ વાત પછી; પણ ૬ ગીશનો પ્રતિસ્પર્ધી કોણ હતો?”

“હું તેનું નામ નથી જાણતો, સરકાર.”

“મોશ્યોર માનિકોં, તમારી તરવાર એકદમ કેપ્ટન દાર્તોનેને સોંપી દો; તમે હજુ મારી સાથે સાચી વાત કરવા માગતા નથી.”

માનિકોંએ અદાથી નીચા નમી, પોતાની તરવાર દાર્તોનેને ધરી. પણ તે જ વખતે સેંતેગનો આગળ આવી બોલી ઊઠ્યો, “સરકાર, મને એક શબ્દ બોલવાની પરવાનગી ફરમાવશો?”

“બોલી નાખો,” રાજાએ વચ્ચે કોઈ આવીને આ પ્રકરણ બહુ આગળ વધતું અટકાવે, એમ અંતરથી ઈચ્છતાં જાણાવ્યું.

“માનિકોં, તમે બહાદુર માણસ છો; અને રાજાજી પણ તમારા વર્તનની કદર જરૂર કરે છે; પરંતુ તમારા મિત્રોને વધારે પડતા બચાવવા જતાં તમે ઊલટા પાયમાલ કરી મૂકશો. બોલો, રાજાજી જે નામ પૂછે છે, તે તમે જાણો છો કે નહિ?”

“હું જાણું છું.”

“તો તમે તે કહી દો!”

“જે કહી દેવું જોઈએ એમ મને લાગ્યું હોત, તો મેં ક્યારનું કહી દીધું હોત.”

“તો હું કહી દઉં છું.”

“તમારે કહેવું હોય તો જરૂર કહી શકો છો; અને નામદાર સરકાર, હું પણ આપના હુકમને સર્વથા અવગણવા જેવો મહાપરાધ ન કરત, પરંતુ તેમાં એક બાનુની ઈજ્જતનો સવાલ સંડોવાયેલો હોઈ, મારે તેમ કરવું પડ્યું છે, એટલો ખુલાસો કરતા જવાની પરવાનગી મને અવશ્ય બક્ષશો.”

“બાનુની ઈજ્જત?” રાજા કંઈક મૂંઝાઈને બોલ્યો.

“હા, સરકાર.”

“તો આ દૂંદ્રધુજ્જ કોઈ બાનુની ઈજ્જતના સવાલ ઉપર લડાયું હતું?”

માનિકોંએ માત્ર વંદન કરી, એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો.

“પરંતુ એ બાનુનો હોદ્દો જે ખરેખર જ એવો મોટો હોય, તો હું તમને જરૂર માફ કરીશ.”

“સરકાર, આપ નામદારના કે આપ નામદારના ભાઈજીના ઘરની બાનુઓ સરખી જ પ્રતિષ્ઠિત ગણાય.”

“એટલે કે, એ બાનુ મારા ભાઈના ઘરમાં કંઈક હોદ્દો ધરાવે છે?”

“અથવા મેડમની તહેનાતમાં સરકાર.”

“એટલે —”

“એટલે કે, સરકાર, એ બાનુ નામદાર મોડમની એક તહેનાતબાનુ છે.”

“તેની ઈજ્જતના સંરક્ષણ અર્થે મોંઠ દ ગીથ લડયા, એમ તમારું કહેવું છે?”

“હા, સરકાર; અને તે હું સાચું કહું છું.”

લૂઈએ તરત બીજાઓને બહાર જવા હુકમ કર્યો, અને માનિકોને પોતાની તરવાર પાછી લઈ, મ્યાન કરવા જણાવ્યું.

રાજાએ, બીજું કોઈ સાંભળે તેમ નથી એની ખાતરી કરીને, માનિકોને પૂછ્યું, “એ બાનુનું નામ?”

“કુમારી દ લા વાલિયેર.”

“હે? કુમારી દ લા વાલિયેરનું અપમાન કરવાની હિંમત કરનારનું નામ તમે મને નથી કહેવા માગતા, એમ?”

“સરકાર, આપે તે નામ મોંઠ દ સેંતેગનો પાસેથી જાણવાનું મંજૂર રાખ્યું છે, એમ હું માનતો હતો.”

“ઠીક, હું એ માણસને જરૂર શિક્ષા કરીશ; કુમારી દ લા વાલિયેરનું અપમાન થયું છે તેટલા માટે નહિ, પરંતુ મારા દરબારની બાનુઓનું યથોચિત સંમાન સૌ કોઈએ જાળવવું જ જોઈશે; અને તે સંમાન જાળવવામાં આવે તે અર્થે બીજા કોઈએ દ્વંદ્વયુદ્ધ લડવાની મનાઈનો ભંગ કરવાપાણું જ નહિ રહેવું જોઈએ.”

માનિકોએ નીચા નમી વંદન કર્યાં.

“અને કુમારી દ લા વાલિયેર વિષે શી અપમાનજનક વાત કહેવામાં આવી હતી?”

“સરકાર, આપ એ કલ્પી શકતા નથી, એમ મારે માનવું?”

“હું કલ્પી શકું?”

“હા, સરકાર; કોઈ બાનુ વિષે મશ્કરી કરાય, તો તે કોઈના પ્રેમમાં છે એમ કહીને જ કરાય ને?”

“તો કુમારી દ લા વાલિયેર કોના પ્રેમમાં છે, એવી મશ્કરી કરવામાં આવી હતી?”

“સરકાર, મેં એ કશું સાંભળ્યું નથી કે જાણ્યું નથી; પરંતુ આપ નામદાર એટલું સમજી શકશો કે, દ ગીશ જેવા ઊંચા ખાનદાનનો માણસ જાતે ધસી ગયો હશે, તો તે એટલા માટે જ કે, લા વાલિયેરની ઈજ્જતના સંરક્ષણના સાચા અધિકારી એટલા બધા મોટા માણસ હશે કે જે જાતે મેદાનમાં ઊતરી શકે તેમ નહિ હોય.”

રાજ શરમથી એકદમ લાલચોળ થઈ ગયો. તરત જ તેણે માનિકોના ખભા ઉપર હાથ થાબડીને કહ્યું, “મૌશ્યોર દ માનિકોં, તમે ખરેખર સાચા ખાનદાન હૃદયના માણસ છો; અને તમારા મિત્ર દ ગીશનું વર્તન પણ મને અતિ પસંદ આવ્યું છે; મારા વતી તમે એ વાત તેમને જણાવજો.”

“તો આપ સરકાર મને ક્ષમા આપો છો?”

“પૂઘેપૂરી; પરંતુ તમે વાતો સારી રીતે ઉપજાવી શકો છો, તેની હું વધુ કઠર કરું છું, એ યાદ રાખજો. મૌં દ ગીશ ઉપર પેલું જંગલી સુવ્વર શી રીતે કૂદ્યું, શી રીતે ઘોડાને ઘા થયો, શી રીતે દ ગીશ ભેદાઈ ગયા, વગેરે બધું વર્ણન તમે પ્રત્યક્ષ બન્યું હોય એમ જ મને કરી બતાવ્યું હતું.”

“સરકાર, આપ મારી ગમે તેવી મજાક કરવાના માલિક છો; પરંતુ મારા ઉપર દયા ફરમાવો.”

“ઊવટું, મૌશ્યોર દ માનિકોં તમે એ વાત દરેક જાણને કહી સંભળાવો, તેવી મારી ઈચ્છા છે.”

“જંગલી સુવ્વરની વાત, સરકાર?”

“બરાબર; એક પણ શબ્દ બદલ્યા વિના!”

“જરૂર સરકાર; હું સમજ્યો.”

“તો તમે હવે જઈ શકો છો; પણ મૌં દાર્તોનો વગેરેને અંદર મોકલજો.”

દાર્તનોં, સેંતેગનો, અને દાક્તર અંદર દાખલ થયા. તે બધાને સંબોધીને રાજાએ ફરમાવ્યું, “જુઓ સદ્ગૃહસ્થો. મોંશયોર દ માનિકોંનો ખુલાસો મને એટલો બધો ગળે ઊતરી ગયો છે, કે મને પૂરો સંતોષ થયો છે. પણ મોંશયોર દાર્તનોં, તમારી આંખો આવી કાચી કેમ પડી, એ વાતની મને નવાઈ થાય છે.”

“મારી આંખો, સરકાર?”

“હા, હા; તમે મેદાન ઉપર જઈને જોઈ આવ્યા, તો તમને બે ઘોડાઓ, બે ઘોડેસ્વારો, બે માણસોનાં પગલાં એમ બધું દેખાયું; ખરી રીતે એક જ માણસ હતો અને તે દ ગીથ; બીજું તો જંગલી સુવ્વર હતું. છતાં તમે વર્ણન તો એવું કર્યું કે, ઘડીભર તો હું તમારી વાત જ માની બેઠો. પણ તેવું કરું જ બન્યું નહોતું. બે માણસ વચ્ચે દ્વંદ્વયુદ્ધ થયું જ નહોતું; જંગલી સુવ્વર સાથે અકસ્માત થયો હતો, સમજ્યા?”

દાર્તનોં રાજાજીની મરજી બરાબર સમજી ગયો અને તેણે તરત નીચા નમીને કહ્યું, “ખરી વાત છે સરકાર; તબેલાના મૂરખ ફાનસના અજવાળામાં બધું એવું ગોટાળિયું જ દેખાય; પરંતુ આપ નામદારના આવા ઝળાંઝળાં થતા કમરામાં જ દેખાય, તે જ ખરું હોવું જોઈએ.”

રાજા હસી પડયો; સેંતેગનો તો બધી મજાક પામી જઈ, વધુ જોરથી ખડખડાટ હસી પડયો.

દાર્તનોંએ તરત જ પેલા દાક્તરના ગળામાં પણ રાજાજીની મરજી ઊતરી જાય તે માટે તેને કહ્યું, “મોંશયોર વાઢ-કાપજી! તમને પણ ગોળી-ચપટી થયેલી ખોતરી કાઢવાનું કેવુંક વિચિત્ર સ્વપ્ન આવ્યું હતું?”

“સ્વપ્ન આવ્યું હતું?”

“હા, હા, દાક્તર, તમને સ્વપ્ન જ આવ્યું હતું અને એ સ્વપ્નની વિગતો કોઈની આગળ બોલી બતાવવાની જરૂર નથી, એવી મોંઠો દાર્તનોંની સલાહ તમારે સ્વીકારવા જેવી છે.” રાજાજીએ પૂરું કરી આપ્યું.

દાર્તનોં હવે દાક્તરને લઈને બહાર ચાલતો થયો.

એકલા પડતાં જ રાજાએ તરત સેંતેગનોને પૂછ્યું, “હવે દ ગીથને કોની સાથે લડાઈ થઈ હતી, તે કહી દે જાઉં.”

સેંતેગનો રાજા સામું જાઈ રહ્યો.

“સંકોચ કરવાની જરૂર નથી; તું જુઓ છે કે, મારે માફી આપવી પડે તેવું જ બધું એ કિસ્સામાં નીકળતું જાય છે!”

“દ વાદ સાથે.”

“ઠીક, ઠીક; માફી આપવી એટલે ભૂલી જવું, એવા અર્થ તો નથી જ થતો!” રાજાએ પોતાના કમરામાં જતાં જતાં કહ્યું.

૪૫

ધનુષ્યને બે પણુછ રાખવાના ફાયદા

માનિકોં રાજાજી પાસેથી બહાર નીકળી દાદર ઊતરી રહ્યો કે તરત તેને પાછળથી કોઈએ ખેંચ્યો.

માનિકોંએ પાછળ વળીને જોયું તો મોંતાલે.

“મોંશ્યોર જરા જલદી મારી પાછળ પાછળ આવો જાઉં.”

“ક્યાં, કુમારીજી?”

“ધત્, સાચો બહાદુર આવો પ્રશ્ન તે પૂછતો હશે? પણ ઠીક; મોંડમના કમરા તરફ ચાલો જાઉં, જલદી.”

માનિકોં સમજી ગયો કે, જંગલી સુવ્વરની વાત ત્યાં ચલાવ્યે રાખવાથી બચી શકવાનું નથી; કંઈક બીજાં તુકકો અજમાવવો જાઈશે.

માનિકોં અંદર દાખલ થતાં જ, મોંડમે મોંતાલેને બહાર જવા નિશાની કરી. પછી મોંડમે તરત માનિકોં તરફ ફરીને પૂછ્યું, “દરબાર-ગઢમાં કોઈ ઘાયલ થઈને સૂતું છે, એ વાત ખરી છે?”

“હા, મોંડમ; મોંશ્યોર દ ગીથ જ પડેલા છે.”

“મેં ઊડતી વાત સાંભળી હતી; પણ હવે ખાતરી થઈ. પરંતુ મોંડ દ માનિકોં, રાજાજીએ દ્રંદ્રયુદ્ધની કડક મનાઈ કરેલી છે ને?”

“પણ જંગલી સુવ્વર સાથેના દ્વંદ્વયુદ્ધને એ મનાઈ શી રીતે લાગુ પડે, મેંડમ?”

“જુઓ મૉંશ્યોર દ માનિકૉં, બધા જ એ ગપ મારી રહ્યા છે — કોને છેતરવા માટે એ તો તે જાણે — પણ એ ગપથી મને છેતરી શકાશે એવી દુરાશા રાખશો નહિ. રાજજીએ જ તમારી એ ગપને જરાય સાચી માની, વારુ?”

“તદ્દન સાચી માની છે, મેંડમ.”

“કીક, તેમણે શાથી સાચી માની તે વાત પછી; પણ અહીં તો સૌ કોઈ કહે છે કે, મૉંદ દ ગીથે પોતાના મિત્ર મૉંદ દ બ્રાજલૉન વતીની તકરાર માથે વહોરી લીધી હતી.”

“મૉંદ દ બ્રાજલૉન વતીની તકરાર? આપની વાત સાંભળીને મને નવાઈ થાય છે.”

“અને કોઈ બાનુની ઈજ્જત-આબરૂ અંગે એ તકરાર થઈ હતી, તે વાત હું કહીશ તો તે વાતની પણ તમને વિશેષ નવાઈ થશે, નહિ વારુ?”

“મેંડમ, મેંડમ! આ બધું આપ શું બોલી રહ્યાં છો, તે બાબત જરા વિચાર કરો!”

“વાહ, વાહ, હું જો પુરુષ હોત, તો તો તમે મારી વાત ઉપર તરવાર ખેંચી લડવા જ તૈયાર થાત, ખરું? રાજજીનો મનાઈહુકમ હોય છતાં, હેં? જેમ દ ગીથ, કુમારી દ લા વાલિયેરની વાત ઉપર મરવા તૈયાર થયા તેમ!”

“હું હવે કશું કહેવા નથી માગતો, મેંડમ; કારણકે, આપ જ બધું કહેવા માગો છો.”

“હા, હા; પણ તમારા મિત્રની તમારે દયા ખાવી જોઈએ; રાજજીનો મિજાજ ખરાબ છે; જે કુમારીની ઈજ્જત-આબરૂ બચાવવા તમારા મિત્ર કૂદી પડયા, તે કુમારી રાજજીની નજરમાં વસેલાં છે, અને તે કુમારીની ઈજ્જત-આબરૂ ઉપર હાથ નાખનારની ખબર લઈ નાખવા

રાજજી પોતે સમર્થ છે; એટલે દ ગીશને પોતાની બાબતમાં હસ્તક્ષેપ કરવા ગયેલા જાણી તે લાંબે ગાળે તેમને સજા કર્યા વિના નહીં રહે.”

“પણ આપ મેંડમ, રાજજીના એ ગુસ્સાને મારા મિત્ર તરફ વળતો બુઝાવી આપશો, એની મને ખાતરી છે.”

“હું બુઝાવી આપીશ, એની તમને ખાતરી છે? એટલે તમે શું કહેવા માગો છો?”

“એટલું જ કે, કોઈને અન્યાય થાય તે સામે આપ નામદારને ભારે ચીડ છે; અને મારા મિત્ર ભલે આપની નજરમાં ગમે તેવા નુશ્છ હોય, પણ તેમની સામેના અન્યાયને તો આપ નહીં જ સાંખી લો.”

“તમે ગાંડા થયા છો શું, મેંડમ માનિકોં? મારે એ વાતમાં શી લેવાદેવા છે?”

“આપને ઘણી લેવાદેવા છે; મેંડમ લા વાલિયેરનું નામ કેવળ બહાના તરીકે જ વાપરવામાં આવ્યું છે, તે આપ નામદાર નથી સમજી શક્યાં, એની જ મને નવાઈ લાગે છે.”

“એટલે?”

“તો એ તકરારનું કારણ કોણ હતું, એ મારે મેંડમે જ આપને સાંભળવું છે?”

“કોણ કારણ હતું?” મેંડમ હવે કંઈક ગૂંચવાઈને બોલી.

“જેને માટે મારો મિત્ર આટલો ગુસ્સે થઈ ગયો, તે કોણ હતું? હું તો એ વ્યક્તિના નામ પ્રત્યે મારા મિત્ર દ ગીશ જે ભક્તિભાવ દશવિ છે, તે જ ધરાવતો હોવાથી મારે મેંડમે એમનું નામ નહીં દઉં; પરંતુ દ વાદે જ્યારે એ વ્યક્તિનું નામ દઈ દઈને અપમાનજનક ઉલ્લેખ કરીને મારા મિત્રને મરણિયો બનાવી મૂક્યો, ત્યારે જ તેણે પોતાની તરવાર ખેંચી હતી.”

મેંડમ પોતાનું મેંડમ બંને હાથમાં છુપાવી દઈ, ગળચકાં ખાતી ખાતી બોલી, “તમે આ બધું શું બોલો છો, મેંડમે?”

“હવે આપ નામદાર સમજી શકશો કે, મારો મિત્ર કોઈ પણ સંજોગોમાં શાથી આ તકરાર માથે વહોર્યા વિના રહી ન શક્યો. તેણે પોતાનું લોહી રેડયું છે, પરંતુ પોતાના જીવનથી જેને વધુ કીમતી ગણે છે તેનું માન-ધન તેણે સુરક્ષિત રાખ્યું છે—ભલે પછી તે પોતે હવે મૃત્યુના પંજમાં—”

“અરે, અરે, તો એ દ્રંદ્રયુદ્ધ મારે કારણે કાઉંટે વહોર્યું હતું શું? અને તે મૃત્યુના પંજમાં એટલે?” મેડમ હવે રઘવાઈ જઈને ભાન ભૂલીને બોલી ઊઠી.

“હા, હા; તેમનો એક હાથ તૂટી ગયો છે અને તેમની છાતીમાં ગોળી પેસી ગઈ છે.” અને આટલું બોલતાંમાં માનિકોં પોતે જ હવે અત્યાર સુધી ધારણ કરી રાખેલા દેખાવને પડતો મૂકી ડૂસકે ચડ્યો અને શિષ્ટાચારનો વિચાર છોડી મેડમ સામે જ ખુરશી ઉપર ઊંધું મોં રાખી બેસી પડ્યો.

મેડમે તરત માનિકોંનો હાથ પકડી લીધો અને કહ્યું, “મને ચોખ્ખી વાત કરો; શું મોંઠે દ ગીશના જન ઉપર જોખમ છે?”

“બેવડું જોખમ છે, મેડમ; હાથની ધોરી નસ કપાઈ જવાનું અને છાતીમાં કોઈ મર્મસ્થાનને નુકસાન થયાનું.”

“તો શું તે મરણ જ પામશે, એમ?”

“હા જ; અને જેને માટે તે મરણ પામે છે, તેને એ વાતની કશી ખબર પડી છે, એવા આશ્વાસન વિના!”

“તમે કહી દેજો કે, ખબર પડી છે.”

“હું?”

“કેમ, તમે તેમના મિત્ર નથી? પણ ઠીક; તે ક્યાં છે, અને તેમની સારવાર કોણ કરે છે?”

“રાજજીના દાક્તર તેમની સારવાર કરે છે; અને તે દાક્તરના ધંધાદારી મિત્રને ત્યાં જ તેમને રાખવામાં આવ્યા છે.”

“તો શું અહીં દરબાર-ગઢમાં તે નથી?”

“મોડમ, તે એટલા બધા ગંભીરપણે ધવાયા હતા કે, તેમને દર-બારગઢ સુધી લાવવા અશક્ય હતું.”

“તમે તમારા ધાયલ મિત્ર પાસે જ જાઓ છોને?”

“હા જી; કદાચ વધારે પડતો મોડો ન પડ્યો હોઈ તો!”

“તો મારી એક સેવા બજાવો—”

“હું આપનો સેવક છું.”

“મોઠો દ ગીશ પાસે જઈ, ત્યાં કમરામાં બીજું જે કોઈ હોય તેને બહાર કાઢો; અને પછી તમે પોતે પણ નીકળી જજો.”

“મોડમ—”

“કશું વધુ ન પૂછશો; હું કદાચ મારી એક કે બે તહેનાતબાનુ-ઓને તમારી સાથે મોકલું છું—પણ તમારે તેમને જોવાની નથી, અને તેઓ તમને જુઓ એમ પણ થવા દેવાનું નથી. તમે બધું સમજી જાઓ એટલા ચાલાક છો જ, મોઠો માનિકોં.”

“હા મોડમ; હું તે બે બાનુઓની થોડે આગળ આગળ જ ચાલીશ, જેથી તેમને રસ્તો શોધવો ન પડે; તેમ જ રસ્તામાં તેઓ છેક જ અર-ક્ષિત ન રહે.”

“અને તેઓ કાઉંટ સુધી નિવિદને જઈ શકશે, એની તમને ખાતરી છે?”

“હા નામદાર; મારા પ્રાણ હોડમાં રહેશે.”

“તો દાદર નીચે ઊભા રહો; જે બાનુઓ આવશે; તમને દેખી તેઓમાંની એક ધીમેથી એક તાળી વગાડે, એટલે તમારે નિશાની સમજી લઈ, પાછળ જોયા વિના તરત આગળ ચાલવા માંડવાનું; અને તેમને છેક કાઉંટ સૂતા છે તે ઓરડી સુધી પહોંચાડી દેવાની.”

૪૬

બે મુલાકાતી બાનુઓ

૧

માનિકોંએ મકાનમાં જઈ, ઊંઘિલી નરનિ ઉઠાડીને બીજા ઓરડામાં કાઢી; અને પછી દ ગીશને જગાડીને ખબર કહેવા કે નહિ તે વિચારતો જ હતો તેવામાં તો રેશમી વસ્ત્રોનો સળવળાટ નજીકમાં જ સાંભળતાં, તે એકદમ ઓરડાની બહાર નીકળી ગયો.

બે બાનુઓ અંદર પેઠી; પણ એકે બીજીને બારણા આગળ જ આડું જોઈને ઊભા રહેવા નિશાની કરી. અને પછી પોતે પથારીની આસપાસના પરદા ઊંચા કરી, અંદર નજર કરી, તો ફીકા ચહેરાવાળો કાઉંટ દ ગીશ મડદાની પેઠે સૂતેલો હતો.

મોંડમને દ ગીશની હાલત જોઈ કમકમાં આવ્યાં, અને તે મહાપરાણે કંઠમાં આવેલી ચીસ અને ડૂસકું બંનેને દબાવી રહી. તેણે તરત તેનો હાથ હાથમાં લીધો, તો તે અગ્નિની જેમ તાવથી ધીકતો હતો. મોંડમનો ઠંડો હાથ અડવાથી, કાઉંટે, બેહોશીમાંથી જાગ્યો હોય તેમ, આંખો ઉઘાડી. પણ તે આંખોમાં કોઈને ઓળખવાની કે ધારીને જોવાની કશી શક્તિ ન હતી, તે મોંડમ તરત સમજી ગઈ.

મોંડમે હવે પોતાની જોડીદારને નિશાની કરીને પાસે બોલાવી, એટલે તેણે આવીને કાઉંટને સંબોધીને કહ્યું, “મોશ્યોર લ કાઉંટ, નામદાર મોંડમ એમ જાણવા ઈચ્છે છે કે, તમારા ઘાનું દુઃખ કેમ છે, તથા તે આપને પીડાતા જોઈ, મારી મારફતે પોતાની હાર્દિક સહાનુભૂતિ વ્યક્ત કરવા ઈચ્છે છે.”

૩૧૮

‘મોડમ’ શબ્દ સાંભળતાં જ દ ગીશ ચોંક્યો. તેણે એ શબ્દ કઈ દિશામાંથી આવ્યો તે તરફ નજર સ્થિર કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ પછી પોતાના હાથ ઉપરના બીજા ઠંડા હાથને સંબોધીને જાણે કહ્યું, “કોણ મોડમ પધાર્યા છે? હવે મને મરવાનું દુઃખ નહિ લાગે: કારણ કે મને તેમણે યાદ કર્યો છે.”

‘મરવાનું’ શબ્દ ઉચ્ચારતાં જ મોડમની આંખોમાંથી મોટાં મોટાં અશ્રુબિંદુ ટપકવા લાગ્યાં.

દ ગીશનો હાથ મોડમના હાથમાં જાણે આંચકા લેવા લાગ્યો; જાણે મૃત્યુ સાથે છેવટની ખેંચાખેંચ ચાલતી હોય.

મોડમે પોતાનાં આંસુ લૂછવા હાથ ઊંચો કર્યો; પણ મોં ઉપર બુરખાની પટ્ટી હતી, તે તેને યાદ ન રહ્યું. તરત જ તેણે એ પટ્ટી મોં ઉપરથી ખેંચી કાઢીને નીચે ફરસ ઉપર નાખી દીધી અને આંસુ સમેત પોતાનું મોં દ ગીશના હાથ ઉપર મૂકી દીધું. દ ગીશ એકદમ ચીસ પાડી ઊઠ્યો; કારણકે ભૂલથી તે પોતાનો તૂટી ગયેલો બીજો હાથ ઊંચકવા ગયો હતો. તે હાથના પાટા ઉપરનું લોહીનું ધાબું ખાસું વધી ગયું. દ ગીશે વેદનાની કરુણ ચીસ નાખીને માથું ઓશિકા ઉપર ઢાળી દીધું.

મોડમ વીજળીનો આંચકો લાગ્યો હોય તેમ આખે શરીરે કંપી ઊઠી. તેણે પોતાની જોડીદારને કહ્યું, “બહેન ચાલ, ચાલ, અહીં હું વધુ ઊભી રહીશ તો કંઈક ને કંઈક વધુ મૂરખામી કરી બેસીશ.”

આમ કહીને તે તરત દાદર તરફ દોડી. પેલી જોડીદારે મોડમની બુરખા-પટ્ટી જતાં જતાં ઉઠાવી લીધી અને પોતાનાં કપડાંમાં છુપાવી દીધી.

૨

મોડમ પોતાના કમરામાં પાછી પેસી ગઈ ત્યાર બાદ મોંતાલેએ તહેનાતી બાનુઓવાળા પોતાના કમરામાં જઈ તરત ટેબલ પાસે બેસી નીચેની ચિઠ્ઠી લખી નાખી—

“આજ સાંજના મેંડમ મોંઠ દ ગીશને જોવા ગયાં હતાં. આ બાલુએ બધું બરાબર ચાલે છે, તમારી બાલુએ બધું ચાલે તે જોતા રહેજે. આ ચિઠ્ઠી બાળી નાખજે.”

ચિઠ્ઠીની પાતળી ગડી કરીને, તે બનતી સાવચેતીથી એક ઓસરી વટાવી, મૌશ્યોરના કર્મચારીઓના કમરાઓ તરફ વળી. એક બારણા પાસે ઊભી રહી તેણે બે ટકોરા અમુક રીતે મારીને, તે ચિઠ્ઠી બારણા નીચેથી અંદર સરકાવી દીધી.

પોતાના કમરામાં પાછી આવ્યા બાદ તેણે મેંડમની ઉપાડી લીધેલી બુરખા-પટ્ટી હાથમાં લીધી. તેણે જોયું કે ગાલ આગળનો તે પટ્ટીનો ભાગ ભીનો થઈ ગયો હતો—અર્થાત્ મેંડમનાં આંસુથી! પણ પછી બીજી જગ્યાએ તે પટ્ટી ભીની જ નહિ પણ લાલ થઈ ગયેલી હતી—અર્થાત્ દ ગીશના લોડીથી! તરત તે બોલી ઊઠી—“આ બુરખાપટ્ટી હવે હું કદી મેંડમને પાછી ન આપું—આ તો હવે બહુ કીમતી બની ગઈ છે!”

૪૭

કોલ અને કરાર

બીજે દિવસે રાજદરબાર ઉત્સવ-સમારંભો પરવારીને ફાંતેબ્લોથી પાછો પેરીસ ફરવા લાગ્યો.

રાજ પોતાની રાણી તથા રાણી-માતા સાથે એક ઘોડાગાડીમાં હતો; મેંડમ સાથે મૌશ્યોર બીજી ગાડીમાં હતા; અને પછી એક એક ગાડીમાં બબ્બે તહેનાતી-આનુઓનો રસાલો ગડગડાટ કરતો પાછળ આવતો હતો.

ગરમી લાગતાં મેંડમ સૌથી પહેલાં પોકાર કરી બેઠી. જવાબમાં મૌશ્યોર જાણે પોતે ગરમીથી બેભાન બનવા માંડ્યા હોય તેમ ગાડીમાં વધુ લાંબા થયા. મેંડમ પોતાની મીઠાશબરી રીત મુજબ જરા હસીને

બોલી, “વાહ, મૌશ્યોર, મેં તો માન્યું હતું કે, આટલી બધી ગરમીની મેં ફરિયાદ કરી એટલે તમે બહાર ઘોડેસવાર થઈ, ગાડીમાં મને વધુ મોકળાશ કરી આપશો!”

“હું આ તાપમાં ખુલ્લે ચહેરે ઘોડેસવારી કરું? હેં! આવી ધીકતી હવામાં મારી તો મોઢાની ચામડી જ છાલની પેઠે ઊતરી જાય!”

“મારું ‘પેરેસોલ’* હું તમને આપીશ!”

“પણ એ હાથમાં પકડી રાખવું પડે ને? ઉપરાંત, મારી પાસે ઘોડો જ નથી.”

“અરે, તમારો કથ્થઈ ઘોડો પેલો રહ્યો!”

“મારો કથ્થઈ ઘોડો? ક્યાં છે?” એમ કહી તે જરા ઊંચા થઈ બારીએ જોવા લાગ્યા; પણ તક્લીફ વધુ લાગવાથી પાછા જડપણે પોતાની બેઠકમાં પડ્યા.

“હા, હા, તમારો જ ઘોડો, મૌં ૬ માલિકોર્ન દોરીને લાવતા જણાય છે.”

“અરેરે, બિચારા એ ઘોડાને કેટલી ગરમી લાગતી હશે!” કહી મૌશ્યોરે મોતનો એબો આવી ગયેલા માણસની જેમ આંખો મીંચી દીધી.

આણી બાજુ રાણીઓ સાથે બેઠેલો જુવાન રાજા ગાડીના ડબ્બામાંથી બહાર નીકળવા જાન ઉપર આવી ગયો હતો—જેથી લા વાલિયેરનું વહાલું મુખ જોવા મળે. રાણી તો પોતાનો પતિ આટલી મુસાફરી દરમ્યાન પણ પોતાના કબજામાં આવેલો જોઈ રાજી રાજી થઈ ગઈ હતી; પણ તેના મોં ઉપર જેટલું હાસ્ય અને આનંદ પથરાયાં હતાં, તેથી વધુ પ્રમાણમાં રાજાના મોં ઉપર કંટાળાનાં અને નાખુશીનાં ચિહ્નો જણાવા માંડ્યાં. બફારો—પગનું અકડાવું—હાથનું જકડાવું—કેડનું મરડાવું વગેરે કેટલીય ફરિયાદો રાજાએ મોટેથી શરૂ કરી દીધી.

ઘોડા બદલવા ગાડી એક જગાએ થોભી, તે વખતનો લાભ લઈ રાજા રાજી થતો થતો ‘પગ છૂટા કરવા’ નીચે ઊતર્યો; પણ તે જ ઘડીએ

* તાની નાજુક છત્રી જેવું સાધન.

રાણીએ પણ પગ છૂટા કરવા સાથે જ ઊતરવાની મરજી બતાવી, એટલે રાજાનું મોં ફરી જોવા જોવું થઈ ગયું.

પછી જ્યારે ઘોડા બદલાઈ ગયા અને રાજા-રાણી અંદર બેસવા ગયાં, ત્યારે રાણીને અંદર ચડાવ્યા બાદ, રાજા પણ ઉપર ચડવાને બદલે બહાર જ રહ્યો. પછી તે પગે ટહેલતો ટહેલતો પાછળની ગાડીઓમાં લા વાલિયેરનું મોં જો ગાડીની બારીમાંથી દેખાતું હતું તે તરફ વળ્યો. બધો કાફલો રાજાજી ગાડીમાં બેસે તેની રાહ જોઈને થોભી રહ્યો હતો, અને સૌની આંખો તેની હિલચાલ ઉપર હતી, એ વસ્તુ જ રાજાના લક્ષમાં ન આવી. તરત જ રાજાના કાને પાસે અવાજ આવ્યો, “આપ સરકારે ઘોડો મંગાવ્યો હતો ખરું?”

“ઘોડો? હા, હા, મારો કોઈ ઘોડો અહીં ફાજલ છે?”

“સરકાર, મારી પાસે જો ઘોડો છે, તે આપ નામદારની સેવામાં હાજર છે.” એમ કહી માલિકોર્ને તરત મૉશ્યોરનો સુસજ્જ કથઈ ઘોડો તેની આગળ રજૂ કરી દીધો.

“આ કંઈ મારો ઘોડો નથી!” રાજાએ કહ્યું.

“સરકાર, એ નામદાર મૉશ્યોરનો ઘોડો કે છે; પરંતુ તેઓશ્રી ગરમીમાં ઘોડેસવારી કરતા નથી.”

રાજાએ વધુ કંઈ બોલવાની રાહ જોયા વિના તરત એ ઘોડા ઉપર ફૂલંગ મારી. માલિકોર્ને જલદી જલદી સામું પેંગડું પકડવા ગયો, પણ રાજા તો ક્યારનો બેસી ચૂક્યો હતો.

હવે રાજા ઘોડો પોતાની ગાડી તરફ દોડાવી ગયો અને રાણીઓને ખબર આપી આવ્યો કે, “મને ઘોડો મળી ગયો છે, અંદર મારા પગ અકડાઈ ગયા હતા, એટલે હવે હું ઘોડા ઉપર જ આવું છું.”

રાજા હવે સૌને ઊપડવાનો ઓર્ડર આપી, ઘોડો પાછો દોડાવી લા વાલિયેર અને મોંતાલેની ગાડી આગળ લાવ્યો. લા વાલિયેર શરમથી લાલચોળ થઈ ગઈ; સમજણી મોંતાલે રાજાજીને એક વાર નમસ્કાર કરી

લઈ, પછી આજુબાજુનું પ્રકૃતિ-સૌંદર્ય જોવા સામેની બારીએ મોં કાઢીને બેસી ગઈ.

રાજાએ ગાડીમાં બેઠા બેઠા પોતાના પગ કેવા અકડાઈ ગયા હતા, અને અંદર પોતાને ગરમીથી કેવો મૂંઝારો થવા લાગ્યો હતો, તેની વાત કાઢી; અને પછી સદ્ભાગ્યે એક સમજણા માણસે સમજી જઈ પોતાને આ ઘોડો આપ્યો, ત્યારે જરા મોકળા થવાયું—એ વાત કરી. તથા તે ભલો માણસ કોણ હતો, તેનું નામ પણ પોતે નથી જાણતો એ વાત કરી.

મોંતાલેએ તે ઘડીએ તરત પાછી વળી જવાબ આપ્યો, “સરકાર, આ ઘોડો આપના ભાઈસાહેબ નામદાર મૌશ્યોરનો છે; અને તેમના જ રસાલાના એક સદ્ગૃહસ્થના કબજામાં તે ઘોડો હતો.”

“પણ તે સદ્ગૃહસ્થનું નામ શું, તે મને કહેશો, માદમુઆઝોલ?”

“મોં ૯ માલિકોર્ન, સરકાર.”

“ઠીક ઠીક, તે સદ્ગૃહસ્થનું મોં તો ભુલાય તેવું નથી, અને હવે તેમનું નામ પણ હું યાદ રાખીશ.” આટલું કહી રાજાજીએ બહુ ભાવભરી આંખોએ લા વાલિયેર તરફ નજર નાખી.

તે જ ઘડીએ મોંતાલે સમજી જઈને બારી તરફ પાછી વળી ગઈ.

રાજાએ હવે લા વાલિયેરને પ્રેમના વિચ્છંભાલાપની રીતે કહેવા માંડયું, આ ગ્રામવિસ્તારમાં છૂટથી મળાતું હળાતું હતું તે હવે તો બંધ થવાનું; પેરીસમાં તો મેંડમની તહેનાત પણ તમારે કડકપણે ભરવાની થશે, એટલે આપણે તો મળી જ શકવાનાં નહિ!”

“સરકાર, આપને તો મેંડમ સાથે ઘણો નિકટનો સંબંધ છે, એટલે તેમને મળવા આપ અવારનવાર આવ્યા જ કરશો; જ્યારે આપ ત્યાં આવશો ત્યારે રસ્તામાં—”

“વાહ, માત્ર નજર પડે એટલાથી મળ્યા ન કહેવાય; જોકે, તમને તો એટલાથી જ સંતોષ થઈ જાય એમ મને લાગે છે!”

લુઈઝાએ માત્ર હૃદયફાટ નિસાસો અંદર જ દબાવી દીધો. રાજાએ આગળ ચલાવ્યું, “તમને તમારી જાત ઉપર ભારે કાબૂ હોય એમ લાગે છે; પરંતુ તમારું જોર તમે ગાઢ પ્રેમ દાખવવામાં વાપરજો, જેથી મારો પ્રેમ તમારા ઉપર ઢોળવા બદલ હું હંમેશ પરમાત્માનો આભાર માન્યા કરું.”

જવાબમાં લા વાલિયેરે પોતાની ઉન્કટ પ્રેમભરી અને લગભગ આંસુભરી આંખો રાજાજીની આંખોમાં પરોવી દીધી. રાજાને આખે શરીરે થઈને એક ચમક પસાર થઈ ગઈ. આ મુગ્ધાની એવી ભાવભરી નજર મેળવવી એ જ કેટલી કૃતાર્થતા છે, એ તેને સમજાયા વિના ન રહ્યું.

થોડી વાર ચૂપ ચાલ્યા પછી રાજા ફરી બારીની નજીક આવીને બોલ્યો, “તમારી ચુપકીદી કેવી કઠોર છે, પ્રિય? અને તમે એક વખત તમારો પ્રેમભાવ પાછો સમેટી લો, તો કેવાં શિલા જેવાં નઠોર થઈ શકો, તેની કલ્પના મને આવે છે! અને તેથી મેં મારો હૃદયભરેલો પ્રેમ તમને અર્પણ કરવામાં કેવું મોટું જોખમ ખેડ્યું છે, એ વિચાર આવતાં મારાથી ધૂજી ઉઠાય છે.”

“સરકાર, હું આપને વિશેષ કંઈ કહેતી નથી; માત્ર એટલું જાણી રાખજો કે, હું પ્રેમ કરું તો તેમાં પણ શિલા જેવી જ અડગ રહું છું.”

“‘પ્રેમ કરું તો’ એમ તમે બોલ્યાં, ખરું? તો હજુ તમે પ્રેમ નથી કર્યો, એટલે મારા પ્રત્યે અડગ રહેવાનું તમારે માટે ઊભું નથી થતું, એમ જ ને?”

“સરકાર, સરકાર, મારા જેવી અબુધના શબ્દોના અર્થ આવી રીતે કરવાના ન હોય. મને બોલતાં નથી આવડતું; હું શી રીતે આપને ખાતરી આપું કે હું આપને —”

“મને સોગંદ લેવાનું બહુ ગમે છે; તો અત્યારે ખુલ્લા આકાશમાં પરમાત્માની છાયા હેઠળ સોગંદ ખાઓ કે, મેં મારા અંતરનો જે સાચો પ્રેમ તમને અર્પ્યો છે, તેનું તમે એટલી જ વફાદારીથી જતન કરશો; કારણકે, એટલું યાદ રાખજો કે, હું ગમે તેવો મનાતો હોઈશ કે દેખાતો હોઈશ, પરંતુ માત્ર તમારા પ્રત્યેના પ્રેમની ધારા જ્યારે મને મળતી

બંધ થશે, ત્યારે મારું દ્રવ્ય ભાગી પડશે.” આટલું કહી રાજાએ પોતાના હાથ ઉપરથી મોજું ઉતારી નાખી એ હાથ બારી ઉપર મૂકી દીધો. લા વાલિયેરે પણ પોતાના હાથ ઉપરનું મોજું ખેંચી કાઢી તે હાથ, રાજાના હાથમાં મૂકી દીધો.

રાજાએ કહ્યું, “સાવધાન; હવે રાજદરબારની ખરી કાવાદાવાની તથા દાવપેચની જિંદગી શરૂ થવાની છે. તેની આંટીઘૂંટીઓનો પાર નહિ રહે; આપણે બંનેએ એટલું યાદ રાખવાનું કે, દિવસ દરમ્યાન કોઈ પણ કારણે આપણને સાચી ખોટી ગમે તેટલી ચિતા, હતાશા, કે ગેરસમજ થયાં હોય, તો પણ આપણે ફરી મળ્યા વિના, ખુલાસો કર્યા વિના, કે છેવટે આશ્વાસનનો સંદેશ મોકલ્યા વિના તે પછીની રાત પસાર નહિ થવા દેવી. અને એ મુલાકાત—ખુલાસો—કે—સંદેશ મળે એટલે પછી મનની ગમે તેવી ગેરસમજ કે ચિતા કે ગુસ્સો એકદમ ફગાવી દેવાં.”

૪૮

સ્ત્રીઓની દાઝ

૧

પૈરીસ પહોંચ્યા બાદ રાજાજીને તો તરત કાઉંસિલમાં હાજરી આપવાની થઈ. રાણી મારિયા થેરેસા રાણી-માતા એન સાથે દિવસનો મોટો ભાગ બેસી રહી. અચાનક આંસુથી આંખો છલકાવતી તે બોલી ઊઠી—

“રાજાજી મને હવે ચાહતા નથી; મારું શું થશે?”

“જાઓ, જાઓ, તમારા જેવી પત્ની જેને હોય તે પતિ હંમેશ પોતાની પત્નીને ચાહે જ.”

“માતાજી, પણ રાજાજી એટલા બધા સુંદર છે કે, તેમના ઉપર સૌ કોઈ હાર્દિક પ્રેમ કરે; અને રાજાજી ઉપર કોઈના તેવા ગાઢ પ્રેમની અસર ન જ થાય તેવું ન બની શકે.”

“જો ગાઠ પ્રેમની જ અસર થતી હોય, તો પછી તમારે શી ફિક્કર છે? તમારો તો રાજજી ઉપર ગાઠ પ્રેમ છે જ ને!”

“પણ ઘણાના ગાઠ પ્રેમો હોય, તો રાજજીને પસંદગી કરવાપણું થાય જ ને? અને રાજજીને એ બીજા પ્રેમથી જ ઘર, કુટુંબ, સંતાન બધું જ મળે તો?—અરેરે, માતાજી, હું રાજજીનાં બીજીથી થયેલાં બાળકો જોઈશ તેની સાથે જ મરી જઈશ—”

“મારિયા, મારિયા, શું બોલો છો? રાજજીને રાજગાદીનો વારસ તો તમારાથી જ થઈ શકે, એ ન ભૂલશો.”

તે જ વખતે મેંડમ મુસાફરીનાં કપડાં પણ બદલ્યા વિના જ, કંઈક ક્ષુબ્ધ અવસ્થામાં ત્યાં આવી પહોંચી.

“આપ બંનેને મુસાફરીનો થાક તો નથી લાગ્યો ને, એટલું પૂછવા હું આવી છું,” મેંડમે જણાવ્યું.

“જરા પણ નથી લાગ્યો,” રાણી-માતાએ કહ્યું.

“નામનો જ,” મારિયા થેરેસાએ કહ્યું.

“મને થાક તો નથી લાગ્યો, પણ ત્રાસ ભારે થયો છે,” મેંડમે ધીમેથી ઉમેર્યું.

“ત્રાસ? શાનો?” રાણી-માતાએ પૂછ્યું.

“રાજજી ઘોડેસવારી કરીને આખે રસ્તે શા માટે આવ્યા?” મેંડમે પૂછ્યું.

“એ તો મેં જ તેમને ગાડીમાં ગોઠવું ન હોવાથી ઘોડા ઉપર બેસવા સલાહ આપી હતી,” મારિયા થેરેસાએ ફીકી પડી જઈને કહ્યું.

“ઠીક, ઠીક,” મેંડમે જરા હસીને કહ્યું; “પરંતુ આપ બંનેને પેલા ભયંકર સમાચાર મળ્યા કે નહિ?”

“હા, હા, મૌં ૬ ગીશના ઘાયલ થવા બાબતના ને?”

“અને સૌની પેઠે આપ લોકો પણ એ બધું જંગલી સુવ્વરના શિકારમાંથી થયેલું જ માનતાં હશો, ખરાં?”

“નહીં તો?”

“અરે ઓ તો ઢ્રંઢ્રયુધનું પરિણામ હતું; અને તે ઢ્રંઢ્રયુધ પણ ઓનું કે મૌશ્યોરને બે સારા મિત્રો ગુમાવવા પડત, અને રાજાજીને પોતાના બે વીરો.”

“પણ તો પછી ઓ ઢ્રંઢ્રયુધનું કારણ શું? અને ઢ્રંઢ્રયુધની મનાઈ છે તેનું શું?”

“અરે તે બંને જણા રાજદરબારની ઓક બાનુના ચારિત્ર્ય વિષે વાત કરતા હશે. ઓક જણે ઓમ કહ્યું કે, ઓ તો ડાહી-ડમરી શાણી બાઈ છે; ત્યારે બીજાએ કહ્યું કે, ઓ તો ભલભલા દેવાધિદેવને લોભાવનારી - ક્ષાવનારી આપ્સરા છે.”

“દેવાધિદેવને? અને તેય રાજદરબારની બાનુ?” મારિયા થેરેસા રાજ પ્રત્યેનો ઉલ્લેખ સમજી જઈને ગભરાઈને બોલી ઊઠી.

“ઓ બાનુનું નામ શું?” રાણી-માતાએ કડક થઈને પૂછ્યું; “તમારી તહેનાત-બાનુ કુમારી દ લા વાલિયેર જ ને?”

“હા, હા; ઓ જ ભત્રીભોળી લાગતી દુત્તી!” મેંડમે દાંત કચકચાવી જવાબ આપ્યો.

“અને દ ગીશે એને નિદોષ કહી, પણ દ વાદે ઓ વાતનો વિરોધ કર્યો, ઓમ જ ને?” રાણી-માતાએ પૂછ્યું.

“હા, હા, ઓમ જ; અને તેમાંથી બંને જણ લડી પડ્યા.”

“ઠીક, ઠીક, પણ ઓ છોકરીને ઝટપટ રાજદરબારમાંથી દૂર કરવી જોઈએ, ઓ નક્કી; નહિ તો આવી તો ઘણીય લડાઈઓ મંડાશે અને—”

“હા, હા, અને બીજી બાજુ પણ શું થઈને રહે, તે શું કહી શકાય?” મેંડમે રાણી-માતાનો ભાવ સમજી લઈને કહ્યું.

“ઠીક, ઠીક; પણ ઓ વાત હવે મને સોંપી દો; દરબારની કોઈ બાનુ વિષે કંઈ ચર્ચા થાય કે પગલાં લેવાય ઓ રાજાજી પસંદ કરતા નથી. એટલે હું જ ઓ બાબતમાં ઘટતું પતવી લઈશ. તમે જઈને લા વાલિયેરને મારી પાસે મોકલી આપો જોઈ.” રાણી-માતાએ ગંભીર વિચારમાં પડી

જઈને કહ્યું. મારિયા ઘેરેસાએ પણ રાજજી બાબત હમણાં જ ચિંતા વ્યક્ત કરી હતી.

૨

લા વાલિયેર આવતાં જ રાણી-માતાએ તેને પોતાની નજીક આવીને બેસવા જણાવ્યું તથા કહ્યું, “અમે હમણાં તારી જ વાત કરતાં હતાં.”

“મારી?” લા વાલિયેરે ફીકી પડી જઈને કહ્યું.

“હા; મોંઠે દ ગીશ અને મોંઠે દ વાર્દે વચ્ચે દૂંદ્રયુદ્ધ ખેલાયું તેની ખબર તો તને પડી જ હશે.”

“હા, મેંડમ; ગઈ કાલે જ મને એ વાતની ખબર પડી.” લા વાલિયેર પોતાના બે હાથ ભેગા આમળતી બોલી.

“અને આ દૂંદ્રયુદ્ધ થવાનું છે એની તને ખબર નહોતી?”

“મને શી રીતે ખબર હોય, મેંડમ?”

“બે મરદો લડી પડે તો તેની પાછળ કાંઈ કારણ હોય જ; અને એ બે વચ્ચેની લડાઈનું કારણ તું જાણે છે જ.”

“મને જરા પણ ખબર નથી, તથા કલ્પના પણ નથી મેંડમ.” લા વાલિયેર મૂંઝાઈ જઈને બોલી ઊઠી.

“એક જ વાતનો સતત નન્નો ભણ્યા કરવો, એ ગુનેગારોની ચાલુ રીત જ હોય છે; પણ મારી આગળ એ બધી ઠાવકાઈ નહીં ચાલે, સમજ?”

“ગુનેગાર? ઠાવકાઈ? માતાજી, આપ શું કહો છો?” લા વાલિયેર હવે તો છળી જ ઊઠી.

“તો મારે મોઢે જ તારે કલેવરાવવું છે કેમ? મને કંઈ બીક નથી લાગતી. તો સાંભળ, મોંઠે દ ગીશને તારા બચાવ ખાતર એ દૂંદ્રયુદ્ધમાં કૂદી પડવું પડ્યું.”

“મારા બચાવમાં?”

“હા, હા; નમાણી સાપણ જેવી સુંદર સ્ત્રીઓને પોતાના બચાવમાં બહાદુર વીરો તરવારો ખખડાવે એ ગમતું હોય છે; પણ હું તને મોંઠે

કહી દઉં છું કે, મને એવી બધી લડાઈઓ ગમતી નથી. કારણ કે, મને પેલી સાપણો પ્રત્યે જ સખત નફરત છે—મારા કહેવાનો જે અર્થ તારે. સમજવો હોય તે સમજ લે.”

લા વાલિયેર તરત જ રાણી-માતાના પગ આગળ ફસડાઈ પડી. તે ડૂસકાં ખાતી ખાતી બોલી, “મને આપ નામદાર મારો જે કાંઈ અપરાધ હોય તે સ્પષ્ટ કહી સાંભળાવો—મને કશો ખુલાસો કરવાની પણ તક આપ્યા વિના આમ સજા ફરમાવો નહિ. આપ અમારા જેવી સૌનાં આધાર-સ્થાન છો; અમે આપની પાસે જ અમારા દુઃખનો ઈલાજ શોધવાની આશા રાખીએ.”

મોડમ આ બધું સાંભળી તરત તુચ્છકારભરી રીતે મોં મચકોડી ગઈ.

રાણી-માતાએ મોડમ સામે જોઈને કહ્યું, “લો, આ ભલી બાપડીના ઠાવકા બોલ તો સાંભળો! અરે, તું અમને સૌને શું સમજાવે છે, હેં? અમે લોકો તો તાજ પહેરેલાં માથાંની સોબત સેવેલી છે, એ નથી જાણતી? અમે બધાં તારી આવી વાતોથી છેતરાઈ જઈએ તેવાં ગમાર નથી!”

લા વાલિયેર બિચારી કપાઈ ગયેલી કમલિનીની પેઠે વિલાઈ ગઈ.

“ખબરદાર, યાદ રાખજે કે, તું તારા મનમાં જે વિચારી બેઠી છે, એ સાંભળીને પણ શ્રીઓ તરીકે શરમથી અમારું મોં નીચું નમી જાય છે. અને તારા તો વિવાહ પણ થઈ ચૂકેલા છે, નહીં?”

લા વાલિયેરે છાતી ઉપર પોતાના બંને હાથ જોરથી ભીડી દીધા.

“ચાલ, પૂછ્યું તેનો જવાબ આપ.”

“હા, મોડમ.”

“કોની સાથે?”

“વાઈકાઉટ દ બ્રાજલોન સાથે.”

“તો તારા જેવી માલમિલકત કે માનપ્રતિષ્ઠા વિનાનીને આવું સારું ઠેકાણું મળી ગયું છે તેટલાથી તને સંતોષ નથી? તો અત્યારે વાઈકાઉટ ક્યાં છે?”

“ઈંગ્લેંડમાં,” મેંડમે જ વચ્ચે જવાબ આપી દીધો; “અને આ યુવતીએ અહીં મેળવેલી બીજી સફળતાના સમાચાર તેમને ત્યાં પહોંચ્યા વિના નહીં જ રહે.”

“ભગવાન, ભગવાન!” લા વાલિયેર હતાશામાં બોલી ઊઠી.

“તો ઠીક, સાંભળી લે; અમે જલદી જલદી વાર્ષિકાઉટ ફ્રાંસ પાછો ફરે તેની પેરવી કરીશું; અને તે આવે એટલે તને દરબારથી દૂર વિદાય કરી દઈશું. પણ તારો વિચાર જુદો જ હોય, તો એટલું સાંભળી રાખ કે, તારા કરતાં ભલી ભલી ગકિયાણોને મેં સીધી કરી નાખી છે.”

“મેંડમ, મારા ઉપર દયા કરો! આ બધું તમે શું કહો છો?”

“ચૂપ રહે; કશું નાટક કરવાની જરૂર નથી. અબઘડી અહીંથી ચાલતી થા, અને તારા કમરામાં જઈ, મેં કહેલી વાતો ઉપર બરાબર વિચાર કરવા માંડ, સમજ!”

લા વાલિયેર ચાલી જતાં જ રાણી-માતાએ જરા રાજી થતાં થતાં મેંડમને કહ્યું, “હવે એ દુત્તી ફરી હિમત કરશે ખરી?”

“આવાં ભલાં-ભોળાં લાગતાં માણસો બહુ ચવ્વડ પ્રકૃતિનાં હોય છે—તૂટે પણ છૂટે નહિ,” મેંડમ ગણગણી.

રાણીમાતા હવે મારિયા થેરેસાને બધી વાત કહેવા ચાલ્યાં ગયાં.

૪૯ બકારો !

૧

સાંજના સાડાછ વાગતાંમાં બધું કામકાજ પરવારી, કંઈક નાસ્તા જોવું કરી, રાજજી જરા તાજ થયા, એટલે તરત તેમણે સેંતેગ્નોનો હાથ પકડી, પોતાને લા વાલિયેરના ઓરડા તરફ લેવા ફરમાવ્યું.

સેંતેગ્નો બિચારો ડઘાઈ ગયો. તે બોલ્યો, “સરકાર, એમ કંઈ એ તહેનાતી-બાનુઓના ઓરડામાં, વગર કારણે ન જઈ શકાય.”

“વાહ, દેશનો રાજ કોઈ હોશિયાર ચબરાક છોકરી સાથે વાતચીત કરી આનંદ કરવા માગે, તેમાં શું ખોટું છે?”

“પણ સરકાર, બીજાઓ ભલે કંઈ ન કહે, પણ આપે રાણીજી, રાણી-માતા એ બધાનોય વિચાર કરવો જોઈએને!”

“ઠીક, ઠીક, કાલથી કંઈક બહાનું વિચારી કાઢીશું; પણ આજે તો કશા બહાના વિના સીધા જવું જ છે, એ નક્કી.”

તહેનાતી-બાનુઓના કમરા તરફ જવા જે આંગણું વટાવવાનું હતું, તેમાં મેંડમ, રાણી-માતા અને રાણીજી એમ ત્રણેના કમરાની બારીઓ ખૂલતી હતી. સેંતેગ્નોને બિચારાને જલદી જલદી એ આંગણું પસાર કરતાં, કોણ જાણે ક્યાંથી તેના માથા પર શું આવી પડશે, તેની જ બીક લાગવા માંડી. સદ્ભાગ્યે એ બધી બારીઓને પડદા નાંખેલા હતા, એટલે કોઈનું મોં તેમના તરફ તાકી રહેલું સીધું તો દેખાતું ન હતું.

લા વાલિયેરના કમરાનું બારણું આવતાં, સેંતેગ્નો બહાર જ ઊભો રહ્યો, પણ રાજજી તેને સાથે જ અંદર લીધો. લા વાલિયેર તે ઘડીએ રડતી હતી, અને તેની આંખો લાલ લાલ થઈ ગઈ હતી.

રાજાએ તરત જ ચિતાતુર થઈ, મમતાથી તેને ‘શું થયું છે,’ એમ પૂછવા માંડ્યું.

“મને કંઈ થયું નથી, સરકાર.” લા વાલિયેરે ભાગી ગયેલા અવાજે જવાબ આપ્યો.

“તો પછી તારી આંખો લાલ કેમ છે?”

“મુસાફરીમાં કશુંક પડ્યું હશે, સરકાર.”

“નહિ, નહિ, પ્રિય, તારી આસપાસ એવી મધુર શાંતિ અને નૃપ્તિ હરહંમેશ વ્યાપી રહેલી હોય છે કે, જેમાં આવીને પાવન થવા મન થાય. ઉપરાંત, હંમેશ તું મારા ઉપર એવી અમીભરી નજર દેરવી રાખે છે કે જેનાથી મારામાં જાણે નવા પ્રાણનો સંચાર થાય છે. પણ આજે તો તું મારી સાચું નજર પણ મિલાવી શકતી નથી. માટે જે હોય તે સાચું કહી દે.”

“સરકાર, કશું નથી; અને આપ મને જેવી જેવા હંમેશ ઈચ્છો છો, એવી જ હું છું.”

“નહિ, નહિ, અત્યારે તું ચોકેલીશી-છળેલીશી દેખાય છે. તને કોઈએ ટાણો માર્યો છે? દૂભવી છે?”

“ના, સરકાર.”

“જે, હવે હું ગુસ્સે થઈ જઈશ; જે કંઈ સાચી વાત હોય તે મને તાબડતોબ કહી દે.”

પરંતુ લા વાલિયેર દુઃખી થઈને ઊલટી સહંતર ચૂપ થઈ ગઈ.

રાજા એકદમ છછેડાઈ ગયો; જે ઉમળકાથી અને અત્યાર સુધી એકઠી થયેલી જે ઈંતેજરીથી તે અહીં આવ્યો હતો, તેનો આવો જ ફેજ આવેલો જેઈ, તેનામાં એક પ્રકારની હિસ્સતા ઊછળી આવી.

અચાનક લા વાલિયેરના ઓરડામાં એક બાજુ ટિંગાવેલો એથોસનો ફોટો તેના જેવામાં આવ્યો. અને તેને એક ડંખ સાથે યાદ આવ્યું કે, એ એથોસના પુત્ર સાથે લા વાલિયેરનો વિવાહ થયેલો છે. તેને તરત જ એવી કલ્પના ગઈ કે ફોંતેબ્લોથી પેરીસ પાછા ફરતાં, લાંડનથી વાઈકાઉટ દ

બ્રાજલોનનો લખેલો પ્રેમપત્ર આને મળ્યો હશે, એટલે તેનો પ્રેમ યાદ કરીને જ તે રડવા બેઠી હશે.

ક્રોધમાં પ્રેમીની ઈર્ષ્યા ઉમેરાઈ એટલે પછી રાજની મનોવૃત્તિએ એકદમ પલટા ખાવા માંડ્યા. તેણે હવે લા વાલિયેરને એ જાતનાં ટાણાંથી જ વીંધવા માંડી. લા વાલિયેર એ કારી ધા નીચે ઢગલો વળીને પડી રહી; તેનું હૃદય ફાટી જવા લાગ્યું; પરંતુ રાણીજી, રાણી-માતા અને મેડમ સામે સીધી ફરિયાદ ન કરે ત્યાં સુધી તે બીજા શો જવાબ આપી શકે?

રાજના ગુસ્સાએ હવે માઝા મૂકવા માંડી. તેણે ગરજીને કહ્યું, “જુઓ કુમારીજી, છેવટનું સાંભળી લો; તમારે મોંએથી એક શબ્દ કાઢવો છે કે નહિ? આ રીતની તમારી બેવફાઈ, ચંચળતા અને પનાંગિયાવૃત્તિનો કશો ખુલાસો તમારે આપવાનો છે?”

“હું શું બોલું? સરકાર, હું અત્યારે એવી મૂંઝાઈ ગઈ છું કે, મારામાં બોલવાની પણ શક્તિ રહી નથી.”

“પણ શાથી મૂંઝાયાં છો એ જ હું પૂછું છું ને? જે સાચી વાત હોય તે કહેવામાં મૂંઝવણ શી?”

“પણ કઈ બાબતની સાચી વાત?”

“બધી જ બાબતની!”

લા વાલિયેર હવે લગભગ બેહોશ બનવાની આણી ઉપર આવી ગઈ હતી. તે બે હાથ પહોળા કરી રાજજીના પગ પકડી પોતાને રાણી-ઓએ જે ટાણા માર્યા હતા તેની વાત કહેવા જ જતી હતી, પણ એક અચાનક આવી ચડેલા ડૂસકાથી તેનું ગળું રૂંધાતાં, છેવટે તે એટલું જ બોલી બેઠી, “મને કાંઈ જ ખબર નથી.”

પેલ ખલાસ! રાજ હવે હુંકાર કરતો બોલી ઊઠ્યો, “આ માત્ર ચંચળવૃત્તિ, બેવફાઈ કે ચાલાકી જ નથી; આ તો હવે રાજ સામેનો રાજદ્રોહ છે!”

અને પછી તરત સેતેંગનો સામે જોઈ તે બોલી બેઠો, “જ્યું, હું આ છોકરીને હાથે મૂરખ બન્યો તે? દ ગીશ વાઈકાર્ટ દ બ્રાજલોન

વતી લડયો હતો; અને આ છોકરી હજુ એ બ્રાજલોનને ચાહે છે. સેંતેગનો, હું સોગંદપૂર્વક કહું છું કે, મારા અંતરમાંથી આ છોકરી માટેના પ્રેમનો કણિકણ ત્રણ દિવસની અંદર જો હું ઉખેડી-તોડીને ફેંકી નહીં દઈ શકું, તો માત્ર શરમનો માર્યો જ હું મરી જઈશ.”

આટલું કહી રાજા તરત લા વાલિયેરનો કમરો છોડી ચાલ્યો ગયો. રાજા આ છોકરીની લપમાંથી છૂટયો તે વાતની સેંતેગનોને તો નિરાંત જ લાગી.

જ્યારે આ બંને જણ આંગણું વટાવી રહ્યા હતા, ત્યારે મોડમની બારીનો પડદો ધીમેથી ખર્યો. અને તરત જ મોડમ લા વાલિયેરના કમરા તરફ દોડી.

૨

લા વાલિયેર પોતાના ઓરડામાં ઈશુની ક્રૂસમૂર્તિ આગળ જમીન ઉપર ધૂંટણિયે પડી હૃદયાફાટ રુદન કરતી હતી.

મોડમે તરત જ તેને સંબોધીને કહ્યું, “હમણાં થોડા જ વખત પહેલાં તને એક તાકીદભરી સૂચના આપવામાં આવી હતી, ખરુંને?”

લા વાલિયેર બેબાકળી આંખે મોડમ સામે માત્ર મૂંગી મૂંગી જોઈ જ રહી.

“ચૂપ કેમ રહી છે?” મોડમ તાડૂકી; “રાણી-માતાએ તને એવી રીતે વર્તવા નહોતું ફરમાવ્યું કે, જોથી તારે વિષે અમુક જાતની વાતો બહાર ન ફેલાય?”

લા વાલિયેર મૂંગી જ રહી.

“અને છતાં, હમણાં જ તે ફરમાનનું તે ઉલ્લંઘન કર્યું છે; મારા દરબારની કોઈ સ્ત્રીઓ વિષે ભાતભાતની વાતો થાય એ મને પસંદ નથી; માટે બીજું કોઈ સાંભળતું નથી તે દરમ્યાન હું તને કહી દઉં છું કે, તું અત્યારની ઘડીથી મારી તહેનાતમાંથી છૂટી છે! અને તરત જ તું તારી મા પાસે જવું ચાલી જા.”

લા વાલિયેર હજુ મૂંગી રહી; માત્ર તેની ફાટેલી આંખમાં કારમી વેદનાનાં થોડાં લક્ષણો ઉમેરાયાં એટલું જ.

“હું આશા રાખું છું કે, તેં મારો હુકમ સાંભળી લીધો છે, અને તેનો અમલ તરત જ થશે.” એટલું કહી મેંડમ પગ પછાડતી, એ ઓરડીમાંથી ચાલી ગઈ.

૩

લા વાલિયેર આખો વખત ઈશુમૂર્તિ સામે જ તરફડતી પડી રહી. રાત પડવા લાગી, તેમ તેમ તેના મનમાં એક આશા ઉદય પામવા લાગી: ફેંતેબ્લોથી આવતાં રાજાએ રસ્તામાં તેની પાસે શપથ લેવરાવ્યા હતા—બંનેએ હાથમાં હાથ રાખી અરસપરસ શપથ લીધા હતા: ‘દિવસ દરમ્યાન કોઈ પણ કારણે આપણને સાચી ખોટી ગમે તેટલી ચિંતા, હતાશા, કે ગેરસમજ થયાં હોય, તોપણ આપણે ફરી મળ્યા વિના, ખુલાસો કર્યા વિના, કે છેવટે આશ્વાસનનો સંદેશ મોકલ્યા વિના તે પછીની રાત પસાર નહિ થવા દેવી. અને એ મુલાકાત-ખુલાસો-કે-સંદેશ મળે એટલે પછી મનની ગમે તેવી ગેરસમજ કે ચિંતા કે ગુસ્સો એકદમ ફગાવી દેવાં.’

બિચારી લા વાલિયેર રાજાજી થરફથી ખુલાસાનો કે આશ્વાસનનો સંદેશ મળવાની આશામાં મોડી રાત સુધી બેસી રહી. પણ તે ભૂલી ગઈ કે, પ્રેમની વૃત્તિએ પ્રેમપાત્રના સંરક્ષણ માટે કે શાંતિ માટે જે ઉપાયો યોજ્યા હોય છે, તે બધા, ક્રોધ કે ઈર્ષ્યાવૃત્તિ વ્યાપી રહે ત્યારે, યાદ નથી રહેતા; કારણ કે ક્રોધ-ઈર્ષ્યા તો પ્રેમપાત્રને ઘા અને કારમો ઘા કેમ કરીને કરાય તેની જ પેરવી વિચારતાં હોય છે!

પણ મધરાતના ટકોરા પડ્યા, એટલે રાજાજીના સંદેશની આશા લુપ્ત થતી ચાલી. લા વાલિયેર હવે સમજી ગઈ કે, આ પૃથ્વી ઉપર તેને કોઈની તરફ મેં ફેરવવા જેવું રહ્યું નથી. બ્રાજલોનને તો તે પોતે જ તજી બેઠી હતી; રાજાજીને જ પોતાના પ્રથમ પ્રેમી તરીકે તેણે ડરતાં ડરતાં કબૂલ્યા હતા અને છેવટે સ્વીકારી લીધા હતા.

પણ — પણ, ભલે પૃથ્વી ઉપર તેનું કોઈ ન રહ્યું; પરંતુ સ્વર્ગમાં પરમ પિતા તો તેના હજુ બાકી છે જ! લુઈઆના વિચાર હવે પરમાત્મા તરફ જ વળવા લાગ્યા. અને બેના ટકોરા પડયા ત્યારે તેણે લગભગ નિશ્ચય કરી લીધો કે, સીં નદી ઉપર શૈલોત મુકામે આવેલા કાર્મલિત મઠમાં સાધ્વી બનીને જોડાઈ જવું, અને પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં જ જીવન વ્યતીત કરવું.

અને તે મુજબ તે ગુપચુપ રાજમહેલમાંથી નીકળી ગઈ.

દરબાર-ગઢના પહેરાવાળાઓની નજર ચૂકવીને તે શી રીતે બહાર આવી, તે કોણ જાણે! અથવા જે ભગવાનની સેવામાં તે પોતાનું જીવન આર્પણ કરવા જતી હતી, તેમણે જ તેને સહીસલામત બહાર લાવીને મૂકી — ઓમ માનવું જોઈએ.

તેને રસ્તાની કશી ખબર ન હતી. ઓટલે સીં નદીનો આધાર લઈ તેને કાંઠે તે ચાલવા માંડી. છેક છેવટે પ્લાસ લા ગ્રેવે સુધી તે આવી, ત્યારે બે ત્રણ દારૂડિયાઓએ તેને આંતરી તથા સતાવવા માંડી. લા વાલિયેરે એ લોકોના પંજમાંથી છટકવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ પેલાઓ તેની અસહાય સ્થિતિ સમજી ગયા હોવાથી કે વધારે પડતા પાગલ બન્યા હોવાથી — વધુ આક્રમક બન્યા અને લા વાલિયેરે એક કારમી ચીસ પાડીને જમીન ઉપર તૂટી પડી.

તે જ વખતે એક દારૂડિયાના ડાબા લમણામાં ફટકો પડ્યો; અને બીજે જમણી બાજુ નદીની કિનાર તરફ ગબડવા લાગ્યો; ત્યારે ત્રીજે પગને બદલે લગભગ માથા ઉપર જ ઊભો થઈ ગયો હતો. બરકંદાજેનો એક અફસર, પરિસ્થિતિ પિછાની લઈ, ત્યાં ધસી આવ્યો હતો અને ગુસ્સાભરી આંખે એ દારૂડિયાઓને પડકારતો ત્યાં ઊભો હતો.

પેલાઓ સરકારી વરદી જેતાંની સાથે હવા થઈ ગયા.

પેલો અફસર લા વાલિયેર સામું થોડી વાર વધુ જેતાં જ બોલી ઊઠ્યો, “કુમારી દ લા વાલિયેર તો નહીં?”

“ઓહો, મોંઠો દાર્તેનોં! હું જ છું; કૃપા કરીને મને બચાવો!”
ઓમ કહી તેણે તરત તેનો હાથ પકડી લીધો.

“જરૂર, તમને હું પૂરતું રક્ષણ આપીશ; પણ ભગવાનને ખાતર કહો, તમે આ તરફ એકલાં અન્યારને વખતે ક્યાંથી?”

“મારે શેવોત જવું છે.”

“પણ શેવોત જવું હોય તો તમે તેના તરફ પીઠ રાખીને જ ચાલો છો!”

“તો મને સાચી દિશામાં મૂકી આપો.”

“જરૂર.”

“પરંતુ મારી ખરી જરૂરની ઘડીએ તમે આ તરફ ક્યાંથી આવ્યા, એ તો મને કહો.”

“મારું મકાન આ તરફ છે; નોત્ર-દામની નિશાનીવાળી વીંશી મારા મકાનમાં જ ભાડે આપેલી છે. હું ભાડું ઉઘરાવવા કાલે રાતે અહીં આવ્યો હતો, તે પછી અહીં જ સૂઈ ગયો હતો. હવે વહેલી સવારે રાજમહેલમાં મારી ડચૂટી સંભાળી લેવા હું જરા વહેલો અહીંથી નીકળ્યો હતો. પણ, શેવોત અહીંથી ત્રણ-ચાર માઈલ દૂર છે, એ તમને ખબર હોય એમ લાગતું નથી!”

“ભલે રહ્યું; હું તેટલું ચાલી નાંખીશ.”

દાર્તેનોં વધુ બોલ્યા વિના તેની સાથે સાથે ચાલવા લાગ્યો. પછી શેવોતની ઊંચી જગા દેખાવા લાગી ત્યારે છેવટે તેણે પૂછ્યું, “તમારે કયા મકાનમાં જવું છે?”

“કાર્મેલિત-મઠમાં.”

“કાર્મેલિત-મઠમાં?” દાર્તેનોંનું મોં નવાઈથી પહોળું થઈ ગયું.

“ભગવાને તમને માર્ગમાં મને ટેકો આપવા જ મોકલ્યા હતા; તમારો આભાર માનું છું.”

“શું તમે સાધ્વી બનવા જાઓ છો?”

પ્રે.-૨૨

“હા, મોંશ્યોર; મેં હવે ભગવાનની સેવામાં જ જીવન અર્પણ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. રાજજીને હું અહીં આવી છું અને શા માટે આવી છું તેની કશી ખબર નથી, અને તેમને ખબર પડે એમ હું ઈચ્છતી પણ નથી.”

“પરંતુ, રાજદરબારનું માણસ રાજજીને જાણ કર્યા વિના અને તેમની પરવાનગી વિના આમ નીકળી શકે જ નહિ, એ જાણો છો ને?”

“હવે હું રાજદરબારની નોકરીમાં નથી, એ તમે જાણી રાખો, મોંશ્યોર. અને મારી એક છેવટની વિનંતી તમે સ્વીકારશો, એવી મારી ઈચ્છા છે.”

“કઈ?”

“તમે સોગંદપૂર્વક કહો કે, તમે મને અહીં જોઈ હતી કે હું સાધવી થઈ છું એ વાત કદી તમે રાજજીને નહીં કરો.”

“હું એવા સોગંદ ખાવાનો નથી.”

“કેમ?”

“કારણ કે હું રાજજીને ઓળખું છું, નહિ નહિ, આખી માનવજાતને ઓળખું છું—હું એવા સોગંદ હરગિજ નહીં ખાઉં.”

“તો સાંભળી લો, આજથી માંડીને હું મરતાં લગી તમારા મસ્તક ઉપર પરમાત્માના આશીર્વાદ ઊતરે એવી પ્રાર્થના કરવાની હતી; તે હવેથી તમારા માથા ઉપર ભયંકરમાં ભયંકર શાપ ઊતરે તેવી જ પ્રાર્થના કરીશ; કારણ કે, તમે મને અત્યારે જગતમાં કોઈએ નહીં દુઃખી કરી હોય તેટલી દુઃખી કરી મૂકી છે.”

દાર્તેનોં લા વાલિયેરના શબ્દો પાછળનો જુસ્સો જોઈ ચોંકી ઊઠ્યો. તે બોલ્યો, “ભલે, હું રાજજીને કશું નહિ કહું.”

૫૦ છુટકારો!

૧

રાતના બાર વાગ્યા સુધી ડય પ્રતિનિધિઓ સાથે રાજજીની ભારે ધમાલભરી મુલાકાત ચાલી. ડયોએ રાજનું અપમાન થાય એવા ચિત્રવાળા ચંદ્રકો બહાર પાડયા હતા. અલબત્ત, સૂર્ય ઉપર પસાર થતી વાદળી જ બતાવવામાં આવી હતી. પણ ફ્રાંસના રાજના પ્રતાપી સૂર્ય ઉપર વળી વાદળી શાની?

મંત્રીઓ, લશ્કરીઓ વગેરે સૌની ભારે ભારે દલીલો થઈ. પછી ડય પ્રતિનિધિઓને શો જવાબ આપવો એ બાબતની ખાનગી મંત્રણાઓ મોડી રાત સુધી ચાલી.

સવારના રાજ જ્યારે ઊઠ્યો, ત્યારે તેને તરત લા વાલિયેર યાદ આવી. તેણે પહેરા ઉપર ઊભેલા દાર્તેનોને કહ્યું, સેંતેગનોને બોલાવો.

સેંતેગનો આવતાં જ રાજ તેને લઈ સીધો લા વાલિયેરના કમરા તરફ ઊપડ્યો. દાર્તેનોં બારીએથી ગુપચુપ જોઈ રહ્યો. તે સમજી ગયો કે રાજ ક્યાં શા માટે જાય છે.

લા વાલિયેરના કમરામાં પથારી જેમની તેમ પડી હતી અને કોઈ જ તેના ઉપર રાત દરમ્યાન સૂતું હોય, એમ લાગતું ન હતું.

તરત મોંતાલેને બોલાવવામાં આવી. તે લા વાલિયેર વિષે કશી માહિતી ન આપી શકી. પણ તેણે એટલી કલ્પના દોડાવી કે, તેને વહેલી સવારે શાંતિમાં બહાર બગીચામાં ફરવાની ટેવ છે, એટલે કદાચ તે બહાર ફરતી પણ હોય.

થોડી વારમાં રાજ બગીચામાં બધે ફરી વળ્યો. તેનું મોં હવે ફીકું પડી ગયું હતું અને કોઈ ગૂઢ ચિંતા તેના હૃદયને કોરી ખાવા લાગી હતી.

આઠ વાગી ગયા; રાજજીનો નાસ્તો ટેબલ ઉપર હાજર કરવામાં આવ્યો. રાજ બેઠો ખરો, પણ ખાવા તરફ તેનું લક્ષ જ ન હતું. પણ ત્યાર પછી પાછી પાછી કેટલીક અગત્યની લશ્કરી મુલાકાતો પતવવાની આવી અને છેવટ તો ડચ પ્રતિનિધિઓને ભર દરબારમાં જ મળવાનું થયું.

રાજ એ બધી મુલાકાતો પતવતો હતો, પણ તેના મોં ઉપર લા વાલિયેર ન મળ્યાની ચિંતા જેવી ને તેવી જ હતી. તેણે ઘણાઓને માત્ર તેની ભાળ મેળવી લાવવા જ મોકલ્યા હતા, અને તે સુખરૂપ ક્યાંક બેઠી છે કે ફરે છે, એટલા જ સમાચાર તેને જાણવા હતા. પણ કોઈ આવીને તેને એટલા સમાચાર પણ આપી ગયું નહિ. રાજ ખૂબ જ ઊંચોનીચો થવા લાગ્યો.

અચાનક દાર્તેનોંઓ પાસે ઊભેલા સેંતેગ્નોને ખભે હાથ મૂક્યો. સેંતેગ્નોએ સહેજે જ પૂછ્યું, “કેમ શા સમાચાર?”

“કોના લા વાલિયેરના?” દાર્તેનોંઓ રાજ સાંભળે તેમ સામું પૂછ્યું. રાજ તરત ચોંક્યો. તેણે કાન સરવા કર્યા.

“લા વાલિયેરને શું થયું છે? તે આસપાસ આટલામાં ક્યાંય જણાતી નથી. અમે ક્યારના તેની ખોળ ચલાવી રહ્યા છીએ. દરબાર-ગઢમાંથી એક માણસ જેવા માણસની ભાળ ન મળે, એ નવાઈની વાત છે.” સેંતેગ્નોએ દાર્તેનોં આગળ રાવ ખાધી.

“તમને શી રીતે દરબાર-ગઢમાં તેની ભાળ મળવાની હતી? તે તો શેલોત મુકામે કાર્મેલિત-મઠમાં સાધ્વી બનવા પહોંચી ગઈ છે.”

“હૈં? શું કહો છો? તમને કોણે કહ્યું?”

“તેણે પોતે જ; હું જ આખે રસ્તે કાર્મેલિત-મઠ સુધી કાલે પાછલી રાતે તેની સાથે ગયો હતો.”

“પણ તે સાધ્વી થવા જાય શા માટે?”

“તેને દરબારગઢમાંથી ગઈ કાલે કાઢી મૂકવામાં આવી છે.”

રાજા એકદમ ચોંક્યો. પરદેશી પ્રતિનિધિઓ, પ્રધાનો, મંત્રીઓ, દરબારીઓ સૌ આસપાસ બેઠેલા હતા અને તેણે સીધું દાર્તેનોને પૂછ્યું, “તમે કહો છો તે બધું સાચું છે?”

“હા સરકાર.”

“તો દરબારમાંથી તેને કોણે કાઢી મૂકી?”

દાર્તેનોએ જવાબમાં માત્ર ખભો જ ઊંચો કર્યો. એ તપાસવાનું કામ મારું નથી—એવો તે ચેષ્ટાનો અર્થ થતો હતો.

રાજા તરત જ બેઠક ઉપરથી ફ્લંગ મારીને ઊભો થઈ ગયો. રાણી-માતાએ બધું સાંભળ્યું હતું, તે પણ ઊભી થઈ ગઈ. મોંઝમ ગુસ્સાથી અને ડરની મારી કંપી ઊઠી. તે રાણી-માતાની પેઠે ઊભી થવા ગઈ પણ પાછી પોતાની બેઠક ઉપર ફ્સડાઈ પડી.

રાજાએ તરત જ દરબારને બરખાસ્ત થયેલો જાહેર કર્યો. સૌ ચોંકી ઊઠ્યા. પરદેશી પ્રતિનિધિઓને તેણે કહ્યું, ‘હું મારો જવાબ—અથવા મારી મરજી સ્પેન અને હોલેન્ડને સીધી જણાવીશ.’

રાણી-માતા એકદમ રાજા પાસે દોડી ગઈ. “સાંસતા થાઓ, દીકરા, સાંસતા થાઓ; તમે અત્યારે જાત ઉપરનો કાબૂ ગુમાવી બેઠા લાગો છો.”

“મોંઝમ, હું મારી જાત ઉપરનો કાબૂ ગુમાવી બેઠો છું, તો તે જેમણે મારા ઉપર આ કારી ઘા કર્યો છે તેમની સાન ઠેકાણે લાવવા માટે જ, એટલું યાદ રાખજો.” આટલું કહી, દાર્તેનોને સાથે થવાનું કહી, તે તરત બહાર દોડ્યો.

માનિકોં અને માલિકોંન પણ રાજાજીની સાથે થયા; તબેલાનો એક માણસ પણ પાછળ દોડ્યો.

૨

મઠની બહારના આવકાર-ગુહમાં લા વાલિયેર એક પથ્થરની ઈશુ-મૂર્તિવાળા કૂસ આગળ જમીન ઉપર એકલી પડી હતી. નીચેની ફરસ જેવી જ તે પણ ઠંડી પડી ગઈ હતી.

રાજાએ તેને મરેલી જાણી એકદમ ચીસ પાડી. દાર્તેનોં તે સાંભળી તરત અંદર દોડ્યો. બંને જણાએ મળીને એ બિચારીને ઉપાડી. દાર્તેનોં-એ તરત ભય-ઘંટ જોરથી વગાડવા માંડ્યો; કારણ કે તેને પણ લાગ્યું કે લા વાલિયેર મરી જ ગઈ છે.

મઠની અધ્યક્ષા તરત બહાર દોડી આવી; પણ રાજાને ઓળખી જઈ, તરત જ પાછી અંદર દોડી ગઈ, અને બીજી સાધ્વી મારફતે જોઈતી દવાઓ પાણી વગેરે મોકલાવ્યાં. અધ્યક્ષાએ મઠનાં બધાં બારીબારણાં બંધ કરાવી દીધાં; કારણ કે, રાજા ભારે ધમાલ મચાવી રહ્યો હતો અને પોતાના દાક્તરને બોલાવવા હુકમો આપી રહ્યો હતો. પુરુષ વર્ગનો આવો હુમલો સાધ્વીઓના મઠમાં હોય નહિ.

પણ તેવામાં જ લા વાલિયેર જરા સળવળી અને ભાનમાં આવી હોય તેમ તેણે ધીમેથી આંખ ઉઘાડી.

રાજા તરત જ તેના પગ આગળ ઘૂંટણિયે પડ્યો. રાજાને જોતાં જ લા વાલિયેરે એવો ઊંડો — ગંભીર નિસાસો નાંખ્યો કે, રાજાનો શ્વાસ છાતીમાં જ ઊંડો ઊતરી જવા લાગ્યો. લા વાલિયેરે રાજાને બરાબર ઓળખ્યો એટલે તે તરત તેના હાથમાંથી પડીને છૂટી થવા ગઈ.

“ભલા ભગવાન! હજુ દીક્ષાવિધિ પૂરો નથી થયો?”

“ના, ના, અને હવે તે થશે પણ નહિ, હું સોગંદપૂર્વક કહું છું.”

પોતાની અશક્તિ અને કારમી હતાશા છતાં, તરત લા વાલિયેર ઊભી થઈ ગઈ અને બોલી, “એ આર્પણવિધિ થશે જ; મને કોઈ અટકાવી શકશે નહિ.”

“હું કદી તને મઠમાં અર્પિત થવા દઈશ નહિ, એ હું સોગંદપૂર્વક કહું છું.”

દાર્તેનોં વખત વિચારી, તરત બહાર ચાલ્યો ગયો.

“સરકાર,” લા વાલિયેર હવે મક્કમતાથી બોલી; “એક શબ્દ પણ વધુ ન બોલશો; મારે માટે બાકી રહેલું એકમાત્ર ભવિષ્ય — મુક્તિ, તેને

બરબાદ કરશો નહિ; તેમ જ આપની પણ ઊજ્જવળ કારકિર્દીને એક ક્ષણિક ઘેલા ખાતર ડાઘ લગાડશો નહિ.”

“ક્ષણિક ઘેલું?”

“આપને માથે એવી જવાબદારીઓ અને બંધનો છે, જે બધાં મારા જેવી એક કંગાળ છોકરી પ્રત્યેની લાગણી ખાતર ઠુકરાવી દઈ શકાય નહિ; માટે આપ મને ભૂલી જાઓ.”

“તને ભૂલી જાઉં?”

“આપ ક્યારના ભૂલી જ ગયા છો.”

“અરે, તને ભૂલું તે પહેલાં તો હું મરવાનું વધુ પસંદ કરું.”

“સરકાર, આપને મારા મનની શાંતિની સહેજ પણ દરકાર હોત, તો ગઈ રાતે આપે મને મરવા માટે આમ વીલી મૂકી ન હોત. આપે મને ફોતેબોથી આવતાં રસ્તામાં શપથપૂર્વક નહોતું જણાવ્યું કે, કાંઈ ગેર-સમજ થાય તો પણ એક રાત ખુલાસા વિના કે તડજોડ કર્યા વિના નહીં વીતવા દેવી? અને છતાં આપે કાલે રાતે જ શું કર્યું?”

“લુઈઝા, મને માફ કર; હું ઈર્ષ્યાથી આંધળો બની ગયો હતો.”

“પણ ફરીથી પણ એ ઈર્ષ્યા આપના હૃદયમાં સ્થાન પામી જ શકે; એના કરતાં મને હવે છૂટી કરો, એ વધુ સારું છે.”

“જે લુઈઝા, આવો શબ્દ તું ફરીથી એક વાર બોલીશ, તો તું નક્કી જાણજે કે અહીં તારા પગ આગળ જ મારું શબ પડ્યું હશે.”

“સરકાર, પણ જેને સૌ કોઈ ધિક્કારે છે, તેવીને માટે આપે એવું આત્મબલિદાન આપવાનું ન હોય.”

“જે લોકોએ તને ધિક્કારી છે અને અપમાની છે, તેમનાં નામ મને દયા કરીને આપી દે; તું ગઈ કાલથી એ વાત કરતી નથી, તેથી તો આ બધું વધતું જાય છે.”

“સરકાર, મારે કોઈની સામે ફરિયાદ કરવાની નથી; હું જ પોતે બધા પ્રકારે દોષિત છું.”

“લુઈઝા, તારે મને હતાશાની ખાઈને તળિયે જ ફેંકાયેલો જોવો છે, એમ?”

“સરકાર, મને પરમાત્માનું શરણુ જ લેવા દો.”

“પરમાત્મા પણ તને મારી પાસેથી કાઢી જઈ નહીં શકે.”

“તો પછી મારા કૂર અને દૃઢનિશ્ચયી દુશ્મનોના હાથમાંથી મારું રક્ષણ કરો! તેઓ મારું જીવન તેમ જ મારી ઈજ્જત બરબાદ કરવા માગે છે. જે આપ મારા ઉપર પ્રેમ કરવા જેટલી હિંમત દાખવી શકતા હો, તો મારું રક્ષણ કરવા જેટલી આપની તાકાત છે, એટલું તો મને બતાવો. જેને આપ ચાહો છો, તેને તો બીજાંઓ ધુત્કારી-અપમાનીને, શરમભરેલી રીતે હાંકી કાઢે છે.”

“તને હાંકી કાઢી છે? આ બીજી વાર તેં એ વાત કહી.”

“મને હીણપતભરેલી રીતે હાંકી કાઢવામાં આવી છે; અને હવે પરમાત્મા સિવાય બીજું કોઈ મને રક્ષણ આપી શકે તેમ નથી.”

“મારો આખો મહેલ, મારો આખો દરબાર તારો જ બની રહેશે. અને જેઓએ ગઈ કાલે તને હાંકી કાઢી છે, તે સૌ આવતી કાલે તારા પગ આગળ કંપતાં આળોટતાં હશે. લુઈઝા, તારા અપમાનનું હું આકરું વેર લઈશ. તારી આંખના પ્રત્યેક અશ્રુબિંદુ દીઠ હું લોહીનાં ટીપાં રેવાવીશ. મને તારા દુશ્મનોનાં નામ આપી દે.”

“કદી નહિ.”

“તો પછી હું તેઓને સજા શી રીતે કરી શકું?”

“સરકાર એ લોકો એવાં બળવાન છે કે, તેઓ આપનો ઉગામેલો હાથ પણ પકડીને પાછો વાળી શકે.”

“તો તું મને ઝોળખતી નથી!” રાજા હવે ત્રાડી ઊઠ્યો; “મારો હાથ પાછો પડે તે પહેલાં તો મેં મારું રાજ્ય ફનાફતિયા થવા દીધું હશે અને મારા આખા કુટુંબને બરબાદ કરી મૂક્યું હશે. હા, હા; જ્યાં સુધી આ પૃથ્વી ઉપરના મધુરમાં મધુર અને નિર્દોષમાં નિર્દોષ પ્રાણીને સતાવનારા દુશ્મનો નામશેષ નહીં થઈ જાય, ત્યાં સુધી મારો હાથ પાછો

નહીં પડે.”—આમ કહી રાજાએ ત્યાંના ઓકના મજબૂત ટેબલ ઉપર ઓટલા જોરથી મુક્કી મારી કે, એ ટેબલ તથા આખો ઓરડો ધણધણી ઊઠ્યાં.

લુઈઆ પણ રાજાનો એ પ્રચંડ કોપ જોઈને કંપી ઊઠી. તે ધીમેથી બોલી, “સરકાર, હવે તો હું કદી એ નામો મારી જીભે બોલવાની નથી. આપ હવે મને અહીં મૂકીને ચાલ્યા જાઓ.”

રાજાએ આંખો વિકરાળ કરીને કહ્યું, “તો હવે કબૂલ કરી દે કે, તેં મને કદી ચાહ્યો જ નથી; મારી આ હીણપત અને મારો આ પસ્તાવો જોઈને ગર્વ અનુભવવામાં જ તું રાજી છે.”

લુઈઆ હવે પોતાના બે પંજા જોરથી આમળતી બોલી, “સરકાર, પણ મેં આપને કહ્યું તે સાંભળ્યું નહીં, કે મને અપમાનિત લાંછિત કરીને કાઢી મૂકવામાં આવી છે?”

“હું તને પાછી એ લોકોને હાથે જ પૂજતી, સત્કારાતી કરીને જંપીશ.”

“સરકાર, આપ મને હજુ પ્રેમ કરો છો એની એક સાબિતી આપો.”

“કઈ?”

“મને અહીં તજીને ચાલ્યા જાઓ.”

“હું તને કદી ન તજીને મારા પ્રેમની સાબિતી આપીશ.”

“તો શું આપ એમ માનો છો કે, હું આપનો આપના કુટુંબનાં નિકટમાં નિકટ સગાં સાથે વિરછેદ થવા દઈશ?—આપનાં માતા સાથે! આપની પત્ની સાથે! આપનાં ભાભી-બહેન સાથે!”

“છેવટે તેં એ લોકોનાં નામ આપ્યાં ખરાં; હવે ભગવાન મારા સાક્ષી રહેશે કે, મારો ગુસ્સો તે ત્રણેને ખતમ કરીને જ જંપશે!”

“સરકાર, મને એ કપરા ભવિષ્યની જ બીક લાગે છે; મેં પૂરતાં આંસુ વહાવ્યાં છે; હવે બીજું કોઈ નવાં આંસુ ન વહાવે એમ જ હું કરવાની છું.”

“અને મારાં આંસુ—મારી વેદનાની તને કશી પડી જ નથી?”

“સરકાર, આપ એવા શબ્દો ન વાપરતા; આપ જાણો છો કે, મારાથી આપના મુખના એ શબ્દો સાંભળ્યા જતા નથી; મને ચાહો છો તેથી જ આપને ફરી ફરી વિનંતી કરું છું કે, મને હવે પડતી મૂકો.”

“લુઈઆ, હું હવે તને પગે પડીને વિનંતી કરું છું કે, તું જેમ કહીશ તેમ હું કરીશ—તું માફી આપવાનું કહીશ તો માફી આપીશ અને સજા કરવાનું કહીશ તો સજા કરીશ—પણ મને તું પડતો ન મૂકીશ.”

“સરકાર, હું આપને હુકમ આપનાર કોણ?”

“તું મારી જિંદગી છે—મારું સર્વસ્વ છે; તને શી રીતે સાબિત કરી બતાવું?”

“તો મને આપ હજુ ચાહો છો, સરકાર?”

“હું પરમાત્મા સમક્ષ—તારી સમક્ષ ઘૂંટણિયે પડીને કહું છું કે, હું તને ચાહું છું—તને ચાહું છું—બીજા કોઈને નહિ—મારી જાતને પણ નહિ.”

“તો સરકાર એક વખત મારો હાથ આપના હાથમાં પકડો; મારા જીવનનું એ પરમ સુખ હશે. એ પરમ સુખ મને બક્ષીને, પછી એ સુખને આંચ ન આવે તેવી રીતે જીવવા આ મઠમાં આપને હાથે જ મને સોંપી દેજે.”

“કદી નહિ, કદી નહિ; હું તારે માટે જ જીવવા ઈચ્છું છું, અને તારી સાથે જ મરવા પણ ઈચ્છું છું. તારા વિના મારે જીવવું મંજૂર નથી. જે તું મને સુખી થયેલો જોવા ઈચ્છતી હો, તો તારે મારો હંમેશને માટે સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો.”

“પણ સરકાર, રાજદરબારમાંથી મને લાંછિત કરીને કાઢી મૂકવામાં આવી છે. એવી સ્ત્રી આપને માટે લાયક ન કહેવાય.”

“વાહ, જેને હું સ્વીકારું તે નાલાયક શી રીતે કહેવાય?”

“સરકાર, આપ સ્વીકારો તો પણ આપની રખાત તરીકે સ્વીકારી શકો; અને રખાત કદી તેના પ્રેમીને કશું ગૌરવ ન અર્પી શકે;—રાજદરબારમાં તેનું કશું સ્થાન ન હોય તો.”

“પણ હું તને રાજદરબારમાં પાછી લેવરાવીશ; પછી તો તને કશી હીણપત નહીં રહે ને?”

“પણ મેંડમ કદી એ વાત કબૂલ નહીં રાખે; કારણ કે, રાણી-માતા તેમ જ રાણીજી બંનેનો તેમને ટેકો છે.”

“એ વાત મારે જોવાની છે; હું મેંડમ પાસે તને થયેલી સજા પાછી ખેંચી લેવરાવીશ. હું તેને ગમે તેમ કરીને નમાવીશ.”

“સરકાર, ઈંગ્લેંડની રાજકુંવરી સામે આપનાથી બળપ્રયોગ ન થઈ શકે.”

“તો હું તેને મનાવીશ.”

“મારે ખાતર આપ સરકાર તેમની આગળ નીચા નમો, એ કરતાં તો હું હજાર વાર મરવાનું વધુ પસંદ કરું.”

રાજા એકદમ કાળો ઠણક પડી ગયો.

“તેં જોટલું સહન કર્યું છે, તેટલું જ હું પણ સહન કરવા માગું છું. તારાથી સહેજ પણ વધુ ઊંચો હું દેખાવા માગતો નથી—રહેવા માગતો નથી. આ બધા વિચારો હવે છોડી દે. આપણી વેદનાઓ જોટલાં જ આપણે મોટાં થઈશું અને આપણા એકમેકના પ્રેમ જોટલાં જ આપણે દૃઢ બનીશું. મારું એ બલિદાન જ હું તને સામું ધરું છું. ચાલ, મારી જીવનસંગિની, મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ!”

લુઈઝાથી રાજાનું આ આત્મસમર્પણ ઠુકરાવી શકાય તેમ ન હતું. તેની આંખો ભરાઈ આવી. રાજા કહેવાતો આ ઉદ્દેડ પુરુષ, કેવળ તેના પ્રેમનો યાચક બનીને તેની આગળ ઊભો હતો. ડૂસકાંથી તેની છાતી ભરાઈ આવી.

તેણે રાજાજી સાથે જવા એક બે પગલાં ભર્યાં પણ ખરાં; પરંતુ પોતાની નાસભાગ જ્યાં યોગરદમ લોકજીભે ચડી ગઈ હશે, તે તરફ પાછી જતાં તેના પગ પાછા ખચકાઈને ઊભા રહ્યા. રાજા તેની આનાકાની સમજી ગયો. તેણે કહ્યું—“ત્યાં માત્ર દાર્તેનોં સિવાય, બીજું કોઈ જ તારી વાત જાણતું નથી. એટલે તારે કશો સંકોચ કરવાની જરૂર નથી.”

“તો તેમણે જ મને દગો દીધો ખરું? તેમણે તમને કશું ન કહેવાના શપથ લીધા હતા.”

દાર્તેનો તે જ ઘડીએ અર્ધા ઉઘાડા બારણામાંથી અંદર ધસી આવ્યો અને બોલ્યો, “મેં રાજજીને કશું જ કહ્યું નથી; હું તો ગોંઠ સેંતેગનોને વાત કરતો હતો, તે રાજજી સાંભળી ગયા હશે. ખરું ને સરકાર?”

લુઈઝાએ હસતાં હસતાં પોતાનો નાનો શ્વેત હાથ દાર્તેનો તરફ ધર્યો. રાજજીએ દાર્તેનોને હવે એક બંધ ગાડી ઝટપટ લઈ આવવા કહ્યું. દાર્તેનોએ તરત જ નમન કરીને કહ્યું, “સરકાર, ગાડી બારણે તૈયાર ઊભી છે.”

“શાબાશ! કેપ્ટન, તમે બધું જ આગળથી વિચારી લેનારા માણસ છો.”

૫૧

મોંડમ

રાજજીએ જે રીતે દરબાર બરખાસ્ત કર્યો હતો, તથા ડચ પ્રતિનિધિઓને વિદાય કર્યા હતા, તે બધા ઉપરથી સૌ કોઈ ચોંકી ઊઠ્યું હતું. ખાસ કરીને બંને રાણીઓ અને મોંડમ તો રાજના એ ઉશ્કેરાટનું ખરું કારણ જાણતાં હોવાથી ભારે વિમાસણમાં પડ્યાં હતાં.

રાણી-મા વારેઘડીએ ખબર કઢાવવા લાગી કે, રાજજી પાછા ફર્યા છે કે નહિ. રાજજી પાછા ફરતાં ભારે ધડાકો થશે એની સૌને ખાતરી હતી.

મોંડમ તો મોંતાલે સાથે મળીને આ બધામાંથી શી રીતે પાર પડવું તેની વાતચીત કરી રહી હતી, તેવામાં માલિકોને અંદર આવી ખબર આપ્યા કે, રાજજી આપને મળવા માગે છે.

રાજજી આટલા જલદી પાછા ફરશે અને આવીને તરત જ સીધા પોતાની મુલાકાતની માગણી કરશે, એવી મોંડમને કલ્પના ન હતી.

શ્રીઓ સામાન્ય રીતે આડકતરા ઉપાયોથી જ લડાઈ ચલાવતી હોય છે; તેમની સામે સીધો મોરચો આવીને ઊભો રહે, ત્યારે તેઓ એટલી બધી હેંશિયારી કે દૃઢતા દાખવી શકતી નથી.

પરંતુ, રણમેદાનમાંથી ડરી જઈને પાછા ભાગવું એ પણ મોડમના સ્વભાવમાં ન હતું.

રાજ સીધો ઘોડા ઉપરથી ઊતરીને આવ્યો હોવાથી તેના મોં ઉપરનો રંગ હજુ વધારે લાલ હતો, તથા ધૂળ અને મુસાફરીથી તેનાં કપડાંના પણ હાલહવાલ હતા. તે પાસે આવીને બેઠો એટલે મોંતાલે ત્યાંથી વિદાય થઈ ગઈ.

રાજાએ સીધું જ કહ્યું, “માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેર આલે સવારે પોતાના કમરામાંથી નાસી ગઈ છે તે તો તમે જાણતાં જ હશો; તે દુઃખ અને હતાશાની મારી મઠમાં સાધવી થવા ગઈ હતી.”

“આપ નામદાર જ મને પહેલી વખત એ વાતની જાણ કરાવે છે.”

“પણ, તમે તેને શા માટે કાઢી મૂકી છે, તે મને કહેશો?”

“મને તેના વર્તન બાબત અસંતુષ્ટ થવાનાં કારણો મળ્યાં હતાં.”

“પરંતુ એ જુવાન છોકરી તેમ જ તેનાં સગાંવહાલાંને આવી નામોશીમાં ઉતારવા માટે તમારા જેવી ભલી અને માયાળુ બાનુ પાસે કંઈક વિશેષ કારણો હોવાનું લોકો સહેજે માની લે. રાજદરબારની બાનુઓ તરફ આખા શહેરની નજર અને જીભ મંડાયેલાં રહે છે. તો કુમારી દ લા વાલિયેરે કયો ગુનો કરેલો છે?”

“આપ જ હવે માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેરના વતી બોલવા આવ્યા છો, તો હું આપને એ ખુલાસાઓ આપીશ; બાકી, એ ખુલાસા કોઈને ન આપવાનો મને અધિકાર છે.”

“રાજાને પણ એ ખુલાસા ન આપો?”

“આપ મને ભાભી-બહેન કહો છો, અને હું મારા કમરામાં બેઠી છું, એ ભૂલી ન જતા, સરકાર.”

“પરંતુ તમે કે આ રાજ્યનું કોઈ પણ માણસ મારી આગળ ખુલાસો રજૂ ન કરવાનો અધિકાર ભોગવી ન શકે.”

“જે આપ સરકાર એ રીતે જ વાત આગળ ચલાવવા માગતા હો, તો હું આપને વંદન કરીને, ચૂપ થઈ જઈ છું.”

“એટલે? ફ્રાંસ દેશના ખાનદાન-ઉમરાવોના અગ્રણી તરીકે દરેક ઉમરાવ કુટુંબની ઈજ્જત બાબત હું જવાબદાર ગણાઉં. તમે માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેરને દરબારમાંથી હાંકી કાઢી છે, અને એ રીતે તેના ઉપર કલંકનું આરોપણ થાય તેવું કર્યું છે; હું તેનો ખુલાસો માગું છું જેથી તેની સજા હું કાયમ રાખી શકું કે રદબાતલ કરી શકું.”

“મેં કરેલી સજા રદબાતલ કરી શકો? હું મારી નોકરડીને કાઢી મૂકું, અને આપ રાજા હોઈ તેને મારી પાસે જ પાછી રખાવો એમ? બલિહારી એ રાજસત્તાની!”

“મોડમ!” રાજા તાડૂક્યો.

“એક સ્ત્રી તરીકે આપની રાજસત્તાના આવા અપમાનજનક દુરુપયોગ સામે હું જરૂર માથું ઊંચકવાની. હું આપના રાજકુટુંબની એક રાજકુંવરી કયાં રહી? હું તો મેં જે હલકટ દાસીને કાઢી મૂકી છે, તેના કરતાં પણ વધુ હલકટ બની ગઈ કહેવાઉં.”

“તમારી છાતી હેઠળ હૃદય નામની ચીજ નથી, પણ કેવળ પથરો જ રહેલો હોય એમ લાગે છે. તમે જે મારી સાથે પણ આવી રીતે વર્તવાનાં હો, તો પછી મારે પણ સામો એવો જ કડક વર્તાવ રાખવો પડશે.”

મોડમ રાજાના આ છેલ્લા વાક્યથી ચોંકી. તેણે તરત કહ્યું, “પણ આપને શું જોઈએ છે, તે તો સમજાવીને કહો.”

“હું એમ પૂછું છું કે, માદમુઆઝોલ દ લા વાલિયેરે એવું શું કર્યું હતું, કે જેથી તમારે તેની સાથે આમ કડક થવું પડ્યું?”

“એ અતિ-ચાલાક, દગાખોર બાઈ છે; દેખીતી તો એ સસલી જેવી નિર્દોષ લાગે છે, પણ એની લુચ્ચાઈનો પાર નથી. તેણે નિર્દોષ-

પણાનો ઢોંગ અખત્યાર કરી બે નિટકનાં સગાં — બે અંતરંગ મિત્ર — આપ અને હું, તેમની વચ્ચે જીવલેણ બખેડો ઊભો કરાવ્યો છે — અરે અત્યારે જ જુઓ કે, મારી સામે કેવા ભયંકર ઉશ્કેરી મૂકીને જ તેણે આપને મારી પાસે મોકલ્યા છે? અને એ દગાખોર બાઈનો સીતમ તો જુઓ કે, આપ મને સોગંદ ઉપર એમ જ કહેવાના છો કે, તેણે આપને કશું જ સમજવ્યું નથી — ઊલટું મને ક્ષમા કરવાનો પગે પડીને આગ્રહ કર્યો હતો!”

“મોડમ, મોડમ, તે બિચારી તમારી સાચી મિત્ર છે — દુશ્મન નથી, એમ હું કેમ કરીને તમને સમજાવી શકું?”

“મારી મિત્ર! એ દગાબાજ, તુચ્છ, હલકટ નોકરડી!”

“જુઓ મોડમ, એક વાત ન ભૂલશો કે, લા વાલિયેર ગઈ કાલે ગમે તે હતી, પણ હવે તો હું જે ઈચ્છું તે એ બનવાની છે. હું આવતી કાલે તેને રાજગાદી ઉપર પણ ધારું તો બેસાડી શકું એમ છું.”

“હા, હા, પણ તેથી તે રાજગાદી ઉપર જન્મેલી તો નહીં જ બની શકે!”

“જુઓ મોડમ, મેં તમને રાજી રાખવા અને તમારું સંમાન જાળવવા થાય તેટલો પ્રયત્ન કર્યો છે; હવે મહેરબાની કરીને મને ફરી યાદ ન દેવડાવતાં કે હું અહીં રાજા છું.”

“હા સરકાર, આપે આ બીજી વખત મને યાદ દેવરાવ્યું કે, આપ અહીં માલિક છો, અને મારે આપને તાબે થવાનું છે. હું આપની જે તે તાબેદારી ઉઠાવવા તૈયાર છું.”

“તો માદમ્જાઓલ દ લા વાલિયેરને તેને મૂળ સ્થાને પાછી લઈ લો.”

“વાહ સરકાર, આપ તો તેને રાજગાદી આપવાના છો; એવી મહારાણીને હું શી રીતે નોકરડી તરીકે રાખી શકું?”

“આ બધા વાણીના આટાપાટા ખેલવાની રમત હવે પડતી મૂકો; એને મારી વિનંતીથી માફ કરો.”

“કદી નહિ!”

“તો શું મારે મારાં કુટુંબીજનો સામે જ યુદ્ધે ચડવું પરશે?”

“સરકાર, મારે પણ મારું કુટુંબ છે, હું ત્યાં ચાલી જઈશ.”

“તમે તમારી જીદ એટલી હદે લઈ જવા માગો છો? તમારું કુટુંબ તમને એટલી હદે સાથ આપશે?”

“મને આશા છે, સરકાર, કે આપ જ મારા હોદ્દાને ન છાજે એવું કશું પગલું લેવા મને ફરજ નહિ પાડો.”

“હું એવી આશા સાથે આવ્યો હતો કે, તમે આપણા વચ્ચેની મિત્રતા યાદ રાખશો અને નિકટના સગા તરીકે મારી સાથે વર્તશો.”

“પણ આપ નામદાર રાજા તરીકે કશો અન્યાય કરતા હો, તેને તાબે ન થવામાં હું આપણી સગાઈને અવમાનું છું એમ શી રીતે કહી શકાય?”

“અન્યાય?”

“સરકાર, હું જો લા વાલિયેરની વર્તાણૂકની ખબર બીજાંઓને આપું — અરે રાણીજીને જ આપું, તો શું થાય, તે સમજે છો?”

“જુઓ, જુઓ, પ્રિય, હું તમારા હૃદયને હવે અપીલ કરું છું; આપણે બંનેએ એકબીજાને હૃદયથી ચાહ્યાં છે; એ હૃદયની આણુ દઈને હું તમને કહું છું કે, તમે લા વાલિયેરને માફ કરો. હું અત્યારે તમારી પાસે એક પ્રેમી તરીકે આ માગણી કરું છું. મારું હૃદય તમે જ સમજી શકો તેમ છે, બીજું કોઈ નહિ. તો મને એ હૃદયની જ ઓથ આપો. મને મારી ગુસ્સાભરી પ્રકૃતિના હાથમાં જાતે કરીને તમે ન સોંપશો. બોલો, મારા હૃદયને તો તમે પ્રમાણશો ને?”

“સરકાર, આપ તો રુદન કરવા લાગ્યા!”

“ગુસ્સાનો માર્યો, હીણપતનો માર્યો! હું રાજા હોવા છતાં, મારે આવી રીતે વિનંતી કરવી પડે છે. આ હતભાગી ક્ષણને આખી જિંદગી-ભર હું ધિક્કારીશ. મારા જીવનના કારમી કટોકટીના કાળમાં પણ જે વેદના

મને વેઠવાની ન થાય, તે વેદના તમે આ એક ક્ષણમાં મને ભોગવાવી છે.” આટલું કહી રાજાએ ઊભા થઈ, પોતાની આંખમાં ઊભરાઈ આવેલાં આંસુ બાજુએ ફેરીને ખંખેરી નાંખ્યાં.

મોડમના અભિમાન ઉપર ઘા થયો હતો એટલે આવાં આંસુઓથી તે પીગળે તેમ ન હતી; પરંતુ તે બુદ્ધિશાળી બાઈ સમજી ગઈ કે, આંસુ ઘણી વાર હૃદયના બધા કુમળા ભાવોને વહાવી દે છે—એટલે તરત તે સાબદી થઈ ગઈ. તે બોલી: “આપ સરકારને જે હુકમ કરવો હોય તે કરો; હું તે માથે ચડાવીશ. આપની હીણપત બહાર દેખાય તે કરતાં મારી હીણપત દેખાય, એ આપને વધુ પસંદ છે;—જે કે મારી હીણપત તો જાહેરમાં થશે, જ્યારે આપની આ હીણપતની તો હું એકલી જ સાક્ષી છું. તો ભલે, આપ ફરમાવો, મારે શું કરવાનું છે?”

“ના, ના, એમ કરવામાં તમે કશી હીણપત ઉઠાવી નહિ હોય, માત્ર તમારા મિત્રની ઈચ્છાઓને જ નમતું આપ્યું હશે.”

“ના, ના, મારે કોઈ મિત્ર હવે નથી; કારણકે, મારે તો હુકમ જ માનવાનો છે. અને હું આપના કહ્યા મુજબ કરીશ, બસ?”

“બોલો તમને બદલામાં મારું રાજ્ય આપી દઉં?”

“સરકાર, જ્યારે તમે પ્રેમ કરો છો, ત્યારે કેટલો ઉત્કટતાથી પ્રેમ કરો છો? અને તમારો એ પ્રેમ ગુમાવનારને કશું જ દુઃખ ન થાય?”

રાજાએ બોલ્યા વિના માત્ર મોડમનો હાથ પકડી લીધો અને તેના ઉપર ચુંબન કર્યું.

“તો તમે એ બિચારી છોકરીને પાછી સ્વીકારશો, અને તેને માફ કરશો, ખરુંને? તે બહુ નમ્ર તથા નિર્મળ અંતરની છોકરી છે.”

“હું તેને મારા ઘરમાં પહેલાંની જેમ નોકરીએ રાખીશ.”

“પણ તમે તેને તમારી મિત્રતા નહીં આપો?”

“મને તે છોકરી કદી ગમી નથી.”

“પણ મારે ખાતર, તમે તેના પ્રત્યે માયાળુતાથી નહિ વર્તો?”

“હું તમારી રખાત તરીકે તેને પાળીશ; બસ?” રાજા એ શબ્દો સાંભળી એકદમ ઊભો થઈ ગયો; તે સમજી ગયો કે મોડમને આથી વધુ નમાવવી શક્ય નથી. તે એનો આભાર માની ચાલતો થયો.

દાર્તનોંએ રડીને લાલ થયેલી રાજાની આંખો જોતાં જ બાજુએ ફરીને કહ્યું, “જેને માટે રાજાજીએ આંસુ રેડ્યાં છે, તેને રડાવવાની હિંમત કરનારાં હવે સાવધાન!”

૫૨

સંજોગ-વિજોગ

૧

લા વાલિયેર મોડમની તહેનાતમાં પાછી ગોઠવાઈ ગઈ; પરંતુ રાજાને હવે પોતાની અને તેની મર્યાદા સાચવવામાં આકાશ-પાતાળ એક કરવાનાં થયાં. મા આગળ, રાણી આગળ, મોડમ આગળ — સૌ આગળ છોભીલા ન પડાય તેવી રીતે જ તેણે વર્તવાનું હતું.

માલિકોર્ને જેવો ચાલાક માણસ પોતાની બધી કુશળતા સાથે રાજાજીના આ પ્રેમ-પ્રકરણમાં કામે લાગી ગયો. તે સમજી ગયો હતો કે, મોડમના કમરામાં રહેતી મોંતાલેની મદદથી, પોતે બહારથી અવિખત રહીને, રાજાજીની લા વાલિયેર સાથેની મુલાકાતો ગોઠવવામાં બહુ સારો ભાગ ભજવી શકે તેમ છે, અને રાજાજી તેની આ સેવાની ભારે કદર કર્યા વિના નહિ રહે!

મોડમે પ્રથમ તો લા વાલિયેરને પોતાના કમરાની તદ્દન નજીકના કમરામાં રહેવાનું ગોઠવ્યું, જેથી પોતાની જાણ બહાર કોઈ તેની મુલાકાતે આવી જ ન શકે. માલિકોર્ને થોડા જ વખતમાં બગીચામાંથી એક નિસરણી મૂકીને લા વાલિયેરના કમરામાં પેસવાનો માર્ગ વિચારી કાઢ્યો.

પણ એ યોજના અધવચ જ પકડાઈ ગઈ. અને માલિકોર્નની મોંશ્યોરના ઘરમાંથી નોકરી ગઈ એ નફામાં!

અલબત્ત, રાજજીએ તેને નુકસાની પેટે પચાસ હજાર ફ્રાંક બક્ષિસ આપ્યા, અને પોતાના જ ઘર-કારભારમાં તેને નોકરી ગોઠવી આપી. અર્થાત્ મોંશ્યોર કરતાં રાજજીના ઘર-કારભારમાં નોકરી મળવાથી માલિકોર્નનો દરજ્જો વધ્યો.

માલિકોર્ન હવે મન દઈને મોંડમની વ્યૂહરચના તોડવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. પ્રથમ તો તેણે મોંતાલેને સૂચવ્યું કે, તેણે રાતભર નિસાસા નાખ્યા કરવા, ડૂસકાં ભર્યાં કરવાં, અને દશ દશ વખત મોટેથી નાક સાફ કરવું. મોંડમ કારણ પૂછે તો એ બતાવવું કે, માલિકોર્નને કાઢી મૂકવામાં આવ્યો, તેથી તેના વિયોગ-દુઃખની મારી પોતે ગાંડી થઈ જવા બેઠી છે.

મોંડમથી રાતને વખતે જરા પણ ડખલ સહન થઈ શકતી નહિ. એટલે તેમણે મોંતાલેને દૂર રહેવા કાઢી. પછી તો લા વાલિયેર એકલી પડી એટલે તેણે પણ શીખવ્યા મુજબ રાતે ડૂસકાં ભરવાં માંડ્યાં. એટલે છેવટે તેને પણ દૂર કાઢવી પડી. પરંતુ મોંડમે યુક્તિ એવી કરી કે, રાજજીના માણસોને રહેવાનો જે હિસ્સો હતો, તેના છેક ઉપરના માળ ઉપર તેને કમરો નક્કી કરી આપ્યો. અને તે માળ ઉપર જવાના નાના દાદરા આગળ જ પોતાની બીજી વિશ્વાસુ બાઈને રહેવાનું ગોઠવી આપ્યું, જેથી ઉપરને માળ છૂપી રીતે કોઈ જઈ શકે નહિ.

માલિકોર્ન લા વાલિયેરના ઓરડાની નીચેના દ ગીશ માટે ખાલી રહેલા ઓરડામાં સેંતેગનોને રહેવા મોકલી દીધો. પછી થોડા દિવસ બાદ, સૌને રાજજી સાથે એક રાત બહાર ફરવા જવાનું ગોઠવી, આંખે પાટા બાંધેલા સુતારો અને કારીગરો સેંતેગનોની ઓરડીમાં દાખલ કરી લીધા. પેલાઓએ રાતોરાત ઉપરની લાકડાની છતમાં એક દાદરના બારણા જેવું બાકું વહેરી નાખ્યું. એ બાકા ઉપર, એકદમ ખબર પણ ન પડે તેવું બારણું ગોઠવી દીધું તથા એટલા ભાગની આગળ એક પડદો લટકાવવાની વ્યવસ્થા પણ કરી દીધી; જેથી એ ઓરડીમાં બહારથી આવનારને નીચે

જવાનું આરાણું ઉઘાડું હોય તો પણ એકદમ ખબર ન પડે. પછી માપસરની એક પાતળી નિસરણી સેંતેગનોની ઓરડીમાં આવી ગઈ.

૨

માંતાલે મેંડમના કમરામાંથી થતી બધી કારવાઈથી જાણકાર રહેતી, અને તે પ્રમાણે લા વાલિયેર કે રાજજીને ચેતવી દેતી.

એક વખત લા વાલિયેર રાજજી સાથે નીચે સેંતેગનોના કમરામાં ઊતરી આવેલી હતી, તેવામાં માંતાલેએ ઉપર લા વાલિયેરના કમરામાં આવીને નિશાનીના ટકોરા મારવા માંડયા. લા વાલિયેર તરત ઉપર આવી એટલે માંતાલેએ તેને કહ્યું, “બહેન, મેંડમ હવે હાડ આવી ગઈ છે; અને ફ્રાંસમાં કોઈ ઉપાય હાથ આવે એમ ન લાગવાથી તેણે ઈંગ્લેંડ તરફ નજર દોડાવી છે: વાઈકાઉટ દ બ્રાજલોનનો તારા હાથ ઉપર હક છે એમ માની, તેમને તાબડતોબ ઈંગ્લેંડથી પાછા તેડાવ્યા છે, જ્યાં અહીં આવીને તે તારો કબજે લઈ લે.”

લા વાલિયેર એકદમ મરણતોલ ઘાયલ થઈ ગઈ હોય તેમ ભાગી પડી. રાઓલનો આકરો સ્વભાવ તે જાણતી હતી.

“આજે રાતે જ મેંડમે એક દૂતને અગત્યનો-તાકીદનો કાગળ લઈ ઈંગ્લેંડ પોતાના ભાઈ પાસે મોકલ્યો છે. હવે તારે એક વાત ખરેખર નક્કી કરી લેવાની થાય છે: તું બ્રાજલોનને ચાહે છે?”

“તેમને હંમેશ મારા ભાઈ તરીકે ચાહ્યા છે.”

“પણ રાઓલ તને એ ભાવથી ચાહે છે?”

“ના; તે તો મને પ્રેમી તરીકે જ ચાહે છે.”

“તેં તેમના એ ભાવને ઉત્તેજન મળે એવું કશું નથી કર્યું, એમ તું કહેવા માગે છે? હું તમારા લોકોના પ્રેમની સાક્ષી છું.”

“અલબત્ત, મને તેમના તે જાતના ભાવની સમજ પડે તે પહેલાં ઘણો વખત વીતી ગયો; અને ત્યાર પછી મારે તેમને શી રીતે ના પાડવી, એ હું સમજી શકી નહિ.”

“તો ઠીક; પણ રાજજીને તું ક્યા ભાવથી ચાહે છે?”

“રાજજીને હું સર્વતોભાવે ચાહું છું; તે મારા સર્વસ્વ છે,” લા વાલિયેરે ખેદ અને શરમથી મોં નીચું કરી દઈને જવાબ આપ્યો; “પણ બહેન, હવે તું જ મને આ બાબતમાં શું કરવું તેની સલાહ આપ.”

“રાઓલ મારા મિત્ર છે; અને રાજજી તો માલિક છે; હું એ બેમાંથી કોને દગો દેવાની સલાહ આપું, તે મને પણ સમજતું નથી.”

“દગો?”

“હાસ્તો; રાઓલના હૃદયને તારી બેવફાઈથી કેવો કારી ઘા થશે, તે મારા કરતાં કદાચ તું વધારે સમજી શકશે.”

“બેવફાઈ?”

“એવા પ્રશ્નો મારી આગળ પૂછ્યા કરવાનો કશો અર્થ નથી.”

“પણ બહેન, એ બંનેમાંથી ક્યા સ્થાનેથી હું ઈજ્જતભેર છૂટી થઈ શકું, અને કેવી રીતે, તેની સલાહ તું મને આપ.”

“જો બહેન, આ એક એવી ગૂંચવણ છે કે જેમાંથી સીધો કે સહીસલામત રસ્તો કોઈ બતાવી શકે તેમ નથી. કારણકે આમાં કેટલાયનાં જીવન ઊભાં થવાનો કે રગદોળાઈ જવાનો સવાલ છે. રાજજીનો સ્વભાવ તું જાણે છે, અને રાઓલનો સ્વભાવ તું એથી પણ વિશેષ જાણે છે. આ મુશ્કેલીમાં હું કેવળ તારી મદદમાં રહી શકું.”

“તો તું મારી મદદમાં જ રહેશેને?”

“તે માટે તો હું જાતે ચાલીને કહેવા આવી છું; પણ બદલામાં તારે મારી મદદમાં પણ રહેવું પડશે.”

“બહેન, શું તું મને ઓળખતી નથી?”

“ઓળખું તો છું; પણ ત્યાર પછી સીં નદીમાં ઘણું પાણી વહી ગયું છે!”

“એટલે?”

“એટલે, બહુવામાં હતી ત્યારે તું અત્યારની પેઠે ફ્રાંસની બીજી રાજરાણી હતી? કહે જોઈ!”

લા વાલિયેર મેં નીચું કરી રડવા લાગી. મોંતાલે જાણતી હતી કે, આ ભલી છોકરી લૂઈને પ્રેમ કરતી હતી, તે કંઈ એ રાજા હતો તે કારણે નહિ; ઉપરાંત એ પ્રેમમાં કેવળ હીણપત, નામોશી અને તિરસ્કાર સિવાય બીજું કંઈ છેવટે તેને ભોગવવા મળે તેમ નહોતું.

તે તેના કપાળ ઉપર એક ભાવભર્યું ચુંબન કરીને ચાલતી થઈ.

૫૩

પ્રેમ-પંક

૧

રાજા ચાર્લ્સ-૨ને લંડનથી બારેક માઈલ દૂર આવેલ હેમ્પ્ટન કોર્ટના વસવાટ વધુ પસંદ હતો. અને સગવડ હોય ત્યારે તે ત્યાં જ પોતાનો દરબાર લઈ જતો.

ઈંગ્લેંડના રાજદરબારની બે અદ્ભુત સ્વરૂપવતી રમણીઓ અત્યારે હેમ્પ્ટન કોર્ટના બગીચામાં આમતેમ ટહેલતી હતી. એકનું નામ લ્યૂસી સ્ટુઅર્ટ હતું અને બીજીનું નામ મેરી ગ્રાફ્ટન.

“આપણે ક્યાં જઈએ છીએ?” ગ્રાફ્ટને પૂછ્યું.

“જ્યાં પેલા ફ્રેંચ જુવાન નિસાસા નાખતા અને વિવાપ કરતા બેઠા છે ત્યાં.”

“મારે ત્યાં નથી જવું, સ્ટુઅર્ટ.”

“પણ મારે ત્યાં જ જવું છે; અને ખુલાસો મેળવવો છે કે, વાઈકાઉટ દ બ્રાજલોન હંમેશાં ફરતી વખતે અચૂક તારી સાથે જ શા માટે હોય છે, તથા તું પણ અચૂક તેમની સાથે કેમ હોય છે!”

“અને એટલા ઉપરથી તું એ નિર્ણય તારવવા માગે છે કે, કાં તો તે મને ચાહે છે, અથવા હું તેમને ચાહું છું, ખરું?”

“કેમ નહીં? એમના જેવા દેખાવડા અને માયાળુ સાથી બીજા ભાગ્યે મળે. પણ આપણી વાતો કોઈ સાંભળતું તો નથી ને?”

“ના, ના, રાજજી તો ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ સાથે વાતોએ વળગ્યા છે.”

“ઠીક, ઠીક, પણ મેરી, ડચૂકે ફ્રાંસથી આવ્યા પછી તારા ઉપર વિશેષ લક્ષ બતાવવા માંડવું છે, કંઈ?”

જવાબમાં ગ્રાફ્ટને માત્ર ખભા મચકોડયા. પણ જલદી જલદી ઉમેર્યું, “લ્યૂસી, તને રાજ્યનાં ઘણાં ગુપ્ત રહસ્યોની ખબર હોય છે; તો તું મને કહી દે ને કે મોંઠે દ બ્રાજલોન અહીં ઈંગ્લેંડમાં શાથી છે?”

“કેમ વળી? એક રાજ બીજા રાજને ત્યાં પોતાનો પ્રતિનિધિ ન મોકલે?”

“પણ મોંઠે દ બ્રાજલોનને અહીં તેમના રાજ તરફનું કોઈ અગત્યનું કામ સંભાળવાનું હોય એમ પણ લાગતું તો નથી.”

“તો જો સાંભળ — ભલે હું રાજકારણની કોઈ ગુપ્ત વાત બહાર પાડી દેતી હોઉં. રાજ લૂઈ-૧૪નો રાજ ચાર્લ્સ-૨ ઉપર જે કાગળ હતો, તે મને યાદ છે: તેમણે લખ્યું હતું — મારા પ્રિય ભાઈ, આ પત્ર લાવનાર સદ્ગૃહસ્થ મારા દરબારના માણસ છે. તમે તેમના પિતાને તો બરાબર ઓળખો છો. તેમના પ્રત્યે માયાળુતાથી વર્તજો અને તેમને ઈંગ્લેંડ ગમે તેવું કરજો.”

“વાહ, આવું લખ્યું હતું?”

“બરાબર એ અર્થાનું, એ તો નક્કી જ.”

“પણ એ ઉપરથી શો નતીજો નીકળે છે? અથવા રાજજીએ તે ઉપરથી શો નતીજો કાઢ્યો છે?”

“એ જ કે, મોંઠે દ બ્રાજલોનને ફ્રાંસમાંથી દૂર રાખવાનાં ફ્રાંસના રાજને પોતાનાં ખાસ કારણ છે. ઉપરાંત, તે ફ્રાંસ બહાર પરણી જાય એમ પણ તે ઈચ્છે.”

“અને તેથી —”

“અને તેથી રાજજી બ્રાજલોનને બહુ ભારે આદર-સત્કારથી રાખે છે; વ્હાઈટ-હોલ મહેલના સુંદરમાં સુંદર ઓરડા તેમને માટે ઉઘાડી આપ-

વામાં આવ્યા છે, અને ઈંગ્લેંડનું જે મોંઘામાં મોંઘું રત્ન-તું, તેને એમના તરફ વાળવા પ્રયત્ન કરવામાં આવી રહ્યો છે. અલબત્ત, રાજાજી જ તને તો ઈચ્છતા હતા, પણ તેં તેમના પ્રેમનો અસ્વીકાર કર્યો છે, એ હું જાણું છું;—જેમ ડચૂકના પ્રેમનો પણ તેં અસ્વીકાર કર્યો છે, એમ હવે લાગે છે.”

મેરી ગ્રાફ્ટન શરમથી લાલચોળ થઈ ગઈ.

“હવે તું સમજી હશે કે, વર્ષે ત્રણ લાખ પાઉંડની આવકની વારસદાર, તથા ભવિષ્યની ડચેસ એવી જે તું, તેને બ્રાજલોનના રસ્તામાં શા માટે મૂકવામાં આવી છે. ખરી રીતે એ એક પ્રેમ-કાવતરું જ છે!”

મેરી ગ્રાફ્ટને હસતાં હસતાં એટલું જ કહ્યું, “રાજાજીનો આભાર માનું છું, લ્યૂસી!”

“પણ ડચૂક ઓફ બર્કિંગહામ ઈર્ષ્યાથી દાઝવા લાગ્યા છે, એ યાદ રાખજે!”

પણ એટલામાં ડચૂક પોતે જ તે તરફ આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો, “ખોટી વાત છે, મિસ લ્યૂસી! મને ઈર્ષ્યા નથી આવતી. મિસ મેરી, મારે તમારાં સખી મિસ લ્યૂસી સ્ટુઅર્ટ સાથે થોડી વાત કરી લેવાની છે, તો તેમને મારી સાથે આવવા દેશો? અને મિસ લ્યૂસી, તમે મારો હાથ પકડી મારી સાથે આવશો? રાજાજી ત્યાં ગ્રીષ્મ-ઘરમાં તમારી સાથે વાત કરવા માગે છે.”

૨

મેરી ગ્રાફ્ટન એકલી પડી એટલે થોડી વાર વિચારમાં પડી હોય એવી મનોહર અદાથી બ્રાજલોન તરફ જઈ રહી; પણ પછી મનમાં કંઈક નિશ્ચય કરી લઈ, સ્થિર પગલે તેના તરફ તે આગળ વધી.

રાઓલ તેનાં પગલાં સાંભળી, એકદમ ઊભો થઈ ગયો અને તેનો સત્કાર કરવા હાથ લાંબો કરી, સામો આવ્યો.

“મને તમારી પાસે મોકલવામાં આવી છે, મૉશ્યોર, તમે મારો સ્વીકાર કરશો?”

“આ મોટા સદ્ભાગ્ય બદલ મારે કોનો આભાર માનવાનો છે?”

“ડચૂક ઓફ બકિંગહામનો!” મેરીએ જરા મજાકનો ભાવ ધારણ કરી, રાજી થતાં થતાં કહ્યું.

“વાહ, ડચૂકનો પોતાનો? ખરી રીતે તો તે પોતે જ તમારી સોબત પ્રાણપણે ઈચ્છતા હોય છે! તે તમને મારી પાસે મોકલે, એ નવાઈની વાત!”

“વાત એમ છે કે, મૉશ્યોર, આ દેશમાં બધાં જ હવે તમને અને મને ભેગાં કરવાનું જ કાવતરું ચલાવી રહ્યાં છે. ગઈ કાલે રાજાજીએ મને ભોજન વખતે તમારી પાસે બેસાડી હતી, અને આજે ડચૂકે તમારી સાથે આ આસન ઉપર બેસવા મને મોકલી આપી છે!”

“અને આપણને એકાંત આપવા માટે જ અત્યારે ડચૂક મિસ સ્ટુઅર્ટને લઈને પેલી તરફ ચાલ્યા ગયા, ખરું?”

“મૉશ્યોર લ કાર્ટ, તમારા ફ્રાંસમાં આવી મીઠી પરોણાગત દાખવવામાં આવે છે ખરી?”

“માદમુઆઓલ, હું ફ્રાંસમાં એટલું ઓછું રહ્યો છું કે, મને ફ્રેંચ ન ગણો તો પણ ચાલે; હું જીવનનો મોટો ભાગ રણભૂમિ ઉપરની છાવણીઓમાં જ રહેલો છું; અને મને તમે એક અસંસ્કારી જંગલી માણસ પણ ગણી કાઢી શકો છો”

“તમારું દિલ ઈંગ્લેંડમાં ગોઠતું નથી, ખરું?”

“મને ભાગ્યે ખબર હોય.”

“શું તમને પોતાને ખબર નથી?”

“માફ કરજો, મેં તમારો પ્રશ્ન બરાબર સાંભળ્યો નહોતો.”

રાઓલ જરા જાગ્રત જેવો થઈને બોલ્યો.

• “અરેરે,” એ રમણીએ નિસાસો નાખી કહ્યું; “મને ડચૂકે અહીં મોકલવામાં કેવી ભૂલ કરી છે?”

“હું એવો અસંસ્કારી નાલાયક સોબતી છું કે, મારી સોબતનો તમને આણુગમો જ થાય. ડચૂકે તમને મારી પાસે મોકલવામાં ખરેખર ભૂલ કરી છે.”

“પણ, તમારી સોબતનો મને આણુગમો થતો નથી, એટલે ડચૂકે મને અહીં મોકલીને મારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. “મેરીએ ભાવભરી આંખે બ્રાજલોન સામે જોઈને કહ્યું.

“તો પણ તમે ડચૂકને ચાહો છો, અને ડચૂક તમને ચાહે છે, એ દૃષ્ટિએ જોતાં તેમણે તમને મારી પાસે મોકલવાં જોઈતાં ન હતાં.”

“ના, ના,” મેરી ગંભીરતાથી બોલી ઊઠી; “ડચૂક મને ચાહતા નથી; કારણ કે તે તમારા રાજના ભાઈની પત્ની પ્રિન્સેસને ચાહે છે; અને મેં ડચૂકને કદી ચાહ્યા નથી.”

રાઓલ નવાઈ પામી તે સુંદરી તરફ જોઈ રહ્યો.

“તો શું તમે ડચૂકના પરમ મિત્ર છો?” મેરીએ પૂછ્યું.

ફ્રાંસમાં ડચૂક જ્યારથી મને ભેગા થયા, ત્યારથી મને પોતાનો મિત્ર ગણે છે; ઉપરાંત હું જેને મારા ભાઈ ગણું છું, તેમના તે અંતરંગ મિત્ર છે.”

“ડચૂક દ ગીશના ને?”

“હા.”

“જે દ ગીશ પ્રિન્સેસ હેન્રિયેટાને ચાહે છે!”

“અરે તમે શું બોલી રહ્યાં છો?”

“હા, હા, અને પ્રિન્સેસ જેમને પ્રાણપણે ચાહે છે!”

રાઓલે પોતાનું માથું નીચું નમાવી દીધું. મેરીએ ઊંડો નિસાસો નાખી આગળ ઉમેર્યું, “પરંતુ તેઓ બધાં ઘણાં સુખી છે. જ્યારે હું દુઃખી છું; કારણ કે, હું તમારી સોબતણ થવા અહીં આવી છું, પણ તમારું હૃદય બીજે અર્પિત થયેલું છે, ખરી વાત ને? સાચા સદ્ગૃહસ્થની રીતે મારી આગળ તે વાત કબૂલ કરી દો જોઈ.”

“ખરેખર, હું કબૂલ કરી દઉં છું.”

“ડચૂક તમારી આ વાત જાણે છે?”

“કોઈ નથી જાણુનું.”

“તો પછી તમે મને કેમ કહ્યું? મને જવાબ આપો.”

“હું જવાબ નહીં આપી શકું.”

“પણ હું કલ્પી શકું છું—તમે હવે જાણ્યું કે, હું ડચૂકને ચાહતી નથી; અને કદાચ તમને ચાહું છું. માત્ર થોડા દિવસની મજા ખાતર પણ મારો પ્રેમ સ્વીકારવાની નાલાયકી તમે બતાવી શકો એમ નથી; તમે એટલા ખાનદાન હૃદયના છો. એટલે તમે મને તરત કહી દીધું કે, ‘મારું હૃદય મેં ફ્રાંસમાં રાખ્યું છે.’ તમારો આભાર માનું છું, મોંઠા દ બ્રાજ્ઝોન; બીજા જેને અનુપમ સુંદરી ગણે છે, તેવી સ્ત્રીનો પ્રેમ તમને સામેથી મળતો હોવા છતાં, તમે સાચી ખાનદાની દાખવી છે. તમારા પ્રત્યેનો મારો ભાવ તેથી ઊલટો વધી ગયો છે. પણ તમે મને તમારી અંતરંગ મિત્ર ગણીને હવે કહો કે, તમે છેલ્લા ચારેક દિવસથી ખિન્ન શા માટે થઈ ગયા છો?”

રાઓલ આ અદ્ભુત યુવતીનો પોતા માટેનો આ ભાવ જોઈને ગદ્ગદિત થઈ ગયો. પણ કંઈ બોલ્યો નહિ.

મેરીએ જ હવે ઉમેર્યું:—

“મોંશ્યોર, મારી ઉપર દયા લાવો; મારી મા ફ્રાંસમાં જન્મી હતી, અને મારી નસોમાં ફ્રેંચ લોહી વહે છે. અને તેથી મારી ભાવનાઓ પણ ફ્રેંચ લોકો જેવી જ છે. તમારા પ્રત્યે જે નિકટ સખ્યભાવ મેં દાખવ્યો છે, તેનું કારણ એ જ છે કે, મારું લોહી જ તમારી વેદના જોઈને તપી આવે છે. માટે તમારો હાથ મને મારા હાથમાં લેવા દો, અને મને તમારી પ્રિય મિત્ર ગણીને તમારા અંતરનું દુઃખ જણાવો.”

“તો શું તમે મનથી-અંતરથી ફ્રેંચ છો, ખરું?”

“હા, હા, મારી માતા ફ્રેંચ જ હતી, પણ મારા પિતાય રાજ ચાર્લ્સ-૧ના મિત્ર તરીકે ફ્રાંસમાં જ દેશનિકાલ થઈને રહ્યા હતા. રાજ ચાર્લ્સ-૨ના પુત્ર: રાજ્યારોહણ પછી તે ઈંગ્લેંડ પાછા ફર્યા, પણ તરત

જ ગુજરી ગયા. રાજાએ પછી મને ડાયેસ બનાવી છે, અને એ રીતે જાગીર બાંધી આપી છે.”

“ફ્રાંસમાં તમારું કોઈ સગું છે?”

“હા, મારી બહેન જ ત્યાં છે. મારાથી સાત-આઠ વર્ષ મોટી હશે. તે ફ્રાંસમાં જ પરણી હતી, પણ તરત જ વિધવા થઈ છે. તેનું નામ મેડમ દ બેલિયેર છે, તમે તેને ઓળખો છો?”

“મને નામથી તેમની ખબર છે.”

“તે પણ પોતાના સમગ્ર અંતરથી પ્રેમ કરી જાણે છે; તેના છેલ્લા કાગળોથી મને ખબર પડી છે કે, તેને તેના પ્રેમનો જવાબ મળ્યો છે, અને તે હવે સુખી છે. પણ હવે તમારી વાત ઉપર આવો. ફ્રાંસમાં તમે કોને ચાહો છો?”

“કમલિની જેવી એક પવિત્ર યુવતીને.”

“પણ તે જે તમને ચાહતી હોય, તો પછી તમે ખિન્ન શાથી છો?”

“મને એવા ખબર મળ્યા છે કે, તે હવે મને ચાહતી બંધ થઈ છે.”

“પણ તમને એ વાત સાચી લાગતી નથી, ખરું?”

“જેણે મને કાગળ લખ્યો છે, તેણે નનામો જ લખ્યો છે.”

“નનામો કાગળ એ તો કાવતરું પણ હોઈ શકે; મને તે તમારી પાસે હોય તો બતાવો જાઉં.”

રાઓલે ખીસામાંથી કાઢી એક કાગળ તેને બતાવ્યો. તેણે વાંચ્યો તો તેમાં નીચે પ્રમાણે લખાણ હતું:—

“વાઈકાઉટ, — તમે ચાર્લ્સ-રના દરબારનાં સુંદર મુખો સાથે આનંદ કરો છો, એ યોગ્ય જ કરો છો. કારણ કે લૂઈ-૧૪ના દરબારમાં તમે જે કિલ્લામાં તમારા અંતરનો પ્રેમ સુરક્ષિત સ્થાપ્યો હતો, તે કિલ્લો હવે ઘેરાઈ ગયો છે. માટે લાંડનમાં જ કાંતો કાયમનો વસવાટ કરી લેજો, અથવા તો પેરીસ તરત જ પાછા વળજો.”

“આ કાગળ નીચે સહી નથી, એટલે તેને સાચો માનવાની જરૂર નથી.” મેરીએ જણાવ્યું.

“પણ મારા મિત્ર દ ગીશનો પત્ર આવ્યો છે, તેમાં તે કહે છે કે, ‘હું ગંભીરપણે ધાયલ થયો છું તથા પથારીવશ છું, માટે એકદમ ચાલ્યા આવો.’”

“તમારો ઈરાદો શો છે?”

“હું તો એ પત્ર મળતાં જ રાજજીની રજા લેવા ગયો હતો; પરંતુ રાજજીએ જવાબ આપ્યો કે, તમારા રાજજીએ તમને મોકલ્યા છે, એટલે તેમનો હુકમ ન આવે ત્યાં સુધી તમારાથી પાછા ન ફરી શકાય.”

“તો તમે અહીં જ રહેવાના ખરું?”

“એવું જ લાગે છે.”

“તમે જેના ઉપર પ્રેમ કરો છો, તેના કાગળો તમારા ઉપર આવે છે ખરા?”

“કદી નહિ.”

“તો પછી તમે તેને શી રીતે ચાહો છો?” આમ મેરી આગળ બોલવા જતી જ હતી, એટલામાં બર્કિંગહામ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે તરત જ બંનેને સંબોધીને કહ્યું, “તો પછી તમે લોકો કંઈ સમજૂતી ઉપર આવ્યાં કે નહિ?”

“શાની સમજૂતી?”

“જેથી તમે મિસ મેરી ગ્રાફ્ટન ખુશ થાઓ, અને રાઓલ ઓછા દુઃખી બને.”

“તમારું કહેવું મને સમજાયું નહિ, લોર્ડ,” રાઓલે કહ્યું.

મેરીએ તરત જ વચ્ચે કહ્યું, “મોંઠો દ બ્રજલોન ખુશ જ છે; કારણકે તે કોઈને પ્રેમ કરે છે, અને તે વ્યક્તિ તેમને પ્રેમ કરે છે. એટલે ખુશ થવા માટે તેમને મારી કંઈ જ જરૂર નથી.”

“ના, ના; મોંઠો દ બ્રાજલોનને અબધડી જ એવા માઠા સમાચાર મળવાના છે, જેથી તમારા મધુર હાથોના ઉપચારની—કદાચ તમારા આખા હૃદયની હૂંફની—તેમને અત્યંત આવશ્યકતા પડે.”

“લોર્ડ, મને સમજાય તેવું મહેરબાની કરીને કંઈક કહો,” રાઓલ વધુ ચિંતાતુર બનીને બોલ્યો.

“તમે એવી સ્ત્રીને પ્રેમ કરી રહ્યા છો જે તમારા વિશુદ્ધ પ્રેમને માટે બિલકુલ લાયક નથી.”

“લોર્ડ! તમે આ શું કહો છો? તો મારે હવે એ વાતનો ખુલાસો જલદી પેરીસ જઈને મેળવવો રહ્યો.”

“પણ તમને પેરીસ જવા દેવામાં નહિ આવે. તમે ફ્રાંસના રાજાજીની નોકરીમાં છો, અને તેમના હુકમ વિના તમે અહીંથી ખસી શકો નહિ.”

“તો તમે પોતે મને બધી વાત ખુલાસાવાર કરો.”

“એક શરતે કે, તે સાંભળ્યા પછી પણ તમે ઈંગ્લેંડથી ફ્રાંસ જવાની ધમાલ નહીં કરો.”

“જે તમે બધું ખુલાસાવાર મને કહેશો, તો પછી મારે પેરીસ જઈને તપાસ કરવાની શી રહે?”

પણ બર્કિંગહામ બધી વાત માંડીને કહે, તેટલામાં તો રાજાજીનો દૂત પોતાની પાછળ ધૂળથી છવાયેલા એક ધોડેસવારને લઈને સામેથી આવ્યો તથા રાજાજી અને લ્યૂસી સ્ટુઅર્ટ સાથે વાત કરતાં બેઠાં હતાં તે ગ્રીષ્મ-ઘર તરફ જવા વળ્યો.

રાઓલ પેલા ધોડેસવારના પોશાક ઉપરથી જાણી ગયો કે તે ફ્રાંસથી આવ્યો છે! અને તેની વરદી ઉપરથી તે વિશેષમાં એ સમજી ગયો કે, તે મોંઠમનો સંદેશવાહક છે.

૩

રાજા અને લ્યૂસી તે વખતે બ્રાજલોન વિષે જ વાત કરતાં હતાં. બ્રાજલોન જે સ્ત્રીને ચાહતો હતો, તે સ્ત્રીને રાજા લૂઈ જ પડાવી જવા

માગે છે, અને તેથી જ બ્રાજલોન ઈંગ્લેંડમાં રહે તેવું રાજા ઈચ્છે છે, તે વાત છેવટે ચાલ્સર્સે લ્યૂસીને જણાવી.

“સરકાર, તમે તેથી કરીને મેરી ગ્રાફ્ટનને બ્રાજલોનને પ્રેમ કરવા પરવાનગી આપી છે?”

“હા, હા; હું ઈચ્છું છું કે, બ્રાજલોન મારા દરબારની એ ગુણવતી, સ્વરૂપવતી રમણીને પોતાનું હૃદય આર્પે.”

“મેરી જે રીતની ભાવુક વ્યક્તિ છે, તે જોતાં બ્રાજલોનને જરૂર તેનો પ્રેમ સ્વીકારવો જ પડશે.”

“ના, ના, મને તેવી ખાતરી નથી; હજુ પરમ દિવસે જ બ્રાજલોન ફ્રાન્સ પાછા જવા પરવાનગી માગી હતી.”

“પણ રાજાજીના હુકમ વિના ન જવાય એમ કહી, તમે ના પાડી ખરું?” લ્યૂસીએ પૂછ્યું.

એટલામાં જ પહેરાવાળો ફ્રાંસથી આવેલા દૂતને લઈને અંદર દાખલ થયો.

રાજાએ તેની ચિઠ્ઠી વાંચી તરત જ બર્કિંગહામને બોલાવ્યો, અને પેલા દૂતને યોગ્ય સરભરા માટે વિદાય કર્યો.

બર્કિંગહામ આવતાં જ રાજાએ તેને પૂછ્યું:—

“તમારા મિત્ર બ્રાજલોનની શી ખબર છે?”

“મને તેના વિષે ભારે નિરાશા થાય છે, સરકાર.”

“કેમ, કેમ?”

“મિસ ગ્રાફ્ટન તેના ઉપર હૃદયભરીને પ્રેમ કરવા લાગી છે—જેણે મારા કે આપના પ્રેમને નકાર્યો હતો—પરંતુ, પેલો બિલકુલ નામરજી બતાવે છે, અને મેં તેને સમજાવ્યું પાડીને કહ્યું કે, તેની પ્રેમિકા લા વાલિયેર તેને છેતરી રહી છે, તેમ છતાં. પરંતુ હવે તેનાથી ઈંગ્લેંડ છોડી શકાય એમ નથી, એવું મેં તેને જણાવી દીધું, એટલે કદાચ તે મિસ મેરી ગ્રાફ્ટન તરફ વળે તો વળે.”

રાજ તરત હસી પડયો: “પણ એ તમારો મિત્ર ખરેખર કમનસીબ માણસ છે. જ્યારે તમે તેને મિસ ગ્રાફ્ટનના હાથમાં બાંધીને સોંપી દીધો, ત્યારે જ હવે તેને પેરીસ જલદી પાછા ફરવાનું થયું છે! અરે, એક કલાકમાં તો તે અહીંથી નીકળી ગયો હશે.”

“શું કહો છો, સરકાર?”

“હા, હા, જુઓ, મારાં બહેનનો તાકીદભર્યો પત્ર આવ્યો છે.” એમ કહી રાજએ તે પત્ર બકિંગહામ સામે ધર્યો. તેણે લઈને તે વાંચ્યો—

“તમારા પોતાના હિતમાં, મારા પોતાના હિતમાં, દરેકની ઈજ્જત અને સહીસલામતીના હિતમાં, મેં ૧૦ દ બ્રાજલોનને એકદમ ફ્રાંસ રવાના કરી દો.

તમારી વહાલી બહેન,

—હેન્રિયેટા”

રાજએ હવે બકિંગહામને પૂછ્યું, “આ કાગળ વિષે શું ધારો છો? પણ તેની નીચે લખેલા તાજકલમ વાંચ્યા?”

બકિંગહામે નીચેના વળેલા ખૂણા તરફ ઉમેરેલા તાજકલમ વાંચ્યા—

“તા. ક. મને પ્રેમ કરનાર સૌને મારી હજાર હજાર ભાવભરી યાદ.”

ડચૂકનું માથું છાતી ઉપર ઝૂકી ગયું. તેની આંગળીઓ ધૂણી ઊઠી.

રાજ બોલ્યો, “દરેક જણને પોતાનું ભાવી વળગેલું જ હોય છે; અને તેને તે ભાવી જ વેઠવું પડે છે. બીજા તૈયાર કરી આપે તે ભાવી નહિ! તમારા મિત્રને બોલાવો જોઉં, વિલિયર્સ.”

વિલિયર્સ ડચૂક ઓફ બકિંગહામે બારીમાંથી અવાજ દઈ રાઓલ અને મેરીને તાબડતોબ ત્યાં બોલાવ્યાં.

તે બંને હાથમાં હાથ રાખી તે તરફ આવવા લાગ્યાં, એટલે ડચૂકે રાજજીને કહ્યું, “મિસ ગ્રાફ્ટન માટે આ સમાચાર કેવા કારમા થઈ પડશે?”

રાઓલ આવતાં જ રાજએ તેને કહ્યું, “તમે મૉંશ્યોર દ બ્રાજલોન, પેરીસ પાછા જવા પરમ દિવસે મારી પાસે પરવાનગી માગી હતી, નહિ?”

“હા, સરકાર.”

“અને મેં ના પાડી હતી, તેથી તમે ગુસ્સે થયા હતા, ખરું?”

“આપ નામદારને તે માટે કારણો હશે, સરકાર.”

“હા, હા, તમારા રાજાએ તમને પાછા નહોતા બોલાવ્યા, એ જ મુખ્ય કારણ હતું. પરંતુ હવે હું તમને સંતોષ આપી શકું તેવી સ્થિતિમાં છું. તમે અબઘડી જ ડોવર જવા ઊપડી જઈ શકો છો; રાતે બે વાગ્યે ભરતી આવતાં વહાણ ઊપડશે.”

બારણા આગળ ઊભેલી મેરી ગ્રાફ્ટનના કંઠમાંથી એ સાંભળી એક કારમી ચીસ નીકળી પડી.

રાજાએ તે તરફ લક્ષ આપ્યા વિના રાઓલને જ કહ્યું, “જતાં પહેલાં, મારી યાદગીરી ખાતર આ હીરો હું તમને આપું છું, તે સ્વીકારો. તમારા લગ્નની ભેટ તરીકે આપવા મેં તે તૈયાર રાખ્યો હતો.”

રાજાજી આટલું કહી ત્યાંથી ખસી ગયા. બર્કિંગહામ મેરી ગ્રાફ્ટનને સમજાવતો હતો, “મેરી, મેરી, તમે તેને ઈંગ્લેન્ડ રહેવા જ સમજાવો.”

“ના, ના, તે ભલે જાય; જેને તે ચાહે છે, તે ફ્રાંસમાં છે, તો તે ફ્રાંસ જઈને ભલે સુખી થાય; અને જો તે તેમને ભૂલી ગઈ હોય, તો પછી ભલે તે ઈંગ્લેન્ડ પાછા આવે.” આટલું કહી તે હૃદયાક્ષાટ રડી પડી.

બર્કિંગહામ બ્રાજલોન તરફ વળીને બોલ્યો, “દોસ્ત, તમે અહીં પાછળ જે કીમતી વસ્તુ મૂકીને જાઓ છો, તેનો હજારમો ભાગ પણ તમને ત્યાં મળવાનો નથી.”

“જેને હું ચાહું છું તે જો મારા પ્રેમને પાત્ર નહીં હોય, તો, ડચુક હું તેની મૂર્તિ મારા હૃદયમાંથી ઉખાડી કાઢીશ; ભલે, તેમ કરવા જતાં મારું હૃદય પોતે જ ચિરાઈ જવાનું હોય.”

મેરી ગ્રાફ્ટને રાઓલ તરફ કરણાભરી નજરે જોયું અને રાઓલે તેના જવાબમાં તેને કહ્યું, “કુમારી, રાજાજીએ આપેલો આ હીરો તમારે માટે રાજાજીએ નિરધારી રાખ્યો હતો—તે હું તમને આપી રાખું છું. જો હું ફ્રાંસમાં પરાણું, તો તે તમે મને પાછો મોકલજો; પરંતુ જો ન પરાણું, તો તમારી પાસે રાખજો.”

આટલું કહી, તે તેને નમન કરી ચાલતો થયો.

બર્કિંગહામે મેરીને પૂછ્યું, “ઓ તમને આ વીંટી શાની આપી ગયો?”

“ડચૂક, ઓ લગ્નની વીંટી નથી; એના જેવા માણસો મારા જેવી સ્ત્રીને નિષ્કૃણતાના આશ્વાસન તરીકે કદી ન સ્વીકારે, ઓ જાણી રાખજો.”

“તો શું તે કદી પાછો નહિ આવે; એમ તમે માનો છો?”

“કદી પાછા નહિ આવે.” એમ કહી મેરીનો શ્વાસ રૂંધાઈ જતાં તે ચૂપ થઈ ગઈ.

૫૪

કારમી ચીસ

સેંતેગનોના ઓરડામાં હવે એક ચિત્રકારને નિયમિત લાવવામાં આવતો, અને લા વાલિયેરની એક સુંદર છબી ચિતરાવી શરૂ થઈ હતી.

માલિકોને લોશિયારીથી રાજને અને લા વાલિયેરને એકાંતના લાંબા ગાળા મળે, એવી પેરવી કરવા માંડી.

આજે એવા ગાળા દરમ્યાન રાજએ હિંમત કરીને લા વાલિયેરને પ્રથમ સુંબન કર્યું.

તે જ ઘડીએ ઉપરના માળ તરફ ભારે ખળખળાટ જેવું સંભળાયું. લુઈઝા તરત જ “કોઈ ઉપર આવ્યું છે,” એમ કહેતી રાજના હાથમાંથી છૂટી થઈને ઉપર નાસવા ગઈ.

“પણ હું અહીં આવ્યો જ છું ને? ઉપર આવેલું ભલે રાહ જુઓ,” રાજએ મીઠો આગ્રહ કરતાં કહ્યું.

તે જ ઘડીએ ઉપર વધુ જોરથી અવાજ આવ્યો.

“મોંતાલેનો અવાજ સંભળાય છે,” એમ કહેતી લુઈઝા ઉતાવળે સીડી ચડવા લાગી; “કાંઈક અગત્યનું બન્યું હશે, ત્યારે જ તે મને આમ ઉપર તાકીદે બોલાવતી હશે.”

भोताले ढांकल्लु गंध करवा ते तारक वणी, तेवो न रात उपर आपी
पहोअवो. - पु० ३७१.

રાજાએ સાથે જ નિસરણીએ ચડતાં ચડતાં તેના હાથને હોઠ ઉપર દબાવી રાખ્યો. છેવટે તે બોલ્યો, “વહાલી, જા; પણ જલદી પાછી આવજે.”

“ના, ના, આજે હવે નહિ” કહીને તે રાજાજીના આલિંગનમાં સમાવા જરા થોભી તેટલામાં ઉપરથી મોંતાલે બોલી ઊઠી, “જલદી, જલદી, તે આવે છે!”

“કોણ આવે છે?”

“રાઓલ,” મોંતાલે ગણગણી.

“હું આવ્યો છું—” એમ રાઓલ બહારના મુખ્ય દાદરના છેલ્લા પગથિયા ઉપરથી બોલ્યો.

ઉપર પહોંચેલી લા વાલિયેર બારણા પાસેથી એક ચીસ પાડીને પાછી ખસી ગઈ.

રાઓલ તરત જ તેના તરફ આગળ ધસી આવ્યો અને બોલ્યો, “વહાલી લુઈઝા, જો હું આવી પહોંચ્યો છું. મને ખાતરી જ હતી કે, તું મને કદી પ્રેમ કરતી બંધ પડવાની જ નથી.”

લા વાલિયેર ભયંકર ત્રાસની કે ભયંકર શાપની ચેષ્ટા કરતી હાથ ઊંચો કરીને બોલી, “ના, ના! મને અડથો નહિ; મારી પાસે આવથો નહિ!” એટલું બોલતાંમાં તો તે મોંતાલેના હાથમાં ગબડી પડી.

મોંતાલેની નજર તે જ ઘડીએ પડદા ઉપર પડી. તે ગણગણી, “મૂરખ છોકરી, પડદો પણ ખેંચ્યો નથી અને દાદરનું ઢાંકણું પણ ઉઘાડું રાખ્યું છે.”

અને લુઈઝાને હાથમાંથી છોડી, તે જેવી પડદો ખસેડવા તથા ઢાંકણું બંધ કરવા તે તરફ વળી, તેવો જ લુઈઝાની ચીસ સાંભળી પાછો નિસરણી ઉપર ચડેલો રાજા ઉપર આવી પહોંચ્યો. તે તરત લુઈઝા પાસે ધૂંટણિયે પડી તેને પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યો.

તે જ ઘડીએ કોઈ પાંછા ફરતા માણસનાં પગલાં સાથે એક એવી કારમી ચીસ સંભળાઈ, કે જે આખી ઓસરીમાં ગાજી રહી.

રાજા તે ચીસ કોણે પાડી તે જોવા લુઈઝાને હાથમાંથી છોડી બારણા પાસે દોડ્યો. પણ તે મોડો પડ્યો હતો. રાઓલ દૂર નીકળી ગયો હતો, અને ઓસરીના ખૂણા આગળથી રાજાએ એક છાયાને જ વળી જતી જોઈ.

—○ સમાપ્ત ○—

આ વાર્તાનું છેવટનું અનુસંધાન
 ‘ધ મૅન ઈન ધ આયર્ન માસ્ક’
 “શ્રી મસ્કેટિર્સ-૫”
 નવલકથા વાંચો.

परिवार प्रकाशना

- दे भिजेरायल उईं हरिद्रनारायण्य अणु० गोपाणदास पटेल १२.००
(विकटर हूगो कृत प्रख्यात विश्वकथानो संक्षिप, सचित्र.)
- भोतीनी भाया अणु० गोपाणदास पटेल १.५०
(नोभेल-प्राधञ-विजेता जेन स्टाईनभेकनी लजेवी लोक्कथा 'पर्ल'नो
संक्षिप्त अणुवाद, सचित्र.)
- कान्ति के उत्कान्ति ? अणु० गोपाणदास पटेल ५.००
(हूगो कृत नवलकथा 'नार्थन्टी श्री'नो विस्तृत संक्षिप, सचित्र.)
- 'अउन्ट ऑइ मोन्टे-किस्टो' अणु० गोपाणदास पटेल ४.००
(धतर वाचन माटे सरण संक्षिप, सचित्र.)
- श्री भस्केटियर्स - १ याने प्रेमशौर्यना राहे ! अणु० गोपाणदास पटेल ८.००
(अलेकजान्डर इमा कृत नवलकथानो सचित्र संक्षिप.)
- श्री भस्केटियर्स - २ याने वीस वर्ष जाह ! अणु० गोपाणदास पटेल ८.००
(इमा कृत 'टूवेन्टी धयर्स आइटर' नो सचित्र संक्षिप.)
- श्री भस्केटियर्स - ३ याने कामिनी अने कांचन अणु० गोपाणदास पटेल १०.००
(इमा कृत 'वाइकाउन्ट द आजलोन'नो सचित्र संक्षिप.)
- श्री भस्केटियर्स - ४ याने प्रेम-पंके अणु० गोपाणदास पटेल (प्रेसमां)
[इमा कृत 'दुधजा द ल वालियर'नो सचित्र संक्षिप.]
- श्री भस्केटियर्स - ५ याने हगा किस्कीका सगा नहि ! (प्रेसमां)
अणु० गोपाणदास पटेल
[इमा कृत 'मेन धन धि आयरन मारक'नो सचित्र संक्षिप.]

- ‘લાકિંગ મેન’** યાને ઉમરાવશાહીનું પોતા અને પ્રતિભા
અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ ૮૦૦
[વિકટર હ્યૂગોની વિખ્યાત કથાનો વિસ્તૃત સચિત્ર સંક્ષેપ.]
- હૉન ક્વિક્સોટ** સંપા૦ ગોપાળદાસ પટેલ ૮૦૦
[સર્વાંત કૃત પ્રેમ-શૌર્યની એક અનોખી નર્મ-કથા, સચિત્ર.]
- ઑલિવર ટ્વિસ્ટ** યાને ‘એક અનાથ બાળકની કંઠાણી’
અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ ૫૫૦
[ડિકન્સ કૃત બાણીતી નવલકથાનો હાયાનુવાદ, સચિત્ર.]
- નિકોલસ નિકોલ્લી** યાને ‘કરણી તેવી ભરણી’
અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ ૧૦૦૦
[ડિકન્સ કૃત નવલકથાનો વિસ્તૃત સંક્ષેપ, સચિત્ર.]
- પિકવિક ક્લબ** યાને ‘સૌ સાદું, બેનું છેવટ સાદું’ (પ્રેસમાં)
અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ
[ડિકન્સ કૃત વિખ્યાત નવલકથાનો વિસ્તૃત સંક્ષેપ, સચિત્ર.]
- ડોખી ઍન્ડ સન** યાને ‘તવંગરનું સંતાન’ ૧૨૦૦
અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ
[ડિકન્સ કૃત નવલકથાનો વિસ્તૃત સંક્ષેપ, સચિત્ર.]
- વેર અને કાંતિ** અનુ૦ બિપિનચંદ્ર ઝવેરી ૩૦૦
(ચાલ્સ ડિકન્સ કૃત વિખ્યાત નવલકથા ‘એ ટેલ ઑફ ટૂ સિટીઝ’નો સચિત્ર સંક્ષેપ.)
- સરસ્વતીચંદ્ર** સંપા૦ કમુબહેન પુ૦ છા૦ પટેલ ૧૦૦૦
[સાક્ષરશ્રી ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી કૃત, ચાર મોટા ભાગોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી, પ્રસિદ્ધ ગુજરાતી નવલકથાનો સરળ, વિસ્તૃત, સચિત્ર સંક્ષેપ.]
- ચિંતાનમણિમાળા** સંપા૦ કમુબહેન પુ૦ છા૦ પટેલ ૧૦૦
[‘નવજીવન’ માસિકનાં વિચાર-પુષ્પોની કૃલગૂંથણી, સચિત્ર.]
- કુટુંબ-પરિવાર** અનુ૦ કમુબહેન પુ૦ છા૦ પટેલ ૧૧૦૦
[શ્રી. ગુરુદત્ત કૃત નવલકથા ‘ગુળન’નો અનુવાદ.]

- મનનિકા** સંપાં વિજયશંકર મં ભટ્ટ ૩૦૦
[સંપાદકે વાંચેલાં અનેક પુસ્તકોના સારરૂપ મૂળ ફકરા.]
- મારી જીવનદષ્ટિ** સંપાં વિજયશંકર મં ભટ્ટ ૨૦૦
[કેટલાક વિશ્વવિખ્યાત વિદ્વાનો, વિજ્ઞાનીઓ તથા સંશોધકોની પ્રેરક જીવનદષ્ટિ આલેખતું પુસ્તક, ફોટોઓ સહિત.]
- સત્યાગ્રહી ખાપુ** સંપાં રમેશ ડાં દેસાઈ ૦૬૦
[ગાંધીજીના સત્યાગ્રહના પ્રસંગોની રસિક વાર્તાઓ, સચિત્ર.]
- સરહારશ્રીનો વિનોદ** સંપાં મુકુલભાઈ કલાર્થી; કલ્યાણજી વિં મહેતા ૨૦૦
[ખારડોલીની લડતના ૬૫ પ્રસંગો સહિત.]
- ભારત પર ચડાઈ** મગનભાઈ દેસાઈ ૦૭૫
[ચીની આક્રમણનો ખ્યાલ આપતી પુસ્તિકા, નકશા સાથે.]
- ગીતાનું અસ્થાન** મગનભાઈ દેસાઈ ૫૦૦
[મહાભારતના યુદ્ધના મંડાળ પહેલાંની રસિક કથા.]
- ગીતાનો અર્થ** મગનભાઈ દેસાઈ ૨૦૦
[અષ્ટાદશાધ્યાયિની ગીતાના વિષયની ગોઠવણી અને રત્નુઆત કેવી રીતે થઈ છે તેનું સર્ળગ નિરૂપણ.]
- ૩૦મી જાનેવારી** મગનભાઈ દેસાઈ ૧૫૦
[રાષ્ટ્રપિતાને શ્રદ્ધાંજલિ-અગિયાર ફોટો-ચિત્રો સહિત.]
- નવી યુનિવર્સિટીઓ** મગનભાઈ દેસાઈ ૧૨૫
[યુનિવર્સિટી શિક્ષણ-વહીવટ અંગે માહિતી આપતી પુસ્તિકા; ગાંધીજીના ઉચ્ચ શિક્ષણને લગતા લેખો સહિત.]
- ગાંધીજીનો જીવનમાર્ગ** મગનભાઈ દેસાઈ ૬૦૦
[ગાંધીજીએ જીવન-સાધનામાં આવશ્યક માનેલાં વ્રત-સાધનોની ઝીણવટભરી પ્રમાણભૂત રત્નુઆત.]
- મિડલ સ્કૂલ : “અઠકેરું અંગ”** મગનભાઈ દેસાઈ ૧૦૦
[અંગ્રેજી રાજ્ય હેઠળ પ્રાથમિક કેળવણીમાં અંગ્રેજી શા હેતુથી ‘મિડલ સ્કૂલ’ની ફાયર મારી હતી, તેની ચર્ચા.]

ખોરાક અને સ્વાસ્થ્ય

કવેરભાઈ પટેલ ૨૦૦

[આરોગ્ય અને ખોરાક અંગે સમજ આપતી પુસ્તિકા.]

નીલગંગાનાં નીર

પુરુષોત્તમ ભોળણી ૫૦૦

[યુગાન્ડા જઈ વસેલા ગુજરાતી ભાલુક હૃદયમાં સ્ફુરેલાં કાવ્યોનો સંગ્રહ, સચિત્ર.]

સંત ક્રાન્સિસનું જીવનગાન

અનુ૦ ધનજીભાઈ ફકીરભાઈ (પ્રેસમાં)

[સંત ક્રાન્સિસના જીવન અને કાર્ય અંગે સમજ આપતું પુસ્તક.]

તપસ્યા અને નિચહ

અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ (પ્રેસમાં)

[વિખ્યાત ક્રેન્ય લેખક આનાતોલ ક્રાંસની નવલકથા ‘થાર્ઈ’નો સંક્ષિપ્ત અનુવાદ.]

પ્રેમ-બલિદાન

અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ (પ્રેસમાં)

[વિકટર હૂગો કૃત નવલકથા ‘ટોઇલસે ઓફ ધ સી’નો

વિસ્તૃત સંક્ષેપ; સચિત્ર.]

“હંચએકે ઓફ નોત્રદામ” યાને વિષયવાસનાનું તાંડવ

અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ (પ્રેસમાં)

[વિકટર હૂગો કૃત વિખ્યાત નવલકથાનો વિસ્તૃત સંક્ષેપ, સચિત્ર.]

અન.હુંચપલટા

અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ (તૈયાર થાય છે)

૦ [ટોલ્સ્ટોય કૃત નવલકથા ‘રિઝરેકશન’નો વિસ્તૃત સંક્ષેપ, સચિત્ર.]

“કાર્થમ ઓન્ડ પનિશમેન્ટ” અનુ૦ ગોપાળદાસ પટેલ (તૈયાર થાય છે)

[દસ્તયેસ્કી કૃત વિખ્યાત નવલકથાનો વિસ્તૃત સંક્ષેપ.]

આત્મ-શોધન-માળા

સંપા૦ કમુબહેન પુ૦ છા૦ પટેલ (પ્રેસમાં)

[પ્રાચીન-અર્વાચીન મહાપુરુષોનાં સુવાક્યોનો સંગ્રહ.]

અમર-વેલ

સંપા૦ કમુબહેન પુ૦ છા૦ પટેલ ૨૦૦

[દેશવિદેશના વિચારકોનાં સુભાષિતોનો સંગ્રહ.]

વિચાર-મહિ-માળા

સંપા૦ કમુબહેન પુ૦ છા૦ પટેલ (પ્રેસમાં)

[‘સત્યાગ્રહ’ સાપ્તાહિકના બીજા વર્ષમાં રુદ્ર થયેલાં સુવાક્યો અને ફકરાઓનો સંગ્રહ.]

પ્રેમશૌર્યની તથા અનેક અદ્ભુત કથાઓ લખનાર અલેક્ઝાન્ડર ડૂમાનો જન્મ ફ્રાન્સના એક ગામડામાં ૨૪-૭-૧૮૦૨ના રોજ થયેલો. તેના પિતા, નેપોલિયનના લશ્કરમાં સેનાપતિપદે હતા.

ડૂમા ચાર વર્ષનો હતો ત્યારે પિતાનું મૃત્યુ થયેલું. બાપે કુટુંબની આર્થિક માટે કંઈ જોગવાઈ કરેલી નહિ. એટલે ડૂમાનું બચપણ ગરીબાઈમાં વીતેલું.

ડૂમાએ લગભગ વીસ નાટકો લખ્યાં છે. પરંતુ તેની અક્ષય કીર્તિનો આધારસ્તંભ તો તેની નવલકથાઓ છે. ૧૮૪૪માં તેની ઐતિહાસિક નવલકથા

‘શ્રી મસ્કોવિયર્સ’ બહાર પડી. આ અદ્ભુત અને રોમાંચક નવલકથામાંથી ડૂમાની કીર્તિ ફ્રાન્સની સરહદો ઓળંગી દૂર યુરોપ અને ખાસ કરીને ઈંગ્લેન્ડમાં પ્રસરી. જગતની શ્રેષ્ઠ કૃતિઓમાં આની ગણના થાય છે.

ડૂમાએ લગભગ ચાલીસ વર્ષ સુધી સતત લખ્યા કર્યું છે. માનવી માટે લગભગ અશકય ગણાય તેટલું બધું તેણે લખ્યું છે.

‘કાઉન્ટ ઓફ મોન્ટે-ક્રિસ્ટો’ પણ તેની મશહૂર નવલકથા છે.

અલેક્ઝાન્ડર
ડુમા ફ્રેન્ચ

શ્રી
મ
સ્કે
ટિ
ય
સં

સંપાદક
મોપાલદાસ
પટેલ

અલેક્ઝાન્ડર ડુમા